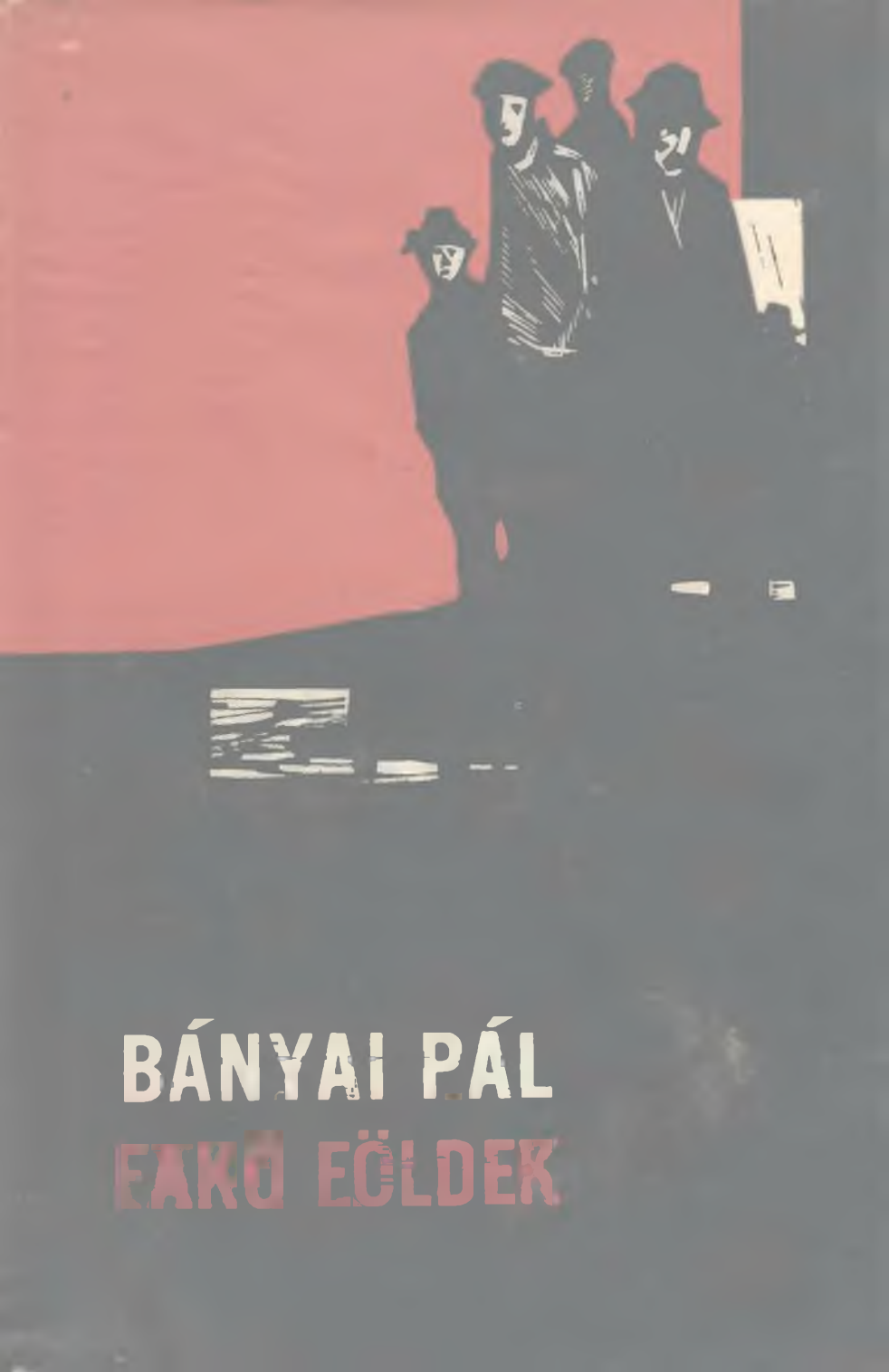

BÁNYAI PÁL

FAKÓ EÖLDEK

Bányai Pál

FAKÓ

FÖLDEK

A második világháború alatt Budapesten elhunyt, zaklatott életű, volt csehszlovákiai magyar írónak az első köztársaság idején írt két regényét — *Fakó földek*, *Felsőgaram* — adjuk az olvasó kezébe.

Noha, szerényebb arányokban, már eddig is törlesztettünk adósságunkból, itt az ideje, hogy — jelenkori irodalmunk kiadásával párhuzamosan — poros könyvtárak eldugott polcairól leszedjük a múlt érdemes termését, és sorban megszólaltassuk azokat, akik az első Csehszlovák Köztársaság két évtizede alatt szolgálták a szép szó erejével, magyar nyelven, a haladás ügyét a Duna és a Kárpátok között.

De Bányai Pál két regényének kiadása nem csupán kegyeleti gesztus, hagyaték-megőrzés. Ezek az írások ma is frissek, élvezeteseek, fényüket nem koptatta le, a bennük feszülő művészi indulat szuggesztív erejét nem lankasztotta el az idő, s méltók rá, hogy épp a Magyar Könyvbarátok Köre tagjainak asztalára kerüljenek.

Még annyit, hogy — a méltányos gyakorlatához híven — a szöveget lényegileg érintetlenül hagytuk, csak a helyesírást igyekeztünk a korszerű szabályokhoz idomítani.

36

13463

ML
KBK

Bányai Pál

FAKÓ

FÖLDEK

Bányai Pál

FAKÓ FÖLDEK

regény

36

TATRA

Bratislava 1966

63463

Ha jön a nép, hé, nagyurak, mi lesz?
Rabló váraitokból merre fut
Hitvány hadatok? Ha majd csörömpöléssel
Lecsukjuk a kaput?

(Ady)

Már hideg szelek fújdogáltak, fagyoskodva borzolták fel tollukat a verebek, amikor egy nap hazajött Seszták Juraj.

Megváltozott. Mintha fáradtabb lett volna.

Jozskó kis szájharmonikát kapott ajándékba. Izgett-mozgott apja karján, már szeretett volna kirohanni pajtásai közé, hogy elhenceghessen előttük kincsével. Hirtelen észrevette, hogy apjának a szájában elöl egy fog hiányzik.

— Miért lyukas az apa arca?

— Hát a tiéd nem lyukas? Hisz néked is van szád.

— Igen, de az apáé lyukas-lyukas.

Seszták nevetett. A felesége, Márisa is nevetett.

— Ilyen betyár kölyök, mi mindent ki nem gondol avval a ravasz kis fejével!

Aztán kiszaladt Jozskó.

Seszták utána nézett.

— Megnőtt — mondta.

Márisa boldogan mosolygott.

— De most melegíts egy kis vizet, asszony, mosakodni szeretnék. Csak úgy ragad rajtam a piszok . . .

Mialatt a férfi mosakodott, az asszony minden mozdulatát figyelte. Október vége volt. Valamikor március közepén, amikor az első tavaszi napsugár fölmelegítette a levegőt, akkor indult el munka után. Alig hallatott magáról ez alatt az idő alatt. Tudta, hogy Pozsonyban volt, de hogyan élt, mit tett, azt nem tudta. Néha pénzt kapott tőle, ebből gondolta, hogy munkát talált, mert leveleiben alig írt magáról. De ilyen volt már az ember, nemigen beszélt magáról sohasem.

Megsimogatta a férfi karját.

— Milyen sovány lettél . . .

A férfi ránézett.

— Te sem vagy ám olyan kövér, mint a pap gazdasszonya. Azután elment az asszony bevásárolni.

A fűszeres előtt Kovácsnéval találkozott. Nemigen szeretete, de most megállt vele egy kis tereferére.

— Megjött az uram.

Kovácsné mosolygott.

A fűszeresnek is elújságolta a hírt. A legszívesebben kiabálta volna az egész kolónián.

Vacsorára bablevest főzött angyalbakancssal. Ez volt férje kedvenc eledele. Maga alig evett, csak a férjét nézte. Vacsora után lefektette a gyereket.

Aztán kiültek a ház elé.

— Jó itthon — mondta a férfi.

— Csak már mindig itthon maradhatnál. Nehéz volt egyedül lenni . . .

A keze lassan előrecsúszott az ölében és evvel egyidőben előrehajolt. Felülről most csak barna fejkendője látszott és kerek háta. A hát vonalai lágyak voltak, csak a könyökök szögletei szakították meg ezt a lágyságot. Szomorúságot és boldogságot fejezett ki ez a mozdulatlanul előrehajló asszonyi test.

A férfi cigarettázott. A cigaretta tüze szippantásánál megvilágította alulról az arcát. Csontos volt az arca.

— Kőből van az a város! Kőből van benne a kenyér is . . .

Hirtelen az asszony felé fordult.

— Hát te hogyan éltél?

Elmondta az asszony, hogy Kuvik Mártonnál dolgozott egész nyáron. Nyolc koronát kapott egy napra. Aztán arról beszélt, hogy mi minden történt a kolónián távolléte alatt. Grenyo Ferenc felesége felakasztotta magát. Azt beszélték, hogy azért, mert el akarta vinni a végrehajtó a kredencét, amelyik olyan szép gyöngyházzal volt kirakva. Az öreg Csurda is meghalt. Már bolond volt szegény, arról beszélt mindeütt, hogy megindul a gyár, és akkor az ő fia megint kék ruhában fog járni, olajos kannával és franciakulcsokkal a kezében. Markovics Gizát elvitték a csendőrök, mert gyereke volt, de megfojtotta és elásta a földbe. Azt beszélték, hogy Firkus Kata jelentette föl. Leköpték az asszonyok Firkus Katát, meg is verték. Azóta el is ment már, valami vándorköszörűssel adta magát össze.

Egy nap végigfutott Kaska Márton a kolónián, és azt kiabálta, hogy elszállítják a gépeket a gyárból. Már napokkal ezelőtt beszéltek róla. Az urak Lengyelországba akarták szállítani a gépeket, mert úgy hallatszott, hogy ott tíz évig nem

kellett volna adót fizetniük. Amikor Kaska végigfutott a kolónián, egyszerre talpon volt mindenki. Aztán odamentek a gyár elé, és kiabáltak a népek. De csendőrök jöttek, és mindenkit elkergettek. Aztán megkerülték a gyárat, és kifutottak a sínekre. Már ott állt egy mozdony hat vagonnal, és éppen rakták be a gépeket a vagonokba. Akkor Majling Gábor felesége, pedig már nagyon nagy volt a hasa, odafeküdt a sínekre, a mozdony elé, és azt mondta, hogy menjen rajta keresztül, de ő nem mozdul el. Aztán mások is melléje feküdtek. A csendőrök nem tudták, hogy mit csináljanak, hajtották a népet, de senki sem mozdult el a helyéről. A vasutasok sem tudták, hogy mit tegyenek. Ez délelőtt történt. Egész estig ott voltak a népek. Aztán este kijött a városból maga a kerületi főnök úr, finom, kövér ember volt, és azt mondta, hogy menjen mindenki haza, megtiltotta, hogy a gépeket elszállítsák. De akkor Ferjencsik Fero, az a kommunista, azt mondta, hogy ők addig nem mennek el innét, amíg a gépeket le nem rakják a vagonokból és vissza nem viszik a gyárba. Úgy is lett. Még fizetést is kaptak az emberek, akik a gépeket lerakták. Aztán széjjelmentek. És akkor útközben Majling Gábor feleségének kisfia született . . .

Egy ideig csend volt. Zúgott a szél. Valamelyik fáról zizzenve lehullott egy levél. Apró, nedves szemekben finom köd szállott alá.

— Itt van a gyár, és itt vannak a gépek . . . Kezek is vannak még . . . csak munka nincs!

Eldobta a férfi a cigarettát. Megvillant a csutka a földön, mint holmi bujkáló állat szeme.

— Nem akarok megint munkanélküli lenni! Más foglalkozás után nézek . . .

— Hát mivel akarsz foglalkozni?

— Mivel?

Mosolygott a férfi ravaszul. Közel hajolt az asszonyhoz, mintha titkot akarna vele közölni.

— Bosnyák leszek.

— Bosnyák?

— Ejnye! Hát olyan ember, aki kosárral jár, oszt mindenféle hasznosat árul. Már azt is tudom, hogy a kerületi hivatalban kell az ilyen foglalkozáshoz kijárni az engedélyt.

— Ahhoz is érteni kell, mint minden más foglalkozáshoz. Ki tudja, hogy sikerülni fog-e?

— Mit akadákoskodsz? Várjam talán ölbe tett kézzel, amíg

megint megindul a gyár, vagy vágjak neki tavasszal a világnak? Úgy lesz, ahogy mondom!

— Nem mondom, hogy ne próbáld, hisz megpróbálni lehet.

— No látod.

Hirtelen nevetni kezdett az asszony:

— Azt sem hittem volna, hogy bosnyák lesz a férjem. Még a végén harcsabajuszt növesztesz.

Most már együtt nevettek.

Aztán átölelte a férfi az asszony vállát. Így ültek csendben, és eljövendő szép életükre gondoltak.

Odabent valami felriáztotta a gyereket. Ágyában felült, ijedt szemmel körülnézett. Jaj, mi az? A szekrény ajtaja hangtalanul kinyílt, megreccsent egy ócska bútor, valaki suttogott a sötétben. Árnyak mozogtak. Ott a hegyes fogú, emberevő varázsló vicsorgatta fogát, milyen irtó nagy szája volt! Amott meg a fogatlan boszorka pergette rokkáját: emberhajból szőtt szőttest. Úgy dobogott a szíve. Miért nem hallotta anyja lélegzését?

— Mama-a-a...

Miért nem jött hozzá, mint máskor, amikor megijedt? Miért nem simogatta, miért nem fogta meg a kezét és tette két meleg melle közé?

— Mama, hol vagy? Jaj, félek!

Meghalt a mama.

A rettenetes gondolattól elállt a szíve verése.

Aztán egyszerre csak ott volt az anyja. Mellette állott apja is. Jozskó oktanulni sírni kezdett. Csak akkor nyugodott meg, amikor az apja magára hagyta anyjával.

— Ugye, azért szeretni fogsz? — kérdezte tőle Jozskó.

— Miért azért?

— Hát, hogy apa már itthon van...

— Mindig szeretni foglak!

Sokszor járt Seszták a kerületi hivatalban, amíg végre megkapta a házalói engedélyt. Amikor már a zsebében volt az írás, a városból visszafelé menet megállt a gyár előtt. Nézte a gyárat. A gyár visszanézett rá. Némán. Hidegen. Kőből. Az udvaron, a kerek kövek között moha zöldellt, itt-ott egy elgörbült, rozsdás vas alkatrész feküdt, a falakról lehullóban volt a vakolat. Az ablakok porosak voltak és repedezettek.

Néhol csak a meztelen ablakkeretek látszottak feketén. Öreg emberek tátott, fogatlan szája nézett így ki. És mindezek fölött, mint holmi teljesen fölösleges, céltalan dísz emelkedett az égnek a hatalmas piros kémény, szomorú, vén, alatta vas-kalapos vékony fia, a sziréna csöve, léha unokái, a szélkakasok. Pusztulás! Egy évvel ezelőtt milyen más volt itt még minden! Munka. Visszaemlékezett a napra, amikor kézen fogta apja és magával vitte a gyárba. Tizenhárom éves volt akkor. Maga előtt látta Konyicsek urat, a mestert, akinek gyulladt volt a szeme, és ha beszélt, mindig teleköpködte az ember arcát. A Rókára gondolt, a másik inasra, aki vele egy nap lépett a gyárba. Vörös haja miatt kapta ezt a nevet. Nagyszerűen tudta Konyicsek urat utánozni. Sokat röhögtek rajta. Más alakok tűntek fel előtte. Elvonult a tizennyolc év, amely a gyárba lépése napja óta eltelt. Tizennyolc esztendő. Tizennyolc sovány marha. Mögötte maradt harmincegy év. Vajon mit hozott a jövő? Szebb életet?

Mi volt az élet értelme?

Nézte a gyárat. Elbúcsúzott tőle.

II

Egy tavaszi napon szekérre rakta minden vagyonát. Elköltözött a kolóniáról. A kolónia halott volt. Olyan, mint egy nagy hajó, amelyet összetört a tenger, lakói lakatlan szigetre vetődtek, mint megannyi új Robinson. Újból kellett kezdeni az életet.

Vitte a szekér a hegyi faluba, ahol meg akart telepedni.

Nyikorogtak a szekér kerekei.

A harmadik falunál emelkedni kezdett az országút. Először szelíden, aztán nagyot ugrott, hepehupás és köves lett, csavaros, akár egy cifra, paraszti káromkodás. Márisa és Seszták leszálltak a szekérről, a fuvaros is, a gyeplővel a kezében a lovak mellett haladt, csak Jozskó trónolt nagy büszkén a szekéren, s lenézte a felnőtteket. Az út mellett kétoldalt fenyvesek, mintha nagy csata után lettek volna, lsten ágyúí és az emberek acélfogai hagytak nyomot bennük.

A fuvaros néha magyarázott valamit, néha rászólt lovaira, amelyek feszülő izmokkal és földbe szúrt fejjel kaptattak.

A következő faluban még meredekebb lett az országút, sziklák és vízmosások között vezetett a hegytetőre. Néha megakadtak a lovak. Fehér pára jött ki orrikaikból és izzadt testükből is fehér pára szállott.

Az égből apró eső hullott alá. Szürke és reménytelen volt minden. A fuvaros nekitámasztotta vállát a szekérnek, Seszták is segített neki. Megint elindult a szekér. Aztán megint megálltak a lovak. A lábuk egy kissé reszketett. Szomorúak voltak, mintha őrájuk is hatott volna a szürkesség.

Márisa egyik kezével Jozskót fogta, hogy le ne essék a szekérről. A gyerek folyton csacsogott. Ide-oda járt a szeme, apró és új dolgokat vett észre. Egy különös formájú fa vagy szikla, vagy madár, vagy hang, vagy csillogás, vagy szín keltette fel érdeklődését. Egyedül ő volt boldog. Ezer kérdéssel adott kifejezést az izgalomnak, amellyel a sok újdonság eltöltötte. Egy ideig válaszolt Márisa a kérdéseire, de aztán rászólt:

— Hallgass már!

A gyerek csendben maradt, aztán újból kezdte.

A kerekek nyikorgása, a lovak fújtatása, férje keskeny válla maga előtt, a fuvaros erős, vörös nyaka, az eső, amely egész testét nyirkossággal töltötte meg, a sár a lábai alatt, a gyerek folytonos kérdezősködése, valami különös ingerültséget váltott ki belőle. A legszívesebben visszafordult volna. Kilátástalannak és céltalannak érezte ezt a kaptatást a hegytetőre. Már nem is értette meg a gyerek kérdéseit, belsejében a hangok összefolytak és furcsán elálmosították.

— Nini, milyen nagy fekete madár!

Jozskó megrázta az anyját:

— Mama, nézze!

Márisa felnézett, és kétszer az arcába ütött a gyerekeknek. Jozskó sírva fakadt.

— Miért bántod a gyereket?

— Amikor csak nyugösködni tud folyton.

Szomorú és gonosz volt az asszony szeme.

— Azért nem kell mindjárt megütni.

— Csak te is dühösíts!

— Ejnye a mindenedet! Rosszat teszel, oszt még neked áll feljebb. Bolond vagy?

Az asszonyból most kitört a keserűség, amit már hetek óta magába fojtott.

— Te vagy a bolond! Egyszerűen csak otthagysz mindent,

és elmégy valahová az isten háta mögé. Persze, engem meg sem hallgattál, mondtam néked, hogy ne menjünk el a kolóniáról, maradhattunk volna ott is, bosnyák lehettél volna kedvedre, azért még nem kellett volna ilyen messzire elszakadnunk... Csak kapaszkodunk ebben az istenverte esőben... Ilyen lesz most az életünk mindig.

— Már százszor megmondtam néked, hogy ahová most megyünk, olcsóbb lesz az élet, egyedül leszek a bosnyák, jobban megélünk, de nem, te nem hallgatsz rám, mintha a falnak beszélnék...

Már dühös volt. A fuvaroshoz fordult.

— Hát látott már ilyen asszonyt?!

A fuvaros, mintha nem is hallotta volna a kérdést, egyenletes, jól kiszámított lépésekkel haladt előre.

Mi közöm hozzátok? — gondolta.

Az asszony még mondani akart valamit, de egyszerre csak borzasztó fáradtságot érzett és nem szólt semmit.

Jozskó csendesen szipákolt.

— No, ne bögj, hisz nem ettelek meg.

Nyögött a szekér, mintha széjjel akart volna esni. Az út egyik oldalán hatalmas szikla meredt az égnek, néhány törpefenyő szomorkodott a tetején. Egy helyen a sziklából víz bugyogott elő. Frissen csobogott.

A fuvaros ostorával a vízre mutatott.

— Tavaszi víz ez.

Haladt a szekér, és kiléptek az emberek. A lovak mintha beleolvadtak volna a földbe.

Közvetlenül a falu előtt ember formájú szikla állott. Mintha szarva lett volna.

— Ez az Ördögekő — mondta a fuvaros. — Azt mesélik, hogy egyszer az ördög akart eljönni a faluba, de a nagy kapaszkodásba úgy belefáradt, hogy mérgében saját magát változtatta kővé.

Nevetett. Sárga, erős fogai látszottak.

— Ördög kínjának is mondják itt az utat. Pedig jobban illelne reá az Ember kínja elnevezés. Már sokszor jártak miatta küldöttséggel a kerületi hivatalban. Megígérték az urak már egynéhányszor, de még eddig nem javították ki...

A falu első háza a kovácsműhely volt. Már messziről érezni lehetett az égett lóköröm szagát. A szekerek duplavastag vasabroncsaival, a patkolásokkal, a törött szekérrészekkel rengeteg dolga volt Misztrik Jánosnak, a kovácsnak. Éppen lyukat

fűrt egy kerékbe tüzes vassal. A vastag, sárgás füst elfedte az arcát. A szekérszögre felnézett, abbahagyta munkáját. Köszöntötte a fuvarost. Jobb arcát félkör alakú forradás éktelel nítette el. Azon az oldalon ferde szájából kilátszott néhány foga. Mintha állandóan csúfondárosan vigyorgott volna.

— Ló rúgta meg, attól lett ilyen az arca — magyarázta a fuvaros. — Ha nem szeretné annyira az italt, már rég meggazdagodhatott volna. Visszük Sinkónak a pénzt, úgy szokták mondani a falusiak, ha fizetnek neki. Sinkónak a kocsmárost hívják.

Egyetlen utcája volt a falunak. Hosszú és egyenes. Kétoldalt fazsindelyes, alacsony házak szegélyezték. Izzadságszaga volt a falunak. Az emberi munkától. A templommal szemben a kocsmá állott. A csendőrlaktanya és a gazdag parasztok házai is kőből voltak. Mintha édestestvérek lennének, egy gazdag apának fiai, olyan dölyfösen emelkedtek ki a fazsindelyes házak közül.

A falu alsó végén megállott a szekér.

— Megérkeztünk — mondta a fuvaros.

Márisa bizalmatlanul végigmérte a házat, amely előtt megállottak.

— Itt fogunk lakni?

— Itt.

→ Helyes udvara van.

Seszták komolyan rakosgatni kezdte a bútort a szekérről.

Konyhából, szobából, kamrából, padlásból állott a ház. Az udvaron hasas kenyérsütő kemence állt, disznó- és tyúkök, fának való szérű. Minden nagyon elhanyagolt állapotban volt. Már két éve annak, hogy Simsik Verona, egy özvegyasszony, akié a ház volt, öregségében és elhagyatottságában otthagya a házat, és elköltözött leányához a szomszéd faluba.

Márisa már nem érzett fáradtságot. Segített Sesztáknak és a fuvarosnak behordani a bútort. Jozskó is segített. Azután hagyta a férfiakat dolgozni és hozzáfogott az ebéd főzéshez. Még nem ismerte a tűzhely szokásait, hát óvatosan rakta a tüzet, guggolva fújta, hogy tele ne füstölje a szobát. De jó tűzhely volt, nem kellett vele bajlódnia. Dicsérte is a férfiak előtt. Főzés közben még jókedve is kerekedett, halkan dúdolni kezdett. Már nem látott mindent olyan reménytelennek, mint amikor fölfelé kapaszkodott a hegyen. Már volt helye, már biztos talajt érzett a lába alatt, ahol elvégezhette asszonyi

feladatait. Jozskót megmosdata. Fürgén ide-oda járt az új lakásban. Ez nem tetszett neki, az meg tetszett. Fél szemmel pedig a fazékra vigyázott, a rántásra. Kezei, mint a szorgos madarak röpdöstek folyvást.

Rántott levest ebédeltek. A fuvaros velük evett. Aztán megtörülte a bajszát és elköszönt.

— Sok szerencsét!

A kolónia melletti faluban lakott, otthon akart lenni még mielőtt besötétedett.

Estére elkészültek a lakás berendezésével. A bútorok helyükön voltak, a falakon békésen egymás mellett lógtak a szentképek és Marx, Lenin és Engels képei.

Olyan volt most a lakás, mintha már rég itt laktak volna. A falak már beszívták az új bútorok és új emberek szagát. Amikor már az ágyban feküdtek, azt mondta Mária:

— Itthon vagyunk.

— Itthon — felelte a férfi.

De még sokáig nem aludtak el. Hallgatták a szél zúgását, az esőt. Mielőtt elaludt volna, még arra gondolt Mária, hogy megjegyzi magának, hogy mit álmodott, mert azt mondják, hogy amit az ember új helyen, az első éjszakán megálmodott, az teljesülni szokott.

Valami nagyon szépet akart álmodni.

III

A következő napon Seszták a ház körül foglalatосkodott. Az ólakat, a padlást, a kerítést javítgatta. Elpiszmozgott a munkával, valahogy hosszabb ideig, mint ahogy kellett volna. Vadonatúj házalókosara tele a sok holmival, tükörrel, collstokkal, beretvával, cipőzsinórral, ceruzával, szagos szappannal ott állt a szoba sarkában, de sehogy sem tudta magát rászánni arra, hogy felvegye derékára és végigmenjen vele a falun, megszólítson idegeneket, hogy vásároljanak tőle, ahogy azt a bosnyákok szokták.

Mária nógatta:

— Mikor mégy már bosnyákoskodni?

— Mit hajkurászol engem folyton, olyan vagy, mint valami csendőr.

Össze is veszték emiatt.

De aztán az első vasárnap, szépen sütött a nap, mégiscsak elszánta magát, és felvette a kosarát.

Első vevője szép, nagy mellű leány volt. Bajuszkencőcsöt vett a szeretőjének, aki ott állt mellette és esetenül lóbálta nagy, vörös kezét. Alig látszott még bajuszkája, mégis olyan magától értetődőnek tartotta kedvese ajándékát, mintha legalább is harcsaszőr lett volna az orra alatt. Hízelgett neki a kedvese. Mert akinek bajuszkencőcs kell, annak már bajusza is van, akinek pedig bajusza van, azt emberszámba kell venni. Ő is kedveskedni akart a leánynak, szagos szappant vett neki.

Hát ilyen könnyen megy ez a mesterség! — gondolta Seszták és nagy megkönnyebbülést érzett.

Nemsokára körülvették legények és leányok, mindenki vett valamit tőle. Aztán a kocsmába ment. Egy ragyás arcú paraszt beretvát akart. Sokáig alkudott, csepülte is a holmiját, sokszor már úgy volt Seszták, hogy odamond neki valamit, de csak szokásból tette azt a paraszt, mintha marhát vett volna, nem azért, hogy megharagítsa. A végén mégiscsak megvette a beretvát. Sokat tanult Seszták, mialatt a paraszt alkudozott vele.

Azt is észrevette, hogy szívesebben vettek tőle a népek, mint a boltban. Nemcsak azért, mert olcsóbb volt, hanem azért is, mert magukfajta embert láttak benne, akivel el lehet beszélgetni, aki ráért, nem idegeskedett úgy, mint a boltos úr. Barátságosak voltak a népek, kezet fogtak vele, megmondták a nevüket, kikérdezték a nagyvilág újságairól. Azt, amitől a legjobban félt, és amit az elején minden szemben keresett, a megvetést, amelyet foglalkozása miatt éreznének vele szemben, sehol sem tapasztalta. Egyszerűek voltak a parasztok és emberségesek.

Délután, amikor elment a szomszéd faluba, már sokkal biztosabb volt a fellépése. Minden biztatás nélkül beszélni kezdett. Szóval tartotta a népeket, néha valóságos tömeg vette körül.

Este, amikor hazajött, boldogan számolta a sok ércpénzt.

Oda is dörgölte felesége orra alá:

— Látod, hogy tüzeltél! Még tán el sem hitted, hogy jó bosnyák válik belőlem, és nézd csak, mennyi pénzt hoztam haza.

Csörgette a pénzt nagy büszkén.

A következő napon a harmadik faluba látogatott el. Itt aztán nagy csalódás érte. Ide-oda koncsorgott az utcán, beült a kocsmába, de még meg sem szólította senki sem. Mintha észre sem vették volna az emberek.

Hát itt más népek volnának?

Aztán megszólított egy fuvarost a kocsmában. Beszédbe elegyedett vele. Kosarát közben az orra alá tolta, mintha biztatni akarná, nézd csak, milyen szép dolgaim vannak. De a fuvaros, mintha nem is látta volna a sok szép holmit.

Egész nap ide-oda járt, de egyetlen vevője egy cigány-lány volt, aki fésűt vett tőle, arra is egy óráig alkudott.

Este már nem volt olyan nagyhangú, mint az előtte való estén.

Mégsem veszítette el a kedvét. A következő nap megint elindult kosarával. Lassankint kitanulta mesterségét. Már megismerte azt az embert, akinek könnyen járt a pénz a zsebében, meg tudta ügyesen környékeezni, és valamit csak eladott neki.

Néhány hét múlva már olyan szakértelemmel beszélt mesterségéről, mintha születésétől kezdve egyebet sem csinált volna. Esténként néha valóságos előadásokat tartott Márisának a különböző fajtájú emberekről, kikkel dolga akadt. De az első nap tanulságát, hogy vasárnapon könnyelműbbek a népek, mint hétköznap, azt semmiféle későbbi tapasztalat nem tudta megdönteni.

Az igazi bosnyákoknak sehogy sem tetszett, hogy belekontrázkodott mesterségükbe. Azelőtt egy öreg bosnyák, Bogatyí, járta be unokájával a falvakat. Amióta Seszták is felcsapott bosnyáknak, nemigen csináltak üzleteket.

Egyszer aztán összetalálkoztak. Nagyon megharagudott Bogatyí.

— Nem vagy bosnyák, oszt mégis kosarat hordasz a melleden! Az én fajtám mestersége ez. Boga tyi.

Így ordított. Sokan hallották, mert kocsmában történt.

Mindjárt akadtak olyanok, akik biztatni kezdték:

— Ne hagyd magad!

Szerették volna, ha egy kissé összeverekednek.

De Seszták nem törődött az öreg ordításával.

— Csak kapjalak el valahol magányosan, de beléd nyomok egy nagy kést! Boga tyi!

— Ketten leszünk ottan.

Tudta Seszták, hogy amit az öreg mondott, csak üres be-

széd volt, de azért, hacsak tehetette, elkerülte. Nem akarta fölöslegesen ingerelni. Alapjában véve igazat adott neki. De mit tett volna, meg akart élni ő is. És mert másként nem tudott, hát ezt a módot választotta.

Vándorlásai közben megismerte a falut.

Szegény volt a falu nagyon. Hat, nyolc hold földön gazdálkodtak a parasztok. Soványak és kócosak voltak a földek, akár a kiálló bordájú hegyi lovak. Krumpli, rozs, árpa, lucerna, tengeri termett rajtuk, vajmi kevés búza. Azért kevés, mert annak zsíros, fekete talaj kellett, olyan színű, mint a vasárnapra kifényesített táncos csikó háta, az itteni föld pedig fakó volt, mint a zsugori arca. Nem tudtak a parasztok megélni. A háború előtt még úgy-ahogy. Nagy bajuszú bandavezetők vezetése alatt aratni jártak Ausztriába, vagy az Alföldre, egy félnapi járásra fekvő bazaltkőbányában dolgoztak, fát döntöttek a messze erdőkben. Az államfordulat után, az új határok miatt már nem járhattak idegenbe dolgozni, a bányában és az erdőkben is mindig kevesebb lett a munka. Egy időben a földreform volt a reménységük, akiknek valamicske pénzük volt, azok kolonisták lettek a sík magyar vidéken, de kevesen voltak olyanok. A legtöbben visszamaradtak a szegénységben, vagy kivándoroltak tengerentúlra.

Szlovákok voltak. Az elején gyakran mosolygott Seszták furcsa tájszólásukon. Keményen és szögletesen ejtették ki a szavakat. De aztán megértette, hogy nem is beszélhettek másként, mert körülöttük minden kemény és szögletes volt. Ruháik és edényeik díszítésein is érezni lehetett ezt. Mintha virágaiknak nem is virág, hanem munkaszaguk lett volna.

Aztán megismerte dalaikat. A földről énekeltek, a szerelemről. Valami végzetes és nehéz szomorúság fűtötte éneklő kedvüket. Istenük sem volt a vértelen, szelíden lebegő papi Isten. Nehéz emberi léptekkel járt, favágó testvér volt és koccintó pajtás. A földek, a hegyek, az erdők, a források fiatal istene.

Jánosíkról, az igazi betyárról, aki a gazdagokét elvette és odaadta a szegényeknek, sok legenda forgott közszájon. A hegyen egy barlangot Jánosík-barlangnak neveztek. Azt mesélték, hogy amikor halálra kergették az urak pandúrjai, ebben a barlangban ásta el kincseit. Két fát állított őrnék a barlang elé, és azt mondta nekik: Jól vigyázzatok, szolgálaim, őrizzétek ágaitokkal kincseimet. Mert ha Isten is úgy akarja, visszajövök ide, és akkor dús napja leszen a szegénységnek.

A fák megöregedtek, zöld mohából szakálluk nőtt, a vihar megtépte, a zápor megverte őket, és mert gazdájuk nem jött vissza, búnak adták koronás fejüket és sorvadni kezdtek. Aztán egy nap csak kidőltek. De attól kezdve minden szökőévben, újév éjszakáján, pontban éjfélkor lidércfény gyulladt ki a kincsek helyén. De akárki nem lelhetette meg őket. Csak az olyan legény, aki abban a pillanatban lett húsz esztendő, a lelke tiszta volt, mint a hegyi forrás vize, asszonyi állathoz még nem ért a gondolatával, olyan erős volt, hogy a fogai között egy eleven borjút felvitt a hegyre, és olyan nagy harag élt a szívében az urak ellen, mint valamikor Jánosikében.

Néha úgy érezte Seszták, hogy mindig itt élt a faluban. Eddigi élete a homályba kezdett veszni, alig emlékezett vissza a gyárra, a gépek zajára, munkás voltára. És mindaz a lázadás, amelyet munkáskorában érzett, messze volt tőle nagyon. Elégedett volt. Új foglalkozásából megélt, és ez volt minden, amit az élettől akart. Azelőtt szabad idejét avval töltötte el, hogy gyűlésekre járt, a forradalomról vitatkozott, a kocsmába járt, és gyakran berúgott.

Néha kiment a szabadba. De a fák, a felhők, a madarak és virágok semmit sem mondtak neki. Itt aztán felfedezte a természetet.

Körülötte minden a tavaszról énekelt. A levegő tele volt színekkel, szagokkal, hangokkal. Felmászott a hegytetőre és onnét nézte a falut. Felülről a földek olyanok voltak, mint a széjjelszórtan legelésző színes juhocskák. Már zöldellt minden. Lehajolt és nézte a földet a lábai alatt, szinte hallotta a zsongást belsejében. A föld megújhodott. Megújhodott az élet. Maga köré nézett. Mintha mozgott volna a hegy. Összeölelkezett a nappal, és bolond táncot járt örömeiben.

Úgy érezte, hogy eddig vak volt, csak most jött tudatára annak, hogy láthatott a szemével.

Az embereket is egész másként ítélte meg, mint azelőtt. Ha régebben valakivel beszélt, mindig arra fordította szavát, hogy rossz a világ berendezése és meg kell változtatni. Ha valaki egyetértett vele, azt szerette, ha ellenkezett, gyűlöletet érzett iránta. Sokszor ilyen beszélgetés után azt sem tudta, hogyan nézett ki az, akivel beszélt. Csak hangjának a színére emlékezett. Most már meglátta az embereket is. Az arcukat, rongyos, összevissza foltozott ruhájukat, szegénységüket, amely nem volt olyan egyszerűen egyforma, mint azelőtt.

Úgy érezte, hogy a maga élete is gazdagabb lett, amióta a faluba került.

Sokat beszélt erről Márisával.

Márisának is tetszett az új élet. Baromfit nevelt. Malacot hizlalt. Egész napja ki volt töltve. Sohasem érezte azt az egyedüllétet, mint valamikor a kolónián, amikor ült és maga elé nézett üres szemmel és valamire várt szorongva. Ilyenkor megnőtt a legapróbb hang is és kínozza a fülét. A fekete muszka bogarak, amelyek ide-oda másztak a hibás padlón, a furcsa formájú nedves folt a mennyezeten a feje fölött, amely napról napra nagyobb lett és változtatta színét, a ferde, repedezett oldalú tűzhely borzasztó reménytelenséggel töltötték el. Vágyódott valamire, és boldogtalan volt. Itt nem is ért rá gondolkozni. Néha úgy érezte, amikor este lefeküdt, hogy még csak az előbb kelt fel, és csodálkozott azon, hogy milyen rövid a nappal.

Szint kapott az arca és meghízott.

Azelőtt gyakran veszekedett férjével, néha napokig nem szólt hozzá, most alig veszekedtek egymással. Néha még egy gyerek után vágyódott nagyon erősen.

A szomszédasszonyokkal jó viszonyban volt. Ha egyik-másik eljött hozzá egy kis tereferére, szívesen vette. Lisztet vagy zsírt, vagy sót is szívesen adott kölcsön, ha kértek tőle. Bizonyos tisztelettel vették körül, mert hisz a férje jól keresett. De ez nem tette gőgössé. Csak városias ruházkodásával hangsúlyozta ki különb voltát a falusi asszonyoknál. Jozskót is másként öltöztette, mint ahogy a falusi gyerekek jártak. Hiába kínozza, hogy vegyen neki is falusi ruhát.

De Jozskó ravasz volt. Ha elment reggel játszani, már egy óra múlva piszkosan, sárosan került haza. Sehogy sem fért Márisának a fejébe, hogy ilyen rövid idő alatt ennyire bemocskolhatta magát. Egyszer megleszte.

Kiment a gyerek a házból. Lassú, kényelmes léptekkel sétált, akár egy kis kakas, de alig jutott odább néhány házzal; amikor már gondolta, hogy nem láthatták hazulról, belevetette magát az árokba, meghempergett benne, akár a vidám malac. Csak azután csatlakozott nagy ordítózással a többi játszadozó gyerekekhez.

Amikor hazajött, mert éhes volt, szemrehányással fogadta Márisa:

— Hát ilyen rossz gyerek vagy te?! Én gondozlak, mint holmi palántát, te pedig szántszándékkal bepiszkolod magad.

— Nem igaz, nem vagyok én rossz gyerek!

— Akkor miért hemperegsz az árokban, mint valami cigánygyerek?

— Mert a mama csak mosdat és öltöztet engem, és nem ad olyan ruhát, mint a többi gyereknek van. és aztán a gyerekek nem akarnak játszani velem, azt mondják, hogy majomparádé vagyok, és hogy menjek a városba . . . Mama, vegyen nékem más ruhát . . .

— Hát ezért tetted, nem rosszaságból?

— Ezért hát.

— Jaj, te kis ravasz! Te kis rókám-bókám, hogy meggyem azt az okos kis fejedet!

Úgy nevetett Márisa, hogy az oldala is belefájdult.

Amikor megjött férje, elmondta neki nevetve, hogy megint milyen ravasszágot eszelt ki a gyerek. Az is jól nevetett rajta. Aztán elhatározták komolyan, hogy falusi ruhát vesznek neki.

Amikor először volt Jozskón az új ruha, megígérte ünnepélyesen:

— Úgy fogok rá vigyázni, hogy nő!

Most már egészen falusi gyereknek érezte magát, és nem sokára már tájszólással is beszélt.

IV

Amikor Seszták reggelenként házaló útjára indult, mindig találkozott a pappal. Mindenfelől köszöntötték, az asszonyok elkapták a kezét és megcsókolták. Ő csak mosolygott barátságosan. Sesztákot is nézte nagyon, látszott a szemén, hogy az ő köszönését is kívánta. De Seszták nem köszönt neki.

Egyszer megállította a pap, és colstokot vett tőle. Azóta köszönt neki Seszták, de most meg a pap nem köszönt vissza. De a szeme nem volt haragos, inkább ravasz.

Ejnye, hisz ez ember! — gondolta magában Seszták és csodálkozott. Csak azért is köszönt a papnak, de nem dicsérte, hanem jónapottal.

Aztán más emberi dolgokat is megtudott róla.

A gazdasszonyával élt. Gazdasszonya gyerekei hasonlítottak reá. Sokat sugdolóztak erről a faluban, egyik-másik vén-

asszony meg is botránkozott, de általában mindenki elnézte emberi gyengeségét. Néhány hónappal a forradalom után került a faluba. Elődjét italos, asszonyhajcsár és kapzsi volta miatt a hazatérő katonák verték ki. Zavaros idők voltak azok. Pusztulni hagyták a népek a templomot, a plébánia földjeit, a papi házat. Az új pap összehívta a falu véneit, és azt mondta nekik, hogy rendbe kell hozni a templomot, mert szégyen és gyalázat, hogy Isten háza ilyen Istenhez nem méltó állapotban leleddzék. Vakarták a fejüket a vének, azt mondták, hogy nincsen pénze a falunak. Most meg azt mondta a pap, hogy akkor adják össze a szükséges pénzt a hívők. Ki is doboltatták ezt a vének, de bizony nem adakoztak a hívők, mert már adakoztak egynéhányszor, de az előbbi pap elitta az adományokat. És egy vad paraszt, Durcsánszki Tódor, azóta meghalt, meg is mondta a papnak, hogy eleget nyúzta már a népet a fajtája, és hogyha szép templomot akar, akkor szépítse meg a maga pénzén. Akkor olyat tett a pap, hogy bizony senki sem várta tőle. Igaz, hogy akkor fiatal volt, kék szeme csak úgy égett a tűztől, és a járása is fürge volt. Hát földhöz vágta a kalapját és megmondta, hogy ő Isten szolgája, és nem azért jött ide, hogy istentelenekkel veszekedjék, és ő bizony meg fogja mutatni, pedig szegény ember ő is és az apja is szegényparaszt volt, hogy megszépíti a templomot a maga pénzéből, de úgy, hogy csodájára fognak járni. Tetszett a népnek az ilyen beszéd. De azért senki sem segített a papnak, várták, hogy ugyan mit fog tenni. Aztán mindenféle fajta mesteremberek jöttek a városból és dolgozni kezdtek a templomon. Nem telt bele három hét, csak úgy ragyogott fala a nagy fehérségtől, és belül is friss aranyozást kaptak a szobrok és szentképek. Még Szent Antal is új orrot kapott a hibás helyébe. Öröm volt ránézni a nagy csillogásra a templom belsejében. Most már aztán szégyenkeztek a népek. Egymásután jöttek a paphoz, pénzt hoztak neki, merthogy csak nem kívánhatták tőle, hogy a maga pénzén szépítse meg az ő templomukat. Annyi pénz gyűlt akkor össze, hogy még új orgonát is vehetett a régi nyekergő helyébe. Öröm volt hallgatni, ha a tanító úr mise közben meg-megbúgatta. Elszégyellte magát Durcsánszki Tódor is, és megkövette a papot gorombaságáért nyilvánosan.

Azóta is szeretettel volt a pap a templom iránt. Amikor csak módjában volt, új kincsekkel gyarapította szent birodalmát. A maga pénzéből. Hol gyertyatartót, hol kelyhet, hol

szép faragott zsámolyt vett. Szenvedélyévé vált a templom-díszítés.

A falusiak szerették. Azt mondták róla:

— A mi papunk igazi pap. Krisztus szolgája.

Hát még az asszonyok!

— Jaj, csak ráteszi azt a drágalátos kezét gyónás után az ember fejére, a hideg, meg a meleg egyszerre fut végig az ember hátán.

Ha kövér is, de azért még mindig szép ember volt. Piros arca csak úgy csattant a fehér gallérból.

Bántotta Sesztákot, hogy a pap nem köszönt neki vissza. Egyszer megállította.

— Köszöntem, tisztelendő úr.

— Nem hallottam. Hogy is mondta?

— Azt mondtam, hogy jó napot.

— Nékem dicsértessékkal szoktak köszönni — mondta a pap és otthagyta Sesztákot.

Seszták utána nézett.

— Hogy kitol ez velem!

A pap nagyokat nevetett. Érezte a pillantást hátában, kedve is lett volna visszafordulni, de nem fordult meg.

— Fogsz te még köszönni katolikus módon is!

Nagyon elégedetten megállt a templom előtt.

Minden reggel első útja a templomhoz vezetett. Körüljárta, megnézte nem hullott-e le valahol a vakolat, nem lazult-e meg valahol egy téglá. Ha csak a legkisebb hibát is észrevette, mindjárt kőművesért küldött, és addig nem mozdult el mellőle, míg az el nem készült munkájával. Ezen a reggelen mindent rendben talált. Bement a templomba. Minden szobrot, képet külön megvizsgált, a terítőket megigazította, eljátszogatott a zászlók aranyos bojtjaival. Ezt különösen szerette. Csak úgy ragyogott az arca, amikor kilépett a templomból. Megállt és az eget nézte. Kék volt és tisztán ragyogott. Elindult a paplak felé. Útközben gyerekek rohanták meg hangerőű dicsértességek ordítással. Összevissza csókolták a kezét.

Fényes ötfilléreseket osztogatott ki közöttük.

— De nehogy valami rosszra költsétek — intette őket az ujjával.

Pedig tudta, hogy a pénzzel falhoz dobálósdit játszanak majd.

Amikor hazatért, cigarettára gyújtott, és beült egy öblös karosszékre. A Sesztákkal való találkozásra gondolt. Volt

valami annak az embernek a szemében, ami izgatta. Valamelyik nap majd szóba elegyedik vele. A nadrágja szorította. Megeresztette egy kissé. Megkönnyebbülten sóhajtott. Gazdasszonya keresztülment a szobán. Mondott valamit, miközben az egyik szekrényben kotorászott. Aztán bejött a kisebbik gyerek. Felmászott a térdére. Kezével önfeledten a gyermek selymes szőke hajában turkált. Eszébe jutott a beszélgetés, amit nemrégén folytatott egyik paptársával. Az a szemére hányta, hogy nem foglalkozott politikával. Talán ő volt az egyetlen pap az egész környéken, aki nem a Hlinka-pártnak korteskedett. Ő akkor mosolygott.

— A politika az elégedetlen ember kenyere. Minek politizálnék, amikor elégedett vagyok.

Megint mosolyognia kellett.

Arra gondolt, hogy amikor kikerült a szemináriumból, milyen türelmetlen és elégedetlen volt. Fiatalságból és butaságból volt ilyen. Akkoriban komolyan foglalkozott avval a gondolattal, hogy jelentkezik misszionáriusnak és elmegy valahová a pogányok közé terjeszteni a keresztény vallást. A nagy inkvizítorok életét tanulmányozta. Aztán segédlelkész lett, majd kinevezték lelkésznek ebbe a faluba. Itt aztán alkalma volt verekednie a vallásért. Nem tűz és vas és lángoló beszéd szükséges ahhoz, hogy az embereket megtérítsék. Egyszerű emberi tettekkel lehet csak a szívekhez férkőzni. Isten. Egy pillanatig sem ingott meg belévetett hite. Még mindig ugyanavval az áhítattal fohászkodott hozzá. De mint ha azelőtt másmilyennek látta volna. Soványnak, tüzes szeműnek, elkínzottnak, türelmetlennek. Néha álmaiban, vagy vízióiban az ő alakját vette fel és mutatóujjából villámok ugrottak ki, és halálra perzseltek mindenkit, aki szembe helyezkedett az egyetlen igazsággal. A víziók nem tértek vissza, az álmokból kiveszett a harci lárma, a mennydörgés és a villámok cikázása. Hiába, idősebb lesz az ember. Ma negyvenhat éves volt. Idősebb és okosabb és megértőbb.

Lassan lehajlott a feje. Keze gömbölyű hasán összekulcsolódott. A gazdasszony óvatosan leemelte térdéről a gyereket.

— Csitt! Nem látod, hogy alszik a tisztelendő úr...

Egész rövid ideig szunyókált. Aztán kiment a kertbe és délig dolgozgatott.

Ebéd után befogatott és behajtatott a városba. Gazdasszonya vele tartott. Az asszony elment bevásárolni, ő meg beült a kávéházba. Újságokat rendelt és három deci bort. Nem-

sokára melléje ült a nyugalmazott tanár, aztán megjött a harmadik kártyapartner, a városi mérnök is. Bor mellett, kártya mellett elmúlt a délután. Az asszony közben a képes újságokat nézegette. Majd meguntta és kibicelt.

Hetenként kétszer jártak a városba és mindig így töltötték az idejüket.

Tíz órára járt az idő, amikor hazaértek. Kocsijuk elmellőzte Sesztákot, aki éppen akkor tért meg házaló útjáról. Kosara nyikorgott. Nem köszönt. Bántotta ez a papot. Visszanézett Sesztákra.

Rosszkedvűen feküdt le. Pedig tizenhat koronát nyert kártyán. Máskor ez nagy örömmel töltötte el.

— Lázadó az az ember! — mondta gazdasszonyának.

V

Majdnem minden reggel találkoztak egymással a pap és Seszták.

A pap várta, hogy köszönjön neki Seszták, az meg arra várt, hogy megszólítsa a pap.

De Seszták nem köszönt, a pap nem szólította meg őt. Elmentek egymás mellett, és lassan gyűlölni kezdték egymást.

A pap néha gúnyolta magát amiatt, hogy ennyire fontos volt neki ennek az idecseppent embernek a köszönése. Szinte le tudta volna rajzolni, meg is próbálta néhányszor, olyan tisztán látta maga előtt a kosár miatt kissé kidüllesztett testét, jobbra ferdülő keskeny vállát, barna ruhája minden részletét, az ingből idegesen és vékonyan előreugró ádámcsutkáját, szinte fehér-kék szemét, beretvált, sápadt arcát a mély vonásokkal orra tövénél. Sokszor feltette magában, hogy elkerüli. Később ment el a templomba, hogy ne találkozzék vele, de utána nyugtalan volt, szinte hiányzott neki a vele való találkozás. Eszébe jutott az idő, amikor a faluba jött, amikor minden oldalról vasvillaszemekkel meredtek rá az emberek. Elhagyottnak és idegennek és ellenségekkel körülvettnek érezte akkor magát. Most pillanatokra hasonló érzés fogta el. Ellenséget érzett Sesztákban.

A templomban, a szószékről azt leste, hogy nincs-e ott a

hívők között. De hiába leste, mert Seszták nem járt a templomba.

Valamelyik nap megkérdezte a csendőrőrmestertől:

— Rendben vannak annak az embernek az írásai?

— Rendben. Miért kérdi, tisztelendő úr?

— Csak úgy. Tudja, a jó papnak ismernie kell a nyáját. Kényszeredetten mosolygott.

Seszták is sokat gondolt a papra. Valami különös elégtételt érzett, ha elment mellette és nem köszönt neki. Alapjában véve zavarban volt, és ezt akarta leplezni gyűlöletével. Nem tudta összeegyeztetni mindazt, amit a papról hallott és amit maga is tapasztalt, avval a képpel, amelyet eddig magának a papokról alkotott. Kereste arcán a rózsaszínű és ártatlan álszent mosolyt — a szentképeken az angyalkák mosolyogtak így — és nem találta. Néha úgy érezte, hogy ha egy nap csuha nélkül látná, akkor biztos szeretni is tudná.

Máskülönben semmi sem nyugtalanította életét. Néha apró, jelentéktelen dolgok történtek vele, ezek egy időre elkedvetlenítették. A harmadik faluban egyszer sűrűn körülvették a legények. Csak később vette észre, hogy meglopták. Máskor meg, amikor pénzét számlálta, hamis ötkoronást talált közöttük. Vagy egy részeg avval vádolta meg mindenki előtt, hogy becsapta őt, mert colstokot vett tőle, és törött volt a colstok és azonnal adja vissza a pénzét. Annyira erősködött, sokan a pártját fogták, hogy új colstokot kellett, hogy adjon neki, pedig akkor látta azt az embert először az életében.

Apró felhők voltak ezek csak.

Emberekkal ismerkedett meg, és belelátott emberek életébe. Néha arra gondolt, hogy nemcsak azért jött ő ide, hogy új életet kezdjen, talán azért is, hogy segítségére legyen a szegényeknek abban, hogy ők is új életet kezdjenek. Eszébe jutottak azok a beszédek, amelyeket valamikor a gyűléseken hallott. Valamikor megdobogtatták szívét, haraggal és láladással töltötték el. Elismételte őket magában, de valahogy nem csendítettek ki belőle semmit sem. Vele történt valami, és másokkal is történt valami, és megváltozott az egész világ, és a régi szavak megöregedtek, foguk kihullott. Új, fiatal, erős szavakra lett volna szükség. De szívében elégedettség és béke honolt. Oly sokáig vergődött úttalanul, az élet sodorta magával, akár a vadvizek a gazdátlan tutajt, hogy most, mikor azt hitte, végre biztos partot ért, örült a partnak és egyedül a maga élete volt fontos.

Valamelyik nap elnézte, hogyan dolgozott Márisa a kertben. Hirtelen odalépett hozzá és kivette a kapát a kezéből, és ő kezdett most dolgozni. Attól kezdve mindennap dolgozott egy-két órát a kertben. És ez a munka örömmel töltötte el. A nap sütött, a teste megizzadt, a kezén, amely megfinomodott a munkátlanságtól, hólyagok képződtek, a háta is fájt, de valami különös boldogságot érzett. Talán gyermekkorában volt utoljára ilyen boldog. Arra gondolt, hogy talán nem is a szegénység a legborzasztóbb, valami egész más az, ami torzzá és elviselhetetlenné tette az életét. Eddigi életéből hiányzott az öröm tiszta kedve, amit tett, úgy tette, mintha taposómalomban kergő jószág lenne, mindig érezte a korlátokat, és mindig érezte a kényszert.

Márisát is egész más szemekkel nézte. A szerelem egész rövid ideig tartó idejét kivéve nemigen látott benne embert. Bútor volt. Ágyba és főzéshez való bútor. Használta, mert hisz azért is vette feleségül. Szerette, mert megszokta. Ha az arcát nézte, akkor csak felületet látott, annyira tudatába ment minden vonása. Valamelyik nap az asztalnál ültek, felpillantott és meglátta az asszony arcát. Csak akkor jött tudatára annak, hogy mennyire megváltozott az asszony. A szeme körül szarkalábak látszottak, a homlokán ráncok, beleírta betűit az élet. Eszébe jutott, hogy valamikor hogyan szerette sima, tiszta bőrét, szerelmes korában olyan jó érzés volt, ha arcát megsimogathatta. Mintha valami finom selyemhez ért volna a keze.

— Sokat dolgozol, Márisa.

Az asszony meglepetten felnézett, kissé előreugró homlokából hátrasimította barna haját.

— Még sohasem mondtad ezt nekem.

— Nem értem rá ilyesmit mondani.

Zavart érzett. Nem akarta mutatni az asszony előtt, inkább kiment a szobából. Az asszony utánanézett és mosolygott.

A házaselet nyolc esztendeje lecsendesítette vérüket, de mostanában megint a régi nagy vággyal közeledtek egymáshoz. Egy éjszakán megint csoda lett az asszony teste. Azelőtt, ha valamilyen jelentéktelen dolog elmondásához kezdett az asszony, neki jelentékeny volt, mert kikíváncozott belőle, leintette a férfit: Hagyjál békén badarságaiddal, fáradt vagyok! A sokszori visszautasítás bizalmatlanná tette az asszonyt, a nagyobb dolgokat sem **mondta** el, mert nem akarta, hogy a férfi visszautasítsa újból. **Amikor** csak tehetette, hasonló

módon fizetett vissza. Ha a férfi akart neki elmondani valamit, ő mondott olyat, ami megakasztotta benne a beszédet. Most újból felfedezték a két ember közötti szó varázslatos erejét. Meghallgatták egymást, gondolatokat cseréltek. Néha meglepetve egymásra néztek, mert új, vagy rég elfelejtett vonásokat fedeztek fel egymásban. Sesztáknak, aki azelőtt komor volt, megjött a legénykori tréfáló kedve. Márisa nagyokat kacagott tréfáin.

— Megfiatalodtunk, asszony — mondta egy alkalommal Seszták.

— Nem fiatalodtunk meg, csak az életünk lett szebb.

Néha esténként látogatóba mentek, vagy hozzájuk jöttek látogatók. Nem érezték nyűgnek az életet, örülni tudtak neki.

Egy este azt mondta Márisa:

— Mégis jó volt, hogy eljöttél ide bosnyáknak. A kolónián mindig körülöttünk lett volna a régi élet.

— Pedig hogy kapálóztál ellene!

— Veszekedni akarsz?

Ezen mindketten nevettek.

És Jozskó, aki azelőtt sápadtan ide-oda bolyongott szülei között, mint holmi elkárhozott lelkecske, játék közben néha olyan volt az arca, mint egy kis öregnek, szint kapott és nevéte mélyről és tisztán buggyant fel, mint a forrásvíz.

VI

Egy nap régiségkereskedő látogatta meg a papot. Nehéz velencei csipkéekkel díszített oltárterítőt ajánlott neki megvételre. Tetszett az oltárterítő nagyon a papnak, ha pénze lett volna, mindjárt meg is veszi. De nem volt pénze. Elment a régiségkereskedő, de megígérte, hogy néhány hétig nem adja el másnak a terítőt. Megint fellobbant a templomdíszítő szenvedély a papban. Állandóan maga előtt látta a terítőt, arra gondolt, hogy milyen gyönyörűségezen venné ki magát a templomban. Folyvást azon törte fejét, hogy honnét szerezzen pénzt. Hisz a bankból kivehetne, de az asszonynál volt a betétkönyv. Az már így is eleget perelt vele könnyelműsége miatt. Ha valami szépet vett a templomba, se vége, se hossza nem volt a szemrehányásoknak.

— Ugye, a gyerekekre nem gondol a tisztelendő úr? Azokra az ártatlan pulyákra. De én gondolok rájuk. A fölösleges pénzt a bankba kell vinni, nem kiadni mindenféle drága kelyhekre és gyertyatartókra! Miért nem vesznek azok a bugris parasztok a maguk pénzéből? Én gondolok a holnapra. És mi lesz, ha istenments, meghal a tisztelendő úr? Ismerem én már, hogy szokott az lenni. Volt egy nénim, az is papgazdasszony volt. Három gyereke volt. Amikor aztán meghalt a gazdája, mehetett gyerekestől koldulni. Buta volt, mert még az életében gondoskodnia kellett volna magáról . . .

Mindig az orra alá dörgölte a nénijét és evvel lefegyverezte.

Maga előtt látta a kipirultan veszekedő asszonyt. Kissé szégyellte magát, mert bizony be kellett ismernie, hogy papucs alatt volt.

Így hát nem lehetett pénzt szereznie. Kedvetlenül ide-oda járkált egész nap, veszekedős hangulatban volt, és álmában is nyugtalanul forgolódott a fekhelyén. Aztán mégiscsak eszébe jutott valami. Be kell kérni a parasztoktól a párbért.

Eddig nemigen zavarta őket miatta. Olyanok is akadtak a faluban, akik már négy éve nem fizettek. Ha gazdasszonya piszkálta, szerette a pénzt nagyon, hogy miért nem kéri járandóságát, csak a vállát vontá.

— Ej, majd megadják!

Elég jövedelme volt, az a néhány korona már igazán nem számított.

De most nem maradt más hátra.

Vasárnapi prédikációjában megintette az adósokat.

Azok nem vették valami nagyon komolyan az intést, mert ismerték a papot, tudták róla, hogy nem pénzsóvár. Mégis néhányan tojással, tyúkkal, más ajándékkal elküldték hozzá feleségüket, hogy ilyen módon türelemre bírják.

— Jaj, dehogy tud most az én uram fizetni. Majd ősszel, ha eladtuk a termést. Honnét volna most tavasszal pénzünk?!

Talán le is mondott volna a pap a terítőről, ha nem járt volna a nyakára annyit a régiségkereskedő és ha gazdasszonya nem rágta volna annyit a fülét. Mert már kiszámította, hogy a párbérből annyi pénz futna be, hogy meg lehetne venni a terítőt és a bankba is lehetne tenni belőle.

— Olyan a tisztelendő úr, mint egy darab kenyér. Tudják ezt-ezek a bugrisok. Hogy nincsen pénzük? Dehogy nincsen, csak harisnyában tartogatják, dugdossák a szalmazsákba. Tarka kendőre, selyemharisnyára, meg uram bocsáss, kom-

binéra, igen kombinéra, meg pálinkára telik, csak ha a papnak kell kifizetni a járandóságát, akkor nincsen . . . De hát a tisztelendő úr sosem hallgat reám, mintha a falnak beszélnék . . . Jaaj, be keserves az én életem.

— No jól van már, ne sírjon . . .

A pap követelése behajtását átadta egy ügyvédnek. Az ügyvéd felszólította az adósokat, hogy fizessenek. Voltak, akik morogva fizettek, de sokan, akárhogy is szerettek volna, nem tudtak.

Az ügyvéd végrehajtót küldött a nyakukra.

Felzúdultak a parasztok.

— Hát ilyen a keresztényi szeretet?!

— Nem hittük volna ezt a mi papunkról . . .

Seszták hallgatta az emberek zúgolódó beszédét, de nem avatkozott bele dolgukba. Pedig kedvet érzett arra, hogy odadörgölje orruk alá: Lássátok, ilyen a ti híres papotok! Amíg fizettek, addig jó és emberséges, de ha nem fizettek, mindjárt elveszíti jó természetét.

Ha reggelenként találkozott vele mostanában, gúnyosan a szemébe vigyorgott.

Voltak, akik védelmükbe vették a papot. Azt mondták:

— Nem is a tisztelendő úr a bűnös, hanem az a kövér áspiskígyó, a gazdasszonya. Annak kéne levágni a kontyát és szégyenszemre kiseprűzni a faluból, merthogy olyan kapzsi természetű!

Különösen pipás Kulifáj Antal védelmezte. Azért hívták pipásnak, mert még álmában sem vette ki a pipát szájából. Egyszer már le is égett a szokása miatt. Összebeszélt néhány emberrel, és vagy tízen elmentek a paphoz.

— Tisztelendő uram, nagy most a szegénység. Tessék már őszig várni, szent uccse, hogy fizetünk akkor!

Amikor előtte állottak a parasztok, zavarba jött a pap. Nézte őket szótlantul. Öregek voltak, fiatalabbak. Arcuk csontos volt és elnyúzott az élettől, akár a föld, amelyen dolgoztak. Ezekkel szemben legyen ő kíméletlen? Hisz az ő apjának is olyan volt az arca, mint amott az öreg Gringárnak. Hisz az ő népe ez, az ő nyelvén beszéltek, énekeltek, sírtak. Isten népe ez, Isten nyája. Az ő nyája. Jó és emberséges pásztoruk volt eddig. Várni fog őszig. A keresztényi szeretet előbbre való holmi hívságoknál. Hívságoknál? Nem hívság az. Isten dicsőségéről volt szó. Mert mennél ragyogóbb lett a hajléka, annál ragyogóbb kegyben részesítette híveit. Maga előtt látta

a régiségkereskedőt, kissé fityegő alsó ajkát. Maga előtt látta a gazdasszonyát, az apró szemölcsöt orra tövében. Megint a parasztokra nézett. A szemükben volt a lelkük, amint figyelték őt és várták, hogy kimondja, amit annyira kívántak. Miért jöttek el hozzá, miért akartak visszaélni az ő jóságával? Kipirult az arca valami különös szégyentől és haragtól. Ráförmedt az emberekre:

— Az ügyvéd úrhoz menjenek! Én már nem tehetek semmit!

Kimentek a parasztok.

Kulifáj még visszafordult az ajtóban.

— Hát akkor Isten megáldja . . .

Gúnyt és lázadást érzett ki köszönéséből a pap. Ide-oda járt a szobában. Aztán benyitott a másik szobába. Beleütközött gazdasszonyába. Teste tartásán látta, hogy hallgatózott.

Kiabálni kezdett:

— Mit leskelődik maga itten?! Miért nem megy a dolgára?! Maga az oka mindennek, mindig csak a pénzen jár az esze. Menjen a szemem elől, nem akarom látni!

Eddig sosem tette, hogy rákiáltott volna.

Miután jól leszidta, mintha megkönnyebbült volna.

Egyébről nem beszéltek a faluban, mint a közelgő árverésről. Fogadkoztak az emberek, hogy bizony kiverik a végrehajtót.

A falu izgatottan várta az árverés napját.

Kalináné udvarába átrepült a Hnojár Gáborék nagy kakasa, összeverekedett az otthoni kakassal. Úgy megtépázta, hogy csak úgy röpködött a tolla, egyik szemét is kivájta. Hát csak nagy méreg fogta el Kalinánét, hozzávágott egy fadarabot, de úgy, hogy menten felfordult tőle. Hármat rúgott még a lábával, oszt vége volt. Egy kicsit megijedt Kalináné, ezt nem is akarta, legfeljebb, hogy megsántuljon. Ide-oda kapkodott egy ideig, de oszt fogta a kakast és elásta. Figyelte aztán, amikor Hnojár Anna hívogatta a kakasát. — Gyere. Vörös, hool vagy, gyereeee már, no. — Majd megkérdezte: — Nem látta a kakasunkat, szomszédasszony? Jaj, olyan az, mint valami csavargó, csak bosszúságom van vele.

Mindenütt kereste, hívogatta, de a kakas csak nem akart előkerülni. Kalináné meg csak nem mondta meg, hogy mit tett vele. Bolond lett volna. Híres éles nyelve volt Hnojár Annának. De aztán mégiscsak meglett a baj. A Hnojárék kutyája szaglászott, szaglászott, egyszerre csak átbújt a keríté-

sen, hiába fogott rá botot Kalináné: — Nem takarodsz, te csúnyaság! — rámorgott, hogy a fehér foga látszott, és csak ásni kezdett a kertben, amíg ki nem ásta a kakast. Hnojár Anna nézte gyanakodva, hogy mit csinál, most aztán neki-eresztette a nyelvét:

— Jaj, hogy ki nem sül a szeme, hogy nem áll a görcs abba a tolvaj kezébe! Hát az én kakasomra fájt a foga?! Hisz ilyen kakas nem volt több az egész faluban, ilyen híres, szép kakas, hisz száz koronát is kaphattam volna érte a városban!... — Nagyokat lélegzett, odaszólt kisfiának, aki csöpgő orral bámészkodott a háta mögött: — Szaladj csak el apádért, hogy jöjjön azonnal, hogy jöjjön mindjárt, mert még megmérgez minket az a gonosz. Jaaaj, hát most már tudom, hogy kinek a kezén tűnt el az én szép jércém is. Tolvaj! Bizony, kikiabálom az egész világban, hogy tolvaaaaj...

Kalináné sem hagyta magát.

— De most már eleget járt az a gonosz szája! Azért, mert én özvegyasszony vagyok, azért még nem gyalázhat akárki. Fiha! Maga beszél, hogy tolvaj. Hát az én kukoricámat, amit tavaly idekészítettem az udvarra, ki lopta el? Maga, meg az a sánta férje, az a rossz csődör, aki, mióta meghalt az uram, Isten nyugosztalja szegényt, nyugton nem hagy, csak hívogat folyton, hogy ide gyere, Kati, meg oda gyere, Kati, a múltkor is elkapott az úton, és meg akart kísértetni. És hogy én lop-tam, jaj, hogy az a rossz kórság egye ki a nyelve tövét, a maga kakasa volt a hibás, majd megölte az enyémet. És hogy az híres, szép kakas volt, hisz olyat tízet mérnek egy literbe, úgy nézett ki, mint a vándor koldus.

Borzasztó nagy háborúság volt a két asszony között.

És amikor hazajött Hnojár Ferenc, most aztán ő kapta ki részét a feleségétől.

— Hogy nem szégyelled magad, te sánta csúfság? Én majd megszakadok a munkától, néked meg fráterosságokon jár az eszed. Igen, megmondom egyenesen, velem nem törődsz; engem akár meg is gyilkolhatnának, nem kelnél pártomra. Jaaaj, miért is büntet engem úgy az Isten?! Öt gyereket szültem, és most aztán boldogtalanabb vagyok az utolsó kapca-rongynál. Jaaj, meghalook...

A szemét kiforgatta, egyszeriben sápadt lett az arca, tényleg úgy nézett ki, mintha halálán lett volna. De fél szemmel meglátta akkor, hogy röhögött Kalináné, egyszeriben vissza-tért belé az erő.

— Csak tátogassa azt a fogatlan száját. Azt hiszi, hogy nem tudom, hogy a doktor csinálta azokat a fehér hamis fogait, akikkel mindenre, ami nadrágot visel, ránevet? Még tán a madárijesztőt is magára húzná. De azt megmondom, hogy abból a kakasból pör lesz! Nagy pör, óriási pör, olyan, hogy száz bíró fogja kimondani az ítéletet...

Mint a fergeteg rohant be a házba.

Hnojár Ferenc egész idő alatt csak mosolygott kajla bajusza alatt. Ismerte már felesége szokását. Hagyni kellett, hadd veszekedje ki magát, annál hamarabb békélt meg. Nem egyszer veszett ő már össze Kalinánéval, a végén megint csak kibékültek. Legyintett a kezével, és lassú, komótos léptekkel elindult a földek felé.

De csak vesztére ment. Mert alig dolgozott valamit, hát nagy vita tört ki közte meg Ferjencsik Antal között. Mert Ferjencsik azt mesélte neki, hogy bizony sajnálhatta, hogy element, mert ezalatt repülőgépet látott, csak úgy csillogott az alja a naptól.

Nem akarta elhinni.

— Mit, hát én hazudok?

— A szeme szikrázott, oszt azt hitte, hogy repülőgépet látott. Hogy is került volna erre repülőgép? Hisz errefelé még ótó sem jár, pedig abba kisebb urak szoknak ülni.

Szó szót követett. Bizony összeverekedtek. Ha széjjel nem választották volna őket, talán még nagyobb baj is történt volna, mert Ferjencsik már a kapa felé nyúlkaált.

De ennek az összeveszésnek is csak Hnojár Anna itta meg a levét, mert ahogy hazajött Hnojár, se szó, se beszéd, csak eltángálta.

Mintha valami kórság lett volna a levegőben, amit elkaptak a népek, a legkisebb dologtól is megmérgekedtek. Veszekedtek a faluban, veszekedtek a mezőn, de még a két Gajdos testvér is, akik pedig fuvarosok voltak, összevesztek, majd agyongyilkolták egymást, merthogy eltörött a szekerük egyik kereke.

De nemcsak a párbéradósok voltak ilyen ingerlékeny hangulatban.

Seszták is összeveszett Márisával. Azt mondta neki:

— Fura nép ez azért. A papra haragszanak, a végrehajtóra fenik a fogukat, oszt mégis egymást marják. Össze kellene nekik fogni békességben, tartogatni a haragjukat, oszt akkor haragudni, amikor ideje van. De ilyen már a szegény ember.

— Csak te ne törődj velük! Tegyenek, amit akarnak.
— Ejnye, azért már csak megmondhatom, amit gondolok!
— Mindig ezt mondtad. És amikor sztrájk volt, téged csuktak be elsőnek. Mert nem tudtad soha a szádat tartani.
— Nem értesz te ahhoz!
— Ugye, nem értek? De arra jó voltam, hogy jártam utánad a börtönbe . . . De én bizony, ha valami bajod lesz, feléd sem nézek, akár ott esz meg a fene!

— Úgy beszélsz, mintha már legalábbis elvittek volna a csendőrök. Perelsz, perelsz, csak azért, hogy a kerepelőd járjon, oszt nem történt semmi. Már megint kezdted a régi nótát?
Eljött az árverés napja.

A falu végén gyors lábú gyerekek állottak. Az volt a dolguk, hogy ha meglátják a végrehajtót, elfussanak a hírrel a dolgozó emberekhez a mezőre. Az asszonyok a házak előtt állottak és tereferéltek. Találgatták, hogy milyen vége lesz a napnak. Arra számítottak, hogy nem is kerül sor az árverésre, mert senki sem lesz, aki licitáljon. A szegények összetartásból nem, meg aztán amúgy se volt pénzüik, a gazdagok meg azért nem, mert félték volna magukra vonni a szegények haragját.

Megjött a vérehajtó. Két kupec formájú ember kísérte.

Nagy visítással elfutottak a gyerekek.

Az asszonyok csak álltak, váltogatták a lábukat és kerepelőjük, amelyik máskor olyan ügyes volt, mintha megbénult volna. Jó erősen összebújtak, akár hideg őszi estén a juhok. Szögletesen meredtek az asszonyfejek előre.

Először Sinka Ferencéknél kezdték. Csak Sinkáné volt otthon, meg Sinkának az öreg fogatlan anyja.

Sinkáné odaállt csípőre tett kézzel a végrehajtó elé.

— Csak vigye, csak vigye, ha mondom. Ha talál olyan bolondot, aki megvegye ezt a semmi libácskákat! Jaj pedig, hogy gondoztam őket! Cipő lett volna belőlük a gyerekeknek . . . Csak vigye, csak vigye, ha van szíve!

Bednárík András, a bíró, rászólt:

— Ne akadékoskodj, Mara!

— Miút, hogy én ne akadékoskodjak? Hát maga vesz majd cipőt a Ferkónak, a Jozskónak, a Katkának, meg annak, aki a hasamban van?

Előretolta nagy hasát és a bíró felé lökött vele és ahogy az hátrált, úgy követte.

— Könnyű magának beszélni, ne akadékoskodj, Mara! Ne akadékoskodj, Mara! Ne akadékoskodj, Maraaa . . .

Meglibbentette szoknyáját hátul. Megvillant meztelen húsa.

— Hát ez itten nem kéne?!

Még szögletesebb volt most az asszonyok arca. Nyakuk előrenyúlt, mint a sziszegő libáké.

Akkor a Sinka Ferenc öreg anyja, aki eddig csak hangtalanul morzsolt fogatlan szájával, nevetni kezdett.

— Hihi, csak mutasd nekik a farodat, lyányom. Csak mutasd nekik azt a sovány nagy farodat.

Aztán elkezdett gágogni:

— Gá-gá-gá-gá...

Leült a földre, lábát széjjelvetette, a kezével olyan mozdulatot végzett, mintha libát tömött volna.

— Gá-gá-gá-gá...

Bolond volt szegény, máskor sokat nevettek rajta a falusiak, de most senki sem nevetett rajta.

Sinkáné elhallgatott hirtelen. Leült az öregasszony mellé és sírva fakadt.

— Gá-gá-gá-gá...

A kupecok vették meg a libákat.

A kövérebbik kupec két ujját állandóan a mellényszében tartotta, és hallhatóan pénzt csörgetett.

Sinkáék után Hnojárék következtek. De akkor már ott állt három csendőr.

Mire megérkeztek a férfiak a mezőről, már javában folyt az árverés.

Kicsiny ember volt a végrehajtó, amikor kinyitotta száját, kilátszottak fekete fogai. Hogy a csendőröket a közelében érezte, bátrabb lett, néha megeresztett egy tréfát is. A soványabbik kupec nagyokat röhögött tréfáin. Mintha hordót döngetnének, olyan hangja volt röhögésének.

Egyszer-kétszer valamelyik asszony is felnevetett hisztérikusan.

Lassanként két szekér telt meg a sok dologgal. Párnákkal, dunyhákkal, libákkal, malacokkal, borjakkal, apró házbeli dolgokkal. Mintha felvágta volna valaki a szegénység hasát és kiomlott volna bele, úgy hevert minden összevissza rakáson.

A libák gágogtak, a malacok visítottak, a borjak bőgtek, mintha a párnáknak és dunyháknak és apró házbeli dolgoknak is hangjuk lett volna.

A férfiak odaszorultak az asszonyok csoportjához és hallgattak.

Kilenckor kezdték meg az árverést, fél tizenegyre már el is készültek vele. Mindent a kupeczek vásároltak meg.

Leginkább az zavarta meg a népet, hogy nem számítottak azzal, hogy akad majd valaki, aki megvegye holmijukat, és íme mégis akadt. Valahogy nem tudták ezt megérteni. Mozdulatuk és hallgatásuk valószínűtlen volt, mint azon embereké a hangosfilmben, ha hirtelen elromlik a gép, és némán pereg tovább a film.

A végrehajtó elégedetten törölte meg izzadó homlokát. Kézet fogott a bíróval és a csendőrökkel. A kupeczek is. Aztán felültek az első szekérre. A szekér megmozdult éles csikor-gással.

Mintha ettől a hangtól valami változás ment volna végbe a tömeggel. Itt is, ott is megmozdult valaki. Olyan volt ez a megmozdulás, mint az alvó ember felébredése. Sinka Ferenc nagyon öreg anyja kinyitotta száját, egy-egy sárga foga volt csak kétoldalt, a karját kinyújtotta, és reszkető, sárga ujjával a szekérre mutatott.

— Gá-gá-gá-gá...

Izzott a levegő a naptól.

Sinka Ferenc odaugrott a szekér elé, el akarta kapni a lovak zabláját, de rosszul számította ki az ugrást, a zablák mellé nyúlt, megtántorodott és elvágódott. Bután ült a lovak előtt a földön.

Valaki elkezdett nevetni. Valaki más követte példáját. A harmadik. A negyedik. A tizedik. A huszadik. Röhögött a tömeg.

— Nézd csak a Sinkát!

— De jól odaült.

— Most meg a hátát tapogatja...

— Jaaaj, meghalook, olyat kell nevetnem!

— Hát láttatok már ilyet? Odaugrik nagy hősiezen a lovak elé és aztán elesik. Hogy az ilyen ember minek van a világon?!

Sokaknak könny volt a szemében.

A csendőrök körülvették a szekereket.

Most már akadály nélkül hagyhatták el a falut, ahol ezelőtt még gyilkolni akartak az emberek, csak vártak a mozdulatra, amely megindítsa belőlük a harag áradását, de a mozdulat félrecsúszott, és a harag áradása helyett csak a nevetés tudott kijönni a lélekből.

Sinkán nevettek. A maguk tehetetlenségén. Torz életükön.

Sinka Ferenc nagyon öreg anyja még mindig a szekér után mutatott sárga, reszkető ujjával.

— Gá-gá-gá-gá...

VII

Seszták az árverés idejére szándékosan nem maradt a faluban. Ismerte magát, tudta, hogy nem nézhette volna csak úgy szó nélkül, hogyan viszik el a szegénység holmiját.

Valamikor ebédtajt vetődött haza. Márisa, aki végignézte az egész árverést, elmondta, hogy mit látott.

— Még most is magam előtt látom azt a gágogó öregasszonyt... Az emlékétől is a hideg fut végig a hátamon.

Seszták a papra gondolt. Vajon mit érzett az árverés alatt? Nem volt a faluban. Még előtte való este elhajatott a városba. De akárhol volt, éreznie kellett a szegénység keservét. A gazdasszonya az árverés előtt azt híresztelte mindenütt, hogy nem magára gondolt a tisztelendő úr, amikor bekérte a párbért, hanem Isten dicsősége járt az eszében, mert gyönyörűséges oltárterítővel akarta szebbé tenni a hajlékát. A pap ujját látta maga előtt. Isten a pap ujja? Ujja? Útja. Isten a pap útja? De hiába járt görbe utakon a pap, a nép mégiscsak el fogja felejtani, amit tett, és hinni fog neki megint. Hallgatni fogja szavát, és száján keresztül Isten szavát véli majd meghallani. Valamikor maga is így hitt. Tiszta révülettel ült a templomban, és hallgatta mindazt, ami a ragyogáson, az oszlopok és boltozatok formáin, a színeken, a szagokon, a muzsikán, az éneken, a papon keresztül eljutott hozzá. Aztán jött a háború. És amikor először rezdült meg körülötte a levegő, a föld és a menny egy gránát irtó csattanásától, az anyját emlegette és Istent. Várta, hogy madár képében megjelenik előtte, hogy belekapaszkodhasson lábaiba, hogy elrepülhessen vele oda, ahol nem érzi szívével a halál hideg fogait. De Isten nem szállt le a mennyekből. És amikor a csattanás elhangzott és föltekintett, egykori inastársa, a Róka vörös fejét látta maga előtt, de akkor már nem volt emberi formája, csak vér és hús és irtózat volt. Azóta mindig ritkábban hívta az Istent. És amikor visszajött a halálból, amikor megint ott állott a gépeknél, már valami egész más foglalta el a helyét.

Már nem tőle, hanem édes önmagától és embertársaitól várta a megváltást . . .

Az asszony megszólalt:

— Ha ilyen ráncos a homlokod, mindig valami oktalanságon töröd a fejed.

Seszták nem felelt.

Ebéd után, kosár nélkül, elment hazulról. Csak úgy kavargott benne a sok gondolat. Egyedül akart lenni. Elindult a földek felé. Elnézte az embereket dolog közben. Olyanok voltak, mint a birkózók. Sokáig nézegette őket. Nagyon közel érezte magát hozzájuk. Aztán felkapaszkodott a hegyre. A kapaszkodástól elfáradt és leült. Olyan volt alatta a falu, mint egy szív. Kinyújtotta kezét, ujjai hegyével érezte a lüktetését. A földből valami különös szag áradt. Elálmosodott. Pislogott. A nap jólesően melegítette. Hanyatt feküdt, és behunyta a szemét.

. . . Már megint elcsavarogtad a munkaidőt! Hol voltál? Bitáng! — Ne bántson, Konyicsek úr! — Majd én adok neked! Utoljára lógtál meg! — A transzmissziósíj így csinált, hogy: kety-kety-kety . . . Konyicsek úr felhajtott egy krigli sört, a fehér hab lefolyt az állára. Bevette szájába a bajszát. — Te, Róka, valahogy ki kellene babrálni a Konyicsekkel. Ha legközelebb sörért küld, patkánymérget keverek belé. — Az bizony jó volna. — Te, Róka, menjünk világgá. Én órás szeretnék lenni. — Az semmi! Én ablakos. — Aj, az ablakosnak nem fityeg óralánc a mellényéről! — Mama, a Konyicsek úr mindig üti a fejemet. — Így szokott az már lenni, fiam. — Miért? . . . — Kis miért. Nagyobb miért. Még nagyobb miért. Irtózatosan óriási miért. A miért a hegy. A miért a Konyicsek úr arca. A Róka széjjelcafátolt véres feje. A pap arca. A házalókosár. Bogatyí. A miért egyes betűi táncba kezdtek. Kézenfogták egymást és dalolták: Kismadár elrepült, kukoricagóré, himbimbim . . . A kérdőjel betűről betűre ugrált, belekapott csőrével a kontyokba, és mint a kakas, vergődött rajtuk. Aztán kinyújtotta nyakát kukorékolásra és ugatott. Hirtelen megmerevedett, és a betűk is megmerevedtek, mindig kisebbek és kisebbek lettek, alig látszottak, és jött egy csibe, és felszedte őket a csőrével, és a csibe is énekelni kezdett: Kerekcsibe kerekcsibe kerekíti kerekét . . . Jánosik lehajolt a csibéhez, és azt mondta neki: Kis csibe, nagy csibe, nem ugat hiába . . . Kell pisztoly? — A csibe azt mondta: Nem kell pisztoly, óriás bácsi, vegyen nekem inkább nyalókát. — Olyan

hangja volt, mint Jozskónak. Sz-sz-sz-sz . . . Bogatyí egy nagy konyhakést tartott a kezében. Föléje hajolt, először csak a hegyét szorította az oldalába, aztán mindig beljebb nyomta . . .

Felébredt. Az oldalához nyúlt. Egy kő szorította. Elővette a követ, kábán megnézte. Csak egész zavarosan emlékezett vissza álmára. Bogatyí arcát még mindig maga előtt látta. Egy ideig ide-oda ingatta a fejét. Olyan volt, mint a fogoly állat. De lassan tisztulni kezdett az agya. Ásított és fölkel. Elindult lefelé.

Amikor hazaért, azt mondta Márisának:

— Valami nagyon butát álmodtam. Csak arra emlékszem, hogy a Bogatyí egy nagy konyhakést szúrt belém . . .

— Csak vigyázz, hogy az álomból aztán ne válják valóság!
Vacsora után elment a kocsmába.

Alig egynéhányan ültek a csámpás lábú asztaloknál. Pipás Kulifáj, Sinka, Ferjencsik, Hnojár, az öreg Gringár, a fél-szemű Matala. A máskor oly hangos kocsmában csend volt. Hétköznapi este csak a nagyon magányos és szomorú emberek vagy a javíthatatlan korhelyek szoktak ide eljárni. Akik most itt voltak, azokon meglátszott, hogy nagyon magányosak és szomorúak. Néha hallani lehetett kortyantásukat és valami csengést, amit Sinkó, a kocsmáros okozott, amikor a keze feje helyén levő vaskampóval időnként hozzáért egy üveghez.

Seszták udaült Sinkóhoz. Az ránézett bozontos szemöldöke alól.

— Hát a kosarát hol hagyta?

— Otthon. Nem seftelni jöttem ide.

— Pedig vettem volna valamit.

— Ugyan mit?

— Hát gúnárszárnyakat.

Kényszeredetten nevetett.

— Az anyám lúd lett, egész nap csak gágog, én a fia vagyok és mégsem vagyok gúnár . . .

Nagyot kortyolt az előtte levő pohárból.

Seszták megvárta, amíg letette a poharat, amelyen egy repedés futott végig, és csak azután mondta:

— Lássá, éntőlem nem kérheti a pap a párbért.

— Nem hiszem én azt. A törvényben van a papnak a joga . . .

Mindenki rájuk figyelt.

— Én már húszban kiléptem az egyházból, azért nincs velem szemben joga a papnak.

Most megszólalt pipás Kulifáj is.

— Sohasem hallottam, hogy ilyesmit is lehet.

— Pedig lehet. Csak el kell menni a kerületi hivatalba, ott adnak olyan papírt, amit csak ki kell tölteni és alá kell írni, és soha többé nem kell párbért fizetni.

Hnojár megkérdezte:

— Fizetni mit kell érte?

— Ingyen adják.

Az öreg Gringár huhogva, mint a bagoly, azt mondta:

— Huncutság lesz abban is.

Ferjencsik még hozzátette:

— Minden huncutság!

Rántott egyet nadrágszíján és kiköpött.

Csak hosszas magyarázat után értették meg Sesztákot. Sinkának tetszett az egyházból való kilépés gondolata. Pipás Kulifájnak sehogy sem tetszett.

— Aztán milyen ember az, akinek vallása sincsen?

Az öreg Gringár úgy gondolta:

— Közel van az bizony az állathoz.

Ferjencsik azt mondta:

— Pedig jó volna kitolni a pappal.

Rántott egyet nadrágszíján és kiköpött.

Sinka már védeni is tudta az álláspontját.

— Az első keresztyények sem fizettek párbért, mégis vértanúhalált szenvedtek el hitükért... Attól, hogy nem fizetünk, még lehetünk jó katolikusok.

Hnojár csak bólintott a fejével.

A végén, hosszas huzavona után abban állapodtak meg, hogy Seszták csak hozzon kilépési nyilatkozatokat a kerületi hivatalból, majd meglátják, hogy mit fognak tenni.

Amikor már kimentek a kocsmából, a félszemű Matala, akitől egész este egy kukkot sem lehetett hallani, azt mondta:

— Fene nagy háborúság lesz ebből!

És amikor Seszták három nap múlva elhozta a kilépési nyilatkozatokat, huszonhárman írták alá az íveket.

Szörnyülködtek az asszonyok, amikor tudomást szereztek a dologról.

A félszemű Matala felesége azon nyomban el is szaladt a paphoz.

— Jaj, hogy ilyen szégyent kellett megélnem! Hát nem

a pogány istentelenek közé állt az én férjem? Ne engedje a tisztelendő úr, hogy elkárhozzon . . .

— Csak eriggy haza nyugodtan, leányom, majd vasárnap, az Isten házában szót váltok a megtévelyedettekkel.

Hazament Mataláné, akivel csak találkozott, annak elmondta:

— Olyan prédikációt fog tartani vasárnap a tisztelendő úr, hogy amióta világ a világ, még olyan nem hangzott el!

Este a férjének is ezt mondta.

Nekitámadt a férfi:

— Bolond vagy te! Te szidta a papot a legjobban, mert eladta a malacunkat, most meg bújsz belé.

— Az más volt, akkor haragudtam.

— És most már nem haragszol?

— Mit érnék vele? A malacunkat amúgy sem kapom vissza, hát inkább megbékülök.

— No nesze neked! Aztán kiismerje magát az ember az asszonyoknál.

Vasárnapon, már a templom előtti gyülekezésnél meglátott, hogy sokkal többen jöttek el, mint máskor. A vénasszonyok sorfalat állottak, és gúnyos megjegyzésekkel kísérték, ha valamelyik istentelen megjelent.

— Hogy még pofája van eljönni!

— Amikor én fiatal voltam, az ilyesmi nem lett volna lehetséges!

— Azért olyan nagy a szegénység, mert nem tiszteli az emberiség az Istent. Hogy is lehetne kegyelemmel azokhoz, akik elfordultak tőle imigyen!

Ezt Eliás anyó mondta. Különben is ő volt a leghangosabb.

Sinkát már dühösítette folytonos megjegyzéseivel.

— Hiába erőlködik, öreganyám, azért mégsem kerül fel a mennyországba — mondta neki, ravaszul hunyorítva kicsiny fekete szemével.

A vénasszony, mintha nem is hallotta volna, amit mondott.

Sinka körülnézett, hogy jó sokan figyelnek-e arra, amit mondani fog, és csak amikor már úgy gondolta, hogy igen, akkor mondta:

— Mert Szent Péter nem szereti a taknyosokat, mind a pokolba küldi, magának meg, akármilyen szent életű is, mindig folyik az orra.

Nagyokat nevettek, akik közel álltak.

Éliás anyó eleinte csak hápogni tudott mérgében. Éppen

bele akart kezdeni a feleletébe, amely körülményes és cikornyás lett volna, amikor megérkezett a pap. Hirtelen csend lett.

Aztán mindenki betódult a templomba.

Hatalmasan szónokolt a pap. Először sajnálkozott a megtévedt báránykákon. Szép szíves szavakkal ecsetelte az Isten meg a maga szomorúságát. Aztán más hangnembe csapott át. Szavai már nem simogattak, hízelegtek, hanem dörögtek és fenyegettek. Frigyüket meg nem szenteli, gyermeküket nem tartja keresztvíz alá, halódó lelküket nem részesíti az utolsó szentség kegyében, nem engedi meg, hogy testüket befogja utolsó nyugovásra a temető szentelt földje.

Magasra emelt karokkal állott. Arca fehér volt, homlokán izzadság látszott, a szeme tűzben égett. Mintha nem is a mostani kövér, hanem a régebbi harcos pap állott volna a szószéken.

Egyik-másik asszony sápadtan, hátratámaszkodva, behunyt szemmel ült a helyén. Az ördögöt látta maga előtt, szörnyűségesen vigyorgó ábrázatát, utálatos farkát, elszédült a kénbűztől, ami képzeletében az orrába szállt.

Sinka felesége hirtelen hangtalanul kiesett a padból. Egy kis mozgás támadt körülötte. Felemelték, kivitték a templomból a szabadba.

Nehéz volt a templom levegője, mintha bódító felhők jöttek volna ki a pap szájából.

— ... Jaj néktek, megtévedt bárányok, háromszorosan is jaj! Meghallgattátok a sátán suttogását, megtántorodtatok, de még nem késő. Ha magatokba szálltok és bűnbánattal veritek bűnös melleteket, Isten visszafogad benneteket kegyeibe ... De ha nem szálltok magatokba, mondom néktek, hogy utolsóbbak lesztek a legutolsóknál! Mint a bélpoklosok fogtok támolyni embertársaitok között. Ujjal fog mutatni mindenki reátok, mert homlokotokon fogjátok hordani Káin gyilkos jegyét ... És szívetekben kínzó nyugtalanság honol majd, és amikor eljuttok odáig, hogy a halál kapuja kinyílik előttetek, hiába fogtok nyugalom és béke után vágyódni ... Verjétek meg bűnös szíveteket vaskorbáccsal! Ó, nézzetek reám, és higgyétek el nékem, hogy az én szívem is megbocsát néktek. Ámen ...

Még néhány pillanatig állt, a melle járt, mint a fűjtató, aztán nehézkesen lelépett a szószékről. Minden mozdulatán látszott az irtó fáradtság.

Nyomott hangulatban oszlott széjjel a nép. Egy időre még a fiatalság is elfelejtett zsivajogni.

Pipás Kulifáj felesége lesütött szemmel haladt hazafelé. Úgy érezte, hogy mindenki őt nézte. Kulifáj hallgatagon lépegetett mellette. Nem érzett megbánást. Pedig ő volt a leginkább ellene, hogy kilépjenek az egyházból. De a pap kipellengérezte őt és társait, és így csak dacot érzett.

Amikor hazaértek, sírni, jajveszékelní kezdett az asszony.

— Jaaaj, nem élel túl ezt a szégyent! A falu száján for-gunk, mint az utolsó népek . . . Isteneeem, Isteneeem!

A férfi csitítáni akarta:

— Ne bomolj, Éva, nem szentírás az, amit a főúr mondott.

Meg akarta simogatni.

— Ne nyúlj hozzám, istentelen, mert még én is elkárho-zom veled!

Hiába akarta kibékíteni, nem hajlott az asszony a békés szóra.

Ebéd után Kulifáj nagy dühösen elment a kocsmába.

Nemsokára valamennyi istentelen odajött. Meglátszott arcukon, hogy hasonló háborúságba keveredtek.

Sinka folyton azt hangoztatta:

— Azért is kitoltunk a pappal!

Csak éjfél tájban, kissé pityókásan vetődött haza Kulifáj. Az asszony már aludt, vagy csak tettette az alvást. Szerelem-mel akarta kibékíteni. De hogy engedte magához! Visított, mintha nyúznák.

— Ne visíts, a mindenedet! Még azt hiszik, hogy meg akar-lak gyilkolni.

— Hadd higgyék! Embereek, segítség!

— Azért sem hallgatok! Fúj, fúj, istentelen! Hep-hep, istentelen, istentelen . . .

— Nem hallgatsz?

A két kisebbik gyerek felébredt, sírni kezdett ijedében.

— Nézzétek csak, nézzétek, részeg az apátok, istentelen az apátok, fúj-fúj-fúj . . .

Többször kiköpött egymásután. Talán az epéjét köpte ki.

— Hej, azt a keserves jóistenit!

Úgy mondta ezt Kulifáj, mint holmi fohászkodást.

— Még mindig nem hallgatsz el?! — kérdezte végül békésen.

— Nem hallgatok, azért sem hallgatok!

— Hát akkor magadat okold a bajodért.

Útni kezdte az asszonyt. Állati haraggal kergette keresztül a szobán, egy pillanatra sem engedte, hogy magához térjen az ütésektől.

— Ez a szájasságodért van! Ez meg a fujodért! Ez meg a köpésedért! Ez meg azért, hogy azt mondtad, hogy részeg az apátok, istentelen az apátok! Ez meg azért, hogy igazat adsz a papnak! Nesze, nesze! Jaj, széjjeltéplek! Meggyilkollak! Hol a fejsze?

Már azt sem tudta, hogy mit tesz, összefolyt előtte minden, a foga csikorgott. Hirtelen leeresztette felemelt kezét és leült. Nagy kortyokkal kiitta a vizeskorsó egész tartalmát. Aztán megtörülte a száját.

Az asszony fehéren, csendesen sírdogált.

— Elmegyek anyámhoz, sosem jövök vissza!

— Csak eriggy Isten hírével, akkor lássalak, amikor a hátam közepét!

Másnap reggel haza is ment az asszony az anyjához.

A többi asszony okosabban csinálta. Igaz, hogy nem a maguk fejével gondolkoztak, mert alighogy kimentek a férfiak a mezőre, már sorra járta a házakat a pap gazdasszonya és összesúgott-búgott az egyedül maradt asszonyokkal. Tanácsára a gyomrukon keresztül kezdték férjüket megpuhítani. Kozmás levest, szalonnás kenyeret, odaégett ételt tettek elébük. Még a kutya is különbet evett. Morogtak a férfiak, szidták az asszonyokat, de azok csak ártatlanul úgy tettek, mintha csak véletlenül történt volna minden. Éjszaka meg maguk mellé vették a legkisebbik gyereket, hogy hozzájuk ne férközhessen a férjük. Tetszett ez a harcmód az asszonyoknak. Röhögtek nagyokat, és ha összejöttek egy kis tereferére, fogadkoztak, hogy máskor is így fogják a férfiakat móresre tanítani. Annál kevésbé tetszett a férfiaknak az ilyenfajta háborúskodás. Egy ideig túrték, de aztán azt mondták, hogy ha még egyszer kozmás ételt rak elébük az asszony, keservesen megtáncoltatják. Így is lett. Egyebet nem lehetett hallani a faluban, mint lármát és veszekedést. Hnojár Anna, Ferjencsik Katarina, Matala Hanna és még sokan mások, hazamentek az anyjukhoz. Nem is tetszett már nekik annyira az új harcmód. Ha összejöttek, arról beszélgettek, hogy csak egy jó szót szólna a férfi, bizony hazamennének. A pap gazdasszonya észrevette ingadozásukat, megint felbiztatta őket, arról beszélt, hogy a vallásért harcolnak, és elkárhoznának, ha engednének természetüknek.

A férfiaknak is elég volt már a háborúskodásból.

Sinka gyakran mondogatta:

— Rosszabb ez, mint a fronton a nagy háború alatt!

Valamelyik nap elküldte legkisebbik fiát az anyjához.

— Azt üzeni az apácska, hogy gyűjjön haza.

Csak sírva fakadt Sinkáné és bizony hazament.

— Jaj, dehogyis bírom én már ki ezt a kutya-macska életet!

De csak Sinka felesége volt ilyen gyenge szívű. Már Hnojár Anna sokkal keményebb fából volt faragva.

Maga a férje jött egy nap érte.

— Gyere már haza, szent uccse nem bántalak!

— Egy tapodtat sem addig, amíg istentelen vagy.

A falubeliek pedig nevetve nézték az istentelenek kínlását.

Bencsik Gábor, aki gazdag paraszt volt és a szentes ragasztéknevet hordta, azt mondta:

— Csak kanalazzák ki, amit főztek. Antikrisztusok! Ha hatalmam volna hozzá, deresre fektetném mindegyiket, mint ahogy öregapám idejében szokták a latrokat!

Suhajik Matyo, az is gazdag paraszt volt, de már nem olyan szentes, pedig úgy gondolta:

— Elég büntetés az nekik, hogy asszonyokkal kell háborúságot folytatniuk. Inkább akkor az ördöggel. Mert az ördög csak egy ördög, de az asszony tíz ördög...

Sesztákot is sokan szidták. Őt okolták az egész háborúskodásért.

Ha meglátta őt a pap, elfordította a fejét. — Lázító... lázító... lázító... — mormolta.

Seszták is mondani szeretett volna neki egyet-mást.

Hát összeegyeztethető az a vallás tanításaival, hogy hites férje ellen uszítja az asszonyt?! Miért engedi, hogy gazdasszonya piszkálja az asszonyokat?! És mindezt egy gyönyörűséges rongy kedvéért.

Talán meg is mondta volna, de a pap, alighogy meglátta, meggyorsította lépteit, szinte szökött előle.

Márisa is, mintha megtalálta volna régi veszekedő kedvét.

— Csak azt szeretném tudni, hogy minek avatkoztál bele a mások dolgába?! Ahelyett, hogy meglapulnál, mint a tetű a levél mögött, magadra uszítottad az egész falut... Csak folytasd így, meglátod, hogy nemsokára szedhetjük a sátorfánkat.

Seszták maga is érezte, hogy olyasmit tett, ami miatt még sok gyűlöletben lesz része. De tehetett mást?! Néha arra gondolt, hogy megmondja az embereknek, hogy a szent béke kedvéért lépjenek vissza az egyházba. Meg is pedzette a dolgot Kulifáj előtt, de az rögtön felfortyant.

— Miiit?! Hogy én megadjam magam? Hogy örök nevetség tárgya legyek, hogy azt mondhassák rólam, hogy beadtam a derekamat az asszonynak? Én vagyok az úr a házbán, és az asszonynak az a dolga, hogy kövessen jóba-rosszba, igazságosba-igazságtalanba. Még ma megüzenem neki, hogy szent uccse megteszem azt a szégyent, hogy elválok tőle, ha azon nyomban nem jön vissza!

Kulifájné vissza is jött alázatosan az urához.

Másutt meg a férfiak engedtek. Pironkodva és zavartan elmentek a paphoz, és megkövették tévelygésük miatt.

Csak hatan tartottak ki keményen. Pipás Kulifáj, Sinka, Hnojár, a félszemű Matala, Ferjencsik és az öreg Gringár. Sesztákkal együtt már heten voltak felekezetnélküliek a faluban.

— Heten, mint a gonoszok — mondogatta Éliás anyó. Gyönyörűséges volt a terítő a templom oltárán.

VIII

A tavaszi munka nagy áradása lassanként feledéssel borította a háborúskodást. A családokban megint helyreállt a békesség, csak néha került szóba az árverés, a pap, a vallás.

Seszták úgy járt a foglalkozása után, mintha mi sem történt volna. Csak néha vette észre, hogy valaki kikerüli, vagy haragos pillantást vet reá. Nemigen törődött evvel.

A foglalkozása már nem elégítette úgy ki, mint kezdetben. Néha visszavágyott a gépek után. De ez csak pillanatokig tartott, úgy, ahogy egy rég nem látott kedves arc után szokás vágyakozni. Annál többet foglalkozott a földdel és a paraszti munkával. Valamikor réges-régen paraszti sorsban élt csa-

ládja. Nagyapja gyakran mesélt neki azokról az időről, amikor még nem éltek az emberek gépek szolgálaként. De egy nap kinőtt a gyár a földből és megette a paraszti életet. Gyerekkorában egyszer órás, máskor paraszt szeretett volna lenni. Most, hogy közel volt a földhöz, megint jelentkezett ez a vágy.

Hosszú ideig el tudta nézni a parasztokat munka közben. Különösen reggel, amikor ő is elindult kosarával a kenyere után. A földek mellett vitt el útja.

Már zöldellt a vetés. Zsenge volt és érzékeny, mint a növények leánykák a sarjújaj. Lehajoltak a parasztok, vizsgálgatták a szálakat, hogy erősek-e, földet vettek a kezükbe, széjjelmorzsolgatták ujjaik között, azt nézték, hogy milyen nedves a talaj. Egyszerűen és áhítattal tették ezt. Mozdulatukban benne volt az első ember teremő kedve és benne volt megadása is a természet magasságos ereje előtt. Majd a nap ellenében formájából és járásából az időjárásra következtettek. A levegőt szagolták, a madarak röptét figyelték, a bogarak nyüzsgését, a levelek színét — mert más volt a dolgok arca eső előtt, és más, ha száraz idő volt kilátásban. Az áprilisi esőzések nedvességgel töltötték meg a földet, napra volt most szüksége mindennek.

Olyan volt a parasztok arca, mint a tengerészeké, akik vizsgálják a tengert, életet ad-e, vagy halált hoz.

A májusi nap lesütött rájuk, körvonalaik belevesztek a nagy ragyogásba. És amikor dolgozni kezdtek, mintha nagy forgásban egyggyé válnának a földdel, a mindenséggel.

Látta keserves kínlódásukat, érezte izzadságuk szagát, tudott ezer bajukról, mégis cserélt volna velük.

Egy nap azt mondta Márisának:

— Nagyon takarékoskodni fogunk, földet szeretnék venni.

— No hisz, ha addig kellene várnunk, amíg összespórolunk annyit, nagyon megöregedhetnénk.

— Sorsjegyet is veszünk. Talán szerencsénk lesz.

— Mindig olyan voltál, hogy nem elégedtél meg azzal, amid volt. Miért vagy ilyen?!

— Már ilyen vagyok... Te, milyen szép is volna, ha a magunk földjén dolgozhatnánk.

— Olyan most a szemed, mint a Grenyo feleségéé, mielőtt felakasztotta magát. Olyan nagy és fénylő. Bolond vagy te, Juro.

— Hát nem érted, hogy valami biztosat szeretnék a lábam

alatt érezni?! Olyan vagyok, mint a csiga, aki hátán hordja a házát. Mindig ilyen voltam.

— Hát a föld biztos? Elvihetik a bankos urak, az adó-kivetők. Semmi sem biztos ma! Csak maradj meg a kosaras mesterségednél, legalább megélünk.

— Nem lehet veled beszélni, mert nem látsz túl az orrodon. Úgy szeretnél élni, hogy minden óráját az életednek megfoghasd a keziddel.

Ingerülten otthagya az asszonyt.

Márisa lehajtott fejjel meredt maga elé. Hisz szép volt az, amit a férje akart, de vissza kellett őt tartani, mert nem ismert mértéket. Egyszer csak jelentkezett benne valami nyugtalan-ság és akkor úgy járkált, mint holmi holdkóros. Mégis napo-kig gondolkozott azon, amit a férje mondott. Egy este, valami egész másról beszéltek, hirtelen megkérdezte tőle:

— Vettél már sorsjegyet?

— Hát akarod?

— Meg lehet próbálni.

Seszták mosolygott és szótlanul megveregette az asszony hátát. Az asszony elpirult, mint holmi leányka.

Másnap bement Seszták a városba és megvette a sors-jegyet.

Este együtt nézegették és forgatták sokáig.

— Talán szerencsénk lesz — mondta Márisa.

A sorsjegyet eltette virágos ládájába. Fehér menyasszonyi ruhája fodrai közt rejtette el.

IX

Egy vasárnap, a délutáni litánia után, még a templom előtt állottak a népek, amikor a kocsmá udvarán megszólalt a cigányzene.

Húzták a cigányok, húzta Ájncvájdráj, a faroknyi kis prí-más. (A háborúban osztrák tiszteknek muzsikált, így ragadt rajta ez a név.) Hajlongott és riszálta magát, ócska és pecsét-frakkjának szárnyai jobbra-balra verődtek.

A fiatalság zsivajogva a kocsmába tódult. Utána az öre-gebbek, de már csendesebben és komolyabban.

A nap sütött a lombokon keresztül. A levelek árnyékot ve-

tettek az emberek ruhájára, arcára. Az árnyak mellett mintha aranyból lennének a napos foltok.

Mindjárt a mulatság kezdetén zavar tört ki. Bednárik Miskó, a bíró fia, azt követelte, hogy módos tánchoz muzsikáljanak a cigányok. Mindenáron be akarta mutatni táncos tudományát, amelyet a télen egy vándor táncmestertől sajátított el. De sokan ellene beszéltek, mert csak a régi táncokat ismerték. Ajncvájdrájt ide-oda ráncigálták a markos parasztleányek. Olyan volt szegény, mint a megriasztott egérke, nem tudta, hogy kinek a kedvében járjon. Miskó gavallér volt, de a többi leány meg még talán meg is verte volna. Már-már verekedésre került a sor, amikor az öregebbek is beleavatkoztak. A végén megegyeztek a leányok egy módos, két régi arányában.

Nemsokára lábdobogástól, kurjongatástól és visitástól hangzott minden.

Zene, zene, zene, zene, zene, zene szólt a faluban.

A kerítésen kívül bámészkodók álldogáltak. Leányok virágos keszkenővel a kezükben, ajkukon felkínálkozó mosollyal, arra vártak, hogy valamelyik leány befizessen értük. Éliás anyó is ott állt. Neki már csak az evés okozott gyönyörűséget, a zenét is csak úgy hallgatta, mintha rágná. Szaglálódzott, nyálat nyelt, vértelen, fogatlan ínyét nyalogatta.

Kari, egy tizenöt éves cigányleány is ott állt a bámészkodók között. Szerette a muzsikát, az emberi párok mohó tapadását. Testét halkán ringatta, mintha ő is táncolt volna. Beszorította arcát a kerítés lécei közé. Falusi leány szeretett volna lenni. Ünneplő ruhában ott állani a többi leány között. Szébb lenne valamennyinél és minden leány csak vele akarna táncolni, és a többi leány megpukkadna mérgében. Aprókat kuncogott, úgy, ahogy a gyerkekek szoktak valami tiloson.

Valaki meglökte.

— Mit bámészkodsz itt, hé?! Talán lopni akarnál?

Ijedten hátrafordult. A Furgyik Anti mordult így reá. A haja a szemébe lógott, vad volt a szeme.

— Semmi köze hozzá!

— Ne szájalj, mert orron csaplak, béka!

De már nem is törődött vele tovább. Csak úgy unalomból szólt rá. Elül-hátul megigazította a két kezével a nadrágját, és széles léptekkel elment a kerítéstől.

Kari utánaköpett.

— Disznó!

Megint a mulatozók felé fordult.

Bednárík Miskó úgy táncolt a párjával, hogy Ájncvájdráj a fülébe húzhassa. Finom vörös erecskék látszottak a szemében. Nagyokat ordított:

— Csak a módís!

Magasra emelte párját, úgy forgatta. Nyaka belevörösödött az erőlködésbe.

— Hogy henceg.

— Mintha csak ő volna itten.

— Pedig nem is tudja a módist.

A szegényebb legények irigykedtek így, mert Miskó a leg-gazdagabb paraszt fia volt.

A mulatozók testéből hőség szállt fel. Izzadt szaga lett a kocsmaudvarnak. Az egész falunak. Más izzadságszag volt ez, mint a hétköznapi . . . Az kesernyés volt és józan: a munkából lett. Ez buja volt és szertelen, mintha holmi irtó pálinkás hordónak ütötte volna le valaki a tetejét és ez gőzölne.

Zene, zene, zene, zene, zene szólt a faluban.

Seszták is forgatta Márisát.

— Csak szívesen!

Márisa arca nagyon piros volt. Az előbb Sinkával táncolt és érezte, hogy kezével tánc közben megsimogatta a mellét. Akkor pirult el olyan erősen. Eltolta a kezét. De utána kiszaladt és elővette kézitáskájából, amelyet úgy csodáltak a falusi asszonyok, kis tükrét és belenézett. Még jobban elpirult. Eddig még sosem gondolt arra, hogy más férfiak is megkívánhatják. De milyen szertelen is volt az a Sinka! Elmosolyodott.

— Miért mosolyogsz? — kérdezte Seszták.

— Csak úgy, valami az eszembe jutott.

Aztán Jozskót figyelte nevetve. Sinka ötéves kislánykájával táncolt.

Amikor elhallgatott egy időre a zene, a kocsmáros kövér szolgálója felöntözte a földet, hogy ne poroljon annyira a táncolók lába alatt.

Az asztaloknál söröztek és pálinkát ittak. Alig egynéhányan bort. Már levetették a férfiak az ünnepi fehér gyolcsszűrt és ingujjban ültek.

Zene, zene, zene, zene, zene szólt a faluban.

Sesztákék Sinkáékkal ültek egy asztalnál. Sinkáné sárgán és hatalmasan ült a lócán. Nagy hasa erősen kidomborodott. A keze a hasán pihent összekulcsolva.

A nagy lármában mindenki kiabált, hogy megértse a másikat.

A férfiak arca már vörösen izzott az italtól.

A táncolók szorosabban simultak egymáshoz.

Semmi sem történt, és mégis rengeteg történt. Embertől emberhez áramok villantak. A szemek beszéltek, a karok, a lábak, a testek. Valami felszabadult. Láthatatlanul, de érezhetően beborította a mulatozó tömeget, felajzotta a kedvét, ringatta, becsapta, áltatta: elhitette vele, hogy boldog.

Zene, zene, zene, zene, zene szólt a faluban.

A fák kukorékoltak. Az asztalok nyávogtak. A levegő brummogott. A föld azt mondta, hogy: dzini-dzini-dzini-dzini.

A poharak azt mondták, hogy: hihihihí. A flaskák azt mondták, hogy: hahaha. A hordók pedig, hogy: bruhuhu-bruhuhu.

Vékony hang. Vastag hang.

Vékony hang. Vastag hang.

Fodros szoknya balra fordult. Pruszkikos derék: egy-kettő-három-négy. — Kilátszott a térde, a téérdeee...

— Szeretlek.

— Melegem van.

— Ha még egyszer ránézel arra a hibásfogúra, leütöm a derekadat!

Minden forgott, forgott, forgott.

Zene, zene, zene, zene, zene szólt a faluban.

Öt óra lehetett, amikor Seszták vette a kosarát és készült a szomszéd faluba. Márisa is haza akart menni. De Seszták visszaültette a helyére.

— Csak maradj, szórakozz még egy keveset.

Alighogy elment, Sinka táncra kérte.

— Hallja szomszéd, a kezére ütök.

— Oda se neki, világéletemben huncut volt a kezem!

— Akár a gazdája.

Még néhányszor megpróbálkozott Sinka, de amikor látta, hogy Márisának nem tetszik a kézmozgása, hát abbahagyta.

— Még tréfálni sem tréfálhat az ember.

— Van magának kivel tréfálnia.

— Volna, ha lehetne, de tilos a bemenet.

A felesége nagy hasára mutatott egy fejmozdulattal.

— Abban is maga a hibás.

Lassan besötétedett. A kocsmáros szolgája meggyújtotta a petróleumlámpásokat. Bogarak ütődtek neki nagy zummogással a lámpásoknak.

A levegő forró volt.

A lámpások körül sárga fényudvarok képződtek. Az udvar szélén belevesztek a párok a sötétségbe. Csak a mozgásukat lehetett érezni.

Valószínűtlenek lettek az egyes arcok. Egy hajfürtöt, egy homlokot, egy nevetést, felcsillanó fogakat, egy kortyoló torkot, egy poharat tartó inas kezét lehetett felvillanva látni. Összeolvadt minden. Mint holmi mennyezet borult rá a láрма a tömegre.

Kari megint ott állt a kerítésnél. Kemény volt a hasa, mert időközben jóllakott otthon, a cigánysoron. Valamivel odébb tőle Bednárik Miskó támaszkodott neki rosszkedvűen a kerítésnek. Azon gondolkozott, hogy hazamenjen-e. Kedvesével, Furgyik Elenával összeveszett. Hazament a lány sírva. Várta, hogy visszajöjjön, de bizony nem jött. Elmenjen utána? Ne menjen? Határozatlanul váltogatta egyre a lábát. Kiköpött dühösen.

De nemcsak Elena, apja miatt is rossz kedve volt. Vén zsugori! A minap meglátott egy szép bőrkabátot a városban, kedvet kapott reá. De hiába rágta az öregnek a fülét, hallani sem akart arról, hogy megvegye. Majd ő megmutatja az öregnek! Olyan kárt csinál neki, hogy a haját fogja tépni kínjában. A múltkor a híres jó angol ekéjét véletlenül elrepesztette. Azt a cirkuszt, amit az öreg rendezett! Most majd szándékosan tesz valamit.

Elmozdult a kerítéstől, ekkor meghallotta Kari lélegzetét.

— Hát te mit csinálsz itt?

— Hát csak nézek!

Hirtelen száraz lett Miskó ajka. Megnyalta.

Olyan különösen mosolygott ez a cigányleány. Már többször megnézte, ha könnyű, szinte táncos járásával keresztülment a falun. Olyan izgatón mozogtak mellei.

— Kell kalács?

— Kell.

Suttogásra fogta Miskó a hangját.

— Menj előre, oda, a Kalináék pajtája mögé. Várj meg. Hozok kalácsot. Húst is.

Kari megvárta, hogy elmenjen. Aztán nevetve és ugrándozva az ellenkező irányba, az erdő felé tartott. Dúdolgatott.

Örült nagyon, hogy így becsapta a legényt.

Az erdő szélén leült. Kezével a földet simogatta. Hűvös és selymes volt a föld. Valahol megreccsent egy ág. A testében érezte még a muzsikát, karjaival ütemes mozdulatokat végzett. Hirtelen felugrott és táncolni kezdett. Ide-oda hajlongott. Apró lépéseket tett jobbra-balra. Meg-megfordult.

Táncában benne volt ébredése, a napsugár, amely az arcába csókolott, amikor kilépett a kalyiba elé, mosakodása a patak vizében, mozdulatai, amelyekkel virágokat szedett és koszorút font, a verés, amit Dorka nyanyától kapott, az ebéd, Ájncvájdráj muzsikája, összetűzése a vad szemű legénnyel, szökése a másik legény elől. Egész napja, egész élete benne volt a táncban. Könnyen és tisztán táncolt, mint a virág a mesében.

A hold vörösen világított.

Hirtelen rekedtes hang szólalt meg a közelében:

— Szépen táncolsz.

Ijedten és nehezen leejtette a karját.

Bednárík Miskó lépett eléje.

— Miért nem vártál? Hoztam kalácsot és húst is.

— Nem kell!

A legény feléje nyúlt. Megfogta a mellét.

Kari ellökte magától.

— Miért ellenkezel?

— Hagyjon! Kiabálok.

Magához szorította a legény. A lélegzete pálinkás volt. A hold piros fénye visszatükröződött a szemében.

— Most kiabálj, ha tudsz!

A lélegzete zihált. Már egész testével a leányhoz szorult. Kari a mellét és az arcát ütötte öklével. Hátrafesztette a testét.

— Erissz el!

— Nézd csak, hogy komédiázik? Mintha szűz volna... Nem maradsz nyugton?

A leány beleharapott a karjába. Már ő is lihegett.

A legény megütötte.

— Te... te ringyó!

Eltorzult arccal letépette.

Kari füle zúgott. Víz áradását hallotta. Mindig sebesebben forogtak a fák a feje fölött. Már csak valami homályos keringés látszott belőlük. A homályból egy arc nőtt ki. Csak szája volt. Tűz jött ki a szájon, és perzselte a bőrét. A hold

hajolt föléje. Hol fehér volt. Hol fekete. Fehér. Fekete. Fehér. Fekete. Piros karikák forogtak. Az erdő ráesett...

Fűrészt ment a testén keresztül. A lábai fölkeltek és elszaladtak tőle. A dereka elrepült...

A szeme nagy volt és könyörgő, mint a megkínzott, tehetetlen állat szeme.

Mire magához tért, már egyedül volt. Körülötte nem létezett erdő, ég, hold. Valahol bagoly rikoltott. Ez volt az egyedüli hang az egész világon.

Vissza kell menni a kerítéshez. Vissza kell menni a kerítéshez... Akkor nem történt semmi...

Feltápáskodott. Kezével mohához ért. Ijedten elkapta a kezét, mintha emberi hajhoz ért volna. Néhány tétova lépést tett előre, aztán megint leült. A térdét átkulcsolta a kezével. Ide-oda járt a felső teste. Valamit dúdolt.

A semmiből kijöttek a fák. Az ég. A hold.

Letépett egy fűszálat. A szájába vette és rágni kezdte.

Aztán felkelt és lassú, fáradt léptekkel elindult a cigánysor felé.

X

A kalyibák előtt férfiak és asszonyok üldögéltek.

Dorka nyanya kiverte pipájából a hamut a tenyerére. Aztán kiszedte a bagót a pipából és éppen a szájába akarta tenni, amikor észrevette az egyik tízéves rajkó váglyakozó pilantását.

— No, nesze.

Odaadta neki a bagót.

A gyerek szakavatott kézzel a szájába dugta, egy kis idő múlva már feketét köpött.

Már ideje lett volna lefeküdni, és Kari még nem jött haza. Ugyan hol csavaroghatott. Pedig megmondta neki, hogy idejében jöjjön, mert meg akarta fürdetni és fésülni. Szép haja volt a leánykának, olyan, akár az anyjának, Isten nyugosztalja szegényt.

Chuchló valami miatt összeveszett a feleségével és most piszkolni kezdte rikácsolva. Az asszony sem maradt adós. A lárma egy időre más irányba terelte gondolatait, de aztán

megint csak Karira kellett gondolnia. Olyan volt az a lányka, mint a madár. Csicszergett, ugrándozott, kíváncsian mindenhova beledugta az orrát. Este mindig odaült melléje és ránézett. — Meséljen, nyanya.

A nyakához nyúlt, önfeledten játszani kezdett egy zsinigre erősített kis kulccsal. Orránál a bőre felhúzódott, éles ráncot vetett, kétszer-háromszor megremegett, aztán kisimult. Milyen jó tapintása volt a kulcsnak! Maga előtt látta varrógépét. Maga sem tudta, hogy mikor keletkezett benne az a gondolat, hogy varrógépet szerez. Hogy kiröhögték, amikor megmondta, hogy miben fő a feje! Tigris, a férje, megverte. Bolond vagy? Ki hallott olyat, hogy cigányasszonynak varrógépe legyen?! Mindenki kiröhögte a cigánysoron. De ő nem törődött senkivel. Mindennap végigjárta az országutat egy kis zsákkal a karján és leste hiúz szemmel, nem hever-e valahol szeg vagy patkó. Mindig hevert ilyesmi az országúton. Amikor hosszú hónapok múlva megtelt a zsákja, bevitte a városba az ócskavaskereskedőhöz. A pénzt, amit kapott, eldugta. Hiába kereste Tigris, nem tudta megtalálni. Pedig egyszer úgy megrugdosta miatta, hogy korábban jött ki a gyerek belőle.

Fiatal volt, amikor gyűjteni kezdte a pénzt, de megöregedett, amikorra megvehette a varrógépet. Nagy nap volt ez! Szekéren szállították a varrógépet a városból, és ő a szekér után haladt és mindenkinek, akivel találkozott, azt mondta: Az én varrógépem. Hát még, amikor beállított a cigánysorra! Üsszefutott mindenki és csak csodálkozni tudott.

Azóta nagy becsülete volt. Virágos kendőket varrt. Nála vásároltak az egész környék cigányleányai.

Karié lesz a varrógép, ha majd meghal. Az ő élete talán könnyebb lesz, mint az övé volt. Tizenhat éves volt, amikor megszületett az első gyereke. Aztán valami kiütés jelentkezett a gyerek testén, a szeme folyni kezdett és egy nap csak nagy rángatózások közepette meghalt. Még öt gyereket szült azután. De egy kivételével azok is meghaltak még kicsiny korukban. Kari anyja is fiatalon halt meg a szárazbetegségben. Pedig katonáéknál trombitás volt a férje. Karit nem engedte, hogy játszadozzék a fiúkkal. Ha csak beszélni látta valamelyikkel, már megpofozta. — Ráérsz te még gyereket cipelni

batyuban a hátadon! Pedig nehéz volt megvédeni Karit. A serdülő kamaszok olyan szereleméhesek voltak, hogy akár-mikor megtámadták az asszonyokat, ha a férjük nem volt otthon . . .

Egyszer csak meghallotta Kari ismerős lépteit. Nem nézett fel. Valami különös izgalom villant meg testében. Az arca megrándult.

Bement a kalyibába. Mindjárt itt lesz.

De Kari nem jött.

A kalyibában csak ő lakott Karival. Még Tigrist is kidobta, amikor egyszer arra ébredt fel, hogy Kari sikítozik, mert Tigris részeg fővel hozzáfeküdt.

Már csendesedett minden körös-körül. Alig egynéhányan ültek a kalyibák előtt. Távolról békakuruttyolás hallatszott.

Miért nem jön ez a lány?

Fölkelt. Bement a kalyibába. Bent sötét volt. Csak a körvonalait vette ki Karinak. A szalmazsákon feküdt. A takarót egész a füléig húzta.

— Hát te miért nem jössz ki? Megmondtam, hogy megfürdetlek, és megfésülöm a hajadat. Már egészen kihűlt a víz . . . Várj csak, majd világot gyújtok.

— Ne gyújtsa meg a lámpát.

Valami volt a hangjában, ami gyanakvással töltötte el.

— Mi bajod?

Leült melléje.

— Miért nem beszélsz? Ettél már? A sütőben hagytam a vacsorádat. Puliszkát . . .

Fölkelt, odament a sütőhöz, látta, hogy még úgy áll ott az étel, ahogy odatette. Megint visszament, és leült Kari mellé.

— Beteg vagy?

És akkor Kari elmondta, hogy mi történt vele az erdőben.

Dorka nyanya az arcába ütött:

— Te szajha! Olyan a véred, mint anyádé. Az is ilyen idős volt, amikor megesett. Hát ezért vigyáztam én úgy reád?! Te szajha, szajha, szajha, szajhaaaaa!

Ütötte, ahol érte.

— Jaj, nem igaz. Ne bántson!

— Biztos adott valamit.

— Kalácsot akart adni, meg húst, de én nem fogadtam el. Aztán csak húzódozni kezdett velem és ledobott a földre.

— Ránevettél?

— Muzsikáltak, hát azért nevettem. Amikor aztán az erdőben voltam, egyszerre csak mellettem termett.

Már nem ütötte.

— Hányszor mondtam neked, hogy ne csavarogj egyedül az erdőben! Hányszor? Jaj, te buta, te ... te ... te szerencsétlen ...

Hirtelen gyanakodva ránézett.

— Esküdj meg, hogy úgy volt.

— Jaj, hát nem hiszi? Hisz még a pendelyemet is összevissza szakította.

— Esküdj meg!

— A rossz nyavalya rothasszon el, ha nem igaz!

Dorka nyanya kiment a kalyibából.

Kari megint magára húzta a takarót. Még a fülében csengett a bagoly rikoltása. Olyan erővel hunyta be a szemét, hogy szinte fájt.

Vissza kellene menni a kerítéshez ... Akkor nem történt semmi.

Félretolta magáról a takarót. Lábaik a földre tette. Hideg volt a föld. Megborzongott. Visszafeküdt és újból betakarózott. Aztán nyitott szemmel a mennyezetet nézte.

Dorka nyanya a csendőrlaktanya felé tartott.

Rongyacigányrongyacigányrongyacigányrongyacigány ... Minek a varrógép?! Hisz ha cigánylegény tette volna! De parasztlegény tette. Fehér húsú parasztlegény. Bűdös parasztlegény. Ki kellene tépni a húsát! ... De van még igazság ... Karikarikarikari ... Meséljen, nyanya ... Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy öreg cigány ... Rongyacigányrongyacigány ...

Egy ideig határozatlanul topogott a laktanya előtt. Félt. De aztán benyitott.

Egyedül találta a falusi csendőrosztag parancsnokát. Mindjárt előadta áradozó szavakkal panaszát. Az őrmester végighallgatta, nem szakította félbe. Csak nem hitt neki. Errefelé nem kellett a cigányleányokat megerőszakolni. Kedvére voltak akárkinek néhány koronáért.

— Jól van. Eriggy csak haza, majd utánanézek a dolognak.

— Most jöjjön. Most mindjárt! Vegye azt a szuronyos puskáját, és a vasat is vigye magával. Csukja be börtönbe, hogy megfogyjon a teste, hogy megsápadjon az arca, annak az átkozottnak. Jaaaj, az én jó, szép kis unokám! Jaaaj, az

én ártatlan kis virágszálam! Jaaj, az én egyetlen örömöm!

— Ne óbégass! Nem megy az olyan egyszerűen, lecsukni valakit. Ki kell vizsgálni előbb a dolgot.

Egy pillanatig már a nyelvén volt, hogy azt mondja: A cigányokkal nem bánsz ilyen kesztyűs kézzel. Csak viszed. Dehogysis vizsgálod ki a dolgát.

De nem ezt mondta.

— Hát nem hiszi el? Hiszen mondom, hogy úgy történt.

— És ha a bíró fia azt mondja, hogy nem igaz?

— Hát így hazudna? Mondja az én unokámnak a szemébe! Mondja, ha meri! De kívájnák a hollók a szemét azon nyomban.

Megfogta az őrmester kabátját és húzogatni kezdte:

— No jöjjön már. Jöjjön!

Az őrmester ellökte a kezét.

— Mint valami kullancs, kapaszkodsz az emberbe. De ilyen a fajtád! Ha az ember rendesen bánik veletek, akkor nem tud tőletek megszabadulni.

Kilökte Dorka nyanyát.

Dorka nyanya sokáig álldogált a laktanya előtt. Olyan szeretett volna lenni, mint az a tündér a cigánymesében, aki ujjá egy mozdulatával egy egész világot süllyesztett el.

XI

Az éjjeli bakter, Sebó, hetvenhárom éves volt. Tíz óra felé elnézett a mulatságra. Vele volt kutyája, amelyet piszkos szürke színe miatt Hamunak nevezett.

Megállt Sebó, és nézte a mulatozókat. Régi vágású ember volt. Fényesre zsírozott haja kétoldalt vékony varkocsokban csüngött alá.

Már nem táncoltak a kocsma udvarán. A cigányok Bednárík Miskónak és pajtásainak muzsikáltak.

Furgyik Anti meglátta az öreget, gyönyörűséges, faragott botját, amelyet úgy tartott, mint valamikor a királyok jogarukat.

— Minek magának faragott bot, Sebó apó?

— Faragatlan botja akármelyik bugrisnak is lehet, de ilyen faragott bot csak egy van az egész világon.

Bednárík Miskó ingerelni akarta az öreget.

— Adja el a botját.

— Eriggy már, te taknyos!

Végtelen megvetés volt a hangjában.

Nevettek a legények.

— De azért egy kupicával megiszik?

— Akár kettővel is.

Megtörülte száját a keze fejével, aztán egy kortyantásra lehajította az odanyújtott poharat.

— Csak módjával, legények — mondta azután és elment.

Hamu szorosan a lába mellett haladt.

— A botomat akarta megvenni. Még mit nem? Nincs annyi pénz ezen a világon, amennyiért odaadnám . . . Ugye, Hamu? . . .

Így beszélt sokáig a kutyához. Az hallgatta. Ha időről időre abbahagyta gazdája a beszédet, meglökte az orrával, mintha azt mondaná: Mesélj még.

A botját akarta megvenni. Taknyos! Valamikor fiatalkorában híres faragó volt, a tiszt urak mind nála faragtattak botot. Káplár is lett érte. De aztán valahogy nem faragcsált már. Akkor vette megint kezébe a kést, amikor a felesége meghalt. Negyven évig élt az asszonnyal békességben, háborúságban. Ha kinyújtotta azelőtt a karját, mindig az asszonyba ütközött, de most csak a semmit érintette. Nagyon elhagyatott volt akkoriban. Még Hamuhoz sem volt kedve. Pedig folyton ott lábatlankodott körülötte, nedves hideg orrát bele-beletolta a tenyerébe. Vigasztalni akarta. De ő csak szelíden eltolta magától: Eriggy, hű jószág, az asszonyt úgy sem tudod pótolni.

És egy nap, amikor különösen szomorú volt, megint elővette a kést, és önfeledten faragcsálni kezdett. Nehezen járt a keze, de lassanként visszaszállt belé a régi fürgeség, és egyszerre csak életre kelt az asszony a fából. Ünneplőjében, amelyikben a templomba járt. Még szoknyáján a ráncokat is látni lehetett. Aztán még egyszer kifaragta az asszonyt. De most már hétköznapi ruhájában, a babos kendővel a fején. És ettől a munkától aztán elmúlt a szomorúsága. Az asszony után egy botot faragott. Az egész Passió rajta volt. Krisztus Urunk kínszenvedése gyönyörűségesen. És ezt a botot akarta tőle a taknyos Miskó megvenni. Már más is szerette volna. Valami városi úrféle. De bizony azt mondta neki, hogy: Csinaljon magának az úr! . . . Kunyhója már megtelt faragások-

kal. De senkinek se mutatta őket. Ami a lelkéből fakadt az embernek, azt ne tegye közprédára. Hamu, az láthatta. El is nézte, hogyan faragcsált. Amikor aztán elkészült a munkával, felkelt Hamu a helyéről, nyújtózkodott, megszagolta, amit gazdája csinált, és a farka ide-oda járt örömeiben. Hű jószág. Hisz senkije sem volt. Csak faragásai, meg ez a kutya. A múltkor nyulat fogott Hamu az erdőben. Dehogyan evett volna belőle! Hazahozta, odarakta a lábai elé, aztán a hátára fekküdt, hogy megvakarja a hasát...

— No, gyere, vénség...

Hamu odadörzsölte fejét gazdája nadrágjához.

Sebó megszimogatta.

— Öregek vagyunk mi már mind a ketten.

Mialatt keresztül-kasul járta a falut, így gondolkozott a maga életéről, és így beszélt Hamuhoz.

Amikor már harmadszor járta be a falut és egy pillanatra megállt, hogy nagyot húzzon flaskájából, Sesztákkal találkozott.

— Jó estét, öregapám.

Sebó szerette Sesztákat, mert mindig megadta neki a kellő tiszteletet.

— Jó estét. Hát hány kosárnyi haszontalanságot adtál el, fiam?

— Ha tízszer annyit adtam volna el, akkor se lenne egész kosár...

Nevetett.

— És tudja miért?

— Megint valami huncutságon töröd a fejedet.

— Mert az én kosaramnak nincs fenek. Akármennyit is adok el belőle, mindig tele van. Mint az a bugyilláris a méseben.

Mindketten nevettek.

Hamu végigszaglászott Sesztákon és vakkantott egyet.

— Jó ember ez, ne koptasd a trombitádat.

Sebó nem haragudott Sesztákra istentelen volta miatt. Meg is mondta akkor neki. Nemcsak a templomban van az Isten és a pap szájában. Meg lehet azt mindenütt találni.

Ő maga minden vasárnap eljárt a templomba. De csak a szépséges orgonaszó kedvéért. Ilyenkor látta meg azokat az alakokat, akiket azután kifaragott fából.

A kocsmából zene és rikoltozás hallatszott.

— Még mindig mulatnak? — kérdezte Seszták.

— Mulatnak, már akik mulatnak. Bednárík Miskó járja a kedvét.

Együtt mentek a kocsmá felé. A kerítésnél megálltak.

Miskó énekelt. Verte az asztalt az öklével.

Pajtásai vele énekeltek.

— Fáradt vagyok, megyek már haza.

Elköszöntek egymástól. Sebó fölfelé, Seszták lefelé ment.

Miskó mulatott, amióta visszajött az erdőből. Egymásután hozta Sinkó az üvegeket. Ittak a legények és ordítóztak, és verték az asztalt, és egyik-másik kiugrott az asztalok elé, és egyedül rúgta a port veszett jókedvében. De a legvadabb volt valamennyiük közt Miskó. Nem ízlett az ital — annál többet ivott. Nem volt kedve rikoltozni — annál nagyobb volt a hangja. Nem akart táncolni — annál vesztettebbül rúgta ki guggolásában a lábát maga elé.

— Hát te mit röhögsz?! — támadt neki Ájncvájdrájnak.

— Dehogy röhögtem én, hogy a jóisten csókolja meg a szemedet.

— Bitang cigány!

Megragadta kabátját a mellénél és megrázta.

Hirtelen eleresztette. Egyszerre irtó fáradságot érzett.

Társai hahotáztak:

— Csak rázd, Miskó, talán alma esik le róla.

Ráförmedt pajtásaira:

— Mit nyeríttek, mint a lovak?!

Feltúrte karján az inget, vastag erei fehéren világítottak.

— Kinek van baja vélem?!

Már körbe járt körülötte minden. A nyelve nehezen mozgott.

Csend lett.

A kontrás odaszólt halkan a bőgősnek:

— Most aztán iszkolás, mert enyim fejem, tiéd bőgő kriksz-kraksz!

De nem lett verekedés. Senki sem ellenkezett Miskóval. Egy ideig még állt, aztán bizonytalan léptekkel otthagytá társait.

Alig ért a kocsmá elé, kifordult a gyomra. Nekitámasztotta fejét egy kerítésnek és nyögött.

Aztán megint elindult. Kacsázva, mint a tengerészek.

Árnyéka előtte járt. Néhányszor utánanyúlt és meg akarta fogni. Bambán nevetett.

— Most kiabálj, ha tudsz!

Ugyan, ki is hinne egy cigányleánynak?!

— Lalala . . . lalala . . .

Jó volna még elmenni Elenához.

Nagyot nyújtózkodott. Ásított. Erős fogai megvillantak.

— Nini a hold . . . Holdacska . . . Hodlacska . . . Hocskalda . . .

Már majdnem hazaért, amikor hirtelen két cigánylegény ugrott ki a sötétből. Egyidőben mellében és hátában ütést érzett. Előtte egy fa felugrott az égbe. Rettenetes fájdalom villant végig rajta. A hold pirosan beleesett a fejébe.

— Hocskalda . . .

Ujjaival a levegőbe markolt. Előbb az árnyéka esett el, aztán ő is előrebukott nagy puffanással.

Piros vére folydogált. Az országút beitta.

XII

Hamu fedezte fel Miskó testét. Behúzott farokkal közeledett feléje, szőre szikrázott a sötétségben, végigszaglásztá, hallani lehetett, amint a levegőt magába szívta, aztán leült, és égnek eresztett nyakkal vonítani kezdett.

— No, mi az?

Sebó az első pillanatban azt hitte, hogy részeg fekszik az úton.

— Jobb ágyat is találhatott volna magának!

De amikor odavilágított lámpásával, megismerte Miskót, és meglátta a vértócsát is alatta.

— Ezt ugyan alaposan helybenhagyták. Igaz-e, Hamu? Fellármázta a bíró házát.

Hamu is ugatni kezdett. Minden oldalról válaszoltak neki a falusi kutyák.

Amikor már bevitték Miskót, még egy ideig ott állt Sebó.

— Látod, Hamu. Mit ér most az öreg Bednárík vagyona?

Elindult. Életről és halálról beszélt azon az éjszakán Hamunak.

Mozdulatlanul feküdt Miskó az ágyon. Az arca sárga volt. Alig járt a melle. Bednárík András gazdasszonya és egy szolgálóleány szorgoskodtak körülötte. Levetköztették. Lemosták a vért róla. Bekötözték.

Lódobogást lehetett hallani. Egy szolgalegény vágatott lovon a harmadik faluba az orvosért.

Amikor elkészültek az asszonyok, Bednárík András ki-parancsolta őket a szobából.

Egyedül maradt a fiával.

— Miért nem szólsz?

Fölébe hajolt. Nehéz, görcsös kezével végigsimított a homlokán.

— Mily hideg a homlokod.

Az élet, amely eddig olyan bonyolult volt, hirtelen leegyszerűsödött. Ezer arca volt, de most csak egy arca lett. A fia arca.

A lovat látta maga előtt. Patkóival szikrát vert a sötétben.

— Gyorsabban! Gyorsabban!

Két helyen szeretett volna egyszerre lenni. Itt a fiánál és a ló hátán, hogy hajtsa, kegyetlenül hajtsa, hogy minél előbb itt legyen az orvos.

— Addigra talán el kellene küldeni Éliás anyóért?!

Nem. Amióta úgy kötözte ba a Hanula Gyuszó lábát, amikor megvágta magát fejszével, hogy utána le kellett vágni a lábát a kórházban, azóta nem hívta már senki sem emberhez.

Felkelt, ide-oda járt. A kezét összeszorította erősen és dörzsölgette. Tehetetlennek és gyengének érezte magát. Valamit tennie kellett volna, de nem tudta, hogy mit.

Néha felnyögött és homlokát ütötte.

És amint így járkált, egész élete újból lepergett.

Apjától tizenöt holdat örökölt. Mi állott előtte? Az ősi küzdelem, az ősi eredmény. Többet akart. Renyhe a föld, serkenteni kell, mint a lusta lovat. Szülőasszony a föld, a segítségére kell lenni, hogy könnyen szüljön.

A faluban ő volt az első, aki váltotta a magot, ő használt elsőnek műtrágyát, újfajta ekét. Mezőgazdasági szaklapokat járatott. Vetőmagfajtákkal kísérletezett, minden újítást kipróbált, hogy fokozza földje termőképességét. Szekérszámra hordta el a követ földjéről. De hiába volt minden. Egyszer a rozsda pusztította el termését, másszor a szárazság tette tönkre, majd a jég verte el.

Megátkozta akkor a földet.

— Te beste, te rima!

— Bolond vagy te, Bednárík András. Az ember azért él, hogy szolgálja a földet, amit ad, elfogadja Isten ajándékaként.

Okos emberek voltak apáink, mégsem fogtak bele holmi bolondos újításokba. Te pedig náluk is okosabb akarnál lenni. Vigyázz, beletörik a bicskád, a föld nem hagy magával komédiázni.

Így szóltak hozzá a falu vénci.

A magakorabeliek egyszerően kinevették:

— Könyvből tanulja Bednárik András a földművelést. Hahahaha...

De ő csak szorította a fogát, és kezdett mindent újból.

— Csak nevéssenek, csak gúnyoljanak, a végén mégiscsak nekem lesz igazam.

Egy éjjel furcsa álma volt. Kint járt a határban. Koromfeketeség volt körülötte, semmit sem látott, bizonytalanul lépegetett, mint a holdkóros. De valami húzta és vitte előre. Hirtelen nagy világosság támadt előtte. Az ő földje világított. A többi földeket, mint holmi fal határolta el a sötétség. És csak most látta, hogy asszony az ő földje, fehér teste világított olyan nagyon. És ráborult a föld-asszonyra, és amint magját belévetette, megint földdé változott, és most hirtelen kihajtott a magja, búza, rozs, tengeri lett belőle, tehenek, juhok, disznók, lovak nőttek ki a földből, és a földje szélesedni kezdett, és nemsokára már elérte a láthatár peremét, és ahová nézett, minden az övé volt. Akkor hatalmasat kiáltott: — Idenézzetek, ti bölcs vének, ti gúnyosan nevetők! — És az egész falu köréje csődült, emberek és házak, és meghajoltak előtte.

Álmát azon nyomban elmondta Bargalának, az akkori tehénpásztornak, aki híres álomfejtő volt.

— Gazdag ember leszel te még. A leggazdagabb hetedhét környéken — mondotta Bargala.

Eljött az első dús esztendő. Csodájára jártak termésének. És az első esztendőt követte a többi. Kövér marha, kövér marha után.

Negyvenhat éves korában, egy évvel a háború előtt, megválasztották bírónak. Az első ember lett a faluban.

Már csak egy vágya volt: sok, sok földet akart szerezni.

A hegyek között kevés a föld. Senki sem adja el az életét, ha nem muszáj.

De ez a vágya is teljesült a háború után, amikor a telepések földjei felszabadultak. Jó párt volt az agrárpárt, hatalmas párt, annak a segítségével akkor mindent el lehetett érni.

Nyolcvankét hold földön gazdálkodhatott.

Valamikor fehér kőházban akart élni, jóízű, mosolygó asszony oldalán, hangos gyereknyáj közepette. Jó gazda szeretett volna lenni és jó pásztor: gondtalan galambősz vén.

A fehér kőház megvolt. Megvolt a föld is. Csak asszonya nem volt, és gyereknyája nem lett. Első felesége meghalt gyermekágyban, második feleségét kedvenc lova rúgta halálra. És csak egy gyereke lett.

Néha arra gondolt, hogy azért, hogy annyi örömben részesítette, a föld maga volt az, aki nem akarta, hogy más vágyai teljesüljenek.

Üldözi őt a föld?

Már sajnálja tőle azt az örömet is, hogy fia van?

— Fiam, szép tarajos kakaskám.

Lehajtotta a fejét. Száraz, sovány arcában volt valami a hódítók keménységéből. A nyakán mély forradás látszott.

Jób volt Bednárík András, bibliai szenvedő vén.

Amíg körülötte volt a gyerek, járt, evett, dolgozott, dacoskodott, olyan magától értetődő volt ez, hogy szinte észre sem vette a létezését. Mert élt. Élt!

— Miért nincs bennem Krisztus Urunk ereje, hogy mondhasam: Lázár, kelj fel!

Utolsó veszekedésükre gondolt.

— Haragudtál, mert nem vettem meg néked a bőrkabátot. Megveszem a legszebbet. Mindent, amit csak kívánsz... Csak maradj életben.

— Isten! Hát azért gyűjtöttem a sok vagyont, hogy most ne legyen, akire ráhagyhasam?! Miért éltem én akkor? Hal-lod-e, te jó Isten, miért?! Ha elviszed tőlem, akkor halass meg engemet is, küldd le villámodat, és gyűjtsd meg minden vagyonomat, hogy ne maradjon belőle más, csak hamu és perje!...

Keményen és lázadón felnézett. Az eget látta, a szakállas, jóságosnak és bölcsnek mondott Istent.

— Hol a villámod, Isten? Hát küldd már!...

Megint magába roskadt.

— Nem, te jó Isten, ne büntess káromló szavaimért, könyörülj meg rajtam...

A homlokát ütötte öklével.

Gyufával játszott Miskó, megégette az ujját. Bibi, apa! No, majd megfújom. Fu... fu... Ugye, jobb már? Nem, még mindig fáj. A mama fújja meg. Nincs itt a mama. Miért

nincs itt? Akarom, hogy itt legyen, mert megint játszani fogok a sziszával és akkor megint fájni fog . . .

Kútkáva csikorgott.

Ló nyerített.

Megülöm én ezt a lovat, édesapám, még ha maga az eleven ördög lakozna benne!

És dolgozni hogyan tudott! Csak úgy fogyott keze alatt a munka.

— Sudár jegenyefám!

Az ajtón bedugta fejét a gazdasszonya. Várt néhány pillanatilag, avval számított, hogy elküldi a gazda, de amikor az nem szólt semmit, odajött az ágyhoz.

Megigazította a párnákat a beteg feje alatt. Kezével az arcához ért.

— Milyen hideg az arca.

— Itt lehetne már az orvos.

— Hisz egy órája sincs, hogy Ferkó elvágztatott érte.

— Milyen lassan múlik az idő . . .

— Miért nem sírsz, te ember?

A férfi felkapta a fejét. Gőg és visszautasítás volt ebben a mozdulatban.

— Azt mondják, hogy akkor sem sírtál, amikor a feleséged meghalt.

A férfi szája kinyílt, mintha mondani akarna valamit.

— Azt is mondták, hogy szeretted . . . Mondd, van még valami a vagyonon kívül, amit te szeretni tudnál?

— Asszonybeszéd!

— Maholnap már tíz éve, hogy a szeretőd vagyok, és még nem volt jó szavad hozzám . . . A fiadhoz sem volt soha jó szavad . . .

— Majd mint egy rongyot fogom körülhordozni a szívedet. Itt van Bednárík András szíve! Nézzétek! Sírní is tudok. Kövér könnyeket potyogtatni, mint a sirató vénasszonyok a temetésen. Hát ez kéne?

— Egyedül voltál, mégsem sírtál . . . Gőgös vagy te nagyon!

— Nem sírtam, amikor a feleségem meghalt? . . . Nem sírtam, igaz. Csak kimentem az istállóba és kedvenc lovamat addig ütöttem, amíg kinyújtotta négy lábát és a nyelve kilógott . . . Soha nem volt jó szavam a fiamhoz? . . .

Megütötte a mellét, csak úgy döngött.

— Csak magamat kívánom a helyébe, és én nem akarok

élni, ha ő meghal, és szent uccse fogadom, hogy előbb meggyújtom a házamat, a gépeimet, a pénzemet, mindenemet, amim van, és aztán az első fára felkötöm magam... Miért kell mindig úgy tenni, ahogy mások tesznek?! Valamikor puha volt az én szívem is, de megkeményedett... De itt belül dobog. Dobog, dobog, dobog, dobog, dobooog... Te... te buta kövér asszony...

— Gögös vagy te nagyon, Bednárík András.

Miskó megmozdult. Valamit mondott.

— Hocskalda...

De nem értették meg.

— Ugyan ki szúrhatta meg?! — kérdezte az asszony.

A férfi hallgatott.

És múltak a percek.

Csigabiga. Csigabiga.

Lassan, nagyon lassan ketyegett az óra. Olyan erősen figyelte a ketyegését, hogy már nem is hallotta.

— Megállt az óra...

Csigabiga. Csigabiga.

A levegő üvegből volt.

Néha megmozdult az asszony. Ruhája sustorgása borzasztóan meghangosodott és fájt a fülnek.

Aztán, egy örökkévalóság után, szekérsörgés hallatszott.

— Végre!

Belépett az orvos.

Bednárík András feléje lépett és valami nagyot akart mondani.

Az orvos levetette a kabátját.

— Nézze, öregem, maga most fel akarta nékem ajánlani a fele vagyonát. Ne tegye azt. Amúgy se tartaná be az ígéretét. Pedig higgye el, egészen jól jönne nekem... Nagyon meg leszek elégedve, ha a rendes honoráriumot megadja, anélkül, hogy perelnem kellene...

Megvizsgálta gondosan Miskót. A kötést leszedte róla, és új kötést rakott reá.

— Az egyik szúrás a tüdőt érte... Szerencsére nem hatolt be mélyen a kés... Egy kis szerelem volt a dologban, mi?... Még szerencse, hogy idejében bekötözték. Csak kevés vért vesztett... Reflex, ólrájt... Pulzus nem valami híres... Mindezt maga nem érti, öregem. Nem baj... Mi orvosok sem nagyon értjük... Tudatlanok vagyunk, mint a patkányok... De ami a legfontosabb, olyan erős a fia, hogy né-

hány hét múlva rendbe jön... Szekérre vele, és gyerünk a kórházba... De minél előbb. Talán meg kell operálni...

— Orvos úr...

— Nézze, kár minden szóért. Fogasson be és gyerünk!... No, ne féljen, ott leszek a fia mellett a szekéren... Már férfiúi szolidaritásból is vigyázni fogok reá... Tudja, nem szeretem, ha az emberek szerelem miatt ölni akarnak... Nem érdemes... És különben is, az áldozat mindig szimpatikus...

Virradt. Mintha óriási pásztortűz égett volna a láthatár peremén. A földeken a vetés fázósan megborzongott. Egy udvaron kinyílt az istállóajtó, feketén, nyikorogva becsukódott, akár egy ásító száj. Szomjasan bőgött egy tehén.

A kasos szekér kifordult a Bednárik-házból. A bakon maga az öreg Bednárik ült. A fehér, pirossávos párnák között Bednárik Miskó feküdt, mellette az orvos cigarettázott. A magyar zsidó orvos költő. Egy versen gondolkozott, amely életről és halálról és szép girbegurba, hegyes Szlovenszkóról fog majd szólni.

Ugyanakkor két csendőr, két ijedt szemű, vasra vert cigánylegényt kísért az országúton.

XIII

Már korán reggel talpon volt Seszták. Kiült a ház elé és nézte az országot, hogyan kezd élni, lélegzeni a történelektől.

Először Sebó tartott hazafelé Hamuval.

— Mi az újság, öregapám?

Sebó elmesélte, hogyan bukkant reá Miskó testére. Már azt is tudta, hogy a tetteseket elfogták a csendőrök. Virradtkor kísérték be őket a laktanyára, azóta is folyik kihallgatásuk.

— Ugyan miért szurkálták meg?

— Ki tudja azt?!

— És a fiatal Bednárikkal mi van?

— Elszállították a kórházba...

— Kemény fából van az a legény, majd csak túléli...

— Megyek, fiam, Isten áldjon...

Seszták az öreg után nézett. Olyan egyenesen járt, mint akármelyik fiatal. Az arca is piros volt. Jófajta volt az öreg!

Aztán Licskó, a félkegyelmű tehénpásztor ment el előtte a csordával.

— Licskó-ó-ó... Hátral van a tehén szarva...

Seszták nagyokat nevetett.

Mert evvel dühösítették mindig. Licskó valami nagyon leves gorombasággal felelt.

Asszonyok, férfiak siettek a földekre, vagy szekéren és gyalogosan a város felé.

Mindenkivel váltott néhány szót.

Mintha holmi gép járna csendesen, olyan hangja lett most az országútnak. Barna színe is melegebb lett. Az erősödő naptól, a beléje áradó emberi és állati élettől.

A cigányok is szállingózni kezdtek a város felé. Elmentek a városba, hogy turkáljanak benne, mint holmi nagy hulladéokban, munka, kenyér és emberség hulladékok után. Az asszonyok hátán kendőben a legkisebbik gyerek, kezükön még egy-két nagyobbacska. A férfiak kezében bot volt.

Tőlük tudta meg Seszták, hogy miért szurkálta meg a két cigánylegény Bednárik Miskót.

Egész délelőtt ezen gondolkozott. Cigányok. Gyerekkora füstös mumusai. Ha valami rosszat tett, így szólt hozzá az anyja: Odaadlak a cigányoknak, és akkor megesznek a tetvek. Vagy azt is mondta: Nem vagy az én gyerekem, valamelyik gonosz cigányasszony cserélt ki kiskorodban. A kolónia mellett egy bűzös, mély pocsolya volt. Arról mesélte az anyja, hogy belefulladt egy cigányasszony gyerekestől és azóta olyan bűzös, és éjszakánként senki se járjon arra, mert a cigányasszony kísért, és akit megfog, annak elharapja a torkát hegyes fogaival és kiszívja a vérét és a gyereket avval táplálja. Már nagyobbacska gyerek volt, de még mindig félt egyedül elmenni a pocsolya mellett. Később, már legényke volt, avval szórakozott pajtásaival, hogy magányos cigányasszonyokat dobált meg kővel. Néha hatost ígértek valamelyik cigányasszonynak, hogy hajtsa fel elől a szoknyáját. Gyerekkorától kezdve nem tekintette a cigányokat embereknek. És ez annyira magától értetődött, hogy nem is gondolkozott soha hozzájuk való viszonyáról. Itt voltak körülötte, itt éltek furcsán, és tegezte őket, és ők magázták őt.

De most úgy érezte, hogy valami hiba történt. A csendőr őrmesternek nem lett volna szabad csak úgy egyszerűen ki-

dobnia Dorka nyanyát. Ki kellett volna vizsgálnia a dolgot, és ha bűnös volt a fiatal Bednárík, úgy le kellett volna tartóztatni. Demokrácia van. A törvény előtt mindenki egyforma.

Vajon ő mit tett volna a csendőr őrmester helyében? Valószínűleg ugyanazt. Nem hitt volna a cigányasszonynak. Hisz mindenki tudja, hogy szeretnek hazudozni a cigányok. De nem. Mégsem tette volna ugyanazt. Mert, ha nem is hitt volna neki, azért mégis elment volna, hogy kivizsgálja, hogy mi volt abban igaz, amit mondott.

Talán az sem volt igaz, amit neki meséltek a cigányok? De különben is, mi köze az egészhez?! Őt bántotta valaki? Igaza volt Márisának. Csak a maga élete fontos, a mások baját távol kell hogy tartsa magától.

De akárhogy is távol akarta magától tartani ezt az eseményt, minduntalan beleütközött. A faluban egyébről sem beszéltek a népek. Mindenki elítélte Miskót. De csak úgy, valahogy könnyen. Mintha összeverekedett volna, vagy a kocsmá berendezését törte volna diribdarabra részeg fővel. Csekély súlya volt a cigányfajtának, azt is, amit elkövetett valaki ellenük, csekély súllyal kellett mérni. A cigányokat már sokkal keményebben ítélték el. Mert az már mégsem járta, hogy maguk tegyenek igazságot, ha igazságtalanság történt velük. Hová vezetne ez? Miskót nemigen sajnálták. Nem szerették, mert csak felülről, fitymálva, parancsszerű hangon beszélt a szegénységgel.

Kulifáj azt mondta:

— Úgy kell neki! Talán most megjön a csendesebbik esze, és talán nem lesz már olyan vad, mint a szabadjára eresztett bika.

De ez nem volt káröröm, csak okoskodás.

Egyedül Furgyik Elena siratta Miskót tiszta szívből. Mindennap bejárt a kórházba, de nem láthatta, mert operáció után senkit sem engedtek hozzá az orvosok.

Néhányszor az öreg Bednáríkkal találkozott.

Egyszer meg is szólította.

— Ugye, semmi baja sem lesz?

— Mi közöd néked ahhoz, leány? Vagy azt hiszed, hogy feleségül vesz? . . .

Gonoszul nevetett:

— Verd ki a fejedből az ilyen gondolatot. Amíg én élek, addig nem!

— Nem is gondolok én ilyesmire. De azt még maga sem

tilthatja meg nékem, hogy szeressem . . . Itt van a szívemben, innét nem lehet kiszakítani!

Valamit morgott az öreg, de azért jólesett neki, hogy ennyire szereti a fiát ez a lány.

Amikor hazajött Elena, elmondta anyjának, hogy mit beszélt az öreg Bednárikkal.

Nagyot sóhajtott az öregasszony:

— Pedig jobb lenne, édes leányom, ha kiszakítanád a szívedből, mert én érzem az én anyai szívemmel, hogy sok bajod lesz még miatta . . . Nem való a gazdag házba a szegény leány. Olyan ez, mint a ló és a szamár egy szekér előtt . . .

De Elenával nem lehetett beszélni, folyton csak Miskóra gondolt, és alig várta, hogy végre megláthassa.

Sokat gondolkozott Seszták a cigányokon. Csak most jött tudatára annak, hogy milyen keveset is tudott az életükről. Itt voltak körülötte. A ruhájukat, az arcukat látta, hallotta a hangjukat, de hogy hogyan és miből éltek, mit tettek, arról csak egész homályos fogalmakat alkotott magának. Valahogy úgy volt velük, mint a fával, amely mellett mindennap elment, és annyira ismerte a helyét, hogy már elkerülte a figyelmét, mintha ott se lett volna. Talán csak akkor látta volna egész tisztán, minden részletével, ha egy nap eltűnt volna a helyéről. Akkor megállt volna megdöbbenve, és azt mondta volna: Itt egy fa állott.

Figyelni kezdte a cigányok életét. Vagy kétszáz lépésnyire a falu végétől, ott, ahol az országút hirtelen lesoványodott és fölvezetett a hegyekbe, amerre csak erdők, madarak és felhők laktak, egy kis tisztáson néhány vályogfalú kalyiba állott. Csupa mozgás volt itt minden. Férfiak vályogot vetettek. Asszonyok lassú és lomha mozdulatokkal ide-oda jártak. Mint az apró férgek, nyüzsögtek mindenütt a meztelen, barna testű gyerekek. A kalyibák kéményei örökösen füstöltek. Mintha valami rég letűnt, színes és vad és felesleges világ lélegzett volna a tisztáson.

Még nyomorultabb volt az életük, mint a falubeli szegényeké. Napszámosok voltak, maltert kevertek, téglát hordtak a városi építkezéseken, ketten-hárman bandába álltak és faluról falura jártak muzsikálni, egyszerű és ősrégi szerszámokkal nagy kampós szögeket, kotróvasakat, háromlábakat gyártottak és adogattak el faluról falura vándorolva.

Egy nap aztán ott állt Seszták Dorka nyanya varrógépe előtt, És ebben a pillanatban megértette, hogy a cigányok is vágyakoznak egy jobb és szebb élet után. Elnézte Dorka nyanya öreg, rángatózó arcát, és valami különös szánalmat és megihatottságot érzett.

De amikor mindezekről az érzésekről Márisával beszélgetni kezdett, nem talált megértésre.

— Tiszta bolond vagy te! Most meg már a cigányok miatt töröd a fejedet... Mit akarsz megint? Mondom néked, ne-hogy beártsd magad valamibe!

Különben is ingerült volt Márisa az utóbbi időben. Sinka nem hagyta nyugton. Akármikor, amikor tudta, hogy Seszták nincs otthon, eljött hozzá valamilyen ürüggyel, és olyasmire terelte a beszédet, amitől csak kipirulhatott egy rendes asszony arca.

Hiába fenyegette Márisa:

— Megmondom az uramnak!

Egy időre kimaradt, aztán csak megint eljött.

Nem is bántotta volna Márisát az egész dolog, talán csak tréfás oldaláról fogta volna fel, ha néha nem jutott volna magától az eszébe Sinka. Nem volt már leány, a szerelem gyakrabban a terhére volt, mint örömére, mégis, ha Sinkára gondolt, olyan forróságok remegtek végig a testén, mint leánykorában.

És Sinka érezhette ezt, mert mindig merészebb lett.

— Hiába tagadja, maga is akarja, miért olyan szent akkor?

— Hát maga mit szólna ahhoz, ha a maga feleségét zavar-gatná így valaki?

— Mit szólnék? Talán megszúrnám, vagy az is lehet, hogy semmit sem szólnék...

— Hagyjon, kérem, hagyjon! Eddig jó asszony voltam, ez után is az akarok maradni... Jó ember az én uram.

— Igen, jó ember.

— Akkor miért akarja szégyenbe hozni?

— Néha nagyon kicsiny úr az ember esze...

Nagyon el szerette volna mindezt mondani Márisa Seszták-nak. De nem volt bátorsága hozzá. Nem tudta, hogyan fogadná, és nem akarta, hogy háborúságba keveredjen miatta.

Seszták semmit sem vett észre. Csak bántotta őt, hogy akár-milyen új gondolattal foglalkozik, Márisa nem akarja őt meg-érteni. Megint előfordult, hogy néha napokig ahig váltottak egymással szót.

Mostanában esténként összejöttek néhányan Kulifáj udvarán és beszélgettek. Itt azután kiönthette Seszták a szívét.

A falusi hétköznapi esték fiai a vasárnapnak: csendből és békéből szövődtek.

Az ablakok sárga fényüket kivetik az útra, amely kék és titokzatos, mintha még egyszer átélné most, ami napközben lejátszódott rajta. Lélegzik az út. Olyan, mint a dereglye, amelyből kirakták immár a terheket és úszik-úszik csendesen a pihenés, a kikötő felé. És minden lehalkult. Az emberek hangja, az állatok neszelése. a denevérek és madárcák szárnyainak a suhogása, a bogarak éneke. Szinte fáj a fülnek, ha egy hangosabb hang hallatszik.

Valahol kinyílik egy ajtó, lépések hallatszanak, valahol becsukódik egy ajtó.

Halk meleg szellő fújdogál. A szagoknak is szárnyuk van. A földek felől, a kertekből, a hegyekből szállnak és olyan jó pihenni, beszélgetni, ha körülrepdesik az embert.

Kulifáj háza szentes Bencsik Gábor háza mellett feküdt.

Bencsik kint ült az udvarán. A szomszédból minden szó áthallatszott.

Nem látta a beszélgetőket, és a hangjáról felismerte mindegyiket. Kulifájt, Sinkát, a félszemű Matalát, Ferjencsiket, Hnojárt, az öreg Gringárt és a bosnyákot. (Már csak így hívták Sesztákot az egész faluban.)

Bencsik a nyakán lógó ezüstkereszttel játszadozott és feszülten figyelt.

— ... Az őrmesternek az lett volna a kötelessége, hogy felelősségre vonja a fiatal Bednárikot, és ha igaz volt, amit a cigányasszony mondott, le kellett volna tartóztatnia ... A törvény előtt mindenkinek a szava egyformán számít. A cigány is ember ... Még baja is lehet ebből az őrmesternek!

Bencsik dühösen mozgolódott.

— Antikrisztus! ... Senki sem hívta ide, egyszerre csak itt termett az idegenből, és mindjárt a feje tetejére szeretné állítani a falut ... Az istentelenséggel kezdte, a csendőr őrmesterrel folytatja, maholnap meg már rabolni és gyilkolni is fog ... Miért tűri ezt a csendőrség?! ...

Kiköpött.

Nyikorgott az istállóajtó. Az Andris, a legidősebbik fia ment át az udvaron. Magával hozott valamit az istálló meleg, állati gőzéből.

Bencsik szaglászott. Szerette az istállószagot. Várta, hogy szóljon valamit a fia, de az csak elment mellette egyetlen szó nélkül.

— Meg sem lát, mintha már a világon sem volnék. Megállj csak, még sokáig az én füttyöm szerint fogsz táncolni. Te is, meg a sógoraid is . . .

Nevetett és a kezét dörzsölte. Mintha üvegpapírosból lenne, olyan száraz hangot hallatott két tenyere.

Igen. Manapság a fiatalság szeretne parancsolni az öregeknek. Majd mindjárt megmondja, hogy mit. Amíg ő él, addig ő az úr a házban, akárhogy is kapálóznak ellene a fiai és vői. Hogyisne, átírni a birtokot. Az kéne csak, hogy aztán ebek kosztján tartsák és könyörögnie kelljen még egy pakli dohányért is . . . Dehogy tesz ő ilyen butát . . . És akinek nem tetszik, az mehet . . . És ha nagyon feldühösítik, azért is elzarándokol a Szentföldre . . . Rómában már volt, Franciaországban is, a csodatevő Szűz előtt, ahol annyi mankó van a barlangban . . . Milyen szép is lenne, ha Jézus sírja előtt lehelné ki a lelkét!

Gondolatai annyira lefoglalták, hogy egy ideig nem hallotta, hogy miről beszéltek a szomszédban. Most megint figyelte.

Kulifáj beszélt.

— Minden bajnak az az oka, hogy Masziarik urat gonosz tanácsadók veszik körül, abban a száztornyú Prágában. Talán nem is tudja, hogy milyen nagy szegénységben élünk . . . Azt mondják pedig, hogy jó ember . . . El kellene menni hozzá panaszra, biztosan meghallgatna minket . . .

— Valamikor réges-régen a királyok szegényruhában jártak el a nép közé. Őket nem tudták becsapni a tanácsadó urak . . .

Ezt Hnojár mondta.

Az öreg Gringár mindjárt válaszolt is neki huhogó hangján:

— Már hogy mondhatasz ilyen butákat: A királyt azt senki sem ismeri, könnyű volt neki elmenni szegényruhában a nép közé, de Masziarik urat mindenki ismeri, mindenki félne az ilyen nagy úrtól . . .

— Beszéd ez csak! Egy új Jánosíknak kellene eljönnie, aki aztán elvenné a gazdagoktól és adná a szegényeknek . . .

Dühösen morgott Bencsik.

— Hát ez kellene néked, Ferjencsik? No megállj, csak gye-

re el hozzám lovat kérni szántáshoz, majd az orrod alá dörögölöm én még Jánosíkot!

Odaát csend lett. Mintha gondolkoztak volna valamin a beszélgetők. A csend elálmosította Bencsiket. Úgy volt, mint minden öreg ember, nagyon eleven tudott lenni, de aztán egyszerre csak minden külső ok nélkül elfáradt, és aludni szeretett volna.

Hirtelen felriadt. Megint a bosnyák hangját hallotta.

Már nem okozott neki örömet a hallgatóság. Felállt, csontjai ropogtak. A hátába belenyilallt a fájdalom. Ez még dühösebbé tette. Bement. Mintha fából lett volna a lába, úgy húzta maga után.

— Bitang kommunisták, majd én megmutatom néktek!

Rákiáltott a feleségére, aki ijedten és kicsinyen ugrott fel hangjára egy székről:

— Melegítettél téglát?

— Jaj, melegítettem.

Ki lehetett érezni hangjából, hogy egész élete csak abból állott, hogy szolgálatára volt ennek a rengeteg testű embernek.

Bencsik Gábor egész éjjel nyugtalanul forgolódott az ágyán. Néha elaludt és ilyenkor Jánosíkot látta maga előtt. Olyan arca volt, mint annak az átkozott bosnyáknak, és folyton azt mondta neki: Elveszem tőled, és adom a szegényeknek... Arra ébredt fel, hogy lecsúszott a ruha a forró tégláról, és a téglá égette a testét. Akkorát ordított, hogy a felesége úgy ugrott ki az ágyból, mintha alulról valaki felrepítette volna.

Ezen aztán nagyokat nevettek.

— Nézd csak, milyen fürge vagy.

Másnap elment a csendőrlaktanyára és hosszú beszélgetést folytatott az őrmesterrel.

Aznap este az őrmester megvárta Sesztákot, amikor hazafelé tartott:

— Hogy megy a bolt? — kérdezte tőle.

— Valahogy csak megélünk — felelte Seszták.

Mindketten mosolyogtak.

— Beretvaszappanra volna szükségem.

— Tessék választani.

A falu előtt, az Ördöggőnél állottak. Az őrmester egyik kezével puskája szíját tartotta, másik kezével Seszták kosarában kotorászott.

Seszták bizalmatlanul figyelte minden mozdulatát. Olyan magas lehetett, mint ő. Kissé iksz-lábú volt. A faluban azt beszéltek róla, hogy rendes ember, senkinek sem csinált bajt, csak ha már nagyon muszáj volt. Azt is beszéltek, hogy nagyszerű lovas, mert amikor egyszer eldicsekedett a kocsmában, hogy huszár korában a legbolondabb remundát is betörte, a volt huszárok ki akarták próbálni és fogadtak vele, hogy a Zibrin Juró csődörét bizony nem üli meg. Tíz üveg sörben fogadtak, de elveszítették a fogadást, mert úgy megülte a csődört, hogy öröm volt nézni . . .

— Mennyi ennek a szappannak az ára?

— Egy korona.

Az őrmester kivett a zsebéből egy koronát, de nem adta oda. Játszogatott vele, feldobálta a levegőbe és megint elkapta, és közben úgy nézte, mintha valami nagyon fontos dolgra pillantana.

— Azelőtt a lengyel határ mentén szolgáltam egy faluban . . .

Amikor felnyílt a szája, aranyfogai megcsillantak.

Seszták elnézett mogorván.

Mit akarhat tőlem?

Az őrmester mosolygott.

— Nehéz szolgálatom volt. Majdnem mindenki csempész volt abban a faluban . . . Fegyverük is volt, egyik társamat agyonlőtték . . . Egy éjjel lesben álltam, mert hallottam, hogy készülnek valamire . . . Vagy száz méterre lehetett tőlem a határ . . .

Legyintett a kezével.

— De ez nem fontos. Szóval csempészt fogtam . . . Hajtottam magam előtt . . . Egy ideig mentünk, egyszerre csak megfordult a csempész, és azt mondta: Hallod-e, te csendőr, azért te nagy piszok vagy! Ugyan miért? — kérdeztem. Csak úgy. Beszélj! Mert fejbe verlek a puskámmal! Hát csak azért, mert ha nem volnál piszok, akkor félretennéd a puskád és úgy állnál ki velem, birokra. Gondolkoztam. Nagy darab ember volt, de azért nem féltem tőle. Félretettem a puskám, és birokra kaptunk . . . Én lettem az erősebbik.

Kipirult az arca. Mutatóujjával erősen megbökte Seszták mellét.

— És mit gondol, aztán mit tettem?

Seszták hallgatott.

— . . . Elvertem és . . . útnak eresztettem.

— Miért mondta ezt el nekem. Dicskedni akart?

— Megálljon. Még nem vagyok készen... Aztán még egyszer a kezem közé került ugyanaz a csempész... De akkor már nem eresztettem el!

— Hát ezért állított meg?

Seszták elindult. Még egyszer visszafordult.

— Köszönöm a szép mesét, nagyon tanulságos volt.

Már mehetett húsz lépést, amikor utána szólott az őrmester:

— Itt van a koronája.

Melléje lépett, de még mindig nem adta oda a pénzt.

— Tudja miért vagyunk mi, csehek, itt, Szlovénzkón?

Egy széles mozdulattal maga köré mutatott.

— Ez Ázsia. Mi Európát akarunk csinálni belőle.

— Mi az: Európa?

— Európa, a rend!

Aztán hagyta, hogy Seszták elmenjen.

Egy ideig utána nézett, aztán megdobta vállával fegyverét, szíját megigazította és dúdolván elindult lefelé az országúton. Csak most jutott eszébe, hogy a borotvaszappant még mindig a kezében tartja. Félredobta megvetően.

Nagyon meg volt elégedve önmagával.

Néha halkán felnevetett.

XIV

Licskó anyja Bednárík András házában szolgált, a teheneiket fejte. A teheneik közt aludt, és tehénszagú volt. Púpos, nyomorék leánysága senkinek sem kellett. Egyszer részeg csavargóval akadt össze a határban. Az elvette leányságát és harmincegy forintját is, amelyet zacskóba varrva, satnya mellei közt hordott. Elment a csavargó. És a púpos leány senkinek sem szólt, hogy mi történt vele. Csak néha, vasárnapon ment ki a határba és nézett valahová messzire, mintha várna valakit.

Aztán a hasán szörnyülködött az egész falu.

Az istállóban, közömbösen kérődző teheneik közt szülte meg Licskót. Belepusztult.

Négyéves volt Licskó, amikor az első szó nagy, nehéz fejéből kijött.

— Tehén — mondta.

Addig azt hitték, hogy néma.

Négyéves korában már teheneket őrzött. És ha valaki bántotta, mindenki bántotta, ő ráborult valamelyik tehén meleg testére és panaszosan bőgte:

— Mama-a-a-a...

Mintha megértette volna a tehén, ránézett emberi szemével és érdes nyelvével megnyalta az arcát.

Az iskolában sokat bajlódott vele a tanító. Sehogy sem tudta Licskó megszokni a betűszagú levegőt, amikor csak tehette, kiszökött a csordához a mezőre. Eleinte megverte a tanító, a fülénél fogva hozta vissza. De aztán azt mondta:

— Hamarabb szokik a kutya a macskához, mint ez a gyüge az iskolához!

Már nem törődött vele.

Tizenkilenc éves volt Licskó, amikor megismerte az aszszonyt. Addig is kínozták a vére. Leányokra gyakran gondolt, de csak félelemmel és szorongással, mert kinevették, és ha elkapták valahol magányosan, körül táncolták, húzogatták kócháját. korommal bajuszt festettek az orra alá. Tehenekre inkább gondolt. Néha furcsa szörnyetegekről álmodott, amelyeknek tehéntestén leányfej nyugodott.

Egy vasárnap este, a pataktól jött éppen, amikor néhány legény körülvette. Miskó és Furgyik Anti vezette őket. Hahotáztak és nagyokat kiabáltak:

— Licskó, hátul van a tehén szarva!

— Büdösek! Büdösek!

Dühösen köpködött.

Megmarkolták a legények, fel-feldobálták a levegőbe, aztán a ruháját húzogatták, gyantával beragasztották a haját.

— De szép ruhád van!

Licskó mindezt tűrte. Eszébe sem jutott, hogy ellenkezzék, mert már gyermekkorában megszokta, hogy ha bántották, csak vállai közé húzta a fejét és hagyta, hogy azt csináljanak vele, amit akarnak. Csak néha nyögött fel.

Mint a gonosz játékos gyerekek, úgy kínozták a legények.

Testük tele volt nagyszerű nedvekkel és ez tettekre hajszolta őket. Egyszer jók voltak a tettek, másszor gonoszak, de ők fiatalok voltak és vadak, nem tudták, hogy mi a különbség a jó és a rossz között. Nem is tudhatták, mert vágató tüzes paripák voltak a gondolataik.

Más volt Licskó, mint ők, azért kínozták.

Egy ideig eljátszottak vele.

Aztán Furgyik Anti azt mondta:

— Vigyük el Marához.

Röhögtek a legények.

Maránál tanultak a falusi kamaszok úszni a szerelem vizsein. Megértő úszómesterük volt, tudta, hogy ritka jószág a pénz a fiataloknál, adott szerelmet zsírért, lisztért, krumpliért is.

Licskó megértette, hogy hová vezetik a legények és valami különös félszeg mosolygásban kipirult az arca.

Nagy mellei voltak Marának, dagadtak, mint a sárga tészták a teknőben, mint a tehenek tőgyei. Megtanította Licskót a szerelemre.

Igy ismerte meg az asszonyt. Tizenkilenc éves korában, egy vasárnapon, amely szelíd és bánatos volt, mint a felhők a falu fölött.

Azóta lopott. Vajat, túrót, tejet, hogy elvihesse Marának, hogy érezhesse nagy, meleg, asszonyi tehéntestét.

Bednárik András rajtakapta. Kegyetlenül elverte.

— Hát azért vettelek magamhoz, hogy engem, édes gazdát meglopj?! Te falu csúfja! Pusztultál volna el inkább avval a semmire sem jó, nyomorult anyáddal együtt!

De erősen parancsolt a vér, nem tudott már Licskó meglenni Mara nélkül. Megint csak lopott. Hiába verte el újból Bednárik András.

A nyár megáldott mindent és nőttek a füvek, a vetés, a napok is. De akármilyen hosszúak is voltak a napok, Licskó sosem unatkozott. Reggel hét órakor kiállt a Bednárik-ház elé, belefújt trombitájába, és az udvarokból kifordultak a tehenek s csipás, fénylő szemükkel ránéztek Licskóra és elindultak a legelő felé. Egyik-másik tehen hozzádörgölözött fehér, nyálas orrával, mintha üdvözölte volna.

A legelőn már felszáradt a harmat, a fű zöld volt és leves, nagyokat haraptak belőle a marhák.

Tele volt a levegő hangokkal. Tehénszájak őrlő zajával, bögésekkel, borjúnyafogásokkal, néha elordította magát a fekete szájú bika is. A tücskök csiripeltek. A legyek zümmögtek. Ezer élet szólt ezer hangon.

Boldog volt Licskó. Szélesen kiállott, néha rászólt valamegyik marhára, néha oldalba vágta kajmós botjával. A csorda megértette őt, és ő megértette a csordát. A marhák beszélni tudnak, örülni, panaszkodni, szeretni. De akárki nem értette

meg a szavukat, buta, bőgő barmokat látott csak bennük, egyiket a másiktól meg sem tudta volna különböztetni. Pedig mindegyik más volt arcban és szokásban és mozdulatban. Licskó mindegyik marháját ismerte, a nevén szólította, első pillantásra észrevette, ha valami baja volt, meg is vigasztalta. Olyan volt, mint a jó tanító a gyerekekhez az iskolában.

A fekete szájú bikát különösen szerette. Eljátszadozott vele, mintha pajtása lett volna.

— Felhő, te!

Ingerelte. Fűszállal az orrát piszkálta. Egy ideig tűrte a bika, de aztán, mintha dühös lenne, megkergette Licskót, meg is lökdöste hegyes szarvával, de csak gyengén, hogy ne fájjon. Licskó átölelte a bika nyakát és tisztán kacagott, mint a gondtalan gyerek. Zavaros szeme is értelmes, tiszta lett ilyenkor.

Seszták is gyakran elnézte, hogyan játszik Licskó. Néha beszédbe is keveredett vele. De nehéz volt vele beszélni, mert Licskó mindenkivel szemben bizalmatlan volt és csak egyhangú feleleteket adott.

Ha Licskóval beszélt, mindig az volt a benyomása, hogy valami életre nem kelt dologgal áll szemben. Valami hiányzott belőle, ami ott volt a többi emberben és emberré tette őket. Csak néha vett észre a szemében valami csillogást, ami emberi volt és állati is egyúttal, amikor a természetet nézte.

— Maga bosnyák, ugye? — kérdezte tőle egyszer Licskó.

— Miért?

— Szép fésűt szeretnék venni.

— Minek az néked, hisz olyan kemény a hajad, mint a drót, eltörnéd a fésűt.

— Nem nékem kell.

— Hát kinek?

— Valakinek. De nem mondom meg. Azért sem mondom meg!

— No mondd meg, Licskó!

Licskó arca hirtelen eltorzult a dühből.

— Mit kíváncsiskodsz? Menj! Rossz vagy!... Nem kell tőled fésű!

Sesztákra emelte kajmós botját.

Seszták nem értette haragját. De azért elhúzódott keze ügyéből. Elment fejcsóválva.

Még sokáig szidta őt Licskó, pedig már messze járt.

Aztán körülnézett. Magába szívta mindazt a gyönyörűséget, ami körülötte volt és lassanként megnyugodott.

A patak mellett volt a csorda pihenőhelye. A patak a hegyekben született, és sebes volt a folyása. Itt egy ideig egyenes volt az ágya és mintha megkomolyodott volna, folyása meglassult. Lejjebb már megint bolond lett a kedve, köveket ugrott át, fehéreket köpött, zuhant alá lármásan, sietett átadni a hegyek üzenetét a síkságnak. Azon a helyen, ahol a csorda pihent és ivott, kiszélesedett a medre. Messziről kék volt a színe, közletről vörös a homoktól, amely mint a puha selyem borította az alját. Az egyik oldalán libák legeltek, a másikon a csorda pihent. Mint holmi vastag zöld kukacok hevert a libák szemetje a parti alacsony fűben. A partokat fiatal fűzfák szegélyezték.

A libapásztor gyerekek, hogy rövidítsék a napot, mindenféle játékokat találtak ki. Egy helyütt agyagos volt a kissé meredek part. Valahonnét ócska rocskát kerítettek, felöntötték a partot, és meztelenül csúszkáltak lefelé rajta. Fiúk, leányok vegyesen.

Nagyokat kacagtak a gyerekek.

Az egyik gyerek fene nagy láncon kutyát húzott maga után. Odakötötte a kutyát egy kőhöz, mialatt ő csúszkált. De nem maradt nyugton, alighogy kis gazdája elhagyta, már azon mesterkedett, hogy kiszahaduljon. És amikor ez sikerült, csaholva odafutott gazdájához, és most vele együtt csúszkált le a sikamlós agyagon. Más gyerekek meg horgásztak a patakban, örömujjongásba törtek ki, ha apró halat fogtak, eltették egy vízzel teli pléhskatulyába, hogy hazavigyék a macskának.

Így játszadoztak egész nap. Néha vízbe kergették a sütkérező libákat, néha belegázoltak a vízbe és úsztak, karjukkal kapálózva, mint a kutyák.

Sütött a nap, és sütött a gyerekek tiszta kedve.

Néha átszóltak Licskóhoz:

— Gyere már játszani!

Jó barátja volt Licskó a gyerekeknek. Szót fogadott, közük elegyedett a fürdésnél, utána meg sípot faragott nekik, vagy horgot készített.

A gyerekek nem bántották. Csak ha már nagyon unatkoztak, csúfoskodtak vele.

— Licskó, hátul van a tchén szarva!

— Rosszak vagytok! Rosszak!

De csak rövid ideig haragudott rájuk, aztán megint kibékült.

Valamelyik nap elfárasztotta a nap melege, és lefeküdt a fűbe. A földet nézte. Hangyák cipeltek óriási szalmagerendákat, pettyes katicák sétálgattak kényelmesen, poloskák halottat temettek, ganajtúrók görgették galacsinjaikat. Zöld, piros, kék és sárga bogarak sűrögtek-forogtak, aprók voltak és gyámoltalanok, akár az emberek, a felhők magasságából nézve. Megunta a földet nézni, és most az ég felé fordította pillantását. Az égen is tehéncsordák legelészték. Amott az a felhő olyan volt, mint egy kapáló bika, a másik meg, mint egy borjú, amint fejét anyja hasába fúrja.

Annyira eltelt az ég bámulatába, egy felhőnek olyan arca volt, mint Marának, hogy észre sem vette, hogy már jó ideje figyelte Bednárik András.

Azért jött ki, hogy mondjon valamit Licskónak. De csak nézte a nehézfejű legényt, és nem tudta rászánni magát, hogy szóljon neki.

Amióta megszurkálták a fiát a cigányok, azóta csak azon törte a fejét, hogyan állhatna rajtuk bosszút. Mert avval, hogy a két cigánylegény a börtönben senyvedt, még nem egyenlítődtött ki az ő nagy számlája. A fiát szúrták meg, de őt akarták megsebezni, mert mindig ellenségük volt. Ha tőle függött volna egyedül, olyan magasra szabta volna a cigánysor bérét, hogy nem tudták volna megfizetni sehogy sem. Tolvaj, dologkerülő, hazug fajta, nem volt joga az élethez. Úgy akarta éreztetni velük a haragját, hogy örök időkre el ne felejtsek és még a közelében se mutatkozzanak a falunak. A fejében sötét bosszútervek kavarohtak, mint a sötét vészes felhők az égen, csak semmi biztosat nem tudott még. Bosszúból volt a szíve, csak bosszújának nem volt még alakja. Azután észrevette, mily végzetes szenvedéllyel vonzódik Licskó Marához, és arra gondolt, hogy ezt a szenvedélyt ki tudná használni a maga javára. De hogyan? Sokat gondolkozott ezen. És már tudta, hogyan fogja magát megbosszulni. Hirtenlen jött a terve, mert a gonoszságnak villámból van a lába.

Állt és nézte a legényt, és újból átgondolt mindent.

— Licskó, el akarsz menni Marához?

Licskó ijedten felült, önkéntelenül olyan mozdulatot tett, mintha menekülni akarna, de aztán eszébe jutott, hogy úgylis hiába futna el, Bednárik András elkapná, így hát ülve maradt, és fejét behúzta a vállai közé és behunyta a szemét. Hallga-

tott. Mit is felelt volna? Hisz csak ravaszságból kérdezte őt, biztos észrevette, hogy vaj hiányzik, és azért meg akarta verni. Aztán kinyitotta a szemét csodálkozva, mert a bíró nem ütötte meg.

— Felelj már, te gyüge!

— Ühüm — felelte Licskó. De még mindig bizalmatlan volt, és csak egy keveset húzta ki fejét a vállai közül.

— Vihetsz neki vaját... Én magam adok... Elmehetsz hozzá mindennap...

Hosszú magyarázatba kezdett most Bednárik András, és lassan-lassan megértette Licskó, hogy mit akart tőle. Marára gondolt és szélesen vigyorgott.

— Megértettél?

— És biztos, hogy kapok vajat?

— Kapsz, ha mondom.

— És fésűt is kapok? Olyan sárgát, amelyik csillog...

Egy ideig mogorván hallgatott Bednárik András. Eszébe jutott, hogy most azt kellene mondania: Felejtsd el, amit tőlem hallottál! Nem mondtam néked semmit. Talán nem jól tette, hogy szövetségre lépett evvel a félkegyelművel. De csak néhány pillánatig tartott tétovázása. Elindult és most már mennie kellett.

— Azt is kapsz.

Hirtelen odatartotta az öklét Licskó orra alá.

— De nehogy azt hidd, hogy most már zsarolhatsz?!

— Mi az, hogy zsarolhatsz. Még sosem hallottam ezt a szót?

— Te gyüge — mondta Bednárik András és megvetően kiköpött.

Otthagytá az álmélkodó tehénpásztort.

Éjszakánként azóta keveset aludt Licskó.

Korán fekszik le a falu. Jó altatópor a fáradtság. Mély a falusiak álma, mint a tenger. Éjjel süket a falu. Csak az állatoknak van fülük. A kutyának. Hangjuk is van. Ugatnak, ha idegent, vonítanak, ha halált éreznek. De Licskónak varázserő volt az ujjában, csak odatartotta kezét valamelyik kutya orra elé és még ha a legdühösebbik fajtából is volt, elcsendesedett, valami különös vinnyogást hallatott és oda-csúszott hozzá farkcsóválva. Talán az állat-testvért ismerte fel benne. Éjjel süket volt a falu. Süket volt Sebó is. Mert gyönyörűséges új faragásokra gondolt és Hamuval beszélgetett.

Senki sem tudta, hogy ki az, aki éjszakáról éjszakára, mint az árnyék osont végig a falun és libákat és tyúkokat lopott.

Mara szövetségese lett Licskónak. Hozzá szállította a lopott jószágot, és néha véresen állott egymással szemben a két ember, mert siettek az állatok leölésével és az állatok vére az arcukba fröcskölt.

— Te, azt mondom néked, hogyha baj lesz, én semmiről sem tudok!

Néha úgy jóllaktak, hogy alig tudtak szuszogni. Néha nagyokat ittak és nevettek.

Mara megzsírosodott és hallgatott.

És Licskóban erősen zúgni kezdett apja vad csavargó vére.

Kigyulladt egy pajta.

Pajtagyújtogatásra nem adott parancsot Bednárík András.

— Te barom, te félkegyelmű, te gyilkos! És ha felgyújtottad volna a falut? Agyonverlek!

Licskó reszketett. Mert akárhogy is egymáshoz kapcsolta őket a bűn, nagyon félt tőle mégis. Istent és ördögöt látott benne.

De csak úgy tett Bednárík András, mintha haragudott volna. A leégett pajta is csak az ő malmára hajtotta a vizet.

A falusiak pedig izgatottan tárgyalgatták, hogy kik lehetek a tettesek.

És egy este, amikor körülvették néhányan Bednárík Andrást és az éjszakai tolvajlásokról volt szó, ő volt az, aki kimondta:

— Hát kik lopnak itt mások, mint a cigányok! A pajtát is csak ők gyújthatták fel. Talán az egész falut fel akarták gyújtani.

És mindenki elhitte, hogy a cigányok voltak a tettesek.

A csendőrök egy kalyibában tollakat találtak. Igaz, Chuchlo lopta a tyúkot, de a szomszéd faluban. Addig vallatták a csendőrök, amíg még tán azt is magára vállalta volna, hogy meggyilkolta az anyját. De erre nem volt szükség. Elegendő volt, hogy beismerte, ő volt az éjszakai tolvaj, az öccse meg a pajtát gyújtotta fel.

— Ugye megmondtam, hogy a cigányok voltak! — diadal-maskodott Bednárík András.

Haragból szövődtek most a falusi esték. Mindenki csak a cigányokat szidta.

Hnojár Anna azt mondta a férjének:

— Én meg már azt hittem, hogy valamelyik szomszéd

kapott kedvet a három tyúkokskámra. Nézegettem is, nyújtogattam a nyakamat, hogy mikor lenne alkalom hozzá, hogy visszalopjam őket, de úgy vigyázott mindenki az aprójószágjára, mintha legalábbis arany volna a begyükben. Csak hangosabban kodácsolott valamelyik kotlós, már kirohant az udvarra az egész háznép. Na, pi-pi-pi-pi . . . Na, pi-pi-pi-pi . . . Hívogatták, hívogatták, így hát nem lehetett lopni . . . Hát a cigányok voltak. Hogy száradna el a kezük!

És Mara hallgatott. Licskó is hallgatott.

Bednárik Andrásnak bosszúja érett.

Egy nap cigányasszony ment keresztül a falun. Az árok partján Futala Márton tehénkéje legelészett. A kis Futala Katka állott mellette csepegő orral és egy fűzfavesszővel a kezében. Néha elhajtotta a legyeket a tehenkéről, dúdolgatott és az orrát piszkálta. Nagyon szegények voltak Futaláék, még annyi pénzük sem volt, hogy meg tudták volna fizetni a tíz kiló gabona legeltetési díját. Nézte a cigányasszony a tehénkét. Duzzadó tőgyét. Arra gondolt, mily jó is lenne, ha megfejhethné és megíthatná tejjel gyerekeit. Fehér tejjel barna gyerekeit. De hát hogy is fejhette volna meg? Szomorúan és kissé himbálózó járással elment.

A tehén éjjel megbetegedett. Hátra-hátraszagolt a hasához, nem kellett neki a lucerna.

Megijedt a háznép.

Futala megfogta a tehénke fülét.

— Tyű, isten ne hagyj el! Láza van.

Rákiáltott a feleségére:

— Mit tátod a szádat? Szedd a lábadat, de gyorsan, hogy szépen tiszteltetem az Éliás nenőt, de hogy rögvest itt legyen, mert beteg a Foltos.

Lefeküdt a tehén, bőgött panaszosan.

Megjött Éliás anyó. De hiába vetette rá a keresztet, hiába locsolta szentelt vízzel, hiába mormolgatta: Hess, Gonosz! Jézus nevét mondom, szent vizét locsolom, kiszállj belőle, kiszállj belőle! — gyorsan le kellett vágni a tehenet, mert reggelig megdöglött volna.

Mentegetőzött Éliás anyó:

— Hiába, amikor megrontotta valaki . . .

A kis Katka mindjárt beleszólt kotnyelesen:

— Igen, anyám, egy cigányasszony nézte sokáig, de ooolyan sokáááig, hogy no!

Éliás anyó megnyalta vértelen ajkát.

— Csak az verhette meg a szemével!

Elterjedt a hír a faluban.

Vénasszonyok szája nyílt-nyílt. Sú-sú-sú-sú-sú...

Vénasszonyok füle nyúlt, nyúlt.

— Na de ilyet!

— Borzasztó!

— Hm-hm...

Éliás anyó elemében volt. Mindenütt borzalmakkal teli történeteket mesélt. Hamarjában kitalálta, hogy a cigányok meg a zsidók keresztény gyermekek vérét szokták kalácsba sütni. És nehogy valaki magányosan az erdőbe engedje gyerekeit, mert egész biztos, hogy lesaktoznák a cigányok.

Megelevenedtek a középkor fekete babonái. Egyszerre mindenki tudott hasonló esetekről.

A hegyek felől zúgva megindult a szél. A falu fölött boszorkányok jártak szilaj seprős táncot.

Forrongott a falu. Gonosz színű volt az emberek hangja, ha a cigányokra terelődött a beszéd. Még a gyerekek tiszta szeme is zavaros lett a szülők haragjától. Kővel dobálták meg a cigányokat, akik keresztülmentek a falun.

Katlan volt a falu. Túlfűtött katlan: emberi gőzzel, szenvedéllyel túlfűtött.

XV

Minden oldalról új kérdések merültek fel. Néha úgy érezte Seszták, hogy megint sodorja magával a vadvíz, és semmit sem tehetett, hogy sodrásából kikerüljön. Hol volt a kikötő, a béke, az elégedettség?!

Amióta a csendőr őrmesterrel beszélt, különös nyugtalanságot érzett. Felébredt benne a régi dac és lázadás, amelyet, azt hitte, hogy eltemetett, amikor a faluba jött. Megfenyegette a csendőr őrmester burkoltan és ravaszul. El akarta venni azt a jogát, a legemberibb jogát, hogy szabadon megmondhassa véleményét a dolgokról.

A papot látta maga előtt, feléje jöttek és csalogatták a földek, Dorka nyanyát és varrógépét látta.

Tele volt zavaros érzésekkel, és nem tudta, hogy mit tegyen.

És ebben a hangulatban bizalmatlansággal fogadta a híreket a cigányok kártevéseiről is. Nem akart hinni bűnösségükben, pedig minden amellett szólt.

Amikor letartóztatták a csendőrök Chuchlót és az öccsét, kiment a cigánysorra. Itt is, ott is kérdezősködött. Egyenesen megkérdezte Dorka nyanyát, hogy igaz-e, amit Chuchlo vallott a csendőrségen.

— Hát hogy is volna igaz?! Ritka étel a liba vagy a tyúk. Nem lehet titokban megenni, mert még a szagára is összecsődült volna az egész cigánysor . . .

— Titokban is meg lehet azt enni.

— Titokban? Hisz olyan a mi életünk, hogy még azt is tudjuk egymásról, amit máskülönben csak a papnak szokás megmondani . . . Közel vagyunk egymáshoz és szűken vagyunk. Ki is takarhatna el valamit a másik elől?

Nem győzte meg Dorka nyanya, de azért gondolkozott azon, amit hallott tőle.

És mindig a csendőr őrmestert látta maga előtt.

És úgy érezte, hogy ellene tett valamit, amikor az igazságot kereste.

Ez különös elégtétellel töltötte el.

— Majd én megmutatom neki! Nagyon tévedt ő, ha azt hitte, hogy belém fojthatja a szót . . .

Néha arról beszélt, hogy nem hisz a cigányok bűnösségében. De csak gúnyos pillantásokkal találkozott. Megszűkült az emberek szeme, ravasz lett, mint a vásári alkudozásnál, amikor résen vannak, mert avval számítanak, hogy becsapják őket, és eleresztették szavait a fülük mellett, mintha azt gondolták volna magukban: Csak beszélj, beszélj, amúgy sem hiszünk neked!

Elkedvetlenítette ez a bizalmatlanság, amellyel kételyeit fogadták. Még az istentelenek sem hittek neki.

— Milyen emberek ezek?! — kérdezte gyakran. — Hisznek valamiben, ugyanabban, amiben apjuk, öregapjuk is hitt már, és nem akarnak ebből semmit sem engedni . . .

Arra gondolt, hogy ő igenis be fogja bizonyítani a cigányok ártatlanságát. Ha kell, akár minden éjszaka is lesbe áll, hogy rajtakapja az igazi bűnösöket. Fel is készült az éjszakázásra. De amikor ki kellett volna mennie az első éjjel, lustaságot érzett, nem akarta elhagyni fekhelyét, és aztán mindenféle kifogásokkal mentegette lustaságát.

Amúgy sem hinnének neki, minek fáradjon?!

Aztán megint arra gondolt, hogy mi köze is van a cigányokhoz?

Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél . . .

Hirtelen Dorka nyanya rángatózó arcát látta maga előtt és különös szégyenkezés fogta el.

Ideges volt ezekben a napokban. Gyakran ok nélkül veszekedett Márisával.

Márisa felfortyant:

— Mi van veled? Rád jött a bolondéria?

De nem nagyon firtatta férje kedvét, mert bűnösnek érezte magát.

Legutóbb megengedte Sinkának, hogy hozzáérjen. És ha nem hallotta volna odakint Jozskó hangját, talán meg is adta volna magát neki.

Maga sem tudta, hogy mi történt vele. Talán a jobb élet, a rendes étkezés szabadította fel benne a testi vágyakat. Azelőtt gyakran koplalt, és sohasem jutott eszébe, hogy más férfit megkívánjon.

Kevesebbet evett.

Sesztáknak feltűnt ez.

— Miért nem eszel?

— Nagyon hízom.

Seszták nagyokat nevetett.

— Úgy teszel, mint a finom dámák a városban . . . Sose sajnáld magadtól az ételt!

De így is kívánta Sinkát.

Tudta biztosan, hogy nem szerelmet érzett iránta. Néha arra gondolt, hogy vajon mit is érezne, ha Sinka hirtelen meghalna. Egy pillanatra megdöbbenne, de egész biztosan nem maradna az életében olyan hiány, amely értelmetlenné tenné a további életet számára. Aztán arra gondolt, hogy mi is lenne, ha Seszták halna meg. Még a gondolattól is kicsordult a könnye.

Sinkáné miatt is furdalta a lelkiismeret. Akármikor átment hozzá, segített neki a háztartásban, a főzésnél.

A sárga arcú, nagy hasú asszony nem akarta megengedni, hogy a segítségére legyen.

— Nem vagyok én finnyás városi fehérszemély, mert nagy a hasam, azért én még tudok dolgozni . . .

De azért dicsérte:

— Derék, szíves asszony maga, Sesztákné lelkem.

Márisa elpirult a meg nem érdemelt dicsérettől.

Mindez megfordult a fejében, és nemigen felelt Sesztákkal.

Pedig az várta, hogy feleljen, legalább egy parázs veszekedéssel könnyíthetett volna magán.

— Mi az, megszelídültél?

— Úgy látszik — felelte az asszony.

Most meg emiatt veszett vele össze a férfi, hogy már semmibe sem veszi szavait.

Márisa csak sóhajtott.

Amikor a következő nap megint eljött hozzá Sinka, ráförmedt haragosan:

— Menjen innét, maga kísértő, mert menten leforrázom!

Sinka elment, de az ajtóban még visszafordult és nevetett. Akkor fedezte fel Márisa, hogy milyen vakítóan fehérek a fogai.

Az éjjel Sinka fehér fogairól álmodott.

Seszták sem volt boldog ezekben a napokban. Valahogy megkötötnék érezte magát. Néha az volt az érzése, hogy ellenségek veszik körül. Szófukar lett. Szidta és gyalázta magát gyávaságáért. Ki kellett volna állania bátran, és megmondani, amit gondolt, tekintet nélkül a következményekre.

És amikor aztán megbetegedett Futaláék tehene és mindenütt csak babonákat terjesztettek és mindenki hitt a babonákban, egyszerre szabadnak érezte magát. Nem hitt a cigányok bűnösségében, de nem is volt bizonyítéka ártatlanságuk mellett, azért nem verekedhetett miattuk. De most tiszta lelkiismerettel, biztonsággal helyezkedett szembe a faluval.

A sötétség, a babona ellen harcolt.

— Hogy lehetnek az ilyen dajkamesékben?! Valamikor gyerekkoromban hallottam az öreganyámtól, hogy valaki megvert valakit a szemével... Vénasszony volt, soha újság nem került a kezébe, annak meg lehetett bocsátani, hogy még hitt az ilyen dajkamesékben... De hát maguk fiatalok, újságot is olvasnak néhanapján, tudják, hogy mi történik odakint a nagyvilágban, mégis hisznek az ilyen beszédeknek... Bizony, ha én hozzám állítana be Éliás anyó koptatni a kereplőjét, én bizony kidobnám!

Így beszélt mindenütt.

Az emberek zavartan hümmögtek. Szemtől szembe senki sem ellenkezett vele, csak amikor már elment, mondogatták:

— Nézd csak, már mindenkinél okosabb szeretne lenni!

Futala különösen haragudott reá. Bebeszélte neki Éliás

anyó, hogy azért beszél Seszták annyit a babona ellen, mert azt akarná, hogy kijöjjenek az urak a városból és megvizsgálják a húst, ami még megmaradt a tehénből. Neki, Futalának kellene azért fizetni. Még azért is megbüntetnék, mert nem jelentette be a községházán, hogy beteg volt a tehene, amikor levágatta.

— Tyú, jóisten, ne hagyj el! Leütöm a derekát, ha valami bajom lesz miatta! — káromkodott Futala.

— Asszony! Asszony! Hamar add el még a húst, ami megmaradt, nehogy egy fertály is itt maradjon belőle! Éliás nőnek is adj egy darabot, hogy olyan jó szívvel volt hozzánk...

Azt meg sem kérdezte, hogy honnét szedte Éliás anyó a hirt.

Seszták érezte az ellenségeskedést, de nem törődött vele.

Pedig Kulifáj is figyelmeztette.

— Rosszul teszed, ha így szembeszállsz a falu véleményével.

Egy nap megállította Bednárik András. Minden bevezetés nélkül nekitámadt:

— Ki maga? Mi maga? Ide-oda járkál és piszkálja a népet. Azt hiszi, hogy magára vártunk?! Miért nem él úgy, mint más? A maga dolgával törődjön, mert baja lesz!

Mielőtt felelhetett volna, már otthagya.

Utánanézett. Egy csepp haragot sem érzett iránta, csak csodálkozott nagyon. Mit tett ő tulajdonképpen, hogy minduntalan szembekerült a falu hatalmasaival? Valami halványan derengeni kezdett agyában.

Sejteni kezdte az összefüggéseket.

Maga sem tudta, miért, de a háború előtti napok jutottak az eszébe. Visszaemlékezett azokra az órákra, amelyek tele voltak gyűlölettel, amikor a szeretetnek és a józanságnak nem volt helye. És látta magát egy nagy tömegben, és mindenki azt ordította: Vesszen Szerbia!

Valami készült.

Már azelőtt is arra gondolt, hogy titokzatos erők irányítják az eseményeket. A cigányok ártatlanok voltak, valaki más követte el a lopásokat és ügyesen úgy intézte, hogy a cigányokra terelődjék a gyanú. De kicsoda? Miért állította őt meg Bednárik András?

Eddig különválasztotta a kártevéseket a babonák terjesztésétől. De most felvillant agyában, hogy hátha együvé tarto-

zik a két esemény. Tömeget látott menetelni, fekete mocskos áradást és mindenki azt ordította: Vesszenek a cigányok!

Valami készült.

Csak úgy indulhatott el a tömeg, fekete mocskos áradás, hogy beoltották a lelkébe a gyűlöletet, elbódították, megfosztották ítélőképességétől, hogy ordítsa: Vesszen Szerbia! — hogy katonaruhát öltön ellenkezés nélkül, és baromi vaksággal vesztébe rohanjon hamis istenek, hamis királyok és hamis hazák nevében. Hurrrááááá . . .

De mit tehetett ő egyedül? Nagyon gyengének érezte magát. Pillanatokra látta magát, amint elől ment és mögötte nagyon, nagyon sokan haladtak és előrenéztek és lesték minden mozdulatát és várták, hogy mondja . . . De mit mondjon?

Ezekben a napokban, Sebót kivéve, jóformán alig beszélt valakivel.

Felkereste az öreget kunyhójában, amely ott állott az erdő szélén, és előtte és a figyelő Hamu előtt kiöntötte a szívét.

— Amikor idejöttem, megfogadtam, hogy csak a magam dolgával fogok törődni. De mindig történt valami, és egyszerre csak azon vettem észre magamat, hogy ami történt, erősebb volt a fogadalmamnál . . . Miért van ez így, öregapám?

Sebó önfeledten simogatta Hamu fejét. Hamu a jó érzéstől pislogott.

— Miért? Ki tudna arra megfelelni? . . .

Az erdőre mutatott.

— Látod, fiam, ezt a sok fát itten? Egy családból vannak, mégis mindegyik másmilyen. Az egyik jobbra csavarodik, a másik balra, ezen alul van a görcs, amazon meg középen. Miért? Mert ilyen a természete. A te természeted is olyan, hogy törődnöd kell a másik bajával . . .

— Miért él az ember, öregapám?

Sebó elgondolkozott. Körös-körül zúgtak a fák, egy csermely vize csobogott, harkály kopogott: kop-kop-kop-kop — madárka énekelt: csivitty-csivitty.

Mosolygott Sebó.

— Nem tudom, fiam.

Hirtelen elkomolyodott.

— A Hamut faragom most . . . Látni akarod? Te voltál az első ember, akinek megmutatom valamelyik faragásomat . . .

— Mutassa, öregapám.

Bement az öreg a kunyhóba, egy ideig csak motoszkálását hallotta, azán kijött, és a kezében valamit rejtegetett.

Zavart mosoly volt az arcán.

— Itt van.

Seszták nézte a kis faragást, és ránézett Hamura, amely most feszülten hegyezte füleit és csak úgy remegett a teste az öröms izgalomtól.

— Akkurátosan olyan. Mintha fába fényképezte volna . . .

— Minden embernek olyan munkára volna szüksége, aki-
ben megtalálná a kedvét . . . — Még egy ideig ültek egymás
mellett hallgatagon.

Az erdő zúgott, és mindegyik a maga gondolatait hallotta
a fák beszédében.

Amikor elment Seszták, mosolygott. Útközben arra gondolt,
hogy milyen furcsán is hasonlított egymásra a gazda meg a
kutyája. Egyszer Hamunak volt Sebó-feje, egyszer meg Se-
bónak Hamu-feje.

Néha hangosan felnevetett.

XVI

Ravasz, ravasz volt Bednárik András. Amikor letartóztatták
a csendőrök Chuchlót, megtiltotta Licskónak, hogy lopni jár-
jon, nehogy a tettesek elfogatása után gyanút keltsenek az
újabb lopások.

Licskó szót fogadott. De nagyon nehezeire esett. Éjszaká-
ként nyugtalanul forgolódott a fekhelyén, ki szeretett volna
menni, árnyként végigsuhanni a sötétségen és lopakodva lop-
ni. Amikor először osont végig a falun, még félt. A sötétség
tele volt fenyegetéssel. De azután már csak vad örömet ér-
zett, különös torz elégtételt, hogy íme, ő is kárt okozhat
azoknak, akik világeletében csak csúfolták és bántották.

És ha nem tartotta volna Mara vissza, a bíró tilalma dacára
is kilopakodott volna az éjszakába, olyan erővel fogta el néha
a vágy.

Amikor szövetkezett Bednárik András Licskóval, nem hit-
te volna, hogy valaki megzavarhatná tervét. Arra is elkészült,
hogy rajtakapják Licskót, de ebben az esetben egyszerűen le-
tagadott volna mindent. Neki hitt volna mindenki, nem annak
a gyűgének. Licskó elfecsegheti magát, Mara is tudott min-
denről, és amilyen izgága természetű az a bosnyák, biztos

utánajárt volna a dolognak. Mégiscsak hiba volt, hogy Licskóval szövetkezett. Azon gondolkozott, hogy ne menjen-e el a csendőrségre és ne jelentse-e fel. Akkor tisztán állana az egész falu előtt. Azért is hibáztatta magát, hogy megállította a bosnyákot és megfenyegette. Nem is gondolt ilyesmire, de amikor meglátta, hirtelen csak hozzá kellett, hogy lépjen és megmondja neki, ami a begyében volt.

Rosszkedvű volt egész nap. Embereit a mezőn hajesárolta.

— Persze, ha nincs itt a gazda, akkor mindenki lustálkodik! Hát lopom én a pénzemet, hogy lustákat fizessek?! . . .

Az egyik béresgyereket munka közben alváson kapta rajta. Ostorral kergette. Avval fenyegette, hogy a szemét kiszedi, a belit kiontja, a kutyáknak veti oda, hadd lakmározzanak bűdös, lusta húsából.

A legcesekélyebb rendetlenség is dührohamokat váltott ki belőle.

Licskóhoz mégis feltűnően barátságos volt. Fiamnak szólította, titokban tejet és vaját és füstölt húsokat küldött általa Marának.

Pedig a legszívesebben megfojtotta volna.

Néha szégyenkezést érzett amiatt, hogy ilyen hitvány emberrel volt közös dolga.

Csak akkor derült fel a kedve, ha meglátogatta Miskót a kórházban. Ha alva találta, fölébe hajolt, és vonásai ilyenkor megenyhültek. Aztán csendben ült az ágya mellett, apró mozzanatok jutottak eszébe fia gyerekkorából, pisszegett, ha valaki hangosabb szót ejtett ki és türelemmel várta, hogy felébredjen. Aztán közömbös dolgokról beszélt vele.

Miskó ilyenkor figyelte az apját. Valami különös csillogást látott a szemében. Azelőtt sosem látta ezt. És megérezte, hogy szerette őt az apja. Mindig szerette, csak nem akarta kimutatni. Megbánást érzett. Eszébe jutott az éjszaka, amikor ágya alá baltát készített, el volt arra szánva, hogy megöli az öreget, mert már nem bírta ki parancsoló és kíméletlen módját. Már nyúlt a fejsze után, figyelte az öreg hortyogását, de amikor már a kezében volt a fejsze nyele, hirtelen reszketni kezdett, gyengeség fogta el és kiverte az izzadság. Most áldotta sorsát, hogy akkor elfogta a gyengeség. Valami szép fiúi virágosat szeretett volna mondani az apjának, de mégsem szólt, csak közömbös feleleteket adott apja közömbös kérdéseire.

Apja után rendszerint Elena látogatta meg.

Csendesen ült az ágya mellett, fehér selyemkendőjéből bar-

nán, egészségesen világított ki az arca. Néha megsimogatta Miskó kezét, néha megkérdezte tőle:

— Mikor leszel már egészséges?

Miskó sápadtan mosolygott.

Egy napon apja gyönyörűséges bőrkabátot hozott neki. Nem szólt semmit, csak leterítette ágyára. Akkor könnybe lábadt Miskó szeme, mert megértette, hogy apja apai áldozatát, békéltető palástját terítette le elébe.

— Éppen ilyet kívántam magamnak. Akkurátosan eltalálta, édesapám . . .

Még sokáig simogatta a kabátot mosolyogva. Aztán büszkén mutogatta Elenának,

— Látod? Ilyen bőrkabátja senkinck sem lesz az egész környéken! Külön nékem csináltatta egy híres szabónál az apám . . .

Ezt már kitalálta, de Elena elhitte, és nem győzött betelni csodálatával. Otthon is a szépséges szép piros bőrkabátról beszélt folyton.

Amikor hazatért Bednárik András, a fiáról beszélt gazdasszonyának. Folyvást ismételte:

— Azt mondta, hogy: édesapám . . .

Mint valami nagyszerű falatot, úgy ízlelte nyelvével e szót.

De éjszaka, amikor az öreg emberek módjára, csak nézett üres szemmel a levegőbe és nem tudott elaludni, megint a cigányokra gondolt, Licskóra és Marára és Sesztákra. Sesztákra leginkább. Ellenség! Gyűlölt mindenkit, aki gazdag volt. Mert ő senki, pincstelen. Kosaras házaló. Ha fütyülővel járt volna, utolsóbb lett volna Pinkásznál, a rongyász zsidónál, aki kehes, sovány lovával, szekere előtt végigjárta a falvakat és énekelte: Rhongyot, rhongyot veeszek jóóóembereeeeek . . . Pinkász, hepp-hepp-hepp! Tetves házaló! Bosnyák! Jól összeillettek a cigányok és a bosnyák! A senkik! Mert senkik az ő szemében az olyanok, akiket meg nem süvegelnek. Lám, ha ő, Bednárik András végigment a falun, mindenki megsüvegelte. Parolázott vele a pap, a jegyző úr, az agrárpárti titkár úr, a csendőr őrmeste. És ha dolga akadt a kerületi hivatalban, maga a nagyságos kerületi főnök úr is kezét fogott vele. Mert neki tekintélye volt mindenki előtt, mert tudták róla, hogy ő Bednárik András, a leggazdagabb paraszt az egész környéken.

Talán Seszták volt az, aki felbérelte a cigányokat, hogy fiát megszurkálják. Bizonyára ő terjesztette, hogy valami

cigányleány miatt lett a fiának baja. Nevetséges! Az ő fia nyúlt volna hozzá egy koszos cigányleányhoz?! Volt neki szeretője, szemrevaló.

Szapura nyúlanya a rossz. Új sötét tervek fogantak meg Bednárik András agyában.

Ahol csak tehette, gúnyolta Sesztákot. Nevet adott neki. Úgy hívta, hogy: cigányprókátor.

A mezőkön az első füveket kaszálták.

Seszták kaszálni tanult Kulifájnál.

Fogta a kaszát, és nagyon messze volt tőle minden, csak néha hallotta Sebó szavait: Minden embernek olyan munkára volna szüksége, akiben megtalálná a kedvét... és erősen figyelt Kulifájra, ha a keze, vagy a teste tartását javította ki.

Az elején még minduntalan beleütötte kezáját a földbe.

— Vigyázz, hisz meggyilkolod azt a kaszát! Ne így tartsd. Nézd, így...

Aztán már jobban ment. Már nem ütötte a kaszát a földbe, csak rendszertelenül vágott vele, itt-ott meghagyott egész darabokat, és magasan a szára felett vágta el a fűvet.

Lassanként belejött. Aztán megtanulta a fenést is. Mint a gyerekek, örült, amikor először találta el a fenés ütemét. Úgy dolgozott, mintha az élete függött volna ettől.

Néha abbahagyta munkáját. Megtörülte izzadó homlokát, és szagolgatta a frissen vágott fűvet, amelynek olyan szaga volt, mint a nehéz, nemes bornak.

Kint ebédelt a mezőn.

És este, amikor hazament, együtt énekelt a kaszálókkal.

Csak amikor már otthon volt, érezte a rettenetes fáradtságot minden porcikájában. De még nem tudott lefeküdni. Izgatottan fel és alá járkált, és arról beszélt, hogy most kitanulja a kaszálást, azt mondta a Kulifáj, hogy jó tartása van hozzá, egész derék arató válnék belőle, és majd, ha a maga földjén fog dolgozni, akkor fogja csak megmutatni, hogy mit tud igazán.

Márisa hallgatta áradozó szavait és valami különös nyugtalanság fogta el.

Kari a városban dolgozott. Homokot hordott egy másik cigánylánnyal. Megszitálta a homokot a mész felett, a köveket, amelyek visszamaradtak a szitában, kiöntötte, és közben figyelte, hogyan változott meg a mész fehér színe, hogyan lett malter belőle.

A munka eltakarta az emlékezést.

De útközben hazafelé és otthon evés közben és éjszaka, egyébire sem tudott gondolni, mint arra, ami az erdőben történt.

Miskóval perelt. Miért tette azt vele? Hisz nem bántotta, hogy ellensége legyen. Miért tőle vitt szerelmet? Hisz, ha szerelmet akart, ott volt a maga fajtája. Ha szépen kérte volna, simogatással, játékkal, virágos szavakkal környékezte volna meg, talán megadta volna magát neki. Hisz szebb volt Miskó a cigánylegényeknél, a szaga is jobb volt. De ezt még magának is alig merte bevallani.

Rossz volt az az ital nagyon, amit Dorka nyanya főzött nadragulyalevelekből, amit ki kellett innia, hogy ne legyen gyereke. Hányt is tőle borzasztóan, és még napokig forróság kínozza a testét.

Jaj, csak megölték volna akkor éjjel.

Miért voltak oly rosszak a falusiak a fajtájához?! Miért dobálták meg őket kővel, ha végigmentek a falun?! A pallér is másként gorombáskodott vele, mint a többi leánnyal. Miért nem lehetett mindenki olyan barátságos, mint az a kosárral járó ember?! Még csak kétszer beszélt vele életében, de meg mert volna rá esküdni, hogy jó ember volt.

Egyszer megkérdezte Dorka nyanyától:

— Nyanya, miért rosszak az emberek? Miért bántanak minket?

— Tudod, ők is szegények, de mi még szegényebbek vagyunk. Amióta világ a világ, mindig a szegény ember bántotta a leginkább a még szegényebbet . . .

— És az a kosaras ember miért nem bánt minket? Hisz az is szegény ember.

— Eriggy! Butákat kérdezel. Mit tudom én?!

Karit nem elégítette ki ez a válasz. Sokáig maga elé nézett. Láta Sesztákot királyi ruhában, és körülötte földig hajoltak a népek, és nem mertek felpillantani, olyan gyönyörűséges

volt a ruhája és olyan fénylő volt az arca. És keze egy inté-
sére hóhérok léptek elő. Mind cigányok voltak, és Seszták
rámutatott valakire, máris megragadták a hóhérok, és levág-
ták a fejét. És amikor Miskóra került a sor, akkor megint
intett a kezével, és előléptek a hóhérok, de akkor kiugrott ő,
Kari, elbújt idáig, és azt mondta, hogy ennek a legénynek
ő maga fogja levágni a fejét...

Gyakran álmodott ilyesmit nyitott szemmel.

De már nem volt a régi Kari. Már nem járt az erdőbe virá-
got szedni, már nem tett a fejére koszorút és nem táncolt, ha
azt hitte, hogy egyedül van, senki sem láthatja.

Amikor nem dolgozott, a kis csermelyhez járt, amely ott
csörgedezett a cigánysor közelében. Páfrányok szegélyezték,
és tiszta vizében kövek látszottak. Kerek és szögletes, kicsiny
és nagyobb kövek, mindenféle színűek. Néha bemártotta ke-
zét a vízbe, hagyta, hogy keresztülfolyjék rajta, ilyenkor az
ő keze is olyan volt, mint holmi barna kő. Mindig más színű
volt a víz. Egyszer fehér, másszor ezüstös, aztán kék. Néha
meg olyan volt, estefelé, amikor leszállt a nap, mintha vér
folyna a kis mederben. A hátán is mindig mást vitt magával
a vizecske: keringő ágacskát, papírdarabot, valami rongyot,
leveleket. Néha egy-egy halacska ezüstös teste is megvillant
benne. A magas hegyekről mesélt a vizecske, a fehér hóról,
amely tavasszal elindult, vándorútra kelt, hogy világot lás-
son. Nagy, szabad madarokról mesélt, amelyek gyorsabban
repültek a legsebesebb villámnál.

Sok mindenről mesélt a csermely. És Kari itt öntötte ki
a szívét.

Lesoványodott és nagy karikák voltak a szeme alatt. Néha
meg akart halni.

Dorka nyanya észrevette rajta a változást, de valami egész
másnak tudta be, nem szomorúságnak.

— Mondd, te leány, nem fajtalankodsz te valakivel? Na-
gyon gyanús a színed...

— Hagyjon békén! Nem kell nekem senki!

— Nono, nehogy rájöjjenek valamire...

Szomorú volt Kari nagyon.

És Sosoly volt az — nyulat jelent ez a szó cigány nyelven
— aki felvidította.

Nagy, vörös szeplők tarkították Sosoly arcát. A haja is lán-
golóan vörös volt. Valakitől hatalmas, felfelé kunkorodó cipő-
ket kapott ajándékba. (Talán magától a halhatatlan Chaplin-

tól.) Túlságosan bő csukaszürke katonazubbony lötyögött a testén, ugyanilyen színű katonanadrág és lábaira barna lábszárvédőket csavart. Borzasztóan rongyos volt, ruháján egyik folt a másikat takarta.

Fehér fogai voltak Sosolynak és örökösen röhögött. (Mindennap fekete szurokkal tisztogatta fogait. A szurkot a városban, az aszfaltjavító munkásoktól kapta.) Tizenhét éves volt, és nagyszerűen be tudta rendezni az életét, úgy, hogy nem kellett dolgoznia. Házról házra járt kéregetni a városban. Ha valaki mordul ránézett, csak elröhögte magát, és nem lehetett rá komolyan haragudni, olyan frissesség, állati üdeség sugárzott belőle. A legnehezebb munka, amit valaha elvégzett, az volt, hogy Baťa-plakáttal járta be a várost.

Reggel elment hazulról, és csak este jött vissza. De mindig jóllakottan. Büszkén mutogatta hasát, amely keményen dagadt, mint holmi cipó. Aztán nagy tarisznájából kirakta a maradékot és odaadta az anyjának, hogy széjjelossza sok testvére között.

Semmi sem tudta kihozni nevető kedvéből. Még az apja, az öreg Bucskó sem. Pedig többször volt részeg, mint józan, és ilyenkor a feleségén kezdte a verést és befejezte a legkisebbik rajkón. Sosolynak is kijutott. Kemény ökle volt Bucskónak. Egyszer fellázadt Sosoly. Nem nézhette már, hogyan veri apja az anyját, majd agyonverte, és szembeszállt vele. De Bucskó erősebb volt nála. Még egy fazekat is hozzávágott a fejéhez, úgy, hogy menten előntötte a vér. De Sosoly még akkor is röhögött, és röhögve mondta azt is: Ha még egyszer megüti a mamát, hát belényomom ezt a kést! — Mutatta a nagy kést, ami egyszerre csak ott volt a kezében.

Azóta csak akkor verte Bucskó a feleségét, ha Sosoly nem volt otthon.

Sosoly nem szeretett szomorú arcokat látni maga körül. Mindenkit fel akart vidítani. Még az anyját is megneveltette néha, ezt a szomorú emberroncsot, akiről letörölte már az emberhez való hasonlatosságot a sok szülés, részeg férj, a nehéz munka.

És amikor látta Kari szomorú arcát, nagyon szerette volna, hogy ő is nevéssen.

Egy ideig csak figyelte messziről. De egy este odaült melléje a csermely partjára, az arcát fintorította, nyelvével megnyalta az orra hegyét, nyertett, nyávogott, ugatott, röhögött, füleit hegyezte, orrát fintorította, mint a nyúl. Eljátszotta legszebb

mókáit, amelyekre talán a halott is feltámadt volna röhögve. De Kari nem nevetett. Dühösen rászólt:

— Mit parádézol itt, te buta fiú?!

Sosoly nem felelt. Újból kezdte a mókázást. De most már kissé szorongva leste a hatást Kari arcán. És amikor még most sem nevetett, megsértődött, és azt mondta neki:

— Fogadjunk, hogy nem is tudsz nevetni. Te béka . . . Békaaaa. Békaaaa . . .

Röhögve elszaladt. Kari kavicsokat dobált utána.

De a következő estén megint csak odaült Sosoly Kari mellé.

— Haragszol?

— Eriggy a fenébe!

De azért nem ment el. Megint újból kezdte mókáit, de hiába. Kari feléje sem nézett.

— Béka . . . Békaaaa . . .

Így ment ez nap nap után.

Kari még adta a dühöset, de már várt Sosolyra és türelmetlenkedett, ha nem jött el idejében.

— Hol voltál?

Valahonnét a lelke mélyéből már apró, tiszta kuncogások bugyogtak elő, nemcsak akkor, amikor Sosoly mellette volt, hanem napközben is, amikor messze volt tőle. Mint a betegségre a csodálatos gyógyszer, úgy hatott reá a Sosollyal való együttlét.

Aztán egy este elkacagta magát hangosan.

Sosoly örömeiben meghempergett a csermely vizében, kímászott belőle, megrázkódott, mint a kutya, és sugárban prüszkölte ki a vizet, ami a szájába került. Ezen még jobban kacagott Kari. Sosoly is tele szájjal hahotázott.

Két gyerek egymásra talált.

— De ugye nem fogod már nekem mondani, hogy: béka?

— De ugye nem fogsz szomorkodni többé?

Most sírva fakadt Kari.

— No, ne sírj.

Egy éjszakán, a holdfény ezüstösre festette a csermely vizét, magához ölelte Sosoly Karit. Kari védekezett. Feltűnt előtte Bednárik Miskó torz arca, bagolyrikoltást hallott, a csermely hatalmas dörgő vízesés lett, olyan félelmet érzett, hogy a szívverése is elállt . . .

— Ne bánts. Jaj, ne bánts . . .

De aztán úgy érezte, mintha hintázná valami jó, valami meleg, és megfeszült teste elernyed.

Ültek egymás mellett csendben. A holdat nézték, a csermelyt, hallgatták az éjszakát, amely énekelt, mint egy gyönyörűséges hangú madárka.

Másnap kézenfogva együtt mentek virágot szedni az erdőbe.

Magának is, Sosolynak is, koszorút font Kari.

XVIII

Valamelyik nap fizetési meghagyást kapott Ferjencsik a bíróságtól.

Beperelte a bank.

Vakarta a fejét és káromkodott nagyokat. Befogott. Közibük vágott a lovaknak. A szekér úszott a nyári porban.

Most perelték a bankos urak. Bezzeg, amikor először jött hozzájuk pénz miatt, akkor szívesek voltak.

— Csak tessék, tessék, foglaljon helyet, gazduram . . .

Ez akkor volt, amikor visszajött a háborúból. Özvegyen meredtek földjei feléje. Meglátszott rajtuk, hogy nem férfi szántotta fel őket, nem férfi csorgatta beléjük teste izzadságát. Az egész gazdaságon meglátszott, hogy távol volt a gazda. Az eke megrokkant, megöregedett a borona, fogai kihullottak, csorbák voltak a kaszák, töröttek az ásók, hibásak a gereblyék. A falakról lehullott a vakolat, eső csurgott be a háztetőn keresztül, elkorhadtak a gerendák az istállóban, és rossz kerekeken csámpásan dülöngéltek a szekerek.

Minden javításra szorult. De ehhez pénz kellett.

Sokáig tartott, amíg víg menyecskéket csinált özvegy földjeiből.

Birkózott a földdel. Nyolc hold kevés földdel. Fakó volt a színe, fekete a szíve. Hej, mostohaanya, szűkmarkú!

De jó esztendők voltak a háború utáni esztendők. Mindennek keletje volt, ami a földből fakadt. Nem egészen három év alatt kifizette tartozását a bankban.

De aztán leégett a háza, és újból pénzt kért a bankos uraktól.

— Csak tessék, tessék, foglaljon helyet, gazduram . . .

Szívesek voltak a bankos urak.

Most rossz esztendők következtek. Mintha megbicsakolta

volna magát a föld, alighogy azt adta vissza, amit belévetett az ember. Fizetgette, fizetgette a kamatokat, de adósságát nemigen tudta törleszteni.

Lidérc az adósság. Perlekedő vénasszony.

— Ki ád többet? Harmadszor . . .

Ezt hallotta álmában, és ezt hallotta ébren.

Beperelték a bankos urak, nem voltak már szívesek, el akarták vinni a házat a feje felől. Mihez kezd majd akkor?

Az országút sárga, poros szalagja feléje szaladt, úgy érezte, mintha egy helyben állt volna szekérével. Az országút szaladt, és ő állt. Az egész élet megállt. Az országutak, az erdők, a felhők szaladtak. A föld is szaladt. Valami hatalmas fogta és húzta, húzta, és ki akarta húzni a lába alól.

— Csak tessék, tessék, foglaljon helyet, gazduram . . .

A főbankos úrnak kicsi, szagos bajuszkája volt. Ha beszélt, mozgott az orra alatt, mint a nyúl szőre.

— Csak tessék, tessék, foglaljon helyet, gazduram . . .

Az ő nyakára ne küldjenek végrehajtót, mert olyat tesz, hogy vasra verik érte.

Hej, bankos urak!

Be fog menni szépen, meg fogja kérni az urakat, hogy ne pereljék.

Hisz csak nem lesznek oly szívtelenek, hogy meg ne hallgassák a kérését?! Hisz ők is csak emberek.

Ki hitte volna, hogy valamikor még így lesz? Bolond idők! Bolond emberek!

Seszták is bolond. A cigányok baja fáj neki, amikor körülvette minden tótágast áll. A bankok, az adók fojtogatták a szegénységet, és ő arról beszél, hogy meg kell védeni a cigányokat.

Nyomorultak voltak azok mindig, mit kell védeni rajtuk.

A sok parasztot kellene megvédeni, aki itt áll, és nem tudja, hogy mihez kezdjen életével.

Valamikor elmehetett az ember dolgozni, amerre a lába vitte. Télen mindenki dolgozni járt. Szegény volt az ember, de sohasem érezte azt az állandó szorongást, melytől mostanában nem tud megszabadulni.

Cigányok!

— Csak tessék, tessék, foglaljon helyet, gazduram . . .

Hej, keserves élet!

Szekerek hajtottak el mellette, emberek szóltak át hozzá, és ő visszaszólt. De mintha valami egész valószínűtlen világban

élt volna, minden határozatlanul és homályosan jelentkezett szemei előtt.

Asszony. Gyerek.

Hisz, ha nem volnának! Valamelyik nap csak elindulna, és menne a nap irányában, és menne és menne és ágya lenne az országút és takarója az ég, és eledele az égből hullana alá, mint valamikor a zsidóké a pusztaságban.

Hisz élt már ő így. Amikor otthagyták Kolesak generális hadseregét Nagyoroszországban. Hogy is volt az?

Egy este végigment a falun. Még füstölgő házak között járt, és a házak előtt halottak heverték.

— Ki tette ezt?

Megundorodott a vértől, megundorodott a háborútól, visszavágyódott kis faluja, háza, földje után.

Békét! Csak békét!

Megszökött. Erdőkben bolyongott. Szakálla kinőtt, bogyókkal táplálkozott, mint az egyszerű és tiszta szentek.

Sokan bolyongtak akkor az erdőkben hozzá hasonlatosak. De kerülte őket, mert mindenkinek a szemében vért látott.

Aztán egy tisztáson megállította egy kék szemű, szakállas férfi, és azt mondta neki:

— Tartsál velünk, testvér!

— Miért tartsak veletek?

— Mert torzonborz a szakállad, a tested sovány, és puskád van . . .

— Szántani szeretnék!

— Mi is szántani szeretnék!

— Veletek tartok.

És este a tábortűznél hallgatta a szakállas, kék szemű férfi meséjét a jó, acélszakállú, keskeny szemvágású Leninről, aki unokája volt Sztyenka Razinnak, az orosz Jánosíknak.

Rég volt az nagyon! Talán igaz sem volt.

Mennyi baja volt az első időben feleségével, akit Oroszországból hozott magával. Nehezen szokott meg az asszony. Folyton panaszkodott.

— Elsorvadok. Nézd, milyen csontos a testem, pedig azelőtt olyan puha volt, mint a jó, tollas dunyha. Magad mondtad. Jaj, miért is jöttem veled ebbe a köves országba?! Minden köves itten! Ha ágyamban fekszem, akkor is úgy érzem, mintha köveken feküdnék . . .

Csendesítette az asszonyt:

— Ne tüzelj, Dunyása.

Megszokott az asszony. Csak néha, néha beszélt vele a végtelen szibériai mezőkről.

Hiába, jó volt visszagondolni az otthagyt életre!

És az is jólesett, ha néha, ismerősök között elbeszélgetett az ottani életről.

Rég volt, igaz sem volt talán!

— Csak tessék, tessék, foglaljon helyet, gazduram . . .

Más volt itt az élet, és másmilyen lett az ember gondolata. Azelőtt, ha kiállt puskával a kezében valamelyik hegycsúcsra és lenézett a vidékre maga alatt, úgy érezte, hogy sasmadár, és semmi sem tudja lenyesni szárnyait. De most, ha lenézett valamelyik hegycsúcsról, valami húzta lefelé, a földek, paraszti sorsa, paraszti élete felé. Nehéz volt a teste, szárnyait megnyeste az élet.

— Csak tessék, tessék, foglaljon helyet, gazduram . . .

Bolond Seszták! Azt akarná itt, amit ott, Nagyoroszországban már megvalósítottak.

Jó lenne. Hisz csak lépne megint életébe egy szakállas, kék szemű férfi és mondaná neki: Tartsál velünk, testvér! — menne ő mindjárt.

Már közeledett a városhoz. Autó suhant el mellette, és teleszórta szemét porral.

— Forduljanak föl!

Kiköpött.

A város eleje olyan volt, mint egy falu, mintha a földek futásukban a városba falusi házakat hoztak volna a hátukon. Alacsony falusi házak álltak a város elején. Beért a Piac térre. Szekér szekér hátán tolongott. Egy vörös arcú rendőr fontoskodva, a karjával mutatta nekik az irányt.

Az egyik templomon a református kakas kukorékolt, a másikon a katolikus kereszt. A zsidó templom is ott volt a közelben, csillag kukorékolt a tetején.

Jóllakott szaga volt a városnak. A lacikonyhában sistergett a zsír. Asszonyok kínálták fertály sült libáikat és rizzsel töltött hurkáikat.

Az úton mindenütt elhullajtott szénacsomók heverték.

A falu bejött a városba, és a város meghátrált előle.

Hetivásár napja volt. Szlovákul és magyarul beszéltek az emberek nagy keveredve.

Ferjencsik behajtott a Blau-kocsma fészerebe, megkérte egy ismerősét, hogy vigyázzon lovaira, azután elindult, hogy felkeresse a bankos urakat. A bank tábláján arany betűk díszel-

legtek. A templomokon is ilyen betűk hirdették Isten dicsőségét. Rokonok voltak a templomok és a bankok?

Rántott egyet szíján, kiköpött, és határozottan belépett a széles üvegajtón.

Komor volt az arca.

Vagy egy félóráig volt bent.

Szívesek voltak az urak a bankban.

Csak amikor ráakasztotta az abrakos tarisznyát lovai fejére, akkor komorodott el megint.

Most halasztást kapott, de vajon a legközelebb megint halasztást fog kapni?

— Ki ad többet? Harmadszor!

Hej, keserves élet! Mégiscsak kár volt otthagyni Nagy-országot.

— Csak tessék, tessék, foglaljon helyet, gazduram . . .

Körülötte zúgott a város nagy pénzszippantó morajlásában.

XIX

Egy reggelen Márisa, portörlés közben, leütött egy virágos tányért a falról. Egy ideig nézte a cserepeket, majd hirtelen sírva fakadt.

— Jaj, be szerencsétlen vagyok!

Seszták már nem volt otthon, Jozskó valahol kint koncsorgott pajtásaival, senkije sem volt, akinek panaszkodhatott volna.

Csak folyt a könnye, és sehogy sem tudott megvigasztalódni.

Pedig az a hit járta: cserepek jót jelentenek.

Amikor kilépett, mosolygott. Halasztást kapott.

Amikor már kissé megnyugodott és kiment az udvarra, észrevette, hogy egyik tyúkjá, mialatt a többi vígan kapargál és szedeget, néha szárnya alá dugja a fejét, lábát emelgeti és szomorú nagyon.

— Hát neked mi bajod?

Felvette a tyúkot, nézegette, hamar kitalálta, hogy pípés. Leszedte a fehérét a tyúk nyelvéről. Kissé vérzett. Pislogott a tyúk, a szemében látszottak a szép gyöngykarikák, és amikor megint a földön állt, még egy ideig szomorkodott, de az-

tán észrevett egy férgecskét a földön és fűgén utánakapott csőrével.

— No, ez már rendben van — jelentette ki Márisa elégedetten.

De aztán az egyik malaccal volt baja. Odadörzsölte hátát az egyik ólléhez, valamelyik kiálló szeg megsértette, mert csupa vér volt.

— Jó Istenem, be sok bajom van!

A férjét szidta, hogy nem törődött eléggé az otthonával. Neki kellett volna meglátnia, hogy kiállt a szög a lécből és ki kellett volna húznia belőle.

— No, jól van, jól, csak ne szomorkodj, kutya bajod sem lesz tőle — vigasztalta a malacot.

Maga akarta a szöveget a lécből kihúzni, de csak azt érte el, hogy megsértette az ujját.

Szopogatta a vért, és arra gondolt, hogy talán nem is igaz az, hogy ha üveg törik, az szerencsét jelent.

Mintha tótágast állt volna egész napja, ez csak kezdete volt a sok bajnak.

Alighogy visszament a konyhába, észrevette, hogy a tűzhely egyik falán nagy repedés képződött.

Hogy az az ember semmivel sem törődött! Pedig megmondta neki, hogy ne a cigányokon járjon az esze, nem Krisztus ő, hogy megváltsa az emberiséget, hanem bosnyák. De hiába. Akár a falra hányt volna borsót.

Hozzáfogott a kenyérdagasztáshoz.

Csak ne volna olyan rossz természete a férjének! Milyen szép is volt az, amikor idejöttek a faluba. Gyerekkora óta nem örült úgy az életének. Amikor jött a háború és apja bevonult, el kellett mennie gyári leánynak. Bizony, sokat koplalt akkoriban. Azt még elbírta volna valahogy, de ott voltak kistestvérei és azok nagyon szenvedtek. A legidősebb gyerek volt, anyjával együtt az ő gondja lett a gyerekek ellátása. Folyvást azon törte a fejét, honnét lehetne kenyeret szerezni. Igaz, volt a faluban elég, de hát dugdosta mindenki, mert félt a rekvirálástól. Aztán könnyű volt azoknak, akik muszka vagy szerb foglyokat kaptak segítségnek, de az ő anyja bizony nem kapott, magának kellett kínlódnia a földdel. Nehéz bakancsokban járt, és már nem is volt asszonyi formája. Néha ő segített neki, ha megjött a gyárból, vagy vásárnapokon, amikor nem ment el a gyárba.

Úgy szeretett volna egyszer jó kenyeret enni!

Feltűnt neki, hogy Zubák Kata, aki mellette dolgozott a gyárban, mindig jó kenyeret evett. Meg is kérdezte tőle:

— Honnét veszed azt a jó kenyeret? Adjál!

— Dehogyan adok. De megszagolni engedem.

Olyan jó szaga volt a kenyérnek, hogy elszédült tőle.

Zubák Kata csak nézte egy ideig, aztán azt mondta:

— Te is szerezhetsz magadnak, nem olyan nehéz az.

És elmondta neki, hogy hol szerzi ő a kenyeret.

Orosz foglyok dolgoztak a gyárban. A gyár melletti barakkokban laktak. Katonák vigyáztak rájuk. A katonáknak mindig volt jó kenyérük. Adtak is az asszonyoknak és leányoknak, akik esténként a barakkok körül ácsorogtak. De szerelmet kértek érte. Így jutott Zubák Kata kenyérhez.

— Ha akarod, eljöhetsz velem . . .

— Szégyellem magam.

Akkor dühös lett Zubák Kata, és azt mondta:

— Úgy beszélsz, mint egy kisasszony. Hát azt hiszed, hogy én fráterosságból csinálom?!

Márisa elpirult.

— Mikor nekem még nem volt dolgom férfiemberrel . . .

Kata nem firtatta tovább a dolgot.

De valamelyik nap maga Márisa terelte erre újból a beszédet.

Kata vállát vonogatta.

— Csinálj, amit akarsz!

Két kenyeret kapott Márisa az ártatlanságáért.

Utána szomorú volt nagyon. De aztán mégiscsak felvidult. Amikor látta kistestvérei fénylő, nagy szemét, mint valami szentségre, úgy néztek a kenyerekre. Legkisebbik öccse, a Jozskó, félve megérintette az egyik kenyeret.

— Ugye, nem valódi?

Csak akkor ment el Márisa a katonákhoz megint, ha már nagyon-nagyon kellett a kenyér. De Zubák Katával azóta nem beszélt.

Aztán arról kezdtek beszélni az emberek, hogy vége lesz a háborúnak, és új király lesz. Egy délelőtt, abban a gyári teremben, amelyikben ő is dolgozott, a kövér Kovácsné egyszerre csak abbahagyta a munkáját és nagyot sikított és nekiugrott a hórihorgas német mérnöknek, akinek az arcán olyan különös vágások látszottak és aki akármelyik leányt vagy asszonyt behívta a raktárba és leteperte valamelyik fonalbálára. Jaj volt annak, aki nem volt a kedvére! Olyan mun-

kát adott neki, amelyikkel csak a felét kereste meg annak, amit azelőtt. Nekiugrott a kövér Kovácsné és visított, és a nadrágját kezdte lefelé húzni. És amikor már meztelen volt a mérnök hátsója, ütötték avval, ami kezükbe került. Már olyan vörös volt a mérnök teste, mint a pipacs, és a mérnök ordított, valami német szavakat kiabált, és a végén meztelen hátsóval kirohant a teremből és mindenki kacagott, olyan nevetséges volt. Aztán egyszerre mindenki kitódult az udvarra, és halgatták egy nagy kalapú ember beszédjét, aki azt mondta, hogy forradalom van.

Akkor ő nagyon örült, mert azt hitte, hogy most már nem kell a gyárban dolgoznia és visszamehet a földre dolgozni, és visszajön az apja is a háborúból.

De az apja nem jött vissza. És ezentúl is a gyárba kellett járnia.

Férjével gyári táncmulatságon ismerkedett meg.

Nem mondhatja, hogy rossz élete volt mellette. Nem ütötte, nem volt iszákos, csak ne lett volna olyan bolond. Emiatt volt mindig a veszekedés közöttük. Amikor a gyárban dolgozott, akkor is mindig mások bajával törődött. Gyűlésekre járt, és könyveket és újságokat olvasott, és ha sztrájk volt, ő volt az első, aki vásárra vitte a bőrét. Igaz, hogy ott nem volt egyedül. A kolónián majdnem mindenki olyan volt. Már olyan volt a levegő ottan. Hisz egyszer vele is megtörtént, hogy amikor a többi asszony kergette a sztrájktrőket, velük tartott, és leköpdöste és szidta és ütötte, aki a keze ügyébe került . . .

Nehezen gyúródott a tészta.

— Csak te is dühösíts!

Mi haszna volt neki eddig férje természetéből? Akkor kezdődött csak el jó élete, amikor férje felhagyott régi szokásaival, és csak magának akart élni . . .

— Jaj, Istenem, hisz tüzet is kell rakni!

Aprófát hozott az udvarról, és begyújtott a tűzhelybe. Amikor már égett a tűz, fazékban vizet állított fel melegíteni, zöldséget tisztított, és a zöldséget betette a vízbe. A teknőt, amelyben puhán és szélesen terpeszkedett a tészta, letakarta tiszta ruhával.

A leves már megvolna. Mit főzzön még ebédre?

Kora reggel óta egy pillanatig sem pihent. Leült egy alacsony zsámolyra, kezei, mint a fáradt madarak pihentek az ölében. De csak rövid ideig pihent. Kis lábast vett elő, zsírt tett beléje, nézte az olvadó zsírt, aztán zacskóból lisztet öntött

a lábasba és kavargatta kis főzőkanállal. Valami baj volt a tűzzel. Nem úgy égett, mint máskor. Leguggolt és fújta. A füst a szemébe ment és könnyes lett tőle. Köhögött is. Közben már elhatározta, hogy krumplifőzeléket csinál. Megint leült és krumplit tisztított.

Sinkára gondolt. A kaparókés megállt a kezében, és nézett maga elé. Nem is látta a kést és a krumplit, amit a kezében tartott. Milyen gonosz nyelve is van errefelé a népnek! A múltkor megállt a Kalinánéval egy kis tereferére, hát nem azt kérdezte tőle, hogy rokona-e neki Sinka. Miért? — kérdezte erre ő. Hát csak azért, mert olyan sokat jár magukhoz. Csak elámult. Biztos, mások is már a szájukra vették. De-hogyis akarja, hogy a szóbeszéd tárgyává legyen. Mégiscsak jó lenne, ha Sinka békén hagyná. De azért jól megmondta neki, amikor utoljára itt volt! De hiába mondta meg. Az? Annak lehetett beszélni. És hogy nevetett. Szép fogai vannak. Az ő urának nincsenek ilyen fogai. Már ideje volna, hogy elmenjen a városba, a fogorvoshoz, és legalább azt a lyukat, ott elül a szájában kijavíttatná. Pedig hányszor szólt már neki miatta. D ő mindig csak azt mondta, hogy majd, majd, és esze ágába sem jutott, hogy megtegye... Ma talán eljön Sinka. Megint kikergeti. Ki bizony! Nem teheti meg férjének azt a szégyent, hogy megadja magát egy idegen férfinak...

Hirtelen felugrott. Bűdösség szállt az orrába. Egész meglepedkezett a rántásról és az most odaégett.

Kaparta főzőkanállal a fazék alját, de hiába, már nagyon fekete volt.

Egyszerre csak, lassan folyini kezdtek a könnyek a szeméből.

XX

Sosoly egyszer, kis rajkó korában, víg kirándulóktól szardíniát kapott ajándékba. Azóta sem evett, de mindig vágyódott utána, mert ezt tartotta a világ legjobb ételének. Ha a városban valamelyik csemegekereskedés kirakata előtt megállt, mindig a szardíniát kereste először a szemével, és ha meglátta, valami különös vágyakozás fogta el, még röhögni is elfelejtett.

És amikor Dorka nyanya rajtakapta őt Karival egy éjszakán és elverte őket, és azt mondta, hogy most már lakodalmat kell ülni, elhatározta Sosoly, hogy lakodalmán szardíniát eszik és Kari is azt fog enni, hadd tudja meg, hogy mi az igazi jó.

De honnét szerezzen? Hisz pénze nem volt. Dorka nyanyának szólt, hogy vegyen, de az csak összezsáptatta a kezét.

— Ki hallott már ilyet? Cigánylakodalomra pacal való, meg finom borjúfej, nem pedig holmi úri vacak. Hisz ki sem tudom mondani a nevét! Eriggy innét, te lingár, mert leöntlek evvel a fazék forró vízzel!

Éjszaka, mikor kiültek a csermelyhez, mert meleg volt a levegő, és a hold világított, hogy mindent tisztán látni lehetett, Sosoly a szardíniáról beszélt Karinak. És olyan szép szavakkal ecsetelte ennek a furcsa ételnek jó ízét, hogy Kari is kedvet kapott rá.

Amióta egymásra találtak, Kari nem járt dolgozni. Egyszerűen kimaradt a munkából. Eleinte szidta lustasága miatt Dorka nyanya, de aztán már nem bántotta, mert látta, hogy milyen jókedvű és boldog. Sosolyt megszerette, néha hátba verte és azt mondta: Te kakukktojás . . . Cigaretta is adott neki, és ha valami különösen jót főzött, az ő részére is félretett egy tányérral.

Sosoly is kevesebbet járt a városba mostanában. Folyton együtt csavargott a két gyerek, és szerelmüknek tanúi lettek a fák, az erdei állatok, a madárkák és a felhők.

Egyszer, a hegytetőn heverésztek és lustán süttették magukat a nappal, amikor meglátták Sesztákot. Seszták a hegyoldalban járt és onnét nem vette őket észre. Kari felugrott fektéből és kézen fogta Sosolyt és húzta maga után, hogy szaladjon ő is. Amikor lihegve elérték Sesztákot, megállt előtte Kari, és rámutatott Sosolyra és azt mondta:

— Ez lesz az én férjem.

Seszták mosolygott. Ismerte Sosolyt, hisz nemegyszer látta már, de kissé ingerelni akarta Karit.

— Sosem láttam.

— Pedig ismeri őt mindenki.

Sosoly csak állt és röhögött.

Kari biztatta:

— No, mutasd meg, hogy mit tudsz.

És Sosoly most Seszták előtt játszotta el legjobb mókáit. Seszták nevetett.

— Eljövök a lakodalmatokra.

— De aztán igazán eljöjjön.

Sosoly is megszólalt:

— Szardínia is lesz.

Ezen megint csak nevetni tudott Seszták.

Aztán otthagya a két gyereket.

Kari kézen fogta Sosolyt.

— Gyere gyorsan, ezt elmondjuk nyanyának.

— Mit?

— Hát, hogy a kosaras ember eljön a lakodalmunkra.

Amikor elújságolták Dorka nyanyának a hírt, nem akarta elhinni.

— Ki hallott olyat, hogy falusi ember eljött volna a cigánylakodalomra?!

— Az nem falusi ember — felelte komolyan Kari.

— Hát milyen?

— Jó ember.

Csóválta Dorka nyanya a fejét. Még mindig nem akart hinni benne.

Amikor megint egyedül voltak, egyszerre csak azt mondta Sosoly Karinak:

— Te, holnap elmegyek dolgozni.

— Ugye, hazudsz?

— Nem hazudok, béka.

— Már megint azt mondtad, hogy béka.

— Mert te azt mondtad, hogy hazudok.

— És miért mész dolgozni? És én akkor egyedül legyek?

— Muszáj pénzt keresni, hogy szardíniát vehessek.

— Az jó lesz!

Aztán kergetőztek.

Másnap elment Sosoly a városba. Jelentkezett egy építkezésnél. Felvették téglahordónak. De csak két óráig dolgozott. Rákiáltott a pallér, s ő a szemébe röhögött. Olyan volt nála ez, mint a barátságos kutyanál a farkcsóválás. De a pallér azt hitte, hogy kineveti és még jobban ordított, és amikor Sosoly csak tovább röhögött, megfogta gallérjánál, belerúgott nadragjába és kidobta. Még a két óráért járó bérét sem akarta kifizetni.

Egy ideig ott koncsorgott Sosoly az építkezés körül és szidta a pallért, de aztán meguntta és elment.

Pedig hogy erősködött Karinak, hogy szerez szardíniát. Hát most mit csináljon? Nagyot gondolt, és bement egy csemege-

kereskedésbe. A boltos tízfillérest nyújtott feléje. De Sosoly azt mondta:

— Kezit csókolom, adjon inkább egy skatulyácska szardíniát, tekintetes úr.

Bizony kidobta a boltos. Már rég eltűnt Sosoly, amikor még mindig dohogott:

— Manapság már szardínia kell a cigányoknak is. Miért nem mindjárt lazac, ananász vagy fecskefészek?! Szardínia. Hová fog ez vezetni? Legalább ne kellene annyi adót fizetni! Szardínia. Nem rossz . . .

Szomorúan baktatott Sosoly hazafelé. Milyen jó is lenne, ha valaki elvesztette volna pénztárcáját és ő most megtalálná! Behunyta a szemét, és azt mondta magában: Ha most kinyitom a szemem, akkor pénztárcát látok . . . De akárhogy is meresztette szemét, nem látott. Szomorkodott. Fejét lehorgasztotta. Aztán meglátott egy pintyőket, amint színesen billegette magát az árok szélén és elröhögte magát.

— Van szardínia? — fogadta Kari. Sokáig gyakorolta, amíg ki tudta mondani a furcsa szót.

— Van nyavalyatörés!

— Azért ne búsulj, még sok nap van a lakodalmunkig, addigra majd csak szerzel.

Aztán elmentek kergetőzni, virágot szedni, koszorút fonni, meglesni a róka-bókát, nyulat-bulat, harkályt-barkályt, csókolózni, ölelkezni, megfürödni, napon lustán heverészni.

Szép volt az élet.

Megéheztek. Hazamentek. De Dorka nyanya nem volt otthon, így hát maga Kari kezdett főzni. Sosoly folyvást zavarta. Hol csipkedte, hol simogatta. Kari kipirult arccal, a főzőkanállal a kezében kergette el magától.

— Hagyjál már békén, mert akkor nem eszel!

— Béka . . . Békaaa . . .

— Már megint kezdéd? . . .

Most aztán ő kergette Sosolyt.

Nagyokat nevettek.

Dorka nyanya ezalatt cigánysorról cigánysorra járt. Mindenütt nagy tisztelettel fogadták, mert a varrógépes Dorkát megillette a tisztelet. Mindenütt megígérték, hogy eljönnek unokája lakodalmára.

— A pap fogja megesketni őket — mondta Dorka nyanya, hogy így még nagyobb súlya legyen meghívásának.

Nem sokat adtak a cigányok a papi áldásra, leginkább

csak vadul éltek egymással, mert drága volt a pap, és a vér is hatalmasabb volt nála. De azért nagyon megbecsülték a papos lakodalmakat.

Dorka nyanya akarta úgy, hogy Kari a pap előtt esküdjék meg. A varrógép kötelezte erre. Más cigányleány úgy élhetett a párjával, ahogy akart, de az ő unokája, aki majd egyszer varrógépe és becsülete örököse lesz, az nem élhetett csak úgy, akárhogy.

Fáradtan jött haza Dorka nyanya. Sosoly és Kari már aludtak, átölelve tartották egymást. A hold az arcukba sütött.

Egy ideig nézte őket, aztán csendesen sírni kezdett.

Az egész környék cigánysága készült a lakodalomra.

A faluban is tudomást szereztek a cigánylakodalomról.

Hnojár Anna már rég kibékült Kalinánéval, azóta csupa édesség volt a beszédjük.

— Jaj, édes Kalináné, hát hallotta már?

— Ugyan mit?

— Hát, hogy valami híres cigánylakodalom lesz, még idegen országból is eljönnek a vajdák. Annak a varrógépesnek az unokája — most egy kissé lehalkította a hangját —, akit a Bednárík András fia szorongatott meg az erdőben, az megy férjhez, ahhoz a vörös hajú, szeplős széltolóhoz.

— Könnyű nekik nagy lakodalmat csapni, eleget lopkodták a más ember holmiját!

— Igaz is, édes Kalináné, maga mindig eltalálja az igazat. Mondtam is tegnap az én uramnak, hogy maga okos asszony, és én inkább beszélek magával, mint avval a felfújt Sesztáknéval... Úgy jár, mint valami városi asszony!

— Pedig nincs oka, hogy úgy felfújja magát!... Hisz, ha én beszélni akarnék, bizony csodálkozna mindenki...

— No, mondja már, mit tud róla?

Egész közel hajolt hozzá Kalináné, és sugdosott egy ideig a fülébe.

Hnojár Anna szörnyülködve csapta össze a kezét.

— No de ilyet!

Még egy ideig sugdolóztak. A szemük csillogott. Olyan jóllakott volt az arcuk, mintha valami testi élvezetben részesültek volna.

Mások is a cigánylakodalomról beszéltek. Még senki sem felejtette el a lopásokat és Futala tehenének az esetét, és amit máskülönben közömbösen, vagy nevetve fogadtak volna, most valami különös haragot váltott ki belőlük.

— Könnyű nekik nagy lakodalmat ülni, amikor tőlünk lopták a hozzávalót!

Valahogy így gondolkozott majdnem mindenki.

Aztán meg azon nevettek az egész faluban, hogy Dorka nyanya ünnepélyesen meghívta Sesztákot a lakodalomra és az meg is ígérte, hogy elmegy.

— No, ez aztán díszes lakodalom lesz! — mondogatta Bednárik András.

— Bizonyára ő fogja elsőnek használni a menyasszonyt — tette hozzá röhögve Suhajik Matyó.

Éliás anyó meg arról sugdosott, hogy Sesztáknak viszonya van a cigány menyasszonnyal, azért fogja annyira pártját a cigányoknak.

Sú-sú-sú-sú-sú...

— Hallotta már, szomszédasszony?

— Hallotta már?

— Hallotta?

Sú-sú-sú-sú-sú...

Mindenfelől öntötték a szennyet Sesztákra. Csak Kulifáj, az öreg Gringár, Sinka, Sebó és Ferjencsik keltek a védelmére.

— Miért nem teszel valamit a sok gonosz beszéd ellen? — kérdezte férjétől Márisa.

— Mit tegyek? Tömjem be mindenkinek a száját? Ma engem vettek a nyelvükre, holnap majd valaki mást vesznek... Nem rosszaságból teszik...

Merészet gondolt Márisa.

— Rólam is beszélnek már.

Félrenézett, amikor mondta.

— Ugyan mit?

— Hogy hát a Sinka jár hozzám.

Seszták felnevetett.

— No látod. Ilyenek már a népek...

Márisa szégyenkezett, hogy így becsapta a férjét.

Seszták ebben az időben Sebóval és Ferjencsikkel volt jóban. Sebóval az életről beszélgetett. Nézegette faragásait és néha csodálkozva felkiáltott:

— Nagyon szép ez, öregapám!

Sebó ilyenkor mosolygott.

— Szép, fiam, mert nincs benne hazugság.

Ferjencsikkel arról beszélgetett, hogyan csinálták meg az oroszok forradalmukat. Ferjencsikben feloldódott valami, és

mindig újabb és újabb részletek jutottak eszébe akkori életéből, és mesélt, mesélt, csak néha rántott egyet nadrágszíján és köpött ki.

Néha azon vették észre magukat, hogy már éjfél felé jár az idő, és ideje volna lefeküdni.

— Akár reggelig is tudnálak hallgatni — mondta Seszták ilyenkor.

Néha többen is összejöttek Ferjencsiknél. Hallgatták szavait, és az arcuk olyan volt, mint a szép mesét halló gyerekeké.

Sesztákban megint felelevenedtek a szavak, amelyeket munkás korában hallott a gyűléseken. Megöregedtek a régi szavak? Kihullott a foguk? Valami megcsendült benne. Valami nagy, nagy emberséges akarás. De amikor új, fiatal és erős szavakba akarta ezt önteni, csak esetlen dadogást érzett.

Egy reggelen, amikor lefelé haladt az országúton, a másik falu felé, Pinkással, a rongyász zsidóval találkozott. Sovány lovacskája az útszéli fűből harapott nagyokat, ő maga ott állt mellette, gyepelővel a kezében, és néha megsimogatta lova nyakát. Fekete volt a szakálla, szeme is fekete volt és szomorú.

— Jó napot — köszönt Seszták.

— Jó napot.

— Eszik a lovacska?

— Eszik, szegény. Nagy megerőltetés ez, kérem, egy ilyen gyenge lónak.

Nézegette egymást a két ember. Pinkászt úgy negyven év körülinek becsülte Seszták. Csizma volt a lábán. Az egyik csizmának kiállott a vörös füle.

— Maga is seftel? — kérdezte Pinkász.

— Bosnyákoskodom.

— Nehéz kenyér.

— Nehéz.

Megint elhallgattak és nézték egymást.

— Hát maga hová tart? — kérdezte Seszták.

— Csak ide fel, a faluba.

— Üres szekérrel?

— Igen. Ott kezdem, megrakom egy kicsit a szekerem, aztán lent a másik faluban megint csak rákerül valami és így tovább. Mire a városba érek, már tele van a szekér. Fordítva nem csinálhatom, mert azt nem bírná el a lovam . . .

— Igaz.

Pinkász pipára gyújtott.

— Hát maga pipázik? — kérdezte Seszták csodálkozva.

— Miért csodálkozik úgy?

Seszták elpirult.

— A zsidók pedig nem szoktak pipálni.

Pinkász mosolygott.

— Mit tud maga a zsidókról?!

— Azt, hogy gazdagok.

Pinkász hadonászni kezdett a kezével.

— Hát vagyok én egy gazdag?! Nézek én úgy ki, mint egy ojszer?! Hát mennék én evvel a szép nebbich lóval rongyokat szedni?!

— Milyen furcsán beszél maga.

Pinkász leejtette a kezét.

— Ha felizgatnak, akkor mindig így beszélek.

— Nem akarom én magát felizgatni.

— Tudom, maga jó embernek látszik. De amikor én mindenkiről azt hiszem, hogy egy antiszemita ...

A földre nézett.

— Rossz idők járnak a zsidókra ... Németországban a Hitler ... Azt ne kívánja magának senki! ... Gonosz idők ...

Megint hadonászni kezdett.

— Azt mondják, hogy menjenek ki a zsidók Palesztinába ... Miért menjek én ki?! Miért?! ... Én nem megyek sehová. Én szeretem ezt a földet ... Az én fiam, egy sikerült gyerek, magyarul beszél és szlovákul ... Mi közöm nékem Palesztinához?! ... Én itt születtem!

A mellét ütötte.

— Vagyok én egy darab semmi, hogy azt lehet nekem mondani, mars Palesztinába?! ...

Hirtelen köhögni kezdett. Amikor elállt a köhögése, bocsátnatkérő mosollyal azt mondta:

— Lássá, megint felizgattam magam. Pedig a feleségem mindig mondja, hogy, Samu, ne izgasd magad. De amikor nekem már ilyen természetem van ... De meg tud maga abból élni, hogy velem itt beszélget? És meg tudok abból élni én? Tudja mit? Megismerkedtünk egymással, maga megy a dolgára, és én megyek a dolgomra ... Klein vagyok ...

Kezet nyújtott Sesztáknak.

Seszták megrázta erősen.

Pinkász rászólt a lovára, az abbahagyta a legelést és nekifeszült. Megmozdult a szekér, a kerekei nyikorogtak, és Pin-

kász ment a szekér mellett és még mosolyogva visszaintett Seszták felé.

Seszták elgondolkozva lépegetett.

Minden szegény testvér!

XXI

Karinak maga Dorka nyanya varrta lakodalmi ruháját. Olyan jobbik fehér vászonból, amilyenben a parasztleányok szoknak bérmlásra menni. Kari reggeltől estig csak próbált volna. Egész tükre nem volt, csak kis tükörcserepe, abban nézegette magát folyton, próba közben.

— Mit forgolódsz, mintha a bolha kínozna?! Mondtam már, hogy olyan szépséges vagy, mint maga Mária anyánk — korholta Dorka nyanya.

A többi cigányasszony is dicsérte áradozva.

Különösen Chuchló felesége.

— Jaj, behunyom a szemem, mert nem lehet az igaz, hogy valaki ilyen szép legyen!

De Kari senkinek sem hitt. Még Sosolynak sem. Maga akarta látni magát. Kiszaladt minduntalan a csermelyhez és annak tükrében billegette magát, mint holmi kis fehér madárka. És csak már amikor betelt szépsége csodálatával — sokáig tartott ez —, ugrált el táncolva és énekelve a csermelytől.

Már csak egy nap hiányzott a lakodalomhoz, és Sosolynak még mindig nem volt szardíniája. Igaz, egyszer szerzett egy skatulyával, de olyan kevésnek találta, hogy mindjárt meg is ette. Utána meg szidta magát, hogy olyan falánk volt. Mint holmi rögeszme, kínoztá az utána való vágy. Életében talán először gondolkozni kezdett a maga élete fölött és azon, hogy miért van a világ úgy berendezve, hogy az ember nagy kívánságai olyan nehezen teljesülnek. Pedig hogy csodálkozna mindenki, ha meglátnák őt és Karit szardíniát enni.

— Ez igen! Mint az urak. Ilyen cigánylakodalom sem volt még emberemlékezet óta! — mondanák.

Ha Kari megkérdezte tőle, hogy lesz-e szardínia, akkor biztatta röhögve, hogy lesz bizony.

Délután keresztülment a falun, és egy pillanatra megállt

a fogyasztási szövetkezet kirakata előtt. Szardínia is volt a kirakatban. Sokáig nézett maga elé mereven és ráncolt homlokkal.

És éjszaka Sosoly betört a fogyasztási szövetkezetbe.

Ugyanakkor egyebütt is betörtek. Gazdagok páncélszívébe. Betörők dolgoztak villamos fűrógépekkel, autogénhegesztőkkel. De Sosoly nem volt a testvérük. Olyan volt ő, mint a madár, amely magasan repült és röptében meglátott valami szépet és színeset, és leszállt a magasból, és felszedte csőrével és magával vitte, hogy szebbé tegye a fészket vele. Dehogyan volt Sosoly tudatában annak, hogy rosszat tett, amikor leütötte a lakatot a szövetkezet ajtajáról. A következményekre sem gondolt. És amikor már bent volt a boltban, csak egy darab szalámit evett, az ingét telerakta szardíniásdobozokkal, és észébe sem jutott, hogy valami mást is elvigyen.

Nagyokat röhögött, és visszalopózott a cigánysorra, és lefeküdt Kari mellé. Elaludt tiszta lelkiismerettel.

Csak akkor ébredt fel, amikor felrázta Dorka nyanya.

— Szép vőlegény vagy te! Már mindenki ébren van, csak te alszol.

Akkor meglátta a pléhdobozokat, csak úgy hanyagul odavetve a szalmazsák mellé.

— Hát ez honnét van? — kérdezte gyanakodva.

— Hát nem dolgoztam a múlt héten? Abból vettem.

— Mikor dolgoztál te, te lingár?

Még tovább faggatta volna Dorka nyanya, de Karit kellett öltöztetni és így megfeledkezett a további kérdezősködésről.

Sosoly fölvette Ácsi kopott, ócska frakkját. Rövid volt az ujjja, barna csuklója kilátszott belőle. De senki sem nevetett rajta. Kari melléje állott fehér ruhájában. Menyasszony — vőlegény. Két ember — egy pár.

— Szép pár — mondták a cigányok.

Egymásra nevettek Sosoly és Kari. Ittak a pálinkából, amivel mindenkit megkínált Dorka nyanya.

A kalyibák előtt nagy sürgés-forgás volt. A vendégek már hajnalban megjöttek, ki szekéren, ki gyalog, és mindenki kendőbe csavart, finom cigányételt hozott magával: lóhúst, borjúfejet, pacalt. A Kutács család egész borjút hozott. Olyat, amelyik még meg sem született, amelyet a mészáros vágott ki az anyjából. Ajándékokat is hoztak: fazekakat, tepsiket, hogy legyen miben főznie a fiatalasszonynak, színes kendőt, patkót, amelyik szerencsét hoz, zacskóba varrt asszonyhaját

a has alól, amit a nyakon kellett hordani és ami megkönnyítette szülést, ráncos emberformájú gyökeret, ami erőt adott és megvédett a rossz nyavalyától.

Asszonyok guggolva tüzet csináltak.

Színes volt a kalyiba előtti térség. Az asszonyok, leányok virágos kendőitől, a pántlikától, amelyek a vak és sovány lovacsák sörényébe lettek fonva, a rikoltásoktól, a kurjongatásoktól, a hadaró és gyors, torokhangú beszédétől.

Az ételek szaga elkeveredett a lovak és az emberek szagával.

Az emberek mozgásától néha oly nagy por támadt, hogy alig lehetett valamit látni.

— Gyerünk már! — nógatták Dorka nyanyát minden oldalról. De ő még Sesztákra várt. Hisz megígérte, hogy eljön.

Aztán mégiscsak Seszták nélkül indult el a lakodalmi menet. Legelől Ácsi muzsikált felszaporodott bandájával, azután Kari ment Sosollyal kézen fogva, utánuk Dorka nyanya és Tigris, és csak azután az atyafiság meg a többi vendég. Írtó nagy volt a lárma. Zavarosan egymásba folytak a hangok és vad ütemben kalimpáltak a levegőben.

A szél egy idegen világ zaját vette szárnyaira és széjjelhordta mindenfelé.

Vasárnap volt.

A zajra mindenki kifutott a házak elé és nézte a cigányok lakodalmas kedvét.

— Lássátok?!

— Jó kedvük van . . .

— Hogy még a tisztelendő úr megesketi az ilyen pogány népséget?!

Alig valakinek derült fel az arca a vigasság láttán.

A templomban csend volt. Az esketési szertartás előtt rövid beszédet mondott a pap. Dicsérte a fiatal pár erkölcsösségét azért, hogy isten törvényeihez méltó módon akart élni. Aztán összeadta őket.

Dorka nyanya sírt a meghatottságtól. Kari is elsírta magát, de amikor Sosoly odasúgta neki, hogy béka, kuncogni kezdett.

Kutács Máriának nem tetszett, hogy nem szólt az orgona. Meg is súgta ezt szomszédjának.

Aztán mindenki kezét csókolt a papnak és tódult kifelé.

Amikor kijöttek a napra, pislogtak a cigányok. A félhomály után vakította a nap szemüket.

Most már egész elől ment Sosoly és Kari, utánuk a banda és csak azután a többiek. Még nagyobb lármát csaptak, mint azelőtt. Kari és Sosoly időről időre egymásra nevettek.

— Te, jó a szardínia?

— Nagyon jó.

— Miért mondtad nekem, hogy béka?

— Mert sírtál.

— És ha ezentúl sírni fogok, mindig azt fogod nekem mondani?

— Bizony mindig.

— Akkor én azt fogom neked mondani, hogy kakukktojás.

— Béka.

— Kakukktojás.

— Béka.

— Kakukktojás.

— Béka.

— Te, hagyjuk itt ezt a sok népet, és gyerünk az erdőbe.

— Majd aztán meglógunk. De előbb szardíniát kell enned. Jó lesz?

— Jó lesz, kakukktojás.

Annyira el voltak telve egymással, hogy észre sem vették a falusiak gyűlölködő pillantásait.

De Dorka nyanya észrevette, és valami különös szorongást érzett. Az is bántotta, hogy Seszták nem tartotta be ígéretét.

— Hát ő is olyan lenne, mint a többi?

A cigánysoron kezdetét vette a nagy lakodalmi ünnepség. Az asszonyok már elkészültek a főzéssel, és most mindenki enni kezdett, csámcsogva és mohón. Pálinkásüvegek jártak körbe. Az evő cigányok álláról zsír folyt alá. A szemek fénylettek.

Az apró gyerekek visítózva követelték jussukat a nagy lakomából.

Sosoly felbontotta az egyik szardíniásdobozt. Föléje hajolt és megszagolta. Már nyúlt az ujjaival, hogy kivegyen egy halat és megegye, de aztán nagylelkűen odatartotta a dobozt Kari elé.

— No, vegyél magadnak.

Figyelte Karit ragyogó szemmel. És akkor megélte élete első nagy csalódását. Nem ízlett Karinak a szardínia. Az orrát fintorította, kiköpött.

— No bizony, hát ez az a híres?! Büdös ez nagyon. Olyan ízű, mint a rossz pacal zsírja . . .

— Hát nem ízlik néked? Ugye csak tréfálsz? No, mondd, hogy ízlik.

— Nem ízlik! Nem ízlik!

Megütötte Sosoly Karit.

— Te háládatlan! Hisz még a végrehajtó urak sem esznek ilyesmit mindennap!

Sírva fakadt Kari.

— Ilyen vagy te. Alighogy a feleséged lettem, már elversz...

A cigányok komolyan mondogatták:

— Szerencsájük lesz.

Mert aki a lakodalmán elveri a feleségét, annak nem kell tartani a száraz betegségtől és tűzhelyén a fazék sem ürül ki sohasem.

Hirtelen felugrott egy cigányleány, a haja repült, a teste idegesen ringott, a melle barna húsa kivilágított ingéből és felemelt hajlékony karokkal táncolni kezdett.

A férfiak torkából ugatásszerű mély hang jött ki:

— Hu-hu-hu-hu-hu...

A kezükkel is tapsoltak a tánchoz.

Egy férfi, akinek fekete, zsiros haja a szemébe lógott, rátámaszkodott egyik könyökére, valahová elnézett és mély, rezgő hangon énekelni kezdett.

A tánc és az ének összeölelkedett.

XXII

Amikor a fogyasztási szövetkezet üzletvezetője észrevette a betörést, villámgyorsan megfordult fejében: ez a mentség!

Már hetek óta nagy szorongásban élt. Vagy ötezer koronája hiányzott. Elkártyázta. Elmulatta. Borzasztóan félt a váratlan revíziótól. Voltak pillanatok, mikor öngyilkosságra gondolt. Attól nem félt, hogy becsukják, kauciója fedezte a hiányt, de egyszer és mindenkorra vége lett volna további karrierjének az agrárpártban. A szégyentől félt a leginkább.

Hirtelen rántással kiszakította a pénzesfiókot, a papírpénzt zsebrevágta, ledobta a fiókot a földre. Csengve ide-oda gurult a pénz a padlón. A polcokról leverte a szappanokat, kávéscsészéket, cukorkás dobozokat, cukorsüvegeket. Lisztet szórt

szét, feldöntött egy zsíroshordót. Aztán lihegve pihent, és torz vigyorgással végigtekintett dúlása művén.

Aztán felrántotta az ajtót, és tragikusan égneek emelt karokkal kirohant az utcára.

— Embere-e-e-k! Kirabolták a konzumot! Segítsé-é-ég!

Lábak dobogtak.

— Mi történt?

Az üzletvezető fehéren dadogott.

Ujjak mutattak a bolti pusztulásra. Mintha a bőség gyomra fordult volna ki.

Mormolás.

— Mi történt?

— A csendőrökért kellene menni!

— A csendőrökért . . .

A lakodalom mellbe vágta a vasárnapi békét, a betörés fejbe verte.

— Ki lehetett?

Mormolás. Mormolás.

Megérkeztek a csendőrök. A nép utat engedett nekik.

Az őrmester megkérdezte az üzletvezetőtől:

— Tudja már, hogy mi hiányzik?

— Dehogy tudom! Azt sem tudom, hol áll a fejem . . .

Sírva fakadt.

— Szegééény . . .

Valaki azt mondta:

— A cigányok voltak. Lakodalomra készültek, arra kellett a sok drága holmi . . .

— A cigányok voltak!

A hírt keresztülvitte a szél a falun. A házaknak szájuk nőtt és elmondták egymásnak. A felhők összehajoltak: hallottad?

A göröngyök sugdostak.

A kerítések.

A cigányok voltak a cigányok voltak a cigányok voltak . . .

A és Z. Kezdet és Vég: a cigányok voltak!

— Tolvajok.

— Gyújtogatók!

— Betörők!

Harang zúgott. A templomba mentek a népek. De még odabent a hús falak, a langyos papi igék között sem gondoltak Istenre.

A cigányok voltak!

Seszták mégiscsak elment a cigánylakodalomra. Egy ideig

csak távolról nézte a vigadozókat. Valami különös zavart érzett. Miért is jött el tulajdonképpen? Bizonyított avval valamit? Határozatlanul topogott. Az arcán is meglátszott a határozatlanság. Elkínzott volt az arca. De aztán meglátta őt Dorka nyanya és odajött hozzá.

— Hát mégis eljött?

— Csak körülnézek, és megyek is el mindjárt...

Elpirult minden ok nélkül.

— No, jöjjön, szívesen látjuk...

A cigányok feléje fordították az arcukat.

Néhány tétova lépést tett előre.

Akkor csizmarecsegést hallott, és megütötte az orrát valami ismerős szag, amelyet hamarjában nem tudott hová tenni az emlékezetében. Megfordult. Szembenézett a csendőr őrmesterrel.

— Hát maga mit csinál itt?

Seszták valamit dadogott. Mindjárt utána haragudott önmagára, mert érezte, hogy megint elpirult, és valami keménnyet kellett volna mondania az őrmesternek.

Sosoly körül üres szardíniásdobozok hevérték a földön. Zsíros volt az arca. Röhögött Karira, a vendégekre, az egész világra. Karival már kibékült, talán már azt is elfelejtette, hogy megütötte.

Az őrmester odalépett Sosoly mellé, és lábával megrúgta gyengén az egyik pléhdobozt. Különösen mosolygott.

A cigányok arcán félelem látszott. Ősi rossza a csendőr a cigányoknak. De hangosabban rikoltoztak a férfiak. De hangosabban énekeltek az asszonyok, a leányok.

— Mit akar a csendőr úr? — súgta oda Kari Sosolynak.

— Mit tudom én?

Röhögött Sosoly, de hirtelen elsápadt. Eddig eszébe sem jutott, hol járt az éjszaka, de most eszébe jutott minden, és ösztönös mozdulattal a pléhdobozok után nyúlt, hogy eltakariítsa őket.

Az őrmester megelőzte.

— Ki hozta ezt ide? — kérdezte hangosan.

Csend támadt egyszerre. Szájak tátva maradtak, félig kimondott szavak elharapódtak, karok megálltak a levegőben és nem hanyatlottak le, egy arc megrándult, valakinek a tüdeje sípolt hangosan. Olyan volt most a cigányok serege, mint a kővé meredteké a gyerekmesében.

— Ki hozta ezt ide?

Csak a szemek mozogtak, mint a megriasztott fekete bogarak.

Seszták felemelte a kezét, és néhány lépést tett az őrmester felé. Azt akarta mondani: Hagyja a cigányokat, én hoztam ide . . . A szája kinyílt és remegett. De még mielőtt szólhatott volna, az őrmester lecsapott Sosolyra.

— Velem jössz!

— Miért?

— Bitang, betörtél a szövetkezetbe!

— Ne hagyjál, béka . . .

Kari felsikoltott:

— Ne bánts!a!

— Gyerünk, gyerünk!

— Sosoooly, ne menj el!

Kari belekapaszkodott Sosolyba. Az előbb még azt kívánta, hogy soha ne legyen vége ennek a napnak, arra gondolt, hogy éjszaka, amikor már mindenki aludt, ki kell lopóznia a csermelyhez, és a hold hideg fényében, a csermely partján el kell majd táncolnia ezt a nagy napot, de most Miskó eltorzult arcát látta maga előtt és bagolyrikoltást hallott.

— Ő az én férjem!

Húzta maga után Sosolyt a csendőr és eltaszította Karit.

— Eriggy innét, mert téged is beviszlek!

Kari felbukott. Arcát a földhöz szorította. Könnyeitől apró, zavaros tócsák képződtek a földön.

Dorka nyanya szidta Sosolyt.

— Azt mondta, hogy vette azt a zsiros bűdöset, hogy dolgozott a városban, onnét volt pénze . . . A keze száradt volna el inkább!

Leguggolt Kari mellé, simogatta.

— Ne sírj, kismadárkám, ne sírj, ne sírj, ne sírj . . . Vissza fog még jönni az a gonosz . . .

Hirtelen felállt, arca erősen rángatózott, inas karját, amely olyan volt, mint egy kiszáradt, szívós faág, az égnek emelte és megrázta.

— A cigány is ember! — rikácsolta.

Hangjának nem volt emberi formája.

Vége volt a lakodalomnak. A cigányok gyorsan és kapkodva szedelőzködtek.

Seszták megfordult és elindult a csendőrök után. Még sohasem érezte olyan nehéznek kosarát, mint ebben a pillanatban. Mintha a világ minden szenvedését ő cipelte volna.

A templomból jöttek ki a népek. Isten árnyéka még látszott az arcukon. Valaki megkérdezte az őrmestert, hogy miért kíséri Sosolyt. Az őrmester megmondta, hogy azért, mert betört a szövetkezetbe.

Sosoly már röhögött. Arra gondolt, hogy amiatt a néhány szardíniásdoboz miatt nem tarthatják őt a csendőrségen. Egy óra múlva már megint Karinál lesz.

Gonosz lett az emberek arca.

— Nézd csak, még nevet a bitang!

— Kinevet minket . . .

— Ű-ű-ű-űsd!

Valaki öklével Sosoly felé sújtott.

Éliás anyó kivörösödött arccal sikította:

— A csimbókját tépjétek ki!

Hiába akarták megvédeni a csendőrök, hiába kiabálták: Visszaaaa! — összeröffen a tömeg, és a csendőrök feje és válla fölött átnyúlva ütötte Sosolyt.

Fogak csikorogtak.

Véres lett Sosoly arca. Már nem röhögött. Valami hitetlenkedő, döbrent csodálkozás látszott az arcán, mintha eddig csak álmodott volna és hirtelen ébredésében felfedezné, hogy hazudtak álmai, a világ nem volt olyan, hogy röhögni lehetett volna reá, a világ olyan volt, mint ezek a gonosz, ordító, fájdalmat okozó emberek.

Seszták meglátta a csődületet és rohanni kezdett feléje. A kosara akadályozta a futásban, lecsatolta derekáról és letette a földre és futott, hogy idejében elérje és megvédje Sosolyt.

— Emberek, legyen eszetek! Ne bántsátok . . . Ne bántsátok . . . Ne engedje, őrmester úr!

El akarta taszítani az embereket Sosoly közeléből.

Futala felkiáltott:

— Á-á-á, a cigányprókátor!

Suhajik Matyó egész közel hajolt hozzá, a foga csikorgott. Gyűlölettel sziszegte:

— Jó volt a menyasszony?

Gonoszul felnyerített a tömeg.

Futala megfogta a kabátot Seszták mellén.

— Félre, ha nem akarsz te is kapni!

Seszták lerázta a kezét magáról, és néhány lépést hátrált. Akkor erős ütést érzett a fején és megtántorodott.

Vérszagú lett a levegő.

Éliás anyó hol kinyitotta, hol becsukta a szemét, az ujjával Sesztákra mutatott.

— Jó emberek, őt! . . . Jaj, őőőt . . . Engedjétek hozzá . . .

A kavarodásban sikerült a csendőröknek Sosolyt félrehúzni. Már senki sem törődött vele. A tömeg haragja Seszták ellen fordult. Vadak voltak a férfiak, és vadak voltak az asszonyok.

— Te idegen!

Minden oldalról ütötték.

Valaki a hasába rúgott. A kezével odakapott és nyögött. A szemét behunyta. Hát érdemes ezért a népért tenni valamit? — gondolta magában. Egy újabb ütéstől megtántorodott.

— Most megölnék . . .

Akkor melléje ugrott Ferjencsik, egyik karjával támogatta, a másikkal félrelökte azokat, akik ordítózva, fehérre feszített öklökkel és vicsorgó fogakkal nekitörtek.

— Azt már nem, a barátomat nem hagyom!

— Szép barátod van!

— Eriggy, mert te is kapsz!

Ferjencsiket is mellbe vágta valaki.

— Azt a keserves jóistenit!

Kulifáj`segítségére jött Ferjencsiknek. Sinka is. Aztán melléje állt Hnojár.

Valami bódító gőz szállt ki az emberekből és megtöltötte a levegőt. A verekedés állati gőze. Sima bársony az ölés vágya. Lehullottak a lelkekről a józanság leplei. Meztelen volt a lélek: vicsorgó fogazat. Két táborra szakadt a falu és összekapott rettenetesen.

A házak kiürültek és néma szemlélői lettek az emberek verekedésének.

Rég elfelejtett haragok jutottak az emberek eszébe.

— Szántottál a földemből!

— A kendőm nem tetszett neked?!

— Mindenki macája!

— Azt hitted, hogy nem tudom, hogy tavaly te jártál a kukoricásomba?!

— Jaj!

— Ez a szénámért van!

— Az én szeretőm kellett neked?!

Férfiak verekedtek, keltek birokra, taposták egymás bordáit nehéz, csizmás lábakkal. Asszonyok, leányok verekedtek, egymás haját huzigálták, egymás testéről a ruhát tépték, körömmel karmolták egymás képét.

Kalináné Hnojár Anna orrát csavarta.

— Most megfizetek a kakasért!

Éliás anyó ide-oda szaladgált apró, tipegő léptekkel.

— Hihíhi . . . Csak üssétek egymást!

Néha kezét dörzsölte pislogva.

A verekedés kinőtt a földből. A kemény, szögletes életből. A haragból, amelyet saját keserves sorsukkal szemben éreztek. Vastag volt a levegő és áporodott, mint a dögszag.

Már Seszták is verekedett. Az arca vérzett, és valami vad, állati árnyék torzította el.

— Állatok! Állatok!

A mezőkön békésen és csodálkozva hullámozott a vetés. A kalászhok egymáshoz hajoltak és kérdezték: Miért öli egymást az emberfajta?

Miért?

Az őrmestert nógatták társai, hogy üttessen már szét a verekedők között, mert még agyongyilkolják egymást. De ő nevetett.

— Hadd verekedjenek csak! Legalább nekünk lesz majd egy ideig kevesebb dolgunk . . .

Aztán rohanva jött a pap és vele. Bednárik András, és csitítani kezdték a verekedőket.

— De emberek, a templom előtt? . . . Istenre gondoljatok!

Először csak nagyon messziről ért hangjuk a verekedőkhöz, de aztán belement a fülükbe és megállította karjukat, indulatukat. Egyesek csodálkozva egymásra néztek, hamarjában nem is tudták, hogy mi miatt verekedtek össze. Tétovázva elengedték egymást.

Még itt-ott elpuffant egy ütés, elhangzott egy káromkodás, de már vége volt a verekedésnek. Most megmozdultak a csendőrök is.

— Elég volt már, emberek . . . Széjjel!

Csak Hnojár Anna nem akarta elengedni Kalinánét. Rajta feküdt és leszorította nagy melleivel és ütötte, ahol érte.

— Nesze neked! A kakasomért, a szép kakasomért, a Vörösért . . .

Úgy kellett erőszakkal letépni ellenségéről.

Bednárik András azt mondta:

— Elég volt már, Anna, máskorra is hagyjál magadnak valamit . . .

Ezen aztán mindenki nevetett.

A verekedők tétova léptekkel elindultak hazafelé.

A kéményekből egyenesen szállt a füst az ég felé, mint holmi békés ábeli áldozat.

Hat nap alatt teremtette Isten a világot és a hetedik napon megpihent.

Vasárnap volt.

XXIII

Sinkáné éppen ki akart menni, hogy megnézzze a lárma okát, amikor rájött a szülési fájdalom. Még maga vetette meg az ágyát és kisfiának odaszólt:

— Eriggy csak, hogy kéretem a Seszták nénit, jöjjön át gyorsan . . .

De már akkor szorította a fogát és nyögött.

Anyósa egy alacsony zsámolyon ült és nézte a menyét.

— Mindennek megjön az ideje . . . Csak kapaszkodj, leányom, csak kapaszkodj . . . — mondta, de el nem mozdult a helyéről.

Mire Sinka megjött a verekedéstől, már megvolt a gyerek.

Márisa avval fogadta:

— Fia lett, szomszéd.

Sinka a gyerek fölé hajolt, megérintette kis húsát a lába között.

— Milyen helyes . . .

Sinkáné sápadtan mosolygott.

Sinka most Márisa felé fordult.

— Menjen haza, szomszédasszony, várja a férje, megleszünk itt maga nélkül is.

— Ej, nem ért maga ahhoz! Fontosabb az, hogy én most itt legyek . . .

— Mondom, hogy menjen.

A hangjában volt valami, amire felfigyelt Márisa.

← Csak nem történt valami?

— Bizony nagy verekedés volt.

Márisa hirtelen és minden ok nélkül kiabálni kezdett:

— Maga az oka! Maga az oka!

Kifutott. Az asszonyokat, akik a szülés hírére eljöttek, hogy segítsenek és éppen beléptek, félretaszította az útjából.

Holtan látta a férjét maga előtt, és gyűlölte Sinkát, és

mindenkit gyűlölt, és gyűlölte a falut, és gyűlölte az egész világot.

Lihegve rontott be a házba. Seszták a tükör előtt az arcát borogatta.

— No, szép huszár, azt hittem, hogy ki tudja mi baja, ő meg a tükör előtt billegeti magát... Hát mi volt?...

Seszták elmondta neki.

— Úgy kell, úgy kell! Mit ártod magad olyasmibe, amihez semmi közöd?! Csak ütöttek volna agyon! Jaj, hát már soha sem lesz vége az én szenvedésemnek?!

— Nem kell azért mindjárt olyan nagy lármát csapni...

— Ma csak megverték, holnap agyonvernek... Nem emberek ezek! Jaj, jaj, miért vert meg engem így az Isten?... Miért nem maradtam a kolónián?...

Arca nedves volt a könnyektől, és amikor egy pillanatra férje arcára tévedt a szeme, összeszorult a szíve az összevert, véres arc láttán.

— Gyuró, gyerünk el innét...

Jozskó éppen akkor jött be a szobába és csodálkozva meredt az anyjára. Hogy sírni látta, az ő kis szája is legörbült, és hirtelen sírva fakadt. Márisa egy kézmozdulattal magához ölelte.

Seszták komoran és kedvetlenül válaszolt.

— Hová mennénk?!

— Nem bánom, akárhova, csak el, el!

— Miért akarsz elmenni?

— Hát nem érted, hogy félek... Félek... Fééélek! Csak az egyszer hallgass reám!

— Igazam van!

— A szegény embernek soha sincs igaza!

— Itt maradunk!

— Mindig csak magadra gondoltál, önző voltál világeletemben... Csak azt láttad, amit te akartál, velem soha nem törődtél... Hát nem érted, hogy nekem is van életem?! Hát nem érted, hogy boldog akarok lenni?

— Most hátráljak meg, amikor elkezdtem valamit? — mondta Seszták csökönyösen.

— Mit kezdted el? Mi közöd van neked a cigányokhoz?! Bosnyák vagy te, nem Krisztus!

— Nem vagyok Krisztus?...

— Semmi vagy! Szegény ember vagy! Tetű vagy!

Most Márisa felkapta Jozskót és megrázta a levegőben.

— Ezt ne csináltad volna, akkor mehetnél neki a falnak kemény fejeddel!

Gyengéden letette a gyereket, magához ölelte és sírt keservesen. Szerette a férjét ebben a pillanatban nagyon.

— Csak buzerálni tudsz. Semmi sem jó neked, amit én teszek. Más asszony, akármit is tesz a férje, odaáll melléje... De te nem... Te mindig mást szerettél volna, mint én... Miért van ez?

Márisa felnézett.

— Megmondom, hogy miért... És ez a különbség minden asszony és férfi között... Mi nem akarunk holnapig várni, mi ma akarunk boldogok lenni... De ti ezt nem értitek, ti mentek valami után, szaladtok utána, mint bolond az árnyék után, és nem látjátok, hogy amit kergettek, az nagyon messze van és elérni nem tudjátok, és azt hiszitek, hogy valami nagyot tesztek avval, hogy hajszoltok valami elérhetetlent...

— Mit érne enélkül az élet?!...

— Gyuró, olyan szép volt, amikor idejöttünk.

— Szép volt... Most is szép, de valahogy másként... Fájdalmasabban szép...

— Gyuró, én félek... Nagyon félek...

Seszták odalépett Márisához és simogatni kezdte simán hátrafésült barna haját.

A faluban zsíros vasárnapi ételek gőzöltek az asztalon.

Egy újszülött gyermek kiabált öreges és ráncos és kivörösödött arccal:

Itt vagyok, mert életre rendeltettem és élni akarok!

XXIV

A vasárnap folytatódott. Olyan volt, mint a patak, amelynek folyását pillanatokra megállította a belévetett gerenda, de erős volt és kíméletlen, mert hajtotta valami erő, amely valahol messze keletkezett, apró kis erekből és csermelyekből tevődött össze, átfolyt az akadályon, mert hivatása volt, mert várta valami még nagyobb víz, ahol sorsa beteljesedett.

A házak előtt parasztok álltak. Emlékeztek a verekedésre és arra, ami a verekedés előtt volt, de olyan volt a vasárnap, mint holmi ceremónia és nem lehetett kitérni törvényei elől.

A félszemű Matala mesélte:

— Amikor az atyaúristen megteremtette a világot, pipára gyújtott, és eregette a füstöt a finom égi dohányból, és felhők lettek belőle. Egyszerre csak hátraszólt Szent Péternek, aki a mennyország kapujának a kulcsát fényesítette éppen: Édes szolgám, megdolgoztam, jó lenne egy kupicával abból a job-bik fajtából. Szent Péter csak vakarta a fejét és azt mondta: Honnét hozzak, édes gazdám, amikor nincs. Összeráncolta homlokát az atyaúristen, mindjárt nagyot dörgött az ég, és azt mondta: Ejnye már, hát akkor hozzál a kocsmából! Röstelkedett Szent Péter, hogy magával az atyaúristennel kell feleselnie, de megmondta keményen: Hogyan hozzak a kocsmából, ha nincs kocsmá? Most már az atyaúristen vakarta a fejét. Ejnye, ejnye, pedig nem is világ addig a világ, amíg nincsen benne kocsmá! Így teremtette meg az atyaúristen a világ teremtésének a hatodik napján a kocsmát...

Nevettek a parasztok Matala körül.

Amikor elült a nevetés, akkor meg azt mondta:

— És merthogy Isten teremtette a kocsmát, nem illő dolog az embernek, hogy ne használja. Mondom, gyerünk a kocsmába!

Megint nevettek a parasztok és elindultak a kocsmá felé.

— Jónak ígérkezik a termés, lelóg a kalászosok feje — mondta útközben Furgyik Gábor.

— Csak több eső volna! — vetette oda most már komolyan Matala.

— Csak ne jöjjön megint olyan szárazság, mint tavaly ilyenkor...

A verekedés után mintha megtisztult volna a falu levegője. Olyan békés volt most a falu, mint a falurajz az elemi iskolás könyvben. Leányok, legények heherésztek az országúton. Asszonyok jártak ide-oda, meg-megálltak egy kis tereferére. Gyerekek játszottak mindenfelé. A patak partján malmot csináltak, bodzából puskát, pitypangból láncot, korommal bajuszt festettek egymás orra alá, azon versengtek, melyikük tud messzebbre pisilni.

A szél néha belekapott a porba, kavarva fújta maga előtt, mintha gyerekek módjára csigázott volna vele. Fehérek, sárgák, pirosak voltak a házak falai, virágok voltak a barna országút mezején. Egy boci kiszabadult valahonnét és ide-oda szaladgált, néha lehajtotta a fejét és beleharapott az árok menti fűbe, aztán bután széjjelterpesztette két hátsó lábát és

vízet eresztett. Egy pöttömnyi legényke megállt előtte, csúfolkozva dörzsölte mutatóujját mutatóujjához.

— Sárga boci, buta boci . . .

A boci ránézett kissé csodálkozva, bikaborjú volt, aztán leszegte a fejét, nekiment és fellökte, hátsó lábával furcsán tekeregve kirúgott és elszaladt. Porzott az út lába nyomán.

A gyerek felbukott és jajgatott.

Kifutott az anyja.

— Jaj, drága kis bogaram . . . — vigasztalta énekelve.

Lovak vihogtak, tehenek bögtek, disznók rőfögtek, kútká-vák csikorogtak, tyúkok kodácsoltak, kutyák ugattak, ajtók csapkodtak, trágya gőzölgött, a kerteknek olyan volt a szaga, mint a leányok hímes, szagos keszkenőjének.

Az égen szelíd bárányszerű felhők legelészték.

Jó pásztor volt a nap a felhők és az emberek fölött.

Miskó unatkozott otthon az ágyban. Néhány napja, hogy visszajött a kórházból és még feküdt, mert úgy parancsolták az orvos urak. A gerendát nézte a feje fölött.

Amikor a műtőasztalon feküdt, körülötte fehér köpönyeges varázslók áldoztak titokzatos Istenüknek. — Mélyen lélegzeni! — Különös nehéz-édes illatot érzett. Egy arc hajolt föléje. Valami nyomta az arcán keresztül a fogait. Zúgást halott. Mindig erősebb lett a zúgás. Olyan volt, mint amikor téli éjszakákon a ház körül birkóznak a szelek, és veszett haragjukban, mert nem bírnak egymással, minden szilárdat össze akarnak törni. A nyelve mindig nehezebb lett. Fel akart tápáskodni, de nem tudott. A feje először jobbra, aztán balra ingott erőtlenül. Feje fölött az arca beleveszett a semmibe.

Amikor magához tért kábultságából, egy teremben feküdt. Minden fehér volt körülötte. A mellében máglya égett. A fogát összeszorította, és ordítani szeretett volna irtó kínjában. Nyögött. Az orvos tűt szúrt a combjába. Lassan és ünnepélyesen minden forogni kezdett körülötte. Szemben az ágy kakasá változott, és szárnyait csapkodva szerelmi táncát járta . . . Egy kutya feküdt az istálló árnyékában, mind a négy lábát oldalra nyújtotta. A lábai között négy kiskutya nyüzsögött, orrukat belefúrták az anyjuk hasába, kis talpukkal nevetséges úszó mozdulatokat végeztek. Az egyiknek a fején fehér folt volt. Kutyuskám, kis kutyuskám, velem fogsz aludni, és Foltos lesz a neved. Jó lesz? No, gyere hozzám, kis kutyuskám . . . Én leszek a gazdád, és csontocskát kapsz tőlem mindennap, és nagy és szép és erős kutya lesz belőled, és el

fogunk menni pocikot fogni . . . Aztán nagy árnyékot érzett maga fölött, és apja hangját hallotta: Csak egyet tartunk meg, a többit vízbe kell ölni! Egy szolgalegény ölében vitte a három kiskutyát. Miskó vele ment, mert kíváncsi volt a kiskutya halálára. Csobbant a víz, két kutyácska elmerült. A harmadik feje fel-felbukkant. Nagyra nőtt a feje. Óriási nagyra. Tüzes szemei voltak. Emberfej lett belőle. Leányfej. Cigányleányfej . . .

— Hagyjon, kiabálok . . .

— Most kiabálj, ha tudsz! . . .

Többször nyelt egymás után. Nagyon száraz volt a torka. Vízet ivott. Aztán öltözködni kezdett.

A gazdasszony bejött a szobába.

— Hová megy, Miskó?

— Nem bírom már ki ezt a sok fekvést, megyek és széjjel-nézek a faluban.

— Nem szabad még magának járkálnia.

— Dehogynem szabad! Én tudom azt a legjobban . . .

Az első lépéseknél még egy kissé szédült, de aztán már biztosabban lépett ki. Amint kiért az utcára, körülnézett, és valami különös csodálkozással és hálával szívta magába a dolgokat maga körül. Csak most jött tudatára annak, hogy túl van már minden veszélyen és él. Elindult a kocsmá felé.

A kocsmá ajtajában Furgyik Anti fogadta. Átölelte a vállát és vele egyszerre lépett a kocsmába.

— Éljen Bednárik Miskó — ordította Anti, már egy kissé rekedten az italtól.

Mindenki Miskóra nézett.

Valaki megjegyezte halkan:

— Ezen is meglátszik, hogy megfújta a halál szele!

Miskó leült egy asztalhoz. Határozatlanul körülnézett, hamarjában nem is tudta, hogy miért jött ide. Egyszerre csak elhatározta, hogy felgyógyulása örömeire nagy dínomdánomot fog csapni. Nagy hangon sört rendelt. Az üvegből ivott. Fiatal és piros szája fehér lett a habtól.

Két legény jött be a kocsmába, és amikor meglátták Miskót, nagy kiáltozásba törtek és vállát veregették.

— Ez az, Miskó!

— Sose halunk meg!

Furgyik Anti nagyot kiáltott:

— Ma mulatunk!

Sinkő, a kocsmáros, valamit sűgött a feleségének, egy kö-

vér, bajszos asszonymnak. Az asszony egymás után adogatta ki az üvegeket a ketreces ládából. Az arca zsírosan fénylett.

Miskó körülnézett. A legények várakozva pillantottak rá. Akkor nagyot csapott öklével az asztalra.

— Ma mindenki az én vendégem!

Sinkó olyan ügyesen dolgozott vaskampós karjával, mint más az egészséggel.

Miskót valami különös mozgásvágy kerítette hatalmába. Asztaltól asztalhoz járt, intézkedett, hogy mindenhová ital kerüljön. Ide ugrott, oda ugrott, szinte táncolt igyekvésében. Néha kezet fogott valakivel. Néha mondott egy-két szót, de legfőbb gondja az volt, hogy mindenki iha'ssék. Amikor végre leült, apró cseppekben verte ki homlokát az izzadság.

Hagyjon, kiabálok . . .

Most kiabálj, ha tudsz!

Begyógyultak a sebek, de sápadt hegek maradtak vissza a helyükön, és ezek égtek a pokol minden tüzével.

Földhöz vágott egy poharat.

— Ma mindenki az én vendégem!

Az öregebbek közül valaki azt mondta:

— Bolondul, bolondul . . .

De a fiatalok ünnepelték. Főleg Anti hízelgett neki.

— Hiába, aki úr, az úr!

Könyörgő szemei voltak a cigányleánynak . . .

A mulatozás híre elterjedt a faluban. Egymásután szállingóztak be a potyáitalra szomjasak. A kocsmá megtelt emberrel és zajjal, a kék dohányfüst, mint valami felhő, terjengett a fejek fölött. Recsegetve megszólalt a rádió.

— Halló, halló, itt rádió Praha . . .

Azután muzsika hallatszott.

Egymáson szorongtak az emberek a kocsmában.

— Egy üveg sört!

— Egy deci pálinkát!

— Nekem bort!

Nem volt élet a rádiómuzsikában.

— Cigány kellene ide!

— El kell küldeni Ácsiért!

— Kuss! Nem kell cigány! — ordította túl a lármát Bednárik Miskó.

Égtek a sebhelyek. Máglyák égtek a mellében.

— Nem kell cigány! Gyilkos cigány, tolvaj cigány, betörő cigány!

Ittak a vendégek. Pirosodtak az arcok. Szélesen vigyorogtak a szájak. Nehezebb lett a nyelv forgása. A szavak esztelenekké és értelmetlenekké váltak.

Gőzgázgőzgázgőzgáz . . . Hihihi . . .

Az emberből előbújt az állat. Először félénken körülnézett, aztán bátran nagyot böfögött. Kukucs! Itt vagyok. Jeleket rajzolok a levegőbe. Testvérem a paralizis. Kétszer kettő az . . . Nagyon öreg bacsa vagyook . . .

Miskó felugrott az asztalra.

— Ma én fizetek!

Táncolt.

— Nem kell rádiózene! Hol van Ácsi?

A legények kórusban elkezdtek kiabálni:

— Á-csi, Á-csi, Á-csi . . .

— Itt én parancsolok, nem kell cigány!

A falhoz vágott egy sörösüveget.

Röhögött a kocsmá. Kifutott a röhögés a kéményen keresztül, felszaladt a felhők közé. A felhők is röhögtek. Aztán visszafutott a kocsmába, de közben megfeketedett és gonosz lett. Yénasszony, boszorkány fogatlan vigyorgása. Hihihihi . . . Az árnyak vigyorognak így, gyilkos és sötét éjszakákon. A hajók léke, amelybe ordítva tódul be a haragos tenger vize. A lyuk az öngyilkos véres halántékán.

Vörös volt Miskó arca, halántékán fehéren izzott egy ér.

— Igyatok, emberek!

Vad táncban keringett minden. Ördögfiak ugrottak bakot egymáson keresztül. Az asztalok nedvesek voltak az elfolyt italtól. Egy kutya hosszú, halványpiros nyelvével lefetyelve belenyalt egy tócsába. Valaki oldalba rúgta. Vonítva és behúzott farokkal elugrott a kutya.

— Ne kergesd el, megitatjuk!

Hárman lefogták a kapálózó állatot, és sört öntöttek a torkába. Valószínűtlenül tápolyogva, hihetetlenül lassan, mint a lassított filmfelvételen, vonszolta ki magát a kutya a kocsmából. Hirtelen hányni kezdett.

Valaki magához ölelte.

— Te is berúgtál, édes egy komám?

Az ember is négylábra ereszkedett, és ugatva neki-neki-lökte fejét a kutyának. Annak égnek állott minden szőre és vonítva elrohant. Az ember nyitott szájjal hahotázott. Alulról félkör alakban látszottak sárga fogai.

Röhögött a kocsmá.

Berúgott a köcsma.

Éliás anyó tipegve, sietve bejött és énekelve könyörögni kezdett:

— Jaj, édes fiaim, nekem is adjatok . . .

Miskó intett Sinkónak. Sinkó egy üveget nyújtott Éliás anyó felé, az eldugta köténye alá, és gyorsan kiszaladt, mintha attól félne, hogy valaki elviheti tőle.

— Igyatok, a mindenségit!

Anti a markába szorított egy poharat és elroppantotta. Tenyeréből vastag csöppekben buggyant ki a vér. Egy másik legény követte példáját. Egy harmadik. Véres lett a legények keze, de a szemük is véres volt.

Már a rádió is berúgott. A hangszóróból rekedten és hörgöve jöttek elő a hangok. Az asztalok és padok a levegőbe emelkedtek örült keringésben. Az emberek nyakáról leugrottak a fejek, és helyet cseréltek egy másik nyakon. Mindenkinek idegen lett az arca.

Már a nap is berúgott. Vörös lett a képe.

Sinkó meggyújtotta a petróleumlámpást, és a sárga fénytől olyan lett most a kocsmá, mint az örültek abrakadabrája.

Alkohol: ördög durrantása!

Futala két kézzel támasztotta a fejét. Nehéz volt az élet! A gazdag parasztnak, a bankok, az adók, a sovány földek ráfeküdtek a parasztra, nyomták és elnyomták.

— Hej, igyunk, a keserves úristenit!

Matala hortyogva elaludt, a fekete kötés lecsúszott a szeméről és ettől ügyefogyottnak látszott az arca. Hirtelen felébredt és körülnézett. Kiköpött. Támolyogva felkelt és kiment a kocsmából. Odakint nekidőlt a kerítésnek és csukolva elkezdett sírni. A hold megvilágította az arcát. Furesán folytak üres szeméből a könnyek.

Sinka utánajött.

— Sírsz, egy komám?

Átölelte a nyakát.

— Sírjunk együtt . . .

Aztán dalolva elindultak.

Odabent egymásután repültek a palackok a falnak.

— Igyatok! — ordította Miskó.

A petróleumlámpa sárga fényé elomlott a mulatozók arcán, olyanok voltak, mint a halálraítéltek.

Ordítottak, öklendeztek, sírtak, egymást csókolták cuppantva. Arcuk torz volt, mintha elcsavarodtak volna rajta a

vonások. A lélegzetük tüzes volt, bűzös és bűnös. A lelkek tele volt névtelen haragokkal. Valaki lépett és elcsúszott, és fekve maradt a földön.

Az arca egy tócsában hevert. Mintha könnyeiből fakadt volna a tócsa.

A könnyek is alkoholból voltak.

A lelkek tele voltak névtelen haragokkal. Katlan volt a lélek. Túlfűtött katlan: emberi gőzzel, szenvedéllyel túlfűtött.

Valami muzsikált: bosszúról, bosszúról.

Miskó egy rántással letépte magáról az inget. A fogát csikorgatta.

— Idenézzetek!

Halvány virágok voltak a hegek barna testén. Piros virágok.

Izzottak a virágok, mint a gerjedt ördög szemei.

— Látjátok?! Ide sóztak és ide és ide...

Mutatta kezével a szűrő mozdulatokat. Egyszer, kétszer, sokszor. A keze feje, ahogy feszült, fehér volt és súlyos, mint-ha kés lett volna a kezében. Szinte világított, olyan sápadt volt az arca.

— És a vérem folyt...

Mintha meg lett volna bűvölve, úgy meredt reá mindenki.

— De élek és megreped a szívem a haragtól... Mit csináljak a szívemmel?!... Nem kell cigááány! Gyilkos cigány, tolvaj cigány, gyújtogató cigány, betörő cigááány!...

Csend lett, és mint valami visszatérő, különös zenét, csak Sinkó vaskampójának csengését lehetett hallani.

És akkor felállt Futala, kicsiny, vékony nyakú parasztocskák, de most dagadt a nyaka az irtó indulattól. Árnyéka megnőtt és felugrott a mennyezetre. Egyetlen ordítás lett az ember.

— Gyerüüünk a cigááányok ellen!

A katlanból süvített a gőz kifelé.

A gazdag parasztok fájtak, a bankok, az adók, a sovány földek, és mégis a cigányok ellen vonultak.

Sápadtan vigyorgott a hold, amikor a részeg horda kizúdult a kocsmából.

Miskó nem rohant velük. Még mindig mutogatta sebei helyét.

— Ide és ide és ide...

Aludtak a cigányok.

De lábak dobogtak, dobogtak. Emberek szájából pálinka

búzlótt, mint valamikor háborúban, amikor esztelenül és vadul rohamra hurráztak. Tüdők ziháltak. Fogak csikorogtak, mint a kések, amikor csontot érnek.

— Hová, emberek?

Sebó eléjük állt.

— Félre, öreg! Lakodalomra megyünk...

— Lakodaloomraaa...

Egy fekete felhő eltakarta a holdat.

Dübörgött az országút, mintha megvadult barmok rohanának rajta át.

Már nem aludtak a cigányok.

— Mi az?

Aztán összetörött az éjszaka, mint holmi üvegtető, és ezer darabban rájuk esett.

— Dögöljetek meg, beste cigányok!

Arcokba öklök sújtottak, testekbe lábak tapostak, karmok téptek eleven emberhúst.

— Tolvajook!

Pálinka búzlótt a szájakból, és fogak csillogtak.

Menekültek a cigányok. Gyerekek nyöszörögtek, asszonyok sírtak, férfiak szeme fehéren villogott, mint azon a betlehemi éjszakán, amikor Heródes gyilkos pribékjei dúltak.

Egy asszony hosszan, elnyújtva sikoltozott, görcsökben fetrengett a földön. Egy csizmás láb a nyakára taposott. Edények törtek össze, falak repedtek meg, faszilánkok repültek szerteszéjjel.

Mintha valami óriási kutya rágott volna csontot, olyan hangja volt ennek.

— Kegyeleeeem...

— Dögölj meg!

Nem védekeztek a cigányok.

Csak Dorka nyanya védekezett. A varrógépét, élete egyetlen szépét védte. Egy hórihorgas, bajuszos legény össze akarta zúzni.

— Nem engedeeem!

— Félre, banya!

— Bűdös paraszt!

Beléharapott a karjába. A fogai közt érezte izzadt húsát. Karmolta az arcát, érezte, hogyan folyik le ujjai hegyén piros, meleg vére.

— Harapsz? Karmolsz? Neszeeee!...

Addig ütötte öklével a fejét, amíg oda nem zuhant ájultan

a varrógépre és eltakarta testével, mintha ájulásában is védeni akarná.

Futala olyan szabadnak érezte magát, mint még soha életében. Ő, aki eddig mindig leszegett fejjel járt, akit eddig mindenki elnyomott, most felemelt fejjel járhatott, kedvére ordíthatott, fájdalmakat okozhatott. Hahó, ez aztán az élet! Szabad most mindent . . .

— Gyere ide, te kis cigányszuka! Milyen jó kis mellecskéid vannak! Gyere csak . . .

Kari ütötte az arcát.

Hirtelen eleresztette Futala. Ez kis öröm lenne! Panaszosan bőgő tehénkéjét látta maga előtt. Torz vigyorral belenyúlt a zsebébe, gyufát vett elő, és felágaskodva meggyújtotta az egyik kalyiba szalmatetejét. Először kicsi volt a láng, aztán nagyot lobbant, és már recsegve-ropogva égett a kunyhó.

Nagyot ugrott Futala, és még egyet ugrott, és ugrabugrált, mintha táncolt volna veszett jókedvében.

Mintha hideg marok szorította volna össze a szíveket a tűz láttán. Nézték a tüzet és az ugráló Futalát, és egyszerre keserű lett a szájak íze.

— Ezt nem kellett volna . . .

Valaki futni kezdett, mintha megijedt volna önmagától. Valaki más követte, eleinte lassú léptekkel, aztán ő is futni kezdett.

Valaki magas hangon elnevette magát.

Senkinek sem volt arca, csak árnyéka, amely mintha utánóztá volna Futalát, ugrabugrált a tűz fényében.

Elvonult a horda. Csak Futala ugrált még vesszettül. Hirtelen körülnézett és akkor észrevette, hogy egyedül volt. Valami különös vinnyogást hallott, és egyszerre megint a régi, kicsiny, elnyomott parasztocska lett, és botorkálva elindult a többiek után.

Pusztulás! Pusztulás!

Vén cigány volt Tigris. Furcsán fehér tuskés álla miatt kapta ezt a nevet. Pedig jobban illett volna reá a Bárány név, mert néha ugyan berúgott, vagy apró dolgot lopott, de máskülönben senkinek sem ártott ezen a világon. Ide-oda bolyongott a szántóföldeken. Menekült a parasztok elől. Csetlett-botlott, a foga vacogott a rettenetes félelemtől. Amott az a fa, ágai olyanok voltak, mintha ütni akaró emberi karok lennének. A szél keresztülfújta a fák levelein, mintha lopakodó emberek léptei neszelték volna. A levegő ordított a nagy

csendtől. Jó lenne, ha kinyílna a föld és magára húzhatná, mint valami bújtató takarót! És a vén cigány, aki talán gyerekkora óta nem imádkozott, most imádkozni szeretett volna, de az imádságból hamarjában nem jutott az eszébe más, csak egy szó, és azt ismételtette folyton:

— Ámen . . . Ámen . . .

Valami megmozdult egy bokorban.

Futni kezdett. Elesett. Feltápáskodott. Arca nedves volt a könnyektől és a harmattól, amit fölszedett esésc közben. Szíve mindig gyorsabban vert.

Ver a szív. Öreg a szív.

Ver a szív. Öreg a szív.

A vékonyában éles nyilallásokat érzett. Nehezen lélegzett. Valami fojtogatta a torkát. Jó lenne megállni. Pihenni. Pihenni! Jaj, nem lehet, jönnek a parasztok!

— Ámen . . . Ámen . . .

Még az Isten neve sem jutott az eszébe.

Ver a szív. Öreg a szív.

Ver a szív. Öreg a szív.

Úgy érezte, hogy a szíve nőni kezdett a mellében, ki akart ugrani, mert kevés volt a helye.

Fenyegető árnyak futottak vele versenyt.

Ver a szív!

V-e-rrrrrr a szszzszszzszzsz . . .

Megállt a szív.

Elvágódott. Jobb lába megrándult: egyszer erősen, aztán gyengén. Vége lett.

Bim-bam . . . Bim-bam . . . Bim-bam . . .

Öreg öreg öreg öreg halott cigány feküdt a mezőn.

XXV

A verekedés után lefeküdt Seszták. Valami egész mély és kábult álomba merült, mintha menekült volna a valóság elől, egy nem tudatos és azért szebb világba.

Márisa hagyta, hadd aludjék. Csak amikor a vacsora ideje jött, rázta meg, hívta, hogy jöjjön vacsorázni. Ki is nyitotta a szemét, de nem látszott benne értelem, a másik oldalára fordult morogva és azon nyomban elaludt újból.

Tutajon állt, és alatta fekete víz örvénylett és sodorta magával. Keményen ráfeküdt a kormánylapátra, lenyomta, hogy irányt adhasson vele a rohanó tutajnak, de mindig könnyebb lett a lapát, a semmibe olvadt a keze alatt, és a tutaj nagyot ugrott, nyerítve és kormánytalanul rohant a komor és meredek sziklák felé, és a sziklákon ott állt a pap és keresztet vetett feléje, és mellette állt az őrmester és hajtotta a csempészt és birokra kelt vele. Bednárík András, Pinkász, Dorka nyanya, Sebó, Sinka, Ferjencsik oldalt álltak és nézték birkózásukat.

— Miért nem segíttek neki? — kiáltotta feléjük.

Mindnyájan egyszerre nyitották fel a szájukat.

— Kinek?

— A csempésznek . . .

De ők nevettek.

— Mindjárt jövök — biztatta a csempészt.

És rohant a tutaj a fekete, kavargó vizeken, és mindig közelebb ért a komor, fekete sziklákhöz, és most már a sziklák birkóztak egymással. Morgott a víz, néha felcsapott, fehér tajték képződött a tetején, olyan volt a tajték, mint az örült szája nyála, és a sziklák feketén és szögletesen egymásba olvadtak, és már nem lehetett tudni, hol a csempész és hol a csendőr. Gyufaszál volt a tutaj az ordító vizek hátán.

— Már jövök!

Bednárík András lekiáltott:

— Ki hívoooooott?!

— A lelkiismeretem küld!

— Hahahahahahaha . . .

Mindenki és minden röhögött.

Aztán odacsapta a víz a tutajt a sziklához, és az ég leesett a víz helyére, és a víz a felhők helyén száguldott, és közepén repült a tutaj. Holló lett és károgott. A pap célba vette keresztjével, és tűz jött ki a keresztből, és a holló leesett a földre és véresen remegett. Akkor odalépett Bogatyí, a bosnyák, és azt mondta:

— Veszek neked szép új kosarat, ha meghalsz . . .

Orgona zúgott. A templom falai fehérek voltak, de hirtelen átlátszókká váltak, látni lehetett a gerendákat, de azok is eltűntek, és csak a meztelen alapépítmény látszott és közöttte az orgona, amint bűgött, bűgött. A csempész kiugrott a földből, felmászott a templom láthatatlan tetejére és kalapáccsal kopogni kezdett rajta.

Kop-kop. Kop-kop. Kop-kop...

Kopkopkopkopkopkop...

— Ki az?

Márisa is felébredt.

— Én vagyok, Sebó... Az előbb Futala és Furgyik Anti vezetésével a cigánysor felé rohantak... Sokan voltak... A kocsmából jöttek ki és mind részegek voltak...

Még mindig kábultan az ablakra tévedt a szeme. Vörösen izzott a sötétség.

— Ne menj, agyonvernek — suttogta Márisa.

Amint talpa alatt megértelte a hideg földet, egyszerre magához tért.

Gyorsan magára kapkodta ruháit.

— Ne menj!

De már akkor kint volt. Magába szívtá az éjszakai levegőt, egy pillanatra elszédült, aztán futni kezdett. Hirtelen megsántult, és fél lábon ugrált egy ideig. A hátában különös bizonytalanságot érzett. Hátra-hátra nézett, mintha attól tartott volna, hogy valaki orvul megtámadja. Tovább futott, de oktanul vargabetűket csinált, mint az üldözött nyúl.

Amikor kiért a cigánysorra, megállt, és pillanatokig nézte az eléje táruló képet. Furcsán táncoltak a dolgok a tűzben. Mintha holmi torzító tükörből vetítődött volna minden vissza, hol hihetetlenül megnyúltak a dolgok, hol meg egész apróra zsugorodtak össze. A cigányok a csermelyről hordták a vizet mindenféle edényekben. Ahol víz érte a tüzet, ott le-guggolt, hogy utána még nagyobb ugorjék.

Jókedvűen rikoltoztak a lángok.

Hej, lakodalom! Párzik a vörös kakas...

Szótlanul oltották a tüzet a cigányok. Olyan merev és valószínűtlen mozdulatokkal, mintha titokzatos ceremóniában vettek volna részt. Mintha alvajárók táncoltak volna egy szakadék peremén.

A bénultság leesett Sesztákról. Egy ugrással közöttük termett. Lököste és szidta őket, mozgást és izgalmat vitt a reménytelen sorokba.

— Ne aludjatok, a mindeneteket!

A cigányok csodálkozva felnéztek. Hamarjában nem tudták, hogy honnét robbant beléjük ez az idegen erő, de aztán hagyták, hogy magával ragadja őket, átadták magukat neki, mozdulataik gyorsabbak és célszerűbbek lettek. Sort képeztek a csermelytől, egymásnak adogatták gyors egymásutánban

a vizesvödröket és a tűz alamuszi módon meghátrált a víz elől.

Sebó ezalatt felverte a csendőröket, aztán Suhajik Matyót, a tűzoltóparancsnokot. Sokáig kereste Suhajik a tűzoltószer-tár kulcsát, pedig tudta, hogy hol volt.

Minek sietnék, ha csak a cigányoké ég! — gondolta ma-gában.

Mire a cigánysorra értek a tűzoltók, a tűz már nagyjából el lett oltva.

Fekete üszkös gerendák meredtek a hajnalodó égbolt felé.

Fekete lavina. Gördült. Megállt. És ami alája került, az lázadt most.

A természet szüzi szagát megerőszakolta az égés tragikus szaga.

A lármától, a lábdobogásoktól, a kiáltásoktól időnek előtte felébredt a falu. A házak megborzongtak, mint a vetés a hű-vös hajnalon. Ajtók nyíltak, és emberek indultak el. Szürke tömegben állt a nép a cigánysoron. A férfiakon kiskabát, az asszonyok kendőbe bugyolálva topogtak.

Halk hangon tárgyalták az eseményeket.

Hnojár Anna azt mondta:

— Ezt nem kellett volna . . .

Matala a csizmája orrára nézett, megrúgta vele a földet, és szánakozása miatt kissé szégyenkezve megjegyezte:

— Szegények . . .

De nemesak ő érzett szánakozást, másokban is megmozdult valami.

Menekülésükből földeken át, árkokon át, csak most szál-lingóztak vissza a cigányok. A pusztulás láttán jajveszéke-lésbe törtek ki. Feketébb volt jajveszékelésük a fekete geren-dáknál! Aztán keresgélni kezdtek a romok között éles szem-mel és ügyes ujjal, mintha a városi szemétdombokban tur-káltak volna.

Egy cigányasszony felfedezte vasárnapi kendője marad-ványait. Lucskos és égett rongydarab volt már csak. Olyan, mint a halott, akinek arcán még látszott valami élő szépségé-ből. Eddig talán még tudatára sem jött annak, hogy mi tör-tént, de a kendő hirtelen megértette vele szerencsétlensége súlyát. Felemelte és ide-oda lóbálta, mint holmi nagy vereség fakó zászlaját.

— Az én gyönyörűséges vasárnapi kendőm . . .

Folytak a könnyek szeméből.

Két cigányasszony összeveszett egy fazék miatt. A más már lejött róla, meg is volt repedve, de egyik sem akarta kiadni a kezéből.

— Az én fazekam!

— Nem igaz, az enyém! Látod, hisz még itt látszik a bab nyoma, amit tegnap főztem benne . . .

Szidalmazták egymást gonosz szavakkal. Aztán egyszerre csak kettévált a fazék, mindegyiknek csak egy darab jutott belőle.

Most csodálkozva elhallgattak.

Egy csecsemő, a szeme csipásan folyt valami rossz betegségtől, sírni kezdett anyja karján. Anyja kivette nagy, fekete mellét és odalökte neki.

— Fulladj meg vele, fattyú!

Egy helyütt még pislogott a halott tűz alamuszi zsarátnok szemével. Egy kamasz odalépett és rácsurgatta vizét.

Egy asszony ennek láttán bátortalanul elnevette magát.

Ez volt az egyedüli nevetés a tisztáson.

Szekérzörgés hallatszott. Megérkezett az orvos, akiért az őrmester telefonált. Megállt, kissé hunyorgatott a szemével, szája szögletén a gúnyos, keserű vonás még jobban elmélyült.

— Mi történt itt? — kérdezte.

Seszták hozzálépett. Meg akart neki magyarázni mindent, de hirtelen nem talált szavakat és csak maga köré tudott mutatni félszeg mozdulattal.

Az orvos ránézett.

— Értek mindent — mondta.

Zsidók tördelték kezeiket. Szakálluk fekete volt, homlokuk ráncolt, mert éjtelen éjszakákon át az élet értelmét kutatták. Táncolj, zsidó! Asszonyodnak fekete a haja, de a teste fehér. Halványan fehér. Vérés az asszonyod? Sebj! Legalább igazi férfiakat érzett. Halott az asszonyod? Sebj! Legalább nem szül új zsidófiakat. Nem vagy ember, zsidó. Keresztény nőt nem szerethetsz. Nem vagy állampolgár, zsidó! Vissza a gettóba! . . . Néger vinnyogott életéért. Halló, mister Lynch! Néger csókolta Isten nevét rágcsáló ültetvényes sáros csizmája hegyét. A bőre fekete volt, de attól még olyan fehér lehetett a lelke, mint az áldozati báránycák szüzi gyapjacsakája. Fehér nőn követett el erőszakot, mondta mister X. Én láttam, mondta mister Y. Hempergessétek meg fehér tollúban, aztán szurokba vele, hogy úgy égjen, mint a fáklya, és

a fekete lyukakból, ahol valamikor a szemei voltak, könnyek helyett fekete vér folyják!

Megrázkódott.

— Gyerünk a sebesültekkel!

Kinyitotta apró bőrtáskáját és kötszert vett belőle elő. Valahonnét széket kerítettek alája és leült, és mosni és kötözni kezdte a cigányokat, akik most minden oldalról körülvették, és panaszkodva, káromkodva, jajgatva mutogatták sebeiket.

Mindenkihez volt valami jó és tréfás szava. Néha Sesztákhoz fordult.

— Pogromot csináltak a paraszt urak? Szegények voltak és haragosak, hát a cigányokon álltak bosszút... Tudja maga, hogy mi az logika? A görög logosz szóból ered, és gondolatot jelent... A legnagyobb szélhámosság! Nincs logika!

Dúdolni kezdett.

— Isméri ezt a dallamot? Ég a kunyhó, ropog a nád... Népdal ez. Hát létezik logika, ha egy népdalból tragédia lehet! Szlovenszko négereinek a tragédiája... Ég a kunyhó, ropog a nád... Szép, mi?...

Egy gyereket vigasztalt:

— Nono, vagy jobban ordítsz, és akkor nem emiatt a kis karcolás miatt, vagy pedig hallgatsz, és hagyod magad szépen bekötni... Okod volna, hogy ordíts, magad sem tudod, hogy milyen nagy okod volna... No, ugye, jobban vagy már... Még rá is fújok... Eriggy már, te kis koszos!...

Gyengéden ráütött a fenekére.

Seszták hallgatta és nézte az orvost, és úgy érezte, hogy valami nagyon szép dolognak lett tanúja.

Dorka nyanya varrógépe mellett ült a földön. Homlokán megszáradt vastag vércsík látszott. Kari odahajtotta fejét az ölébe. Jött Miskó és kitörülte eddigi életét, és jött Sosoly és kitörülte Miskót, és aztán jött egy fekete éjszaka és kitörülte Sosolyt is.

— Nyanyaaaa... Nem értem... — nyöszörögte.

Dorka nyanya simogatta a fejét.

Seszták odalépett hozzá.

— Jöjjön, kötöztesse be magát maga is...

— Minek? — kérdezte Dorka nyanya. De azért felkelt és odament az orvoshoz.

— Magát jól helybenhagyták — mondta az orvos.

Leberetválta fején a haját, kimosta sebét, aztán bekötözte.

— Olyan most, mint a hindu síremlék.

Mosolygott, de szája széle remegett.

Dorka nyanya lassú léptekkel visszament helyére. Kari visszahajtotta fejét az ölébe. Maga előtt látta Futalát, érezte kezét, amellyel mellét csavarta, bűzös lélegzetét.

— Nyanya . . . Meg akarok halni! . . .

Dorka nyanya simogatta a fejét.

Simogatta. Simogatta.

A csendőrök ide-oda jártak és kikérdezték a cigányokat az éjszakai események felől. Egyszerre tízen válaszoltak a kérdésekre. Azon vesztek össze, hogy ki tudta volna jobban elmondani, hogy mi történt. Lármásan és rikácsolva veszekedtek.

Az őrmester rájuk kiáltott:

— Hisz itt még a maga szavát sem érti az ember! Majd egyenként hallgatlak ki benneteket a laktanyán . . .

Hirtelen szörnyülködő felkiáltások hallatszottak.

Három cigány egy testet cipelt. Egész addig, amíg oda nem értek az orvoshoz, nem lehetett tudni, hogy kinek a testét, mert minden oldalról fölébe hajoltak az emberek és elfödtek. Az orvoshoz érve letették a földre és félrehúzódtak mellőle. Tigris volt.

Az orvos föléje hajolt és vizsgálni kezdte. Nehány percig olyan csend volt, hogy az emberek halk lélegzetét, az orvos ruhájának súrlódását is hallani lehetett.

Az orvos fölegyenesedett. Az őrmester egész közel lépett hozzá.

— Gyilkosság? — kérdezte.

— Nem, szívszélhűdés . . .

Majd elgondolkozva hozzátette:

— Bár gyilkosságnak is lehetne nevezni. Ijedtében halt meg . . .

Kalináné csendesen sírni kezdett. Hnojár Anna ránézett, és ő is sírva fakadt. Szürkék voltak az asszonyok könnyei a felvirradt reggelben.

A tömeg, amely minden oldalról körülvette az orvost és a halottat, most az egyik oldalon hirtelen kettévált. Dorka nyanya lépett oda a halotthoz.

Egy asszony behunyta a szemét és a fülét bedugta, mert előre érezte a rettenetes kiáltást, amely ki akart szakadni az öreg cigányasszonyból. Mindenki várta ezt, és visszafojtotta a lélegzetét.

De Dorka nyanya csak nézte a halottat, az arca erősen rángatózott, és kis idő múlva halkan azt mondta:

— Minek a varrógép? . . .

Senki sem értette, csak Seszták.

Aztán lassú léptekkel visszament Dorka nyanya Karihoz és simogatta a fejét.

Simogatta. Simogatta.

Takaróval letakarták a halottat. Az őrmester halk hangon intézkedett. Még néha-néha visszaneézett valaki a letakart emberrakásra, Dorka nyanyára, de már határozatlanul lépni kezdett.

— Ég a kunyhó, ropog a nád . . . — mondta az orvos és csomagolni kezdte szerszámjait.

Hirtelen olyan csend támadt, hogy az emberek úgy érezték, nem szabad még egyet lépni, hogy meg ne szakítsák a csendet. Mindenki, szinte megbűvölve, egy helyre meredt.

Egy fiatal, vékonypénzű cigány sarat és szalmát kevert össze, vályogtéglát formált szorgos ujjakkal. Talán jólesett testének a mozgás, talán jólesett ujjainak a sár megérintése. Sárga sár. A sírok sara ilyen. De a sár, amelyből az első ember formálódott, az is ilyen színű volt. Teremtő erő volt a sárban! És amikor az első téglát kikerült a keze alól, körülnézett. Pusztulást és halált látott maga körül. Sok, sok téglára volt szükség, hogy a romok helyén új kalyibák épüljenek. És a mozgás, amely az elején csak menekülés volt a lélek zavarosan kavargó indulatai elől, most egyszerre biztos mentség lett. Véletlenül kezdte, de tudatosan folytatta a téglák formálását és már mosolyogni is tudott.

Olyan erő és bizakodás áradt ki munkájából, hogy betöltötte az egész teret, túlnőtt a pusztulás és a halál képén és mintha a fekete gerendák szögletes vonalai is meglágyultak volna tőle.

Mindenki a dolgozó cigányt nézte, csendesesen és bizonyos suta áhítattal, és megértette, hogy miért formált téglákat.

Dorka nyanya csak sokára érezte meg a nagy csendet. Felpillantott és akkor meglátta a vályogvető cigányt. Először csodálkozott, de aztán megértő és fiatalos mosoly suhant végig az arcán, kézen fogta Karit és odalépett a cigány mellé, és leült a csatakos földre, és ő is téglákat kezdett formálni szorgos ujjakkal. Kari egy ideig értelmetlenül nézte, de aztán ő is dolgozni kezdett. Majd egy férfi követte példáját. Egy asz-

szony. Még egy asszony. Egy kamasz. Egy játékos, meztelen ülepű gyerek.

Egymás mellé sorakoztak a téglák hosszú sorban.

Katonák voltak a téglák.

Madarak a cigányok: újraépítették elpusztult fészkeket.

Sesztákon valami különös elragadtatás vett erőt ilyen nagy bizakodás láttán. Az orvoshoz fordult és találkozott annak pillantásával.

— Van logosz! — mondta az orvos, és elindult a szekere felé, amelynél egy nyurga suhanc cigarettázott unottan.

Seszták utánament.

— Beszélni szeretnék magával . . .

— Jöjjön.

Az erdő felé mentek, és Seszták kiöntötte lelkét az orvos előtt. Elmondta egész eddigi életét, küzdelmeit a múltban és küzdelmeit a faluban. Még soha senkihez ilyen bizalommal nem volt.

Az orvos fűszálat rágcsált. Néha érdeklődve Sesztákra pillantott. Hirtelen eldobta a fűszálat.

— Miért nem csináltatja meg elől a fogát? — kérdezte.

De látva Seszták csalódott megrökönyödését, mindjárt hozzátette:

— Jobban hinnének magának, ha nem látszana szájában a fekete lyuk . . .

Lehajolt és fényes bogarat figyelt nagy érdeklődéssel. Felgyenesedett, megfordult és visszafelé indult. Már majdnem a szekérhez értek, mikor egyszerre csak azt mondta:

— Hinni kell az emberben!

Nem nézett Seszták szemébe. Felületesen kezét fogott vele, felült a szekérre és intett a suhancnak.

A szekér megmozdult.

Seszták még sokáig nézett utána.

XXVI

Egész délelőtt folyt a kihallgatás a csendőrlaktanyán.

Futala a mezőn volt éppen, amikor érte jöttek a csendőrök.

— Jöjjön, elvezetjük a városba.

Futala a földre vetette magát.

— Nem megyek, semmire sem emlékszem, ré-é-é-észeg voltam!

— Ne okoskodjék, mert vasat kap. A védekezését majd elmondhatja a vizsgálóbírónak . . .

Most már megadta magát.

— Miért is kellett megbolondulnom?! Bár ne mentem volna el a kocsmába! De mondom, hogy akkor vigyék be a Bednárík Miskót is, mert ő volt az oka mindennek.

— Azt csak bízza miránk.

Furgyik Antit is letartóztatták. Még akkor is részeg volt. Úgy kellett a kút alá vinni és vizet húzni a fejére, hogy magához térjen.

Mindenki azt várta, hogy most Miskóra kerül a sor.

De Miskót nem tartóztatták le.

Sasina Gábor tudálékos paraszt volt, azt mondta:

— Pedig ő volt a spiritus rektor!

Mások is így vélekedtek.

— Hisz, ha velünk jött volna! De nem, ravaszabb volt ő annál, hogy ne lehessen baja, hát ottmaradt. Mi meg most járhatunk a legnagyobb munka idején a törvényszéki urak elébe . . .

Pedig sokáig faggatta Miskót a csendőr őrmester. Vagy két óráig tartott kihallgatása. De hiába. Miskó mindig csak azt hajtogatta:

— Igaz, szidtam a cigányokat, de jogom volt hozzá, mert meg akartak ölni. Amiatt pedig csak nem lehet engem megbüntetni! Meg aztán mi közöm nekem ahhoz, amit mások csináltak? És ha felgyújtották volna a falut, abban is én lennék a ludas? Küldtem én őket, vagy velük mentem?! A Sinkó tudja, hogy ottmaradtam a kocsmában és magányosan ittam, mint az ökör, nagy búbánatomban . . . Dehogysis mondtam én valakinek valamit! . . .

Az őrmester aláíratta vele a jegyzőkönyvet.

— No, mehet — mondta.

Amikor már kint volt, társához fordulva megjegyezte:

— Pedig, ha valaki bűnös, akkor ő az!

— Hát miért nem tartóztattad le?

— Ma letartóztatnám, holnap szabadon engedné a vizsgálóbíró. Csak nekem lenne bajom . . . A fene egye meg, pedig nagy kedvem lett volna hozzá!

Izgatott volt a falu. Egész nap folytak a kihallgatások. Senki sem tudta, hogy mit hoznak a következő órák. Csak

ógtak-mógtak az emberek és valahogy mindenki becsapottnak érezte magát.

Matala, amikor este hazajött a mezőről, anélkül, hogy a szemébe nézett volna, azt mondta a feleségének:

— Keress csak ki valami ócska fazekakat, meg valami ruhaneműt.

— Mire kell az neked? A múltkoriban járt erre Pinkász, ami rongy volt, eladtam neki.

— Ne kérdezd, csak keresd elő, amit mondtam.

— Oszt mik vagyunk mi, grófok, hogy csak úgy hányód-jék nálunk a felesleges holmi?!

— Csak akad valami, ami már káros.

Az asszony vállat vont, de azért kikeresett egyet-mást, szemétdombra való vacakot.

Mindezt zsákba tömte Matala, aztán, amikor már alig járt valaki az úton, lopakodva, mint a tolvaj, kivitte a cigánysorra, letette, úgy, hogy nem láthatták, ki hozta. Aztán elfutott, mintha kergették volna. Már majdnem hazaért, amikor egyszerre csak nagyot káromkodott. A zsákot mégsem kellett volna otthagynia. Megint visszalopózott és szidta magát, hogy ilyen jó zsákot ottfelejtett, biztos, már közben megtalálták a cigányok és ő csak hült helyét találja. De szerencséje volt, még úgy volt minden, ahogy otthagya. Gyorsan kiszórta a holmit, a zsákot hóna alá csapta és csak most futott igazán.

Otthon lihegve leült egy székre. Nagyon jól érezte magát. Várta, hogy felesége megkérdezze tőle, hogy hol járt. De az asszony nem kérdezte. Ismerte férjét, tudta, hogy nem képes titkát sokáig magában tartani. Egyszerre csak megszólalt a férfi:

— Mi az, nincsen nyelved?

— Hagyjál békén, mindig csak arra gondolsz, hogy pazarolhass! Minek kellett neked az a holmi?

— A cigányoknak vittem.

Az asszony hallgatott, pedig nagy fösvény volt és készült a veszekedésre.

Valami megváltozott a falu hangulatában. Úgy jártak az emberek, mintha bűnösek lennének. Még azok is, akik nem vettek részt a támadásban. Meglátszott rajtuk, hogy könnyíteni szeretnének lelkiismeretükön, csak nem tudták, hogy hogyan. Vártak valamire.

Seszták csodálkozva vette észre, hogy milyen szívesen állnak szóba vele az emberek. Panaszkodtak neki a bajukról.

Szidták a gazdag parasztokat, akik lenyúzzák róluk a bőrt a felesbe vett földdel. Csak úgy ömlött belőlük a beszéd. Csak akkor hallgattak el, ha Seszták a cigányokra terelte a beszédet. Egy ideig még hallgatták, de aztán valami kifogással otthagyták.

Ezt sehogy sem értette Seszták.

Este kiült Ferjencsikkel a háza elé. Olyan jó volt a meleg estében ülni! Valahol gyerek sírt, de hirtelen elvágódott sírása, átment gögicsélésbe, szinte látta maga előtt az anyát, aki gyereket szoptatta. Arra gondolt, hogy jó volna, ha még egy fia lenne.

Odafordult Ferjencsikhez és elmondta neki, hogy nem akarták meghallgatni az emberek, amikor a cigányokról kezdett beszélni.

— Miért?

Ferjencsik rántott egyet szíján és kiköpött.

— Egyszerű pedig. Nem jó az akasztott ember házában kötérlől beszélni. Azt hiszik, hogy szemükre akarod vetni bűnüket és szégyellik magukat . . .

— Hát ne beszéljek erről, amikor pedig beszélni kell róla?! Hisz meg kell nekik mondani, hogy rosszat tettek!

— Hát nem érzed, hogy azért szidják most egyszerre a gazdag parasztokat, mert tudják ezt?! . . . Hiába, messze vagy te még a falusi ember gondolkozásától . . .

Éjszaka hirtelen felült Seszták az ágyában.

— Te, Márisa, úgy szeretném, ha még egy fiam lenne!

— Nem akarok gyereket!

— De miért? Hisz azelőtt kívántad . . .

Márisa hátrasimította a haját kissé előreugró homlokából.

— Furcsa ember vagy te. Egyszer semmihez sincs kedved, úgy jársz, mint a halálraítélt, máskor meg az angyalok muzsikálnak neked. Tudom, hogy miért kívánod a gyereket. Azt hiszed, hogy most már minden jóra fordult, most már egyenes lesz az életed . . . Én nem hiszek ebben. Ma ilyen a falu, holnap olyan . . . Ma eljött hozzám Hnojár Anna és dicsért téged, hogy mindenki azt mondja, hogy neked volt igazad, hogy csak te láttad, hogyan vezetik félre a népet . . . Tegnap még majd agyonverték, ma meg már agyondicsérnek. Nem ismered te a falu gondolkozását! Holnap megint agyon akarnak verni . . . Néha olyan furcsa szorongást érzek . . . Nem jó ilyen szívvel gyereket szülni . . .

Seszták nagyon 'különösnek találta, hogy Ferjencsik és a

felesége majdnem ugyanazt mondták. Tényleg nem ismerné a falu gondolkozását?!

Márisa már rég aludt, amikor ő még nyitott szemmel bámult ki az éjszakába. Hallgatózott. El akarta lesni az éjszaka titkát. Meg akarta érteni, miről beszél. A falusi éjszaka, amelyben benne kell hogy legyen az emberek lelke.

Másnap korán reggel levelet hozott neki egy ember.

— Az orvos úr küldte.

Seszták csodálkozva bontotta fel.

Ez állt a levélben:

„Az egyszerű és elnyomott embereknél nagyon fontos az, hogyan temetik el őket. Azt hiszem, nagyon érdekes volna, ha az öreg cigányt nem egyszerű deszkakoporsóban, hanem valami díszes, felcicomázott skatulyában temetnék el. (Neki természetesen mindegy!) Mellékelten küldök száz koronát. Próbálja meg, talán lehet olcsó pénzen szép koporsót kapni. (Ne higgye, hogy ezt száanalomból teszem.)

Feltétlenül csináltassa meg a fogát! . . .“

— Mondja meg az orvos úrnak, hogy rendben van.

Amikor már az ember elment, még vissza szeretne volna hívni. Valami egész mást kellett volna az orvosnak üzennie. Valamit, amit talán nem is lehet szavakkal kifejezni.

Aztán elindult, és házról házra járt és pénzt gyűjtött, hogy szép koporsója legyen a halott cigánynak. Mindenki adott valamit. Ki húsz, ki ötven fillért, ki egy koronát. Csak Mataláné utasította vissza.

— Az én férjem már adott.

— Ugyan mit és kinek?

— Hát a cigányoknak. Mint a tolvaj vitte, hogy senki se tudjon róla . . .

Seszták mosolygott. Ki hitte volna Mataláról, hogy ilyen szégyenlősen jó szíve van!

Nehéz, fojtogató csend feküdt a lelkeken. Sötét haragok és szenvedélyek kavargtak. Vihar előtt az égboltozat ilyen. És jött a vihar — a lélek megtisztult. Íme, friss és tiszta szelek fújdogáltak. Hogy ő ne ismerné a falu gondolkozását! Hisz, ha nem számított volna ezzel a fordulattal, el sem kezdte volna a harcot!

Elindult a cigánysor felé, de hirtelen valami az eszébe jutott. Megfordult és Bednárik András háza felé irányította az útját. Bement az udvarba és körülnézett. Most volt itt először. Minden csak úgy ragyogott a tisztaságtól. A trágyadomb

ágya cementből volt. Az istállók beillettek volna lakóháznak. Az udvar hátsó felén kötélén ruha száradt. A fészér alatt gépek álltak. A lakóházak előtt apró gyerekek játszadoztak. A főépület tetején rádióantenna látszott. Mindennek megvolt a helye, és semmi sem volt felesleges.

Egy ideig tétován állt, magába szívta a gazdagság és gondozottság képét, és összehasonlította a fészületlen szegénységgel, amely eléje tárult mindenütt másutt.

Könnyű neki!

Bednárik András mosolyogva lépett ki az istállóból. Csikót ellett a kanca. Amikor meglátta Sesztákot, elkomorodott. Oda lépett hozzá.

— Mit akar? Nem veszek semmit!

— Nem akarok én magának semmit sem eladni. Valamit kérni jöttem.

Bednárik András megvetően mosolygott.

Ilyenek vagytok mind! Először a szátok jár, aztán jöttök és kunyoráltok, gondolta magában.

— Mi kérnivalója lehet magának éntőlem?

— Szép koporsóra gyűjtök egy halott cigánynak. Akkor halt meg, amikor a maga fia olyan jól mulatott.

— Oszt mennyit adjak? Ezret? Vagy elég lesz egy korona is? Mennyit ér egy halott cigány?

— Legalább annyit, mint egy más halott.

— Az nem lehet, amikor egy élő cigány csak negyed ember.

— Hát adja annak a negyedét, amit egy egész ember szép koporsójára szokott adni.

— Mondja, miért jött maga tulajdonképpen hozzám?

— Mondtam már, hogy egy halott cigány szép koporsójára gyűjtök. Csak nem tehetem azt meg, hogy a leggazdagabb embertől ne kérjek, amikor a legszegényebb is adott. Ha megtudná, még meg is találna sértődni, úgy gondoltam...

— Bencsik Gábornál már volt?

— Nem.

— És Suhajik Matyónál?

— Ott sem.

— Miért jött el hozzám?

Már ordított.

Seszták mosolyogva ezt mondta:

— Mert magának van a legtöbb köze a halott cigányhoz!
Bednárik András elsápadt.

— Hát mennyit is ad a halott cigány szép koporsójára? Bednárík András felemelte a kezét.

— Menjen!

Seszták megfordult és elindult. Aztán megállt és csak a fejét hátrafordítva azt mondta:

— De azért a temetésre eljöhet a fiával együtt.

Feléje rohant Bednárík András, de már akkor Seszták az utcán volt.

Útközben, a cigánysor felé, nagyokat nevetett. Maga sem tudta, hogy mi jutott eszébe, hogy elment Bednárík András-hoz. De jól tette, hogy elment. Jól megmondta neki! Enni fogja most a méreg jó sokáig. Vén farizeus! Hogy a cigány csak negyed ember. Vajon mit fog mondani Ferjencsik, ha elmondja neki, hogy járt el vele Bednárík András? Márisának semmit sem szól, mert az megint csak jajgatna. Az orvosnak is tetszene.

Amikor megmondta Dorka nyanyának, hogy szép koporsót vesz a falu Tigrisnek, az kétkedőn ránézett.

— Nem igaz!

— Itt a pénz, ha mondom.

— Mutassa.

Aztán csodálkozott.

— Mennyi pénz!

— Eljön majd velem holnap és kiválaszt egy szép koporsót...

— Szegénynek már semmi haszna belőle... Megölték, és most szép koporsót vesznek neki... Minek az?! Jó neki a deszkakoporsó is... Építeni kell és minden olyan drága...

— Hát ne vegyünk akkor?

Most beleavatkozott Kari is.

— Nyanya, ne fogadja el a pénzt!

Dorka nyanya szigorúan ránézett.

— Hallgass! Ha az emberek jót akarnak tenni, nem szabad őket megbántani avval, hogy visszautasítjuk jóságukat.

— Most már hiába tesznek jót!

— Szép koporsóban fog aludni Tigris... Szép koporsóban...

Másnap bement Seszták Dorka nyanyával a városba.

Hosszú volt az út. Egymás mellett lépegettek, de valahogy nem akart megindulni közöttük a beszéd. Egész világok voltak közöttük. A cigányasszony bizalmatlansága, amelyet, akármennyire is jót tett vele Seszták, nem tudott teljesen

levetni, mert más fajtájúval állt szemben. Seszták sem tudott megszabadulni valami különös szégyenérzettől. Szégyellte, hogy cigányasszonnyal megy. Ha emberek jöttek szembe az országúton, néha visszamaradt kissé, lehajolt, hogy megigazítsa cipője zsinórját, nehogy azt higgyék, hogy a cigányasszony hozzá tartozik, aztán szidta magát árulásáért, és ha megint emberek jöttek, kihívóan a szemükbe nézett, és szorosán Dorka nyanya mellett ment, nehogy egy pillanatig is kételkedhessenek abban, hogy egymáshoz tartoznak.

Mentek egymás mellett. Valami összefűzte és valami elválasztotta őket.

A „halottboltban“ — ahogy Dorka nyanya nevezte — sokáig alkudoztak, de végre is megalkudtak. Dorka nyanya ottmaradt, mert meg karta várni a szekeret, mely elszállítja a koporsót a faluba. Seszták elbúcsúzott tőle és lassú, megfontolt léptekkel róni kezdte az utcákat, és nézegette a táblákat a házak falán és már előre örült annak, hogy fog mindenki csodálkozni, ha már nem lesz „lyukas-lyukas“ az arca.

Végre felfedezte egy főorvos tábláját. Egy keveset gondolkozott és mosolyogva belépett a házba.

XXVII

Futala felesége nem tudott egyedül megbirkózni a nagy nyári munkával. Segített a sok gyerek, még öreg anyja is kiment a mezőre és reszkető kezekkel dolgozni próbált, de hiába, a munkát nem tudták elvégezni. Engedelmes szolgál a föld, szelíd szolgál, szót fogad az erős, inas férfikéznek, de vigyorgó, lázadó szolgál, ha gyenge kezét érez maga fölött. Nem győzte Futala Katalin a sok munkát, esténként, amikor lefeküdt, kótyagos volt a feje az irtó fáradtságtól, és kótyagos volt a feje még reggel is, amikor felébredt.

— Jaj, meghalok még ebbe a sok munkába!

Reggeltől késő estig kint volt a mezőn, igyekezett, igyekezett, de ahelyett, hogy fogyott volna, csak nőtt a munka.

— Mihez is kezdjek, amikor olyan elhagyott vagyok, mint egy özvegyasszony?!

Mindenkinek elpanaszolta nagy baját.

Az emberek megértően bólongattak, de senki sem segített evvel rajta.

Két napig kibírta valahogy, de a harmadik napon már olyan volt, mintha láz fűtené, összefolyt a szeme előtt minden. Szidta magában a férjét, hogy olyasmibe keveredett, amiért a legnagyobb munka idején börtönbe vetették. Egyszerre csak nagyot gondolt. Nem messze az ő földjétől feküdt Bednárik András földjének egy része. Látta, hogy Bednárik András éppen ott volt. Hirtelen szaladni kezdett feléje. Megállt előtte.

— A maga fia miatt csukták le az én férjemet! Gyenge vagyok én, nemsokára gyerekágyas, öt gyerekem várja a kényeret, mihez kezdjek egyedül?! ... Szépen kérem, küldjön valakit, hisz elég embere van, aki dolgozna a férjem helyett ...

— Hát még mit nem! Hogy az én fiam miatt ül a te férjed? Haszontalan részeg volt az világeletében! Eriggy innét, bolond asszony! ...

— Hát ki miatt, ha nem a fia miatt?! Legalább magának lehetne szíve ...

— Még egyszer mondom, hogy eriggy, mert majd mindjárt olyat teszek, hogy magam is megsajnálom!

Akkor Futala Katalin lobogó hajjal futott végig a földeken.

— Jóembere-e-e-ek, gonosz a bíró!

A mezőn dolgozó népek felfigyeltek kiáltozására.

Este, amikor hazamentek a mezőről, erről beszéltek egy csoportban.

— Mi lenne, ha segítenénk neki? — kérdezi Kulifáj.

— Pedig segíthetnénk — hagyta rá Sinka.

A többiek is bólintottak. Aztán összebeszéltek és elosztották egymás közt, hogy ki mikor megy Futala földjére dolgozni.

Sesztáknak Ferjencsik mondta el, hogy mit beszéltek meg.

Nehéz, fojtogató csend feküdt a lelkeken. Sötét haragok és szenvedélyek kavargtak. Vihar előtt az égboltozat ilyen. És jött a vihar — a lélek megtisztult. Íme, friss és tiszta szelek fújdogáltak. Valami új és szép nőtt ki a szívekből: az örök emberi jószág. Igaza volt az orvosnak: Hinni kell az emberben ...

— Ki hitte volna ezt néhány nappal ezelőtt!

Ferjencsik rántott egyet szíján és kiköpött.

— Ismeretlen ország az ember ...

Márisa éppen aznap jött rá, hogy másállapotos, de valami visszatartotta attól, hogy megmondja. Inkább veszekedni kezdett a férjével amiatt, hogy az utolsó napokban annyira elhanyagolta foglalkozását. — Csak felveszed a kosarat, oszt mégy vele az úton, mintha nem is az volna a dolgod, hogy eladjál valamit. Azt hiszed, hogy én nem látom, hogy nem hibázik belőle?! Korábban kelj fel, ha túl akarsz járni az eszemen!

— Mi van veled? Olyan házsártos lettél, hogy már ki sem lehet bírni. Én szépről kezdek veled beszélni, te pedig mindig veszekedésre fordítod a szót . . .

— Igen, mert sosem hallgatsz rám! Már mindent elfelejtettél. De ilyen voltál mindig. Emlékszel, amikor a kolónián egyszer a Sztolár meg akart szurkálni, mert azt mondtad neki, hogy áruló, mert a Buják úrral, a mesterrel sugdolózott folyton és aztán, amikor összeveszett a Buják úrral és hozzád jött, hogy így, meg úgy, nem igaz az, amit róla mondtak és hogy ő mindig a munkásság pártján volt, te voltál az, aki a legjobban a pártját fogtad? . . . Ne higgyél ezeknek a parasztnak! Már megmondtam neked, hogy ma agyondicsérnek és holnap . . . Mit tudom én, hogy mi lesz holnap?! És hagyjál békén, ne kínozz folyton! Nem bírom már ki ezt az életet! Miért nem élhetek nyugodtan, miért kell mindig félelemmel lennem?! . . . Hisz, ha valami lármát hallok odakint, ki sem merem dugni a fejemet, mert attól félek, hogy valami szörnyűséget fogok látni. Félek! Fééééélek . . .

Keservesen sírni kezdett. Majd hirtelen egész szorosan odasimult férjéhez, magához vonta és csigázni kezdte csókjaival és harapásaival, és a kezével tépte és marta, és amikor már forrón gerjedt a férfi teste és a magáévá akarta tenni, hirtelen ellökte magától.

— Fúj, fúj, mindig csak azon jár az eszed! Ne nyúlj hozzám, utállak! . . .

Újból kitört belőle a sírás és ütötte a fejét az ágy támlájához.

— Beteg vagy, Márisa . . .

— Nem akarok gyereket!

Mindig halkabb lett a sírása. Aztán elaludt. Halkan és szabályosan lélegzett.

Seszták sokáig figyelte a sötétben. Milyen furcsa is az, hogy évek óta együtt él az asszonnyal és még mindig nem ismeri! Mi játszódhatott le a lelkében? Azelőtt nem is törő-

dött az ilyesmivel, de most izgatta a titok és nyitjára szeretett volna jönni. Azelőtt csak úgy vette észre az asszonyt, ha a főztjét ette, ha fölvette a tiszta ruhát, amit elébe készített, ha a testét kívánta. Amióta a faluba jöttek, azóta már mást is látott, fölfedezte, hogy vágyak és kívánságok vannak benne, a maga módján boldog szeretne lenni, és az ellenkezés, amelylyel az ő vágyakozásait fogadta, csak azért jelentkezett benne, mert kotlós volt, a fészket és fiókáját féltette. De most valami egész más nyilvánult meg benne, valami, ami túlnőtt az egyszerű testiségen, a kotlós ösztönös irtózásán mindennel szemben, ami a fészket veszélyezteti, valami szenvedély, amit sosem tételezett volna fel róla.

— Ismeretlen ország az ember . . .

Hisz a feleség is az! A feleség, akivel együtt élt, egy levegőt szívott és egy ételt evett. Mi mozgatja az ember természetét?!

Aztán az jutott eszébe, hogy visszautasította a szerelmét, azt mondta: Ne nyúlj hozzám, utállak! — és csak most jött tudatára annak, hogy meg lett sértve.

Márisa fekvésében kiszorította a közös ágyból, a háta egész az ágy szélén feküdt — dühösen lökött egyet rajta.

— Húzdj odébb, már aludni sem lehet miattad!

Márisa valamit morgott, odébbhúzódott, anélkül, hogy felébredt volna . . .

Sinka bejött a konyhába és nézte, hogyan főz. — Mi jó lesz ebédre? — Lekváros derelye . . . — Tyű, azt én nagyon szeretem! Jobban szeretem a maga lekváros derelyéjét, mint a feleségemét, mert az mindig olyan nagyot tesz elém. — Sinka odalépett a tűzhelyhez és beleszagolt az egyik fazékba. — Mit kuktáskodik maga itt? Menjen haza, kuktáskodjék a felesége fazeka körül . . . — Akkor Sinka valahonnét a nadrágja zsebéből nafy főzőkanalat vett elő és kavarni kezdett a fazékban . . . — Nem megy innét! Megmondom a férjemnek. — Nem szereti maga már a férjét. — Az nem igaz, szeretem! Gyuró, segítség, megeszi a derelyédet! — De Sinka csak nevetett fehér fogaival és egyszerre csak neki is lyukas lett a fogsora elöl, és a lyukon keresztül kiöltötte a nyelvét . . . — Nem, kell maga nekem, az én férjemnek is lyukas elöl a fogsora! . . . — És akkor egyszerre megint csupa ép foga lett Sinkának, és odalépett hozzá és táncolni kezdett vele és a kezével a melléhez ért. Akkor ő elszaladt előle, és elővette kezitáskájából tükrét és belenézett, de a tükörből is Sinka

arca mosolygott feléje. Egyszerre ott termett Kalináné. — Rokona magának Sinka, hogy annyit jár magához? — kérdezte. — Nem rokonom, de szép fogai vannak és van egy szép főzőkanala, amelyikkel jól tud a fazékban kavarni. — Kalináné csak nevetett, és két ujjával valami illetlenséget mutatott. Aztán Sinka kijött utána és két kenyeret adott neki, és akkor ő megadta magát, de már akkor Sinkán katonaruha volt. Aztán megint bement a kocsmá udvarára és táncolni akart, de senki sem táncolt vele, és az asszonyok ujjal mutattak rá . . .

Amikor reggel felébredt, nagyon kedvetlen volt. Egyáltalán nem aludta ki magát. De odakint már rőfögtek éhesen a malacok, a tyúkok meg már bejöttek egész az ágya elé és kapirgáltak türelmetlenül kodácsolva.

— Hess, hess!

Jozsó is felült az ágyában.

— Mama, ne keljen még fel, magához bújok egy kicsit.

— Hogyisne, majd ilyen nagy legénnyel fogok parádézni!

Mégis engedte, hogy hozzábújjék.

— Mama, olyan szépet álmodtam!

— Mit álmodtál, kis kakaskám?

— Jaj, hogyha tudnám. Pedig olyan szép volt!

— Butuska, hát még arra sem emlékszel, amit álmodtál?

— Miért, a mama mindig emlékszik?

Valami kínzó nyugtalanság vett Márisán erőt, álomfoszlányok villantak keresztül az agyán.

— Mindig olyan butákat kérdezel . . .

— Mama, mi lesz ma ebédre?

— Kavicsleves és neszesemmi tészta.

— Juj, be finom lesz! Azt én nagyon szeretem. De én csak akkor fogok enni, ha már a mama jóllakott . . .

— Te kis ravasz.

Seszták már jó ideig hallgatta behunytt szemmel felesége és fia tréfálkozását. Felnyitotta a szemét.

— Jó mulatást kívánok.

Mosolygott. Éjszakai haragja teljesen elpárolgott.

— Apuka, tudja mi lesz ebédre?

— Nem tudom.

— Találja ki.

— Brindzás galuska.

— Nem.

— Bab.

- Nem.
- Sült galamb.
- Nem.
- Nyárson sült kövér béka.
- Nem, nem, nem . . .

Seszták elgondolkozva ráncolta homlokát.

— Már tudom. Kavicsleves és neszesemmi tészta.

Jozskónak tátva maradt a szája a csodálkozástól.

— Hát ezt hogy találta ki?

Akkor Seszták az ölébe vette és kiugrott az ágyból, a nyakába ültette és körülvágtatott vele.

— Hopp-hopp, mert hallgatóztam . . .

Márisa elnézte hancúrozásukat, csendesen felkelt, felöltözött és kilépett az udvarra. A tyúkok hangos kodácsolással követték.

Szitából magot szórt eléjük.

— Egyetek, éhesek!

Aztán bement és tüzet rakott. Főzni kezdte a reggelit.

Arra gondolt, hogy egyik nap olyan, mint a másik. Hol maradt az a nap, amelyik boldogsággal fogja eltölteni a szívét.

XXVIII

A koporsó ezüstösen csillogott.

Tömjén és hullaszag terjengett a levegőben.

A pap ornátusa aranyból volt. Alul kilátszott fekete nadrágja és cipője és ez tompította ornátusa csillogását.

Amikor a temetésre készült és megmondta gazdasszonyának, hogy aranyruhát ölt magára, azt kérdezte az asszony:

— Miért? Hisz aranyruhában csak gazdagokat szokás temetni.

— Hadd lássák, hogy nem jár mindig pénzen az eszem. Azóta a végrehajtás óta kapzsi híreket költöttek . . .

— Ki hallott olyat, aranyruhában temetni cigányt?!

Fakó rongyok takarták a gyászoló cigányok testét. Unottan és közönyösen hallgatták a pap idegen éneklő imáját. A tragédia elszáguлдott fölöttük, egy időre felrázta, de a szürke mindennap, az élet, a taposómalom megint elfásította őket. Nézték a szép koporsót, de a halottat már elfelejtették. Az

épülő kalyibákra, a városi szemétdombokra, a kenyérre gondoltak, amely kőből volt és amelyért meg kellett szenvedni.

Dorka nyanya arca meg-megrándult.

A pap gépiesen mormolta a latin imádságot és közben arra gondolt, hogy egyszerű és szép szavakat kellene mondania. Keresztényi szeretetről, testvériességről, megértésről. Öreg cigány halt meg egy éjszakán, amely tele volt borzalommal és fenyegetéssel. Isten báránykája volt ő is! Amikor eljött hozzá az öreg cigányasszony és pénzt ajánlott fel neki a temetésért, visszautasította.

— Szegények vagytok ti!

Máskor is megtette, hogy ingyen temetett. De most úgy érezte, hogy ez kevés volt. Az aranyruhával tüntetni akart. Szembefordulni avval az embertelenséggel, amely az öreg cigány halálát okozta. Amikor a templomban utoljára szónokolt, arról beszélt, hogy Isten előtt mindenki egyforma. Képletekben és képekben akarta rávezetni híveit a megértés és a béke útjára. De maga érezte a legjobban, hogy szavai nem voltak meggyőzőek és senkibe sem markoltak bele erővel. Valami visszatartotta, hogy eljusson szava a szívekbe, és jóra fordítsa a rosszat. Sesztákra kellett gondolnia, arra, hogy ha nyíltan a cigányok mellé áll, egy úton halad a lázítóval és tekintélyével csak az ő helyzetét erősítené. Pedig ő volt az oka annak, hogy a falu ennyire elvadult! Magával hozta az istentelenség és a kételkedés szellemét. Azelőtt jó volt a nép, szelíd és béketűrő, ha túl is lépte az isteni és emberi törvényeket, meggondolatlan gyerek módjára tette ezt, anélkül, hogy megfontoltan rosszat akart volna. Amikor rárohant a nép a cigánygyerekre, hogy agyonverje, már lépett, hogy megvédje, de akkor megint Seszták volt az, aki megelőzte és megakadályozta a jóban. Aztán Sesztákat kezdték ütni. Láttá véres arcát. Valami szánalom facsarta el a szívét és megint oda akart menni, hogy keresztényi mozdulattal megakassza a tömeg haragját, de belül azt kívánta, hogy bár megölnék. Gyűlölte ezt az embert, aki semmi volt testben és állásban, és mégis valami titkos adomány segítségével befolyást gyakorolt a népre. Honnét ered ez az adomány? Isten vagy az ördög lehelte belé? Annak, hogy annyian vettek részt a falusiak közül a temetésen, örülnie kellett volna. De nem tudott örülni, mert érezte, hogy akik eljöttek, jobban hittek Sesztákban, mint benne. A végrehajtás óta keveset érintkezett a néppel. Nemigen járt el a házakba egy kis beszélgetésre, nem-

igen állt meg valakivel az utcán, hogy kikérdezze baja felől. Személyes sértésnek tekintette, hogy megtúrták maguk között a hét istentelent, nem közösítették ki őket. Rosszul tette! Megint el kell járnia a nép közé, nem szabad megengednie, hogy a lázító méreg a szívükbe hatoljon.

Gépiesen mormolta a latin imádságot. Előtte volt a sír szája. Kék volt a sír szája. Körös-körül a sírdombokon friss zöld fű nőtt, itt-ott egy virág színesedett, pirosan, kéken, sárgán. Elvonultak előtte az emberek, akiket ő kísért utolsó útjukra . . .

A hátában érezte Seszták pillantását. Megrázkódott alig észrevehetően. Gyorsabban mormolt.

Álmosan pislogtak az emberek. Türelmetlenül topogtak a helyükön. Az arcokon nem látszott szomorúság, csak halálos fáradtság. Mintha nem is emberi arcok, hanem valószínűtlen álarcok lettek volna. Nem gyászoltak az emberek. Gondolkoztak.

A koporsót leeresztették a gödörbe.

— Miatyánk . . .

Aztán a pap fölvelt egy rögöt és a sírba dobta. Egymás után hullottak a rögök. Nehezen és tompán. Mintha egy nagy dobot pergettett volna valaki.

A pap elindult. De a tömeg még nem mozdult, mintha várt volna valamire, mintha csak most jött volna tudatára annak, hogy valami történt és a temetéssel befejeződött.

Seszták előrelépett.

Valamit mondani akart. Beszédet tartani az életről, amely torz formáival szegény ellen kényszeríti a szegényt. Itt, a falu színe előtt, Ferjencsik, Sinka, Matala, Hnojár, az öreg Gringár, Kalináné, Hnojár Anna, Furgyik Gábor, még sokan mások, a cigányok előtt is hitet akart tenni a szegénység igaza mellett és a gazdagok igaza ellen. Rég elfelejtett szó keringett a fejében: osztályharc. De valami különös és nyugtalanító kedvetlenség vett rajta erőt. Próbálta kinyitni a száját, de valahogy nem tudta. Szégyellte magát lyukas fogsora miatt. Pedig szépen kigondolta a beszédet, amikor reggel elindult a fogorvoshoz, aki megígérte neki, hogy beilleszti az új fogat szájába. A fogorvos nem készült el. Lyukas fogsorral jött vissza a városból. Amikor megkezdődött a temetési szertartás, még elevenen éltek benne a szavak. Új, erős és fiatal

szavak, szavak, amelyeket csak a szeretet-gyűlölet, az emberben való hit tudott szülni.

Az emberek vártak valamire. Fáradt és álmos arcuk, mint-ha fölélénkült volna. De az élénkség lassan eltűnt az arcokról.

Érezte, hogy most már hiába beszélne. A pillanat, amikor nyitott tenyerek módjára kitárultak a lelkek, hogy magukba fogadják a szavakat, már elmúlt.

Lehajolt, és az egyik sírról letépett egy piros virágot.

Aztán elindult a piros virággal a kezében. A tömeg lassan utánament.

XXIX

Eddig Bednárík Andrásnak kedveztek a történések. Fekete lavina. Útjára gördítette, amikor lopni küldte Licskót. Akkor még nem tudta, hol fog megállni. Gördült a lavina. Néha úgy érezte, hogy láthatatlan szálakat tart a kezében, a végükön emberek és események mozognak. Néha a kezére nézett, megtapintotta ujjai hegyét, mintha holmi titokzatos hatalom jeleit kereste volna rajtuk. Behunyta szemét és erősen gondolt valamire, és meg volt arról győződve, hogy amire gondolt, teljesülni fog. És ha nem teljesült, mindenféle mentséget keresett, hogy magyarázza. Amikor Sosoly betört, megdöbbszent és valami különös félelmet érzett. Megállást szeretett volna parancsolni az erőknek, amelyeket útjukra bocsátott. És amikor fia is belekapcsolódott a sötét kavargásba, félelme csak fokozódott. Elég volt már! Nem tudta, hogy mitől félt, külső életében nem is mutatkozott ez a félelem, biztos léptekkel járt földjein és biztos hangon irányította dolgos seregét, mégis néha úgy érezte, hogy valahonnét valami veszély fenyegeti. Az erők, amelyeket elindított, ellene fordulhatnak.

A támadás után beszélni akart Miskóval, de maga sem tudta, hogy miért, elodázta a beszélgetést. Egy nap aztán maga Miskó terelte erre a beszédet.

Ebéd után voltak, szekér árnyékában heverték a mezőn.

— Amikor a kórházban feküdtem, mindig azon törtem a fejemet, hogyan bosszuljam meg magam . . .

Mintha saját magát hallotta volna Bednárík András. Ismerte azt az állapotot, amikor nem ízlik az étel, a levegő,

a víz, amikor csak egyre gondolt az ember: bosszúra. Egyforma volt a lelkük. Egymáshoz tartoztak vérrel, gondolattal.

— De most már aztán elég volt a háborúságból! Nyár van, dolgozni kell . . .

Fáradt volt és pihenni szeretett volna. Lenni megint csak gazdag paraszt, falusi bíró, földszerelmes, jó gazda. Körülnézett.

— Ha Isten is úgy akarja, jó termésünk lesz az idén.

Mosolygott.

Miskó is mosolygott.

Néhány napig nyugodtan élt Bednárik András. A sötét gondolatokat elűzte magától, csak a földre és a munkára akart gondolni. De aztán olyan hírek jutottak el a füléhez, amelyek újból nyugtalansággal töltötték el. Sesztákkal való találkozását a koporsó miatt, Futala Katalin átkozódásait már elfelejtette, de most újból végigélte ezeket a pillanatokat, és már nem látta függetlenül mindentől, hanem összefüggésben avval a nyílt lázadással, amellyel uralma ellen fordult a falu. Arról beszéltek, hogy a következő községi választásoknál már nem őt fogják megválasztani bírónak, sem másvalaki gazdag parasztot, hanem szegény embert, aki a szegénységgel érez, és leszállítja a magas községi terheket. Ki akartak lépni az agrárpártból, és meg akarták csinálni a szegények pártját. Arról is beszéltek, hogy aratásnál már nem elégszenek meg minden tizenegyedik kereszttel, hanem csak úgy dolgoznak, ha minden tizedik kereszt az övék.

Sokfelől érkeztek a hírek, nem is egy nap, de egyszerre zúdultak reá, mint a kártékony fekete hollók a búzamezőkre. Az istentelenek csinálták a zavart. De őket nem látta. Csak egy embernek az arcát és alakját látta folyvást maga előtt: Sesztákét. Már nem akart pihenni. Harcolni akart. Az apa haragudott akkor, amikor a cigányok ellen kovácsolt bosszút, de most a gazdag paraszt haragudott. És ez a harag, ha nem is volt olyan meztelen és sötét, de okosabb volt és kíméletlenebb. Az apa csak sebezni akart, vért fakasztani a vérért, de a gazdag paraszt pusztítani akart, valamit eltakarítani, ami az útjában állott.

Szívós kitartással, szenvedéllyel, okossággal és józansággal egy életet épített fel. Olyan életet, amelyben benne volt minden, ami értéket jelentett. Vagyon! Tekintély! Hatalom! Elérte azt, amit akart. Az ő szavát hirdette a pap, a jegyző, a csendőr, az emberek izzadsága és a föld párolgása.

És most veszélyben volt vagyon, hatalom, tekintély!
Bosnyák! Tetves házaló! Cigányprókátor! Hephep-hep...

Minden a semmibe veszett: csak ketten állottak egymással szemben. Már nem is emberek. Mozgások. Áramlások. Erők. Elvek. Sesztáknak el kellett tűnnie a faluból, és akkor vele együtt eltűnt mindaz, ami veszélyt jelentett. Arra gondolt, hogy felbujtja Licskót, hogy lesse meg valahol és szúrja le. Az elején tetszett a gondolat, de aztán elvetette, mert túlságosan kockázatosnak találta. Majd az fordult meg a fejében, hogy pénzt ígér Sesztáknak, ha elhagyja a falut. Ezt is elvetette, mert szégyellte volna magát, ha ilyen eszközökkel diadalmaskodik. Ő, aki valamikor egy egész falu ellenségeskedése és gúnyja dacára keresztülvitte akaratát! Aztán meg annyira emberismerő volt, hogy sejthette, hogy Sesztákot nem tudta volna megvesztegetni. Hisz csak a szemébe kellett nézni, már látszott, hogy megszállott ember. A papnak volt ilyen szeme, amikor a faluba jött.

Valami egész mást gondolt ki.

Valamelyik nap behajtott a városba. Szekere előtt a lovak földjeihez hasonlítottak, a hátuk erős volt és széles. A földek húzták szekerét. Élete szekerét. Gyí, földek! Gyí, lovacskaím!

A városban felkereste az agrárpárti titkárt, csizmás, tömzsi embert.

— Mi jó szél hozta erre, gazduram?

— Segítsen már, no, a titkár úr okos ember, ismeri a törvényt.

Elmondta a híreket, amiket hallott.

— De kérem, nem is a nép bűnös, mert az jámbor és tekintélytisztelő, eddig mindig hajlott az okos szóra, hanem egy odavándorolt idegen, bosnyáksággal foglalkozik, de gonosz kommunista... Attól kellene valahogy megszabadulni! Mert én mondom, annak a példája olyan ragadós, mint a szájfájás a lovaknál, egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy széjjelszállt a kommunista nyavalya az egész környéken...

Gondolkozott a titkár. Bajuszát bevette a szájába. Mozdulatai biztosak voltak. Csak az olyan emberek mozgásai ilyenek, akik hatalmat éreznek a hátuk mögött. Bankokat. Szövetkezeteket. Műtrágyakartelleket. Minisztereket. Földreformhivatalokat. Föltette szemüvegét. Ebben a pillanatban erősen érezni lehetett, hogy a csizma csak csalás volt, amellyel a nép

egyszerű szívéhez akart férkőzni. Az arca közelebb volt szemüvegéhez, mint csizmájához. Az arca hivatalnokarc volt.

Törvénykönyvben lapozott.

— Megvan!

Felolvasta a törvényt. Az egyes fontosabb helyeken, alulról fölfelé mozdította a kezét. Ujjai sárgák voltak a dohányfüsttől.

Bednárík András már tudta, hogyan szabadulhat meg Sesztáktól. Elégedetten elbúcsúzott a titkártól.

— Minden jót, gazduram, oszt látogasson meg minél előbb...

Amikor Bednárík András a szekere mellett gyalogosan kaptatott a meredek úton, Suhajik Matyóra gondolt. Az sokkal jobban rendezte be az életét, mint ő. Nem fáradságosan szerzte vagyonát. Híres szép legény volt fiatal korában. Már idősebb, gazdag özvegyasszony lett az első felesége. Amikor két év múlva meghalt, sokat sugdolóztak a faluban, azt beszélték, hogy üveget étetett vele. Másodszor is gazdag özvegyasszonyt vett feleségül. Ez is meghalt három év múlva. Akkor megint feléledtek a régi pletykák. Ki is jöttek a városi urak, szaglászta, a halott beleit magukkal is vitték, de semmi baja sem lett Suhajiknak. Csak harmadszorra vett el fiatal, szép leányt. A lakodalmán mondta is nevetve: Most már nősülhetek a begyem kedvéért is!

Szüksége lesz Suhajik Matyóra, meg az öreg Bencsikre is. Tervét csak úgy hajthatja végre, ha mellette lesznek. De mi sem volt egyszerűbb ennél! Egymáshoz tartoztak ők gazdagságuknál fogva. Ami neki fájt, az nekik is fájt, mert ami őt fenyegette, az őket is fenyegette.

A tisztelendő úrhoz is el kell majd mennie. A csendőr őrmesterhez is.

Véged lesz, bosnyák!

Ők voltak a falu fejei. Amit ők elhatároztak, az erősebb volt magánál a szentírásnál is.

Mire behajtott háza széles udvarába, már olyan jó kedve volt, hogy füttyörészett.

Már napok óta esett. Kivesztek a ragyogó színek a természetből. Az ég komoran szürke volt, akár egy tompán fénylő pléhlap, szinte érezni lehetett súlyát, amellyel ránehezedett a dolgokra. A mezők is szürkék voltak: másként a lucerna, másként a krumplimező, másként a rozs, a hideg, halvány zöldesszürkétől, a hideg, mély lilásszürkéig minden árnyalatban. Szürkék voltak a házak falai és szürke az országút, szürkén fénylettek a tócsák az országúton, hol fehéresen, hol kékesen. Szürkék voltak a vizek, és szürkék voltak az erdők. Az emberek és az állatok. Szürkék a szürkében. Mint-ha valaki letakarta volna az egész mindenséget egyszínű huzzattal, mint az urak bútorukat, ha nyaralásra utaznak.

Ezer hangú volt az eső. Szilajul ütötte a földet, számtalan apró lyukat vájt belé, paskolta a fák leveleit, verte a vetést, bugyborékolta a fák tövében, hahotázott az ereszek csöveiben. Egyhangú vad zene volt ez, olyan, mint az ősi tiszta emberek táncához szóló.

Az eső letörölte a poros fáradságot a dolgok arcáról. Zsíros sarakat csinált, csillogó frisseségeket varázsolt elő, fénylő jóllakottságokat teremtett.

Hahó! Ivott a világ. Egyetlen hatalmas szomjas száj volt. Vén iszákos szája. Fiatal istené. Tikkadt vándor szája. Szűz leányé, aki bátorságot ivott, mielőtt elvesztette volna ártatlanságát.

Néha-néha megmordult az ég és ez úgy hangzott, mint a jóllakott ember gyomrának megmozdulása. És a szél, a víg-haragos furulyás meg-megcibálta a dolgok üstökeit.

Pengette lantját a nyár, húrjait esőből.

A falunak nappali élete beszorult a házakba.

A padlást javígtatták a parasztok, a kilyukadt ereszt, kaszákat kalapáltak, fentek élesre, szekereket és szerszámokat javígtattak. A sok apró munka, amely a nagy mezei munkák miatt hiába várt elintézésre, most aztán elvégeztetett. Az asszonyoknak is elég dolguk akadt: befőztek télire, ruhát foltoztak, kimosták a gyerekek kóchaját. A házak kéményéből szürkén és egyenesen szállt fel a füst az ég felé. Néha az eső leverte és a szél elcsavarintotta.

Olyan szaga volt a falunak, mint a frissen mosott ruhának.

Néha kibújt a nap, olyan volt, mint a bújócskát játszadozó

gyerek. Kukucs, itt vagyok! Ilyenkor kimentek a parasztok a mezőre. Ujjukat bedugták a földbe, megnézték, milyen vastag a sár felülete, vizsgálták a vetést, nem törött-e el a szára, nem ázott-e el, lesz-e elég ereje, hogy felegyenesedjék, ha majd újból kisüt a nap. Aztán hazamentek. A fejükre üres zsákokat borítottak az eső ellen, mert esernyőt csak vásárnap használtak, akkor sem az eső ellen, hanem csak úgy parádéból.

Kulifáj a kovácshoz vezette a lovát. Betegen állott vagy két hétig az istállóban, pihent volt, hát ficáncolt. Ki is rúgott néhányszor.

— Hó, Marcsa, hó... — csitította Kulifáj a lovat és a nyakát veregette.

A ló neki-nekiugrott és magával rántotta.

— Ne bolondozz már!

Megrántotta a zablát. A vason kopogtak a ló fogai, és fehér nyála csöpögött.

Már két éve annak, hogy megvette, de még mindig nem ismerte ki egészen. Nem volt vad, csökönyös sem, csak játékos kedvű. Rendszerint olyasvalamit csinált, amit az ember nem várt volna tőle. Egyszer otthagya a kabátját a vályún, hát nem széjjelrágta! Utána olyan volt, mintha nevetett volna. Azóta nem hagyott ruhát szája ügyében. Máskor meg pipája után kapott nagy sárga fogaival, ki akarta szedni a szájából. Szeretett rágcсálni. Néha csak úgy betyárságból meg is harapta gazdáját, megmarkolta húsát a fogával, de nem szorította meg, hanem csak morzsolta, mint a szénát. A szekér előtt is akármikor rájött a bolondóra. Megállt. Az Istennek sem akart tovább húzni. Kulifáj sosem verte meg. Beszért hozzá, mint valami emberhez. A ló hallgatta, füleit hegyezte, néha-néha felvágta a fejét, aztán egyszerre csak elindult. A falással sem volt úgy, mit más ló. Válogatott. Azt sem lehetett nála előre tudni, hogyan viselkedik majd a kovácsnál. Egyszer hagyta magát jámboran patkolni, máskor meg olyan volt, mint a sárkány, ha csak közeledtek feléje a tüzes vassal, már horkantott és ugrált, el akarta szakítani a láncot, amellyel oda volt kötve a karikához a kovácsműhely falában.

Szerette a lovát Kulifáj nagyon. Ha meg kellett volna válnia tőle, jobban fájt volna ez neki, mint akármilyen más nagy gyász. Amikor beteg volt, valamivel elcsapta a hasát, minden más dolgát elhanyagolta, csak az istállóban ült foly-

ton és beszélgetett vele. Időről időre megfogta a fülét és a hátát simogatta.

— El ne hagyj, édes lovam.

A ló szeme is szomorú volt, amikor gazdájára nézett.

Amikor aztán beöntést kapott és körbejártatta az udvaron, és az állatból kijöttek a beragadt fekete gombócok és a szelek, nagy hangon folyton ezt mondta:

— Kedves egészségedre!

És amikor megint evett, sírni szeretett volna örömében.

— Hát megszántál, édes lovam . . .

Akkor ízlett neki megint, hosszú idő után először a pipa.

Pedig nem is volt olyan gyönyörűséges ló a Marcsa! Hét éves lehetett a foga után. Neki mégis a legjobban tetszett. Más lovát csak fitymálta. Ha valaki a maga lováról beszélni hallotta, azt hihette, hogy a mesebeli táltos gazdája.

— Okosabb az a ló akármelyik embernél! Mert az ember eltűri a rossz szót. Ha meg is haragszik érte, hamar elfelejti. De az én Marcsám az nem felejt. A múltkor nagyon dühös voltam, azt mondtam neki, hogy a tetves mindenedet! Ez este volt. Reggel bejövök az istállóba, hát felém sem nézett, hiába hízelegtem neki. Csak aztán, amikor már nagyon udvaroltam, veregettem a hasa alját, megtörültem a szemét és az orrát, mert szereti ám az a tisztaságot, a nyakát vakartam, csiklandoztam, mint valami kelletős kisasszonyt, akkor bökött mellbe kétszer az orrával . . . Így szokott kibékülni . . .

Sokáig el tudott beszélni Marcsáról. (Úgy mondta: Márcsá.) Majdnem annyi ideig, mint földjéről. Mert a földje után az első a lova volt.

Ahogy ő mondani szokta:

— A legelső a föld, azután jön a ló, azután csak sokára az asszony, mert avval csak kevés haszna, de annál több bosszúsága van az embernek.

Néha tréfásan ingerelte a feleségét.

— Hisz ha te asszonyban olyan volnál, mint amilyen lóban a Marcsa, be jól összepásznánk! . . .

A kovácműhely fészere alatt már várakozott néhány paraszt. Misztrik, a kovács, olyan volt, mint holmi vigyorgó fekete ördög, odaszólt Kulifájnak.

— Hát ma milyen kedvében van a táltos, pipázik-e vagy nem dohányos?

— Hisz, ha én azt tudnám!

Nevettek a parasztok, mert ismerték Kulifáj lovát.

Amikor Misztrik odapászította valamelyik ló körmére a tüzes vasat, kesernyés-büdös ízű füst vette körül az arcát, csak a szeme fehérje világított. A füst mindent átjárt.

Malina Mátyás az orrához emelte a karját, megszagolta kabátját.

— No most aztán finom szagom lesz.

Furgyik Gábor nevetett.

— Igaz is! Miért nem éget tömjént, Misztrik mester?

Misztrik azon nyomban visszavágott:

— Nem lehet azt, mert akkor megszökne Kulifáj gazda, nem szereti a tömjénszagot.

Nevettek. Még Kulifáj is. Nem haragudott, ha csipkedték istentelen volta miatt.

Misztrik abbahagyta néhány pillanatra munkáját, kormos karjával megtörülte izzadó homlokát, most még feketébb lett az arca. Nagyot húzott egy üvegből. Utána krákogott.

Most Kulifáj adta vissza a kölcsönt.

— Azt hallottam, hogy olcsóbb lesz a víz. Ne spóroljon vele, Misztrik mester. Vagy nem vizet iszik?

Így évődtek az emberek. Pihentek. Aztán a lovakról kezdtek beszélgetni. Szokásaikról a patkolásnál. Mert ahogy nincs egyforma ember, úgy nincs egyforma ló sem. Meg arról, hogy kevés ember van, aki helyesen tudna bánni a lovával, ha patkolja a kovács.

Malina Mátyás öreg huszár volt.

— Hiába, csak huszároknál tudnak igazán a lóval bánni. Ott azt tanítják, hogy: asszony elejétől, ló hátuljától óvakodj! Vigyáz is mindenki! A patkolásnál nem egyszerre veszik fel a lábát, mert megijedhet, oszt kirúghatná az ember fogát, nem ám! Először a nyakát veregetik, aztán a hátát, lecsúsztatja a kéz a farán, simogatja a lábát és csak aztán mondja: auf! Így aztán megszokja a ló a kezet, nem idegenkedik.

Furgyik Gábor is huszár volt valamikor.

— Igaz! De nem mindig van ám ez így jól. Volt egy ló a mi századunkban, a Citróna névre hallgatott. Szép sárga magasállású kanca volt. Az Isten sem tudta megpatkolni! Nehéz volt még a kovácsműhelybe is bevinni, mert csak érezte a szagát, már szállt az elejével a magasba, mint a griffmadár. Valahogy csak bevitték, de akkor kezdődött el az igazi haddelhadd...

Kiköpött.

Malina mindjárt felhasználta az alkalmat, hogy közbeszólhasson.

— Biztos amikor először patkolták, nagyon megverhették. Emlékszik ám a ló, mint a gyerek...

— No, hadd folytassam. Cseh gyerek pucolta a Citrónát, bandzsított az istenadta, de meg kell hagyni, hogy jó lovas volt és különben sem gyáva legény... De ha úgy volt, hogy patkolás lesz, mindig kitalált valami ravaszságot, hogy éppen akkor más dolga legyen. Így hát mindig más patkolta a lovát. Egyszer engem küldött az őrmester Citrónával a kovácshoz. No szerbusz, mondtam. Aztán mégis úgy tartott nálam, meg sem mukkant, hogy csodájára jártak. Még a kapitány úr is eljött megnézni!...

— Hát ezt meg hogyan csinálta?

Ravaszul mosolygott Furgyik és megtörölte a bajuszát.

— Hát kifundáltam, hogy nagyon csiklandós volt. Avval, hogy az ember a hátát vagy a nyakát simogatta, csak dühösítette. Nem sokat teketóriáztam vele, hanem csak úgy parasztosan mindjárt felvettem a lábát. Dehogy volt bolondos! Úgy tartott, mint a tőke...

Nevetett mindenki.

Furgyik körülnézett diadalmasan, mintha a hatást lesné, és csak azután mondta ki az ítéletet.

— Néha így jó, néha úgy jó. Az embernek ismerni kell a lovat. Jobban ám, mint a bibliát!

Ez egy kis oldalvágás volt Malina felé, aki bibliás ember hírében állott.

Szekér hajtott el a kovácsműhely előtt, és benne párnák között beteg asszony feküdt. Mihalik András felesége.

— Azt mondják, hogy már olyan nagy a hasa, mint a hordó, attól a sok víztől, ami benne van.

— Kár érte, még fiatal pedig!

Betegségről beszéltek és halálról. A cigánytemetés is szóba került. Furgyik szidta a fiatal Bednárikot, hogy miatta csukták be az Antit, az öccsét.

Most Kulifáj került sorra Marcsával. Már nem volt dolguk, de azért még ottmaradtak Malina és Furgyik, kíváncsiak voltak, mit művel majd megint a „Márcsá“.

Kulifáj hátrtolta a tarkójába szutykos kalapját, beleköpött a markába, szinte nekifohászkodott egész testével, fel-emelte lova jobb hátsó lábát, a maga jobb lábát egy kissé hátracsúsztatva, és a ló lábát ráfektette a bal combjára, aztán

két kezével, úgy, hogy két hüvelykujja a pata hátán feküdt, megfogta erősen. A ló rángatta a lábát, de ő egész testével ráfeküdt és nem eresztette.

— Ez a vorsriftos! — jegyezte meg elismerőleg Furgyik.

Marcса most jobbra dőlt, teste egész súlyával gazdájára feküdt. Közben Misztrik leszedte a patkót a körméről. Eddig még simán ment minden. Most faragni kezdte a körmét. Marcса úgy gondolta, hogy már eléggé kifárasztotta gazdáját, hirtelen nagyot rántott a lábán, de Kulifáj erősen fogta. Egy ideig ravaszul nyugodt volt, aztán megint megrántotta a lábát, először csak úgy próbaképpen, de aztán gyorsan egymásután rángatta. A vége az lett, hogy mégiscsak eleresztette Kulifáj.

Csak úgy csurgott arcáról az izzadság. Káromkodott egy nagyot. De türelmesen újból lehajolt, hogy felvegye lova lábát. Dehogya tudott hozzáérni! Fújt Marcса, jobbra-balra repült, fel-felvágta a farát nyihogva és sárgát frecskolt.

— Én bizony odavágnék neki — mondta Malina.

— Miiit? Hogy én az én lovamat megüssem? Inkább levágatom a kezem.

Misztrik csak hagyta, hogy bajlódják Kulifáj.

— Úgy látszik, ma pipázó kedve van.

És már hozta is a pipát.

Kegyetlen szerszám volt ez! Fadarab, amelyikbe lyukat fúrtak, vékony kötél futott karikába a lyukon keresztül.

Misztrik ráillesztette a kötél szemét Marcса orrára, aztán a fadarabot csavarni kezdte, úgy, hogy a kötél becsípte az állat orrát. Remegett Marcса orra, fehér nyála csöpögött. Fájt a pipa nagyon. Elöl fájt. Annyira érezte, hogy teljesen lekötötte a figyelmét, és hátul azt tehették vele Misztrik és Kulifáj, amit akartak.

Most már semmi érdekeset nem vártak. Malina is, Furgyik is készültek el.

Malina még azt mondta:

— Azért olyan lovat is láttam, aki még pipával sem hagyta magát megpatkolni. Külön szerszám volt az ilyen lóra katonáéknál. Felhúzták csigával a levegőbe, megláncolták előbb, mint valami fenevadat, csak aztán patkolták meg... Igaz, ilyen lovat csak egyet láttam.

Odakint esett még mindig. Hogy meg ne ázzanak a lovak, pokrócot terítettek a hátukra. Olyan féltő gonddal takarták le lovaikat, mint az anyák édes gyenge gyermekeiket.

Elköszöntek.

A lovak lelógó fejjel kocogtak gazdáik után.

A faluban nem történt semmi, és ami történt, az szürke volt és egyhangú, mint maga az eső.

XXXI

Valamelyik estére meghívta Bednárík András a gazdag parasztokat. Szokatlan volt ez, nem tudták mire vélni a meghívottak. Ismerték őt, tudták, hogy csak úgy hiába nem tart vendégséget. Azért mégis eljöttek mind, idejében.

— Isten hozta — üdvözölte Bednárík mindegyiket.

A jó szobába vezette vendégeit, hellyel kínálta őket a fehér-piros virágosan megterített asztalnál.

— Tessék, foglaljanak helyet.

Bencsik Gábort az asztalfőre ültette, Suhajik Matyót jobbra, Kartal Pavelt, aki nem volt valami nagyon gazdag, balra, maga csak szerényen az asztal másik felére ült le. Alig ültek, már bejött gazdaszonya, halkan köszönt és az asztal közepére tett egy tálcát, amelyen különféle itallal teli üvegek állottak. Amilyen halkan jött, olyan halkan ki is ment. Csak valami jó meleg kenyérszag maradt utána, mint általában a testes falusi asszonyok után.

— Ebből igyanak elsőnek, finom törköly ez — biztatta vendégeit Bednárík.

Hunyorított a szemével ravaszul.

— Kisüstön főtt, második folyás . . .

Nevettek a gazdag parasztok.

Suhajik Matyó, még mindig szép vörös arcú, bikanyakú ember volt, megpödörte legényes bajszát és fejével az ajtó felé mutatott, amerre kiment a gazdasszony.

— Hej, ha az én Katámnak ilyen ülője volna!

Koccintottak.

Kartal hangosan röhögött. Fogai már alig voltak, csak néhány fekete csutka éktelenkedett a szájában.

— Nagy betyár a Suhajik úr!

A többiek is nevettek. Megszűnt az első percek feszélyezettsége, és közelebb kerültek egymáshoz.

Megint koccintottak.

Suhajik krákogott.

— Most aztán mondja meg, tisztelt vendéglátó gazda, hogy miért hívott meg minket? Mert okos ember maga. Mondtam én mindjárt a Suhajik sógornak, hogy utoljára akkor hívott meg minket, amikor a szövetkezetet akarta megcsinálni, most is biztos töri valamiben a fejét. Mert az okos ember nem iszik hiába. Az italban ész van, és ha már lenyeli, akkor ne a nadrágjába eressze, hanem okosan használja fel... Igaz-e? — fordult Bencsik ravaszul mosolyogva a többiekhez.

— Súr — hagyta rá Kartal.

Suhajik is bólintott a fejével.

— Ej, ej... — ingatta Bednárík András a fejét. — Szívesen látom én magukat minden érdek nélkül!

Megint koccintottak. Ezt komolyan tették, mint az olyan emberek, akik tudatában vannak saját értéküknek.

Bednárík, hogy eloszlassa a megint komolyodó hangulatot, Suhajikhoz fordult.

— Matyó, ha már így együtt vagyunk, mondhatnál valami vígat. — Kacsintott. — Elmondhatnád, hogyan háltál az őrmestered feleségével, mialatt ő szolgálatban volt.

Kartal megint hangosan röhögött.

— Ez kell!

Bencsik azt mondta:

— De csak módjával.

Suhajik hosszú históriába kezdett.

Időről időre hangosan nevettek. Amikor az első történetét befejezte Suhajik, Kartal kezdett Amerikáról beszélni. Bencsik zarándokútjairól.

Suhajik hamiskásan oldalba lökte.

— És mondd csak, valamilyen szemrevaló zarándokló fehérnéppel nem akadt dolgod?

Bencsik szégyenlősen mosolygott.

Kartal röhögött és az ujjával mutatott reá.

— Lássák, lássák, aztán milyen legyen a közönséges ember, ha az ilyen szent életű is vétkezik?

Amikor az asztalhoz ültek, tiszta volt a terítő. Most már tele volt foltokkal a széjjelöntött italtól.

Disznók! — gondolta Bednárík András.

Egész idő alatt hidegen figyelte vendégeit. Mindegyikről eszébe jutott valami. Olyasmi, amiről csak halkan szokás beszélni. Bencsik adta a szentet, pedig mindenki tudta róla,

hogy zabigyereke volt egy lánytól, aki most szakácsnő a városban. Még most is, pedig már öreg volt, ha senki sem látta, meg-megveregette a leányok ülőjét, vagy az elejüket simogatta. Kartalról az a hír járta, hogy Amerikában, ahol vagyonát szerezte, már börtönben is ült. Hogy hencegett avval az amerikus szóval. Súr. Úgy mondta mindig, mint valami ítéletet, ami ellen nem volt fellebbezés. Sokáig gondolkozott azon, hogy meghívja-e őt is, de aztán muszáj volt, mert tekintélye volt a faluban. Suhajik az legalább nem szépítette magát. Világéletében az asszonyokon járt az esze, már felül volt a hatvanon, de igazi természetét most sem tagadta meg. Mindegyik takart valamit. De hát ilyen volt az élet. Hová is jutna az ember, ha nem dugná el rejtegetnivalóját?! Mégis közel álltak hozzá ezek az emberek! Gazdagok voltak. A gazdagok pedig mindig egymáshoz tartoztak, amióta világ volt a világ. A föld, a barom, a gép, a szerszám, a pénz rokonságot teremtett az emberek között. Miért is volt Suhajiknak olyan csúnya a leánya? Hiába mondta Miskónak, hogy jól tenné, ha feleségül venné, az csak nevetett. Ilyen rusnyát vegyek feleségül?! Pedig biztos jó feleség lenne belőle. Erős és dolgos, földje és pénze is van, mondta akkor neki. Hisz lehet, hogy igaza van, édesapám, csak az ágyba ne kellene befeküdni vele, felelte az a bitang kölyök. Hiába, Furgyik Elena felé húzta a szíve... Azért mégiscsak furcsa, hogy annak a szép Suhajiknak ilyen csúnya leánya volt. Egyszer megkérdezték tőle, hogyan lehetséges az. Nevetett és azt mondta: Énnekem kellett a szépség, mert szegény voltam, de a gyerekeim már lehetnek csúnyák, gazdag apjuk van... Igen! Még Suhajik tetszett neki valamennyi között a legjobban. Abban volt merészség és hamar megértette őt. Nem kellett neki annyit magyarázni, mint a többinek...

Kartal egy óvatlan mozdulattal feldöntötte az egyik üveget. Először megzavarodott, elpirult ügyetlensége miatt. Bednárakra nézett, de amikor látszólag senki sem tulajdonított a kidőlt üvegnek nagyobb fontosságot, megint visszanyerte rendes színét. Egész idő alatt valami különös izgalomban volt, mert érezte, hogy nem tekintik egyenrangúnak, mert neki csak negyvenhét hold földje volt, míg a többinek mindnek hatvan holdon felül. Hogy leplezze zavarát, amerikus nótát kezdett dúdolni. Hirtelen félbehagyta, és olyan mohón ivott, hogy az ital lefolyt szája szélén és foltot csinált fehér ingén.

— Milyen nótá volt ez?

— Amerikában evvel kezdenek minden ünnepséget...

Megint énekelni kezdett, de most már sokkal hangosabban. A vége felé már ordítva nekieresztette hangját.

— Nem szép nótá ez.

— Mit, hogy ez nem szép, még az elnök is azt énekli Amerikában. Magam hallottam, mikor mister Wilson énekelt...

— Mégsem szép. Énekeljünk valami mást. Valami szép szlovákot...

Suhajik énekelni kezdett. A hangja rezgett.

— A nagy hegyen, a kedvesem kisíííírja a szeméééét...

A többiek is belevágtak. Megváltozott, emberi lett az arcuk.

Egyik dal a másikat követte. Közben ittak. A fejüket nehezen megtámasztották. Az ének kiszállt a nyitott ablakon és összeölelkezett az estével, amely, mint valami bársonytakaró borult rá a falura.

— Fecskemadár, fecskemadár, vidd el a leveleeeeem...

Bús jókedvük volt a gazdag parasztoknak.

Egyszerre csak Bednárík András azt mondta:

— Mulatunk, mulatunk, pedig nincs okunk a mulatozásra!

Bencsik diadalmasan felütötte a fejét.

— Ugye megmondtam, hogy okos ember nem iszik hiába?!

Vén ravasz! — gondolta Bednárík. Hogy átlát rajtam! Elismerést érzett Bencsikkel szemben. Mindig is őt tartotta a legokosabbnak maga után.

— Hát igen, megvallom, hogy nem hiába hívtam meg a falu legelső embereit...

— Súr!

Hízeltgett Kartalnak a megtisztelő jelző.

— Megmondhatom, hogy miről van szó. Nem nézhetjük ölbe tett kézzel, hogyan lázítja ellenünk a bosnyák a népet!

— Antikrisztus! Amióta idejött, már az Istenben sem akar hinni a nép. Ki hallott olyat, hogy emberek kilépjenek az egyházból?! Nem ruha a vallás, amit akármikor le lehet vetni. Avval születik az ember, avval hal meg. Így rendelte el azt az Isten!

Bencsik keresztet vetett.

Suhajik és Kartal nem szóltak.

— A múltkoriban a városban akadt dolgom, mondok, be-

néztek a titkár úrhoz. Neki is elmondtam, hogy amióta a bosnyák a faluba jött, megbolondult a nép egészen.

Az asztalra csapott öklével. Ádámcsutkája fel és le mozgott.

— Új pártot?! Minden tizedik keresztet?! Egy nagy sz...!
Én mondom ezt, Bednárik András, az első ember a faluban.

Nyugodtabban folytatta.

— Mondják, hogy nincs igazam! Azelőtt senki sem látott különbséget gazdag és szegény között. Mert nincs is gazdag és szegény, csak lusta és szorgos van. Hát én nem voltam szegény? Mégis gazdag lettem. Miért?! Mert dolgoztam, mert nem ittam el, amit a föld adott... Azelőtt úgy éltünk, mint egy család. Amit mi mondtunk, jó volt magunknak, de másoknak is jó volt.

Ordított, hogy aszott nyakán kidagadtak az erek.

— A mi falunkban nem lesz kommunista!

Bencsik azt gondolta:

Attól tartasz, hogy nem leszel bíró a következő választáson.

Kartal azt gondolta:

Pedig nem ártana, ha egy kicsit megkisebbednél!

Suhajik azt gondolta:

Nem volna rossz, ha engem választanának meg bírónak!

Mégis komolyan és egyetértően bólintottak. Egyforma volt most az arcuk. A lámpa felülről rájuk vetette fényét. Az árnyékok arcuk csontjai alatt furcsa ábrákat képeztek. Négy öreg paraszt ült együtt. Öregember — gyenge ember. Öregember — beteg ember. Hamu helyett mamut mond. De ők az öregségen kívül gazdagok is voltak. Gazdag parasztok. Inas, kemény, küzdő emberek. A földdel és az emberekkel küzdöttek egész életükön keresztül. Mindenki ellenségük volt, mert mindenki irigyelte gazdagságukat. És ezért, akárhogy is gondolkoztak Bednárikról, kellett, hogy igazat adjanak neki, földjeik, barmaik, gépeik, pénzük parancsoló erejénél fogva.

— A titkár úr talált egy törvényt, amelyiknek a segítségével simán megszabadulhatunk a bosnyáktól. — Odament a szekrényhez, középső fiókjából kivett egy írást. Gondosan kisímtotta. — Itt van, ni! Felolvasom, hallgassák csak... — A torkát reszelte. A lámpa feketén füstölt, de senki sem vette észre. — Az olyan egyén, aki nem tartozik a község kötelékébe, vagyontalan, rendes foglalkozással nem bír, a község

terhére van, vagy viselkedésével sérti a közerkölcsiséget, a községből adminisztratív úton eltávolítható... — Lecsavarta a lámpát és körülnézett. — Értik? Ez annyit jelent, hogy ki lehet utasítani a bosnyákokat... — Fricskázott az ujjával. — Volt bosnyák, nincs bosnyák! — Nevetett. — Mi erre a törvényre való hivatkozással kérni fogjuk a kerületi hivatalt, hogy utasítsa ki Sesztákok. Mi fogjuk kérni! Mert mi vagyunk a falu fejei! Aláírjuk szépen, én holnap átadom a jegyző úrnak, ő meg benyújtja a kerületi hivatalnak. Pont! — Még egyszer fricskázott. — Volt bosnyák, nincs bosnyák! — Ráfektette öklét az asztalra és előrehajolt. — A többivel aztán már könnyen készen leszünk. Aki azt hiszi, hogy a bosnyák módjára izgágáskodhatik, az csak próbálja meg! Majd észretér, ha nem kap felesbe földet, lovat a szántáshoz, vetőmagot, ha hibázik. Énhozzám hiába jön az olyan! — Most kutatólag körülnézett. — És azt hiszem, hogy magukhoz is hiába jön. — Még egyszer körülnézett és már fenyegetés volt a hangjában, amikor kérdezte:

— Igaz-e?

Egyéniségével, mint holmi súlyos teher feküdt a többiekre. Suhajiknak, ki sohasem szerette az ilyen erőszakos módszereket, néhány pillanatra eszébe jutott, hogy szembe kellene helyezkednie a bíró akaratával. Mert az mégsem járta, hogy egy embert csak azért, mert más véleményen volt, tönkretegyenek. Kartalra nézett, majd Bencsikre, de azoknak az arcán csak egyetértést látott. Pislogott és vállát vont. Miért legyen ő az egyedüli, aki másként gondolkoznék?!...

Egymásután aláírták a papirost. Olyan nehezen járt kezükben a toll, mint a kapa, amellyel a földbe írtak.

Bednárík András gondosan összehajtogatta a papírt és visszatette a szekrénybe.

— Most aztán haraphatnánk is valamit.

Elhagyta a szobát, hogy szóljon gazdasszonyának. Néhány pillanatra megállt az udvaron és felnézett az égre. Licskóra gondolt és öszeráncolta a homlokát. De aztán elmosolyodott és kétszer fricskázott az ujjával.

Amikor belépett a szobába, gazdasszonya már nagy tálakban rakta az ételt az asztalra. Halványpiros füstölt oldalast, sárga csirkehúst, duzzadó rücskös kolbászokat. Babfőzeléket. Fehér kenyeret. Csengtek a villák és a kések, amint összeérttek a kezében. Az arca piros volt, mert Suhajik, mialatt a gazda kint volt, valami hamiskásat mondott neki. Kartal rö-

högve a térdét csapkodta. Csak Bencsik volt merev és szent, mint a templomi gyertya.

Az étel párolgó gőze megtöltötte a szobát.

— Csak tessék, tessék, vegyenek — kínálta Bednárik András a vendégeit.

A keze a zsebében volt. Ujjaival rejtve fricskázott.

Kartal a kezébe vett egy nagy darab húst és hallhatóan enni kezdett.

A falu már aludt. Csak itt-ott látszott világosság, mintha sárga szemük lett volna a házaknak.

XXXII

Mara lelkében nyomot hagytak a Licskóval eltöltött éjszakák. Az elején közömbös volt neki, fizetett, mint akárki más, később utálta, mert a bűn fűzte hozzá, aztán valami fura sajnálkozást érzett vele szemben.

— Mindenki rossz hozzám, csak te vagy jó — mondta Licskó gyakran és meglökte gyengéden nehéz fejével. Mintha barmaitól tanulta volna el ezt a mozdulatot.

Hányszor vágyódott Mara azelőtt arra, hogy valamelyik fiatal legényke, aki eljött hozzá, mert lázt okozott testében fiatal fölös vére, mondjon neki valami szépet, csak egy szót, vagy csak simogassa meg. De nem. Senki sem mondott neki szépet, senki sem simogatta. Eljöttek hozzá és elmentek tőle, a testük beszélt, a lelkük hallgatott. És ha már nagyon vágyódott szeretet után és magához szorította a legénykét, galambomnak, kis kakaskámnak, szeretőmnnek nevezte, akkor csak idegenkedést látott a szemében vagy gúnyt. Mintha csak azt mondaná: Lelketlen dolog vagy te, csak test, nem valók a szádba emberi szavak. És most neki is lett valakije, aki mondott jót és szépet, aki becézte a maga állati módján. Igaz, nála is nyomorultabb volt, azért tette, mégis jólesett a lelkének. És hiába kopogtattak ablakán a legények, senki másnak nem nyitott ajtót. Csak Licskónak.

Egy nap azt mondta neki:

— Gyere hozzám lakni.

— Az jó lesz! Legalább puha ágyban hálók, nem pedig szalmán . . .

Vigyorgott Licskó.

Nem is gondolkozott azon, miért hívta Mara magához. Egyszerűen tudomásul vette. Csak jó és rossz dolgok léteztek állati képzeletében. Jó volt enni, inni, aludni és szeretni, jó volt a csorda, a nap, a víz, a föld, jó volt minden, ami nem okozott fájdalmat és nem váltott ki ijedséget. Minden más rossz volt és ellenséges. Mara is jó volt. Olyan egyszerű igazság volt ez, mint hogy a nap melegen sütött, vagy az eső nedves volt. Hogy miért sütött melegen a nap, vagy miért volt nedves az eső, ki kutatta azt ki?! A jóhoz az is hozzátartozott, hogy Mara egy idő óta hímes neveket adott neki. Miért? Mert a lázból fakadtak ezek a nevek, amit a test akkor érzett, amikor összefonódott egy másik testtel. Hisz ő maga is ilyenkor szép nevekkal illette Marát. Azt mondta neki: Mama... Sárka. Hát léteztek ennél szebb nevek?! Hisz kedvenc teheneit nevezte Mamának és Sárkának! És amikor Mara azt mondta neki, hogy jöjjön el hozzá lakni, a hóna alá vette két ingét, az egyik virágos volt, két alsóját, két harisnyáját, kis tükrét és csorba fésűjét, bekötötte lepedőbe, elvitte hozzá, és evvel költözködését már el is intézte.

Aztán láthatták a falusiak, hogy Mara ebédet vitt ki Licskónak a legelőre. Röhögtek ezen és arról beszéltek, hogy még a végén összeházasodnak, szép pár lesz belőlük, szép gyermekeik lesznek.

— A leányok ragyásak, mint az anyjuk, a fiúk gyügék, mint az apjuk — mondta a félszemű Matala.

— Vagy az is lehet, hogy ragyásak is, meg gyügék is lesznek mind — tette még hozzá.

Másként is gondját viselte Mara Licskónak. Tisztán tartotta, mosott és foltozott reá. Mintha a férje lett volna, úgy törődött vele. Hogy nem volt a férje! Mit jelentett az? Férj és feleség az olyan emberpár, aki együtt hál és együtt eszik. Nem is törődött a népek csúfoskodásával. Ilyen volt a természetük. Vannak emberek, akiknek világéletükben csak csúfolódás jut ki. Neki is ez volt a sorsa. Ha azelőtt bement a templomba és szerényen odaállt valamelyik oszlop mögé, hogy ne igen láthassák, még a messzi közeléből is elhúzódtak az asszonyok, hogy ne kelljen az ilyen fehérszeméllyel egy levegőt szívni, ahogy a Bencsik felesége mondta. Pedig senki sem volt bűn nélkül való. Így állott a bibliában is, maga Krisztus Urunk mondta, amikor a népek meg akarták a bű-

nős asszonyt kövezni: Az vesse rá az első követ, aki bűn nélkül valónak érzi magát. — Szerette ezt a részt olvasgatni Mara. Licskónak is elolvasta nemegyszer. De hiába olvasta, mert egy ideig hallgatta, de aztán csak lekonyult nehéz feje és elaludt.

— Te álomszuszek!

Máskülönben alig beszéltek egymással. Licskó nem is érezte szükségét, Mara meg csak olyan dolgokról beszélgethetett vele, amik nem nőttek túl az egyszerűség határán. Állati életet éltek. A legegyszerűbb, a legelemibb ténykedésekből állt ez az élet: evésből, szeretkezésből, alvásból.

De a maguk módján boldogok voltak.

Bizonyos idő múlva, amikor már megszokta Licskó az új jólétet, követelőző kezdett lenni. Már nem elégedett meg avval, hogy csak vasárnap főzött neki Mara brindzás galuskát, máskor is azt akart enni. Ha kihozta neki az ebédet a legelőre, le sem vette a fazék tetejét, csak föléje hajolt és megszagolta a páráját.

— Már megint nem főztél brindzás galuskát!

— Honnét vegyek?! Uraknak való étel az. Drága.

— Nekem brindzás galuska kell! Rossz vagy!

Mint a makrancos gyerek hajtogatta ezt.

Gonoszul nézett Marára.

Egy éjjel, amikor nagyon fáradt volt Mara, mert egész nap a mezőn kapált, és Licskó szeretni akarta, ellökte magától.

— Eriggy már, te mindig éhes, másra sincsen gondolatod! Vörös erecskék mutatkoztak Licskó szemében.

— Rossz vagy! Rossz vagy!

Megverte Marát.

Attól kezdve gyakran összeverekedtek, mert Mara sem hagyta magát. Kihallatszott az utcára acsarkodásuk veszett lármája.

Az emberek megálltak és fejüket csóválták.

— A csendőröknek kellene ebbe beleavatkozni.

— Még agyonveri az az állat! — mondogatták.

Sajnálták Marát, amikor meglátták a karmolásokat és vér-aláfutásokat az arcán.

Hát még mit mondtak volna akkor, ha tudták volna, hogy másállapotos?

Gyakran gondolt arra Mara, hogy kiadja Licskó útját. Jobb sora volt neki azelőtt. Senki sem verte.

— Te fejnélküli, szedd a sátorfádat, de mindjárt, eriggy bűdös teheneid közé!

Licskó ilyenkor nagyon megijedt. Meg-meglökte nehéz fejével, nyöszörgött.

— Jó vagy ... Jó vagy ...

Mara megsajnálta, és maradt minden a régiiben.

Sokat gondolt a gyerekre, akit a szíve alatt hordott. Volt már neki gyereke. Kettő is. Fiúcska és leányka. Aranyból volt a hajuk. Ferkó és Katuska. De a háború alatt meghaltak vörhenyben. Akkoriban nap nap után vitték ki a kis koporsókat a temetőbe az asszonyok a vállukon. Neki két koporsót kellett kivinnie egyszerre. Talán Krisztus keresztje sem volt olyan nehéz, amikor fölment a kínszenvedés hegyére, mint az a két kis koporsó. Egy nap halt meg Ferkó és Katuska. Mostanában néha hallotta hangjukat és beszélgetett velük.

— Testvérkét kaptok.

Elállt az eső, visszazökkent a falu életének szekere a megszokott kerékvágásba. Parasztok dolgoztak földjükön, hátukra tűzött a nap, a földek szélén, mint piros pipacsok virítottak a kendők, csecsemőket ringatott bennük a szél. Néha felegyenesedett valamelyik dolgozó asszony, odalépett a háromlábú kendőbölcsőhöz és megszojtatta síró gyermekét. A naptól mintha aranyból lett volna a melle.

Licskó csordája a víz közelében pihent. Feküdtek a baromok szelíden és lustán, a szájuk ide-oda mozgott a legelés után kérődzésben. Csak a fekete szájú bika járt gerjedten körbe-körbe egy tehénnel. Kicsi volt a tehén, ha rátette a bika két lábát, lecsuklott alatta, gyenge volt ahhoz, hogy magába fogadhassa a nagy állat szerelmét. Egy ideig álltak, aztán újból kezdték körbejárásukat és folytatták a következő kísérletig. Keresztülléptek pihenő teheneken, nyugtalanították őket. Egy másik tehén is melléjük állott, és mintha segítségére akarna lenni a bikának, tologatta a kis tehenet hozzá és néha-néha maga is ráugrott. Körbe-körbe. Olyan volt ez, mint egy tánc. Nehéz és természetes tánc az ösztönnek. De könnyedség is volt benne. Amikor a bika fölemelkedett, olyan volt, mintha szárnya lett volna. És a kis tehén buta és szép és csalódott mozgásában volt valami az ősi buja asszonyok táncából a férfiasság oltáros jelképe körül. Körbe-körbe. Az első tánc volt ez a világ kezdetén, és az utolsó tánc lesz ez, ha majd megszólalnak az ítéletnap recsegő harsonái.

Körbe-körbe. Fehér nyál csöpögött a fekete szájú bikából, néha kapált egyet a lábával... Végre elérte a tehenet. A háta hatalmasan és görbén rajzolódt fel a háttérre, a teste meg-megrázkódott, mintha robbant volna benne valami. Egy kör volt a két állat egybeolvadásában. A föld megremegett. A tehén szeme olyan volt, mint a bágyadt asszonyé. Csak a fehérje látszott a bika szemének.

A levegőnek trágya és párzás szaga volt.

Egy feltűrt nadragú paraszt kendert áztatott a vízben. Asszonyok ruhát mostak. Libák gágogtak. Gyerekek hancúroztak. A víz a nyárról énekelt, a titkokról, amelyeknek tanúja volt folyásában. Helyenként örvénylett és fekete volt. Az ég kéken illegette magát a vízben.

Dús és termékeny párák szálltak a partokról az ég felé.

A fekete szájú bika meg-megrázta a fejét. Bögölyök nyugtalanították, nem győzte elkergetni őket bolyhos farkával. Nyakán púpot képeztek az izmok, másutt is megremegek minden mozdulatánál. Olyan volt, mint egy élő, nyugtalan hegy. A bögöly a fülébe szállt. Leszegte a bika a fejét, rázott rajta egyet. A bögöly nem repült el, csípte, a vérért szívtá. Kapált a bika haragosan. Aztán megmozdult, futni kezdett. Dübörgött a föld alatta. Port vert fel. Mintha nagy felhő futott volna a föld felszínén. Nagy hegy. Mozgó hegy. Élő hegy.

A víz felé futott, hogy megmerüljön benne, hogy kikeresse a bögölyt a füléből.

Licskó elállta az útját.

— Felhő, te!

Ráemelte a botját, vissza akarta riasztani, mert még elcsúszhatott rohanásában és lábát törhette.

De rohant a bika, véres volt a szeme, a szarva befelé hajlott hegyesen, gyilkosan. Az előbb még mozdulataiban benne volt az élet, de most a halál volt bennük.

— Bolond bika, hová rohansz?!

De rohant a bika vészes horkantással, nem állt meg. Nem játszani akart, ahogy már oly sokszor és ahogy Licskó gondolta, mert nevetett és készült a játékra. Rohant a bika leszegett fővel, a szarvára kapta és feldobta magasra. Licskó gerince eltörött, belei kilógtak, a lába megremegett gyengén, aztán már nem mozdult. Szeme féhéren meredt a tiszta kék égbe. A halál letörült arcáról minden bambaságot.

A bika kijött a vízből, megrázkódott, lassan odalépett a

holttesthez és megszagolta. Aztán visszament a csordához. Másik tehénnel kezdett körbejárni. Körbe-körbe.

Amikor Mara elé fektették Licskó holttestét, nem tépte a haját, sem a ruháját, nem sírt, nem jajveszékelt, csak azt mondta:

— Oda, az ágyra fektessék.

A kezét felemelte, és erre csendesen csoszogva kiment mindenki, és magára maradt. Csak kintről lehetett hallani halk mormolást. És ha most látták volna, csodálkoztak volna rajta, mert a fejét leszegette és meglökte vele nehezen és gyengéden Licskót és mosolygott. Aztán nem csinált semmit, csak ült ölbe tett kézzel és nézett mereven a levegőbe.

Így ült sokáig. A férjét látta, szép szál férjét. Elment a háborúba, aztán valahol bedobták egy sírba, meszet hánytak rája. Ferkót látta és Katuskát, aranyból volt a hajuk, aztán egy nagy légy repült Katuska arcára, és nem emelte fel kicsiny kezét, hogy elhessegesse magáról. Sok-sok arcot látott pirosan és gerjedten, amint fölébe hajoltak. Licskót látta, amikor hozzáhozták a legények, és amikor visszatartotta, hogy ne menjen ki az éjszakába. Nyelvet öltő gyereket látott, hallotta a csúf szót, amit utánakiáltott. A templom tornyát látta. Egy kapát. Egy tál brindzás galuskát. Ő volt a bibliai bűnös asszony, de nem kövekkel, hanem köveknél is súlyosabb fájdalommal dobálta meg őt az élet. Hol volt a Krisztus, aki megvédte volna őt?! Nehéz, lassú léptekkel — az öregasszonyok mozognak így — végigment a szobán és befüggönyözte az ablakokat. Aztán kiment a kamrába és visszajött egy kötéllel a kezében. Egy ideig önfeledten morzsolta, ahogy az olvasót szokták a vallásos asszonyok, aztán egy sóhajással felkötötte magát.

Alig észrevehetően ide-oda ingott a kötélén. Durva bakanca árnyéka óriásira nőtt.

XXXIII

Sosoly ingében néhány sovány tetűt hozott magával a börtönbe. Elvették ruháját, betették katlanba, kifőzték a tetveket belőle. Új ruhát kapott, darócból. Tetszett neki, forgatta, nézegette, mintha az ócskásnál alkudozna reá.

— Oszt, ha kimegyek, magammal vihetem? — kérdezte a fegyőrtől röhögve.

A fegyőr egyik szemével haragudott, a másikkal nevetett.

Az elején tetszett Sosolynak minden. Háromszor napjában meleg ételt evett. Negyven deka kenyeret is kapott naponta. Cellája szép fehér volt, szalmazsákja a vaságyon kényelmes. Dolgoznia sem kellett. Úgy érezte magát, mintha egyszerre csak úrnak nevezték volna ki. Csak ne lettek volna az esték! Ilyenkor zsongott a börtön a nagy csendtől, és előbújtak a gondolatok, amelyeket eltakart nappal a sok apró történés. Valami ijesztő volt ebben a csendben. A falak sutogtak. Valami megreccsent. A fegyőr végigment a köves folyosón. Egyenletes lépteinek a hangja ordítássá nőtt. Valaki sóhajtott. A tizennyolcas számú cellában Kerekes bőgött. — Búúúúúúú-búúúúúúú. — Minden este pontos időközökben. A fegyőr ráripakodott: — Ne szimuláljon! — De Kerekes csak tovább bőgött. — Ha el nem hallgat azonnal, a sötétbe tesszük, ott aztán bőghet ítéletnapjáig! — Kerekes elhallgatott. Aztán megint kezdte. Aztán csend lett. Irtó csend. Mintha egy óriási vízvezetékéből pillanatonként kihullott volna egy csepp víz... Csepp-csepp... Csepp-csepp... Itt szenvedett Kondor József. 1928. február 16-án hoztak be a zsaruk. Az ajtóba volt bevésve. Még sok más név és panasz. A sok írás összezavarodott. Megnőtt. Itt szenvedett! Ittszenvedettitszenvedettitszenvedettittsz... A szeme a rácsos ablakra tévedt. Fehéreskéken az ég egy darabja látszott. Halkan és messziről behallatszott a kisváros zaja. Mily jó volt az utcákon csavarogni. Mindenki őt nézte, amikor végigment a városon és egy póznán Baťa-plakátot vitt. Kíratok. Lakodalomlakodalomlakodalommm... Kariiii... A fejére húzta a takarót és sírni kezdett. És reggel megint minden jó volt, megint minden tetszett. A barna rántott leves, amelynek a tetején pirított hagymaszálak és faggyútepertyűk úszkáltak, ízlett és jólesett a kenyérke is. A félelem elmúlt. Elszállt, mint valami gonosz álom. Csak a röhögés az arcán lett mindig halványabb.

Valamelyik reggelen, a sétán maga elé meredt, folyvást a kavicsokat nézte maga előtt. Arcok voltak a kavicsok, régi ismerősök. Mindegyiknek megvolt a helye. Sárga, kék és fehér kavicsok. A tetejük már lekopott a sok emberi lépéstől hetek, hónapok és évek óta. Hová és merre vitt ez a kavicsos út? Hol volt az eleje és hol a vége? Ment rajta az

ember és nem fogyott el alóla sohasem. Sehol máshol ilyen kavicsokat nem látott. Talán csak a börtönök földjén terem az ilyen kavics. Színes kavics, mégis sápadt kavics. Ha valaki kiszabadul, annyi kavics marad utána, ahány napot töltött a börtönben. Hát utána hány kavics marad majd vissza? Gonosz volt az éjszaka, hiába várta, hogy bőgjön Kerekes, Kerekes nem bőgött. Egész éjszaka várta és nem tudott aludni. És reggel aztán megtudta, hogy meghalt Kerekes...

Hirtelen izgatott sugdosásra tért magához. Az előtte járó fogoly háta, amely eddig szögletes és esetlen volt, most egyszerre kerekesebb és mozgékonyabb lett.

— Madár!

— Madárka...

Az egyik fegyőr mátyásmadarat hozott magával a kertbe és letette az egyik virágágyba. A madár esetlenül ugrált.

Mosolygott a fegyőr, és jó lett az arca.

— Eltörött a szárnya szegénynek. Itt tartjuk, amíg meggyógyul, aztán eleresztjük...

Gyilkosok, betörők, tolvajok, késelők, szélhámosok, zsebtolvajok és ártatlanok jártak körbe a börtön kertjében, de most valamennyien ártatlanok voltak, mosolyogtak és ujjal mutattak a madárra.

— Látod?

A fegyőrök is ártatlanok voltak, nem vették észre, hogy a foglyok beszélgetnek, nem akarták meglátni, hogy mosolyogva hátra-hátra fordultak egymáshoz. Mintha a madár megjelenésével egyszeriben letörült volna minden gonoszsgot az emberek arcáról. Testvérek voltak a foglyok és az örök. A virágok, a fák, a füvek, a nyár színei egyszerre értelmet kaptak, mert eddig értelmetlenek voltak, olyanok, mint holmi kulisszák, valószínűtlenek és holtak. Mert eddig gúnyt űztek a foglyokból, amikor valami szépséget akartak köréjük varázsolni, a magas szürke falak és a rácsos ablakok tövében.

A madár félretartotta kis fejét, okosan figyelt, látszott teste remegésében, hogy ijedten járt a szíve. De lassanként megnyugodott és férgék után kezdett keresgélni a földön.

Sosoly a régi röhögésével röhögött:

— Madár!

A séta után egyébről sem beszélt cellatársával, mint a madárról. Úgy érezte, mintha kívülről kapott volna gyönyörűséges szép üzenetet.

Aznap minden cellában így érezték a foglyok.

És másnap reggel mindenki először azt figyelte, hol a madár. Már kalickája is volt. Ki- és beugrált a nyitott ajtócskán, csipegetett a kenderből, amit a fegyőr hozott neki. Aztán lehajolt és ivott magasra tartott csőrrel.

— Nézd csak, iszik.

— Madár . . .

A következő sétára kenyérmorzsát hozott magával Sosoly és odament a madárhoz és etetni akarta. A fegyőr ugyan rászólt: — Vissza a sorba! — de aztán máshová nézett, hagyta, hogy hívogassa magához a madarat. Bizalmatlan volt a madár.

— No gyere, Matyikám, gyere hát, nem bántalak . . .

Közelebb jött, felvett egy kenyérmorzsát, aztán megint elugrott. Sehogy sem tudta magához csalni Sosoly. Másnap már nem félt annyira Matyi.

— Csak többet beszélgethetnék vele, a kezemből enne.

A fegyőr hallotta ezt. A következő sétán megengedte neki, hogy a kis körben sétáljon a rózságy körül, ahol a rokkantak, a könnyű betegek, és a nyavalyatörősek. Most már többet törődhetett Matyival. Már egyáltalán nem félt tőle, a kezéből evett és ruháját csipkedte. Ha felvette a vállára, meg-meghúzogatta a fülét. Néha a szeme felé is kapott vagy játszott az ujjaival. Mindig szomorú volt Sosoly, ha vége lett a sétának és vissza kellett mennie a cellába. Már nem félt az éjszakától, és alig bírta kivárni, hogy eljőjön a következő reggel.

A foglyok is örültek Matyival való barátságának. Szeretetüket, amelyet a madár iránt éreztek, átvitték Sosolyra és ha a fegyőr nem figyelt, cigarettát, vagy dohányt csempészték a kezébe, a gangossal kenyeret küldtek neki.

Egy reggelen aztán hiába hívogatta Matyit. Nem jelentkezett. A többi fogoly is idegesen nézelődött. Nyugtalan volt mindenki. A fegyőr elindult megkeresni a madarat. Lassú és nehézkes léptekkel jött vissza, a kezében tartotta véres, megtépett testét.

— Széjjeltépték a patkányok . . .

Odadohta a tetemet a fűre. Legyek szálltak rája.

A foglyok arca komor lett. Csikorogtak a kavicsok bakancaik alatt. A gyilkosok, betörők, tolvajok, késelők, szélhámosok, zsebtolvajok — gyilkosok, betörők, tolvajok, késelők, szélhámosok, zsebtolvajok lettek megint. A fegyőrök újból

fegyőrök. Az ártatlanok is bűnösök lépteivel rótták az utat.

— Ne nézzen hátra!

— Három lépés távolság!

— Ne járjon a szája!

És Sosoly a kis madárhulla fölé hajolt és a kenyérmorzsát, amit a zsebében hozott, kiszórta elébe.

Kicsordult a könnye.

Érezte, hogy valami borzasztóan durva, valami borzasztóan kegyetlen történt. Felemelte a fejét és hosszú idő után megint észrevette, hogy körülötte magas szürke falak és rácsos ablakok vannak.

— Rafaj, vissza a nagy körbe, eleget markírozott!

És amikor még mindig nem mozdult, hozzálépett a fegyőr és meglökte.

Szomorúan lépegetett Sosoly, előtte a fogoly háta szögletes volt, és esetlen, alatta az út szürke és végtelen.

Az egyik fegyőr rászólt valamelyik fogolyra, az visszafeleselt. Majd ordítani kezdett, a szája tajtékzott.

— Patkányoook!

Három fegyőr fogta le. Aztán görcsökben fetrengett a földön.

A gángos lapátra tette a madártetemet és hátravitte a kertbe és eltemette. Félszegen körülnézett, hogy nem látja-e valaki és gyorsan keresztet vetett.

Másnap áthelyezték Sosolyt Dániel cellájába.

Dániel is cigány volt. Az éjjel felkötötte magát, de még idejében észrevették a fegyőrök és levágták. A nyakán még látszott a vékony halványvörös vonás, a kötél nyoma, amikor reggel belépett hozzá Sosoly.

Sosoly ijedten visszahőkölt.

— Csak be ne rezelj!

Ezekkel a szavakkal fogadta Dániel.

Olyan volt, mint a medve. Szeme alattomosan fénylett. Az ajka nagyon piros volt.

Egy síkvidéki magyar kisváros környékén cigányokból rablóbandát szervezett. Már bandája valamennyi tagját elfogták, de ő még mindig bujkált. Aztán körülvették a csendőrök rejtekhelyét, a revolverét használta, és a csendőrök viszsalöttek. Két golyóval a testében hozták be a börtönbe. Éjjel-nappal bilincsek voltak rajta, mert attól tartottak, hogy megszökik. És mert megszökni nem tudott, inkább felakasztotta magát.

Eddig egyedül volt gondolataival. De most már nem kellett hallgatnia.

Az első napokban csak ő beszélt. Néha már szédült Sosoly szavainak áradatától. Vig-gonosz rablóéletéről beszélt a legszívesebben.

— Néha bementem a Zöld fába, olyan murit csaptam, hogy csak!

Vagy arról beszélt, hogyan bujkált a csendőrök elől.

Később már kevesebbet beszélt. Most Sosolyra került a sor. Elmondta eddigi életét, Kariról beszélt, Dorka nyanyáról. Dániel hallgatta, és valami különös haragot érzett vele szemben. Zavarta és bántotta az állati és üde tisztaság, amely kisugárzott Sosolyból. Az elkeseredett és gyűlölködő ember visszautasítása volt ez. Egy pillanatig sem tudott gyűlölet nélkül gondolni azokra, akik idehozták. És ez a kölyök minden gyűlölet nélkül tudott beszélni a fegyőrökről, a csendőrökről, a vizsgálóbíróról.

— Marha roma, becsuktak olyasmiért, amiben nem vagy bűnös és még haragudni sem tudsz!

De hiába magyarázta Sosolynak, hogy vissza kell mindenkéért fizetni, Sosoly ezt nem akarta megérteni. Beletörődött a sorsába, mert a sors erősebb volt nála.

Sosoly csak csavarogni akart, röhögni fehér fogakkal, jólakni és szeretni.

Néha gondolkozott Dániel szavain, és ilyenkor keserűséget érzett. A rossz apró cseppekben eljutott a szívébe és néha azt gondolta, hogy igaza van Dánielnek.

A vére nagyon kínozta. Sokat gondolt Karira. Egy éjszaka Dániel nyögésére ébredt fel. Dániel észrevette, hogy figyel, ledobta magáról takaróját.

— Csináld te is, jó az!

Sosoly követte példáját.

Néha a felhőkkel szeretett volna Karinak üzeni. Nem tudott írni. Raportra jelentkezett, és megkérte a gondnok urat, hogy írjon Karinak helyette, látogassa meg, mert nagyon vágyódik a szíve utána.

Elment a levelezőlap.

Nyugtalanul várta Sosoly a pillanatot, amikor végre megláthatja Karit. Mindennap odaült a cella ajtaja elé és hallgatózott. Néha úgy tűnt fel neki, mintha nevén szólítanak, ilyenkor izgatottan fel és alá járkált, minden pillanatban készen arra, hogy kimehessen. Ha aztán nem hívták, dörömböl-

ni kezdett, miért nem szólítják már, egész biztos látogatója van.

Dániel kinevette.

— Mit forgolódsz annyit?! Már azóta biztos van valakije, meg is feledkezett rólad.

— Nem igaz, hazudsz!

Olyan dühbe jött Sosoly, hogy a tompa bicskával neki ment Dánielnek és felhasította a karját. Dániel öklével az arcába ütött.

Az ütéstől Sosoly elesett. Fekve maradt.

Dániel zavartan topogott.

— Te marha, hisz csak azért akartalak bántani, mert engem nem látogat meg senki . . .

Később maga Sosoly beszélt arról, hogy ha igaz, hogy Kari valaki mással összeszűrte a levelet, akkor, ha hazajön, levágja a haját, a hasa alatt leberetválja a szőrt, hogy mindenki tudja Kariról, hogy bűnös és házasságtörő asszony.

— Soha többé nem fogok neki parádézni!

Mutatta is mindjárt, hogy milyen mókás dolgokkal puhította meg a szívét.

Nagyokat nevetett Dániel.

— Cirkuszba kellene neked menni, bohócnak!

Egy nap mégis eljött Kari.

Amikor Sosolyt hívta a fegyőr, izgatottságában kabát nélkül, ingben akart kirohanni, és amikor a fegyőr nem engedte, majdnem birokra kelt vele.

— No látod?! — mondogatta folyton Dániel felé fordulva.

Aztán szemben álltak egymással. Kari riadtan mosolygott. Kis csomagot szorongatott a hóna alatt. Sosoly szomorúan röhögött fehér fogaival. Tíz percig tarthatott csak a látogatás, így írta elő a házirend. A fegyőr tréfálkozott Kari fiatalságán, megkérdezte tőle, hogy hány szeretőt hagyott ott-hon. Durvák voltak a szavai, anélkül, hogy durvák akartak volna lenni. Tíz perc. Keservesen kevés és keservesen sok! A két gyerek szembenézett egymással, és amit mondani szerettek volna, nem hagyta el szájukat, csak a szemükben volt. Közöttük állt a fegyőr, közöttük álltak a börtönfalak, a börtön szaga, a reménytelenség, ami át- és átjárt itt mindent.

Szorongatták egymás kezét és mosolyogtak egymásra. Néha mondtak valamit, de ez úgy hangzott, mintha nem is belőlük, hanem a falakból jött volna ki. Vége volt a látogatásnak. Megölelték egymást, sírtak, boldogok voltak és bol-

dogtalanok. Csak amikor már elmentek egymástól, jutott az eszükbe, hogy mit kellett volna mondaniuk, megfordultak, egyszerre indultak egymás felé, de akkor már késő volt.

Kint állt Kari a börtön előtt, még mindig szorongatta a kis csomagot a hóna alatt, nem engedték meg az urak, hogy odaadja Sosolynak, pedig szardínia is volt benne. Leült a börtön falához, könnyei potyogtak, felbontotta a csomagot és megette, ami benne volt.

Hirtelen felnézett. Egy cigánylegény figyelte.

— Mit bámulsz?

A legény úgy röhögött, mint valamikor Sosoly.

Leült melléje.

— Még nem láttalak errefelé. Hová való vagy?

— Mi közöd hozzá!

— Voltál már cirkuszban?

— Még nem.

— Akarsz eljönni?

— Mehetek.

Amikor elindultak, Kari még egyszer visszanézett a börtönre, de aztán felnézett a legényre, és úgy érezte, mintha Sosoly oldalán lépett volna.

Sosolyt egy hét múlva elszállították a javítóintézetbe.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy cigánygyerek, aki tisztán és fehér fogakkal tudott röhögni . . .

XXXIV

Valamelyik nap hivatalos írást kapott Seszták. Felbontotta és olvasni kezdte, de nem akart hinni a szemének. Az állt benne, hogy köteles elhagyni a falut, ellenkező esetben kitoloncolják illetőségi helyére.

— . . . Ezen határozat megfellebbezhető az Országos Hivatalhoz. A fellebbezés nem bír halasztó hatállyal . . .

Mosolygott Seszták. Nem lehet az igaz! Biztos tévedésből kézbesítették ki neki az írást, valaki másnak, hasonló nevűnek szólhatott. Nyugtalan volt mégis. Forgatta a papirost a kezében, méregette, mintha a súlyát akarta volna megállapítani. Újból és újból elolvasta, vizsgálgatta a hivatalos pecsétet és a cikornyás olvashatatlan aláírást rajta. Mégsem lehet

ez tréfa. Megdőbbsent. Valami nagy csalódás vett rajta erőt. De még remélt. Talán mégiscsak tréfa volt. Zsebre vágta az írást. Márisának nem szólt semmit róla. Hogy fel ne tűnjék, vette a kosarát és úgy indult el. Bement a kocsmába és átadta kosarát Sinkónak, megkérte, hogy vigyázzon rá, majd eljón érte. Aztán elindult a város felé.

Nem látta az embereket, akik szembe jöttek vele. Csak befelé tudott nézni a szemével. Azt hitte, hogy egyenes lesz az élete útja, bizakodott, gyereket kívánt, örült az életnek, jó akart lenni és mások testvére és tanítója a jóságban. Sebő felajánlotta neki, hogy négy hold kis földjét, amelyet eddig másnak adott ki árendába, neki fogja kiadni. Kijárt a földeskre és simogatta a szemével. Már a magáénak tekintette. Kivitte Jozskót és mutatta neki, hogy ha majd egyszer nagyobb lesz, akkor ő fog ezen a földön dolgozni és addigra több is lesz, nagyobb is lesz. A sorsjegyeken nem nyert. De nem baj. Még azért nyerhet. Hiába volt ellene Márisa, ő mégis mindig megvette az új sorsjegyet és bújtatottokban a nyerőlistát, és úgy szerette volna, hogy sok pénzzel lephesse meg Márisát. Azért a kosarát nem dobta volna el. A föld és a kosár két lovacska. Milyen más volt a falu. Hittek neki és bíztak benne. Voltak még ellenségei, de azok minden szegénynek ellenségei voltak... Valamikor semmi köze nem volt a földhöz. Idegen volt neki, mint ahogy a paraszti embereknek idegen a gép. De most szerette a földet, úgy érezte, hogy valami különös erő árad ki belőle, amely kedvet kelt a teljes és gazdag élet iránt. Milyen egyszerűen és mereven látta a dolgokat azelőtt, és a föld, a fakó föld, a szegény parasztok földje megtanította arra, hogy semmi sem egyszerű és merev, hanem sokarcú és mozgékony, örökösen váltakozó. Elvesztette hitét a régi szavakban, amikor úttalanul baktatott a munkanélküliség keserves hónapjai alatt. A föld volt az, amelyik megfiatalította hitét és új, erős és fiatal szavakat váltott ki belőle. És most valami durván és kegyetlenül benyúlt az életébe és kipenderítette az irányból, amelyet már oly tisztán és világosan látott maga előtt. Hová tűnt a síkság, a szép egyenes út?! Mindenfelől csak árkok, szögletes sziklák, hegyek és görbületek meredtek feléje. És a föld, a fakó föld, amelyre már majdnem rátette a lábát, hirtelen elcsúszott alóla. Megint sodorni fogják a vadvizek?...

Földek mellett ment el, és a földek vele jöttek, erdők mel-

lett ment el, és az erdők vele tartottak, hegyek között lépett, és a hegyek kísérték az útján. Az egész vidék hitét, bizakodását, vágyait, kétkedését és lázadását vitte magával.

Fussatok, földek!

Fussatok, erdők!

Fussatok, hegyek!

Keljetek szárnyra, támasszatok vihart, mondjátok meg a városban, hogy élni akar a szegény nép, boldog akar lenni, ember akar lenni!

Aztán ott állt a kerületi hivatal előtt. Valami különös, embertelen szag csapta meg az orrát, amikor fölfelé ment a lépcsőkön. Papirok, bútorok, államalkotó olajnyomatok, könyökben kikopott kabátok és lélekben kikopott emberek szagától tevődött ez össze. Személytelen szag volt. Másnak gyűlölet vagy szerelemszaga, földszaga vagy vízszaga, élet- vagy halálszaga, fiatalság vagy gyűlöletszaga van, de ebben a szagban semmi élot nem lehetett érezni. A merevség és a mozdulatlanság árasztotta ki magából.

Minek is ment föl? Hisz amúgy is hiába volt minden. Megfordult és lement a lépcsőkön, és újból ott állt a kerületi hivatal előtt.

Szövetkeztek ellene a falu hatalmasai. Mert biztos ők voltak azok, akik összefogtak ellene, hogy ne folytathassa azt, amit megkezdett. Bednárík, a csendőr őrmester, a pap. Megfizettek neki azért, amit ellenük tett. Szövetkeztek ellene. Mert érezték, hogy elindította a falut a jóság útján, és tudták, hogy az út végén az ő hatalmuknak romlása állt. Jóság? Haha! Lelkiismeret? Igazság? Marha volt! Esztelen, vak barom! Feltette magában, hogy csak a maga életével törődik, és ehelyett a mások baja közelebb állt hozzá. Most aztán mehet és szedheti a sátorfáját, és kezdheti az életet újból. Másutt is van élet. De nincsen gép, de nincsen föld, de nincsen emberség! . . .

Valaki meglökte. Elindult lassú léptekkel. Megint nem látott semmit. Aztán italszag csapta meg az orrát, felnézett és bement a kocsmába.

Estig együtt ivott Gégémel, a toprongyos csavargóval, akinek valamikor két háza is volt, de lecsúsztotta gégéjén.

Gégém elaludt. Seszták otthagya, tántorogva elindult hazafelé. Dalolt útközben és nagyokat kacagott. Néha elesett, megint felkelt. Egyszer nekitámaszkodott egy fának és hangerősen sírt. Késő este lett, mire hazaért. Belökte az ajtót nagy

lármaival. Márisa azonnal meglátta rajta, hogy részeg. De nem szólt semmit, csak elébe tette a vacsorát.

Komorán rágt a Seszták az ételt. Márisa hallgatása feldühösítette. A friss levegőn való járás kissé kijózanította, de most ültében a részegség gőzei újból a fejébe szálltak. Az asztalra csapott az öklével.

— Mit állsz úgy előttem, mintha temetni akarnál?! Hát utolsó vagyok én a saját házamban, hogy nem szólsz hozzám?!

Mély borzadásokról szólt Márisa szeme. Asszonygenerációk borzadásairól. Akkor néznek így az asszonyok, ha felfedezik párjukban az állatot.

— Ne nézz így reám!

Be akarta fűdni Márisa szemét a kezével, de a kezén keresztül is érezte borzadásos pillantását. Behunyta a szemét és még mindig érezte.

— Hunyd be a szemedet!

És ütötte Márisát, ahol érte.

— Te állat! Te állat!

— Hát állat vagyok neked? Hisz te vagy a legnagyobb ellenségem, semmi sem volt jó, amit tettem!

Márisa visszaütötte. A férfi elkapta a nyakát.

Jozsó a lármára felébredt. Leugrott ágyáról és bátran odaállt apja elé.

— És ne üsse a mamkát!

Egy kézmozdulattal elsöpörte a gyereket.

Estében beütötte testét az asztal lábába. Szinte ropogtak gyenge csontocskáái. Nem sírt, csak hihetetlen csodálkozás látszott rajta. Ez lenne az ő apja, aki valamikor „lyukas-lyukas” volt, de most már nem az! Talán azért változott meg, mert már nem volt „lyukas-lyukas”. Behunyta a szemét, mert nem akarta ilyennek látni.

— Gyilkooooos!

Nagyon messziről ért el Sesztákhoz Márisa sikoltása. De keresztüljárta testét, megkondult tőle a szíve, mintha valaki odaütött volna kalapáccsal. Eddig emelte a részegség, mozgatta tagjait, olyan könnyen járt tőle minden tagja, mintha pehelyből lenne, de most ráfeküdt súlyosan, valami lenyomta a fejét, a földhöz szorította gerincét, mintha egy nagy kéz szorítaná le teljes erejével. Csodálkozva és bambán ki akart egyenesedni, de csak esetlenül megfordult saját tengelye körül, a kezével olyan mozdulatot végzett, mintha valami

nehéz akadályt akarna elhárítani az arca elől, néhány tétova lépést tett az ajtó felé, aztán felcsuklott és gyomra undorító tartalma kiömlött belőle. Bambán felnevetett, száját esetlenül megtörölte, lerogyott egy székre, fejét az asztalra hajtotta és kinyújtott lábakkal elaludt hortyogva.

Márisa magához szorította a gyereket és befödte a szemét.

— Ki ne nyisd a szemed!

— Bűdös volt a szája, és megverte a mamkát és nem apám már nekem...

Felkapta a gyereket, betette ágyába, betakarta és a kezét fogta.

— Fáj, mamkám édes?

— Nem fáj, kisfiam... Csak aludj, nem láttál semmit sem, csak rosszat álmodtál...

— Csak fogja a kezemet. Olyan jó meleg a keze, mintha tejecskéből volna...

— Aludj, fiam, aludjál... Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy madárka...

És a mese simogató értelme mellett elaludt a gyerek.

Márisa egy sóhajással felkelt, rongyot vett elő és feltörölte a padlót. Aztán leült és alvó férjét nézte. Milyen vad volt az arca! A homlokába csapzottan lógott egy hajfürt. Hirtelen felkelt, odament virágos ládájához és az aljáról elővette malac formájú égetett agyagperselyét és méregette a kezében. Már nehéz volt. Papír és ércpénz volt benne. Minden fillért, amit félre tudott tenni, idedugott. Milyen boldog volt, amikor a perselyt megvette! Mindig az volt a vágya, hogy takarékoskodhassék. Maga sem tudta, hogy miért vette a perselyt elő. Talán arra gondolt, hogy nehéz napok jönnek, most nem fog a férfi keresni, és szükség lesz titokban megtakarított pénzecskéjére. Miért is gondolt erre? Hisz nem történt semmi, csak berúgott a férfi. Máskor is berúgott. Rég volt az. De valami az arcában az első pillanatban megérezte vele, hogy ennek a berúgásnak mélyebb oka volt. Ez a berúgás temetést jelentett. A vágyak és álmok és remények temetését. Valami történt! Nem tudta micsoda, de érezte, hogy a félelem, amely annyiszor elfogta, most már nem volt oktan, hanem fenyegető és kézzelfogható formákat öltött. Mindent el kell temetni! A vágyakat, az álmokat, a reményseégeket...

Kezükben volt a sorsjegy, megnyerhették volna vele a boldogságot, de nem az ő számukat húzták ki.

Elsimította a férfi homlokából a csapzott hajfűrtöt.
És evvel a mozdulattal már meg is bocsátott neki.

XXXV

Ólomból volt az éjszaka, és ólomszaga volt a reggelnek.

Amikor Seszták felébredt, Márisa már a tűzhely körül foglalatoskodott. Homályosan visszaemlékezett az estére, de csak akkor jött tudatára a törtéeteknek, amikor elkapta egy rövidke pillanatra Márisa nézését. Hol látta ő ezt a pillantást? Ráncolt homlokkal erősen gondolkozott, és akkor eszébe jutott, hogy így nézett reá az asszony az elmúlt éjszaka is. És abban a pillanatban irtózatosan érezte, hogy feje fáj, és rossz íze van szájának. Kiment a kúthoz, sokáig öblögette száját, hátrahajtotta fejét, játszott torkában a vízzel, hol jobbra tartotta a fejét, hol balra, és örült annak, hogy amíg így játszott, valami elodázódott, ami elodázhatatlan volt.

Olyan sokáig öblögetett, hogy beleszédült. Lábujjhegyen el szeretett volna osonni, mint gyerekkorában, amikor valami rossz fát tett a tűzre. Próbálta is a lábujjhegyre való állást, de mindig maga előtt érezte az asszony pillantását. Egy ideig tétován ide-oda járt az udvarban, nézte az aprójószág sürgését-forgását, de végre megemberelte magát és bement az asszonyhoz. Elmondta neki, hogy milyen írást kapott. Mialatt beszélt, mereven az asztal sarkára szegezte pillantását. Erősen elhatározta, hogy akármit is fog az asszony mondani, nem néz máshová.

— Megmondtam én neked mindjárt, hogy ne bízd el magad. Most aztán szedhetjük a sátorfánkat... Pedig hogy megszoktunk itten!... De hát mit lehet tenni?...

Mégis felnézett. Az asszony hangjában nem volt semmi támadás. Csak megadás és még valami, amiben hosszú idők óta mégis megrezdült az együttérzés. Megint mereven az asztal sarkát nézte.

— Szégyellem magam.

Az asszony legyintett a kezével.

— Sose szégyelld magad! Nem vagy te szent, hogy ne vétkezz...

— Hát nem haragszol reám?

— Használnék vele, ha haragudnék?

— Furcsa asszony vagy te, amikor nem volt okod, akkor haragudtál, most volna okod, és nem haragszol . . .

És akkor Márisa elmondta Sinkával való szerelmi játékát. Semmit sem tagadott le, mert nem akarta szépíteni szerepét, nem akarta elhallgatni, hogy már-már ott tartott, hogy megadja magát. Valahogy úgy érezte, hogy el kell mondania mindent, hogy nem szabad tisztázatlanul hagynia életének ezt a részét. Valahol, a lelke legmélyén, talán megmozdult valami kis bosszúérzés, és így akart büntetni.

Seszták eleinte komoran hallgatta. A harag, a gyűlölet, a becsapottság érzései váltakoztak benne, valami nagy zavart érzett és nem tudta, hogyan fogadja szavait. Ordítani szeretett volna, majd sírni, átkozódni, majd puha és kérő szavakkal megbocsátani. Egyedül volt az asszony, ő meg nem értett ahhoz, hogy a maga életét közelebb hozza hozzá. Amikor idejöttek, egymásra találtak, de aztán megint elvesztették egymást. És megértette az asszonyt. Nem akarta önzésében, hogy más szerelme legyen rajta kívül és ezért védekezett az ellen, hogy mások fájdalma és baja visszhangozzék a szívében és segíteni akarjon rajta. És ezért vágyódott Sinka után, és ezért házsártoskodott mindig, és ezért nem volt neki semmi sem jó, amit tett. Soha sem lett volna Sinkáé! Sinka nem jelentett semmit, mint ember és mint személy, csak mint valóságától megfosztott vágyálom bírt jelentőséggel.

Még sohasem volt ennyire közel hozzá az asszony. És felszabadult érzéssel hirtelen nevetni kezdett.

— Hát fontos az? Játszottál egy kicsit.

Az asszony elképedve meredt rá.

— Hát te ezen nevetsz?!

— Hát sírjak talán?

— Félttem neked megmondani, pedig már sokszor a 'nyelvemen volt, mert azt hittem, hogy megölnél, és a Sinkát is megölted volna.

Seszták elkomolyodott.

— El tudna ez minket egymástól választani?

Márisa hallgatott.

Egy kis idő múlva azt mondta:

— Ki tudja, kapunk-e lakást a kolónián?

— Elmehetek megkérdezni.

Vette kosarát és kiment a házból.

De Seszták nem ment el lakást keresni. Még remélt.

Délután Márisa átment Sinkáékhoz.

Sinkáné megtisztult arccal és széles mellekkel járkált ide-oda a házban, elvégezte az apró házi munkákat, de szemében csak az újszülött csecsemő látszott. Néha-néha föléje hajolt és beszélt hozzá.

— Milyen szép szeme van . . . Szemecskééje.

Márisa dicsérte a gyereket, és közben fürgén mozgott az ujjá, mint a lapuló nyúl füle a vetésben. Fehér ruhát javígtott.

Néha Sinka nagyon öreg anyja is felkelt álmodozó ültéből, odament a bölcsőhöz és mozdulatlan arccal megrázta száraz, fekete körmű ujjait a gyerek orrocskája előtt. Aztán visszault a helyére. Majd megint felkelt, odament a bölcsőhöz és megint megrázta ujjait a gyerek orrocskája előtt. Szinte óramű pontosságával tette ezt.

Aztán rákiáltott a menyére:

— Mit varázsolgat folyton?! Még valami baja lesz az én kis drágicámnak . . .

Attól kezdve az öregasszony már nem kelt fel, hanem időről időre ültében rázta meg ujjait. Ajka hangtalanul mozgott.

Addig, amíg Sinkáékhoz jött, valami különös, emelkedett hangulatban volt Márisa. Akármi is történt, akárhog is fájt neki, hogy el kell hagyniuk a falut, mégis boldog volt. Még egy titkát kellett elmondania a férjének, és akkor tisztázva volt minden, semmi sem állt titkos voltával középük. Este meg akarta neki vallani, hogy másállapotos. Mosolygott, ha arra gondolt, hogyan fog örülni a gyereknek. De most egyszerre szomorú lett. Nézte Sinkánét, a csecsemőt, az öregasszonyt. Különösen az öregasszonyról nem tudta levenni a szemét. Maga előtt látta, amikor gágogott az árverésen, és maga előtt látta mindazt a szenvedést, amely végül a csendes örületbe vitte, mozdulatokat végeztetett vele, amelyek értelmetlenek voltak és mégis mennyi érzést fejeztek ki. Ő is szeretett valamikor, boldog volt és boldogtalan, kacagott és sírt, vágyódott valami elérhetetlen után. És mit kapott az élettől? Egy kis helyet, ahol elülhetett, mindenkinek az útjában volt, és titokban mindenki azt kívánta, hogy bár már meghalna, hogy vége legyen a szenvedésnek, amit magának és másoknak okozott pusztá létezésével.

Nem! Nem szüli meg a gyereket! Nem mondja meg a férjének, hogy másállapotos. Nehéz volt a szíve. Ki tudja, mit

takart a jövő?! Ilyen szívvel nem akart szülni. A gyerek megérezné azt. Nem nőhetne szépre, erőse, olyanra, mint amilyennek ő szeretné. Majd egyszer, amikor könnyű lesz a szíve, semmi sem fogja zavarni boldogságát, akkor akar majd gyereket. Hirtelen megfájdult a feje. Úgy érezte, hogy ha még csak egy pillanatig is Sinkáéknál marad, megfullad. Gyorsan szedte a holmiját, valami köszönésfélét mondott és szinte futva kiment a házból.

És vacsora után, amikor Seszták átment Ferjencsikhez és Jozskó már csendesen aludt, lopakodva Éliás anyó háza felé vette az útját. Amikor odaért, a vénasszony éppen a háza előtt ült. Arca csak mint sárga folt látszott a sötétben.

— Dicsértessék.

— Mindörökké.

A vénasszony szájából nyugősen és reszketve és elformátlanodva jöttek ki a szavak.

— Mindig fázik a gyomrom . . . Szeretem a pálinkát. Puha belül kenyérkével szeretem . . . Jó meleget csinál a hasamban . . .

Aztán nyögve felállt és betopogott a házba. Márisa utánament. A vénasszony reszkető ujjakkal lámpát gyújtott. A feje meg-megrándult. Pislogott, mint a bagoly. Szárazan köhécselt.

— Nagyon öreg vagyok én már. A lábaim nem bírják, aludni sem tudok, csak nézek nyitott szemmel a levegőbe és várom, hogy magához szólítson a jóságos Úristen . . .

Hirtelen ráripakodott Márisára, egészen más, szinte fiatal hangon:

— Mit tátod itt a szádat, vetközz le!

Márisa lassú és határozatlan mozdulatokkal levetközött. Borzasztó ürességet érzett belül. Szinte erőltetni kellett magát minden mozdulathoz, mert ösztöne ezer hangon figyelmeztette valami nagy veszélyre.

A vénasszony közben kikérdezte férjéről, a drágaságról panaszkodott, az emberek rosszaságáról, akik a legszívesebben beárulnák a csendőröknek emberséges foglalkozása miatt.

— A múltkoriban is szaglálóztak nálam, felforgatták az egész házat, de túljártam az eszükön . . .

Hamis, magas hangon nevetett.

Gyermekkori mesék jutottak Márisa eszébe. Mint valami mesebeli boszorkányra meredt a vénasszonyra. Gyűlölte. Dohos szagát, ezer meg ezer ráncsal teli arcát, vékony csir-

kenyakát, a kezét. Olyan volt a keze, akár a csontvázé. Meztelen volt és hideg, mégis csupa élet. Ujjai fürgén mozgottak, mint megannyi fekete féreg. Irtó erőről tettek tanúságot. Biztos, amit egyszer megfogtak, el nem eresztettek. Kegyetlenség és szívósság volt bennük. Talán még a halálon túl is mozogni fognak a sírban. Elfordította a fejét. Érezte tapintásukat a testén. Megborzongott, mintha valami hideg és nyirkos szél érte volna. Behunyta a szemét. De még mindig maga előtt látta az ujjakat. Megnőttek óriásira. A vénasszony gúnyosan vigyorgott. A lehelete bűzös volt. Nem is szájából, az ujjából jött ki a bűzös lehelet. Meg akart mozdulni, de olyan gyenge volt, hogy nem tudott. A gyomra felfordult. Két komiszkenyeret látott. Fialat bajszos katonát. És az ujjak végigcsúsztak a testén és most legtitkosabb részéhez értek, égették, mintha tűzből lettek volna, és akkor hátradobta magát és nagyot sikított.

— Nem!

A vénasszony leszorította.

— Buta, tartsál, mert akkor nem tudok dolgozni!

Mellbe lökte. Felugrott fektéből és gyorsan kapkodta ruháit magára.

— De megfizetsz! De megfizetsz! — hajtogatta a vénasszony.

De már akkor Márisa kint volt és futott, mintha kísértetek üldöznék.

Még napok múlva is, ha a vénasszonyra gondolt, hánynia kellett.

XXXVI

Bednárík Miskó minden éjszakáját Furgyik Elenánál töltötte. Amikor besötétedett, fellopózott hozzá a szénapadlásra, és csak akkor hagyta el, amikor mozgolódni kezdett az aprójóság az ólakban. Sápadtan és fáradtan ért haza, még aludt vagy két órát, aztán kiment a mezőre dolgozni. Azelőtt boldogsággal töltötték el ezek a szerelmes éjszakák, utánuk sohasem volt fáradt, ellenkezőleg, hihetetlenül erősnek érezte magát, de most kiszívtak csontjaiból minden erőt és elégetlenséget támasztottak a szívében. Amikor a pirkadó haj-

nalban előreeső vállakkal, karjait lóbálva hazafelé tartott, néha felvillant előtte Kari képe. Már a kórházban is sokat gondolt reá, és vágyat érzett utána. Mintha a szúrásokkal együtt valami varázslat vagy méreg hatolt volna a testébe, nem tudott megszabadulni ettől a vágytól. A támadás után csak rövid ideig volt nyugta, azután megint elfogta a nyugtalanság. Ha szerette Elenát, akkor is Karira gondolt, és gonoszul marta és tépte a testét.

— Miért kínozol úgy? Azelőtt egész más voltál?

Gyakran oktanul avval vádolta, hogy megcsalja. Amikor idejött, a Malina Károlyt látta erre ólálkodni. Elena csak sírni tudott ilyenkor.

— Nyafogsz, mit holmi kisasszony!

Néha olyan erős vágyat érzett Kari után, hogy elhatározta, hogy felkeresi. Aztán mégsem ment el. Néha látta messziről, amint egy idegen cigánylegénnyel parádézott. Szidta. A férjét elvitték a csendőrök, lám milyen hamar megvigasztalódott. Nem is érdemli meg, hogy foglalkozzék vele gondolataiban. Néha feltette magában a kérdést, hogy mit is érzett Karival szemben? Szerelmet? Maga sem tudta. Egész más érzés volt ez, mint az, amikor még csak sétálni járt Elenával, és boldogság volt, ha megfoghatta a kezét. Utána is vágyódott, éjjel-nappal vele foglalkoztak gondolatai, de abban nem volt semmi kízó. Ez a vágy pedig kínoztá, mint valami rossz betegség, legyengítette, elvette étvágyát, kedvét az élettől.

Az apja is meglátta rajta, hogy valami baja lehetett.

— Mi bajod, beteg vagy?

Mégis minden éjszaka eljárt Elenához. Néha hozzá sem nyúlt, szava sem volt hozzá, csak feküdt mellette mereven.

— Mi bajod, beteg vagy?

— Beteg vagy . . . Beteg vagy . . . Te sem tudsz már egyebet kérdezni!

Néha meg vadul szerette újból és újból, amíg már könnyörgött neki, hogy ne bántsa, mert már olyan a teste, mintha fából lenne és a feje szédül.

Elena is lefogyott és sápadt volt.

Egy éjszaka avval fogadta Miskót, hogy másállapotos.

— Mi van azon? — mondta Miskó fitymálva. — Legfeljebb elhajtod.

Elena hallgatott.

Néhány nap múlva megkérdezte Miskó:

— Voltál már valakinél? Azt beszélik, hogy az Éliás anyó nagy mester az ilyesmiben, még a városból is eljárnak hozzá a kisasszonyok.

Elena erősen a szemébe nézett.

— És tudd meg, hogy nem megyek el sehová sem! Ki fogom hordani a gyereket, te meg feleségül veszel. Vagy azt hitted, hogy csak szalmazsáknak voltam jó?

Miskó megijedt. Amilyen bolond volt a leány, még kikiabálhatná, hogy gyereke lesz tőle. Nem lett volna helyes, ha még jobban ingerli. Valamivel le kellene csitítani. Eddig a szavától mindig megpuhult a szíve, formálhatta, mint a puha agyagot. Mindenáron időt akart nyerni, majd csak megokosodik a leány.

A bestia! Vigyázhatott volna jobban...

— Nem kell azért úgy tüzelni. Nem mondtam én, hogy nem veszek feleségül, csak hát az apám, hisz ismered, hogy milyen ember, még arra is képes, hogy kitagad, ha avval álllok elébe, hogy feleségül akarlak venni... Okosodj hát meg!

— Nem kell, nekem az apád pénze. Erős vagy, én is erős vagyok, megélünk mi szegényen is... Látod, az elején emiatt húzódtam én úgy tőled. Az apád pénze miatt, hogy pusztítaná el az Isten! Mennyi ideig jártál utánam, és én mindig megszöktem előled, mert tudtam, hogy hamarabb illik össze a ló a számárral, mint a szegény leány a gazdag legénnyel. Emlékszel, amikor a Stefkó Feróval táncoltam, pedig te hívtál engem, és akkor te mérgebben beverted a Feró fejét?... És amikor utána együtt voltunk, nagyon megsajnálalak, dehogyis kérdeztem már akkor: Szegény vagy? Gazdag vagy? — csak mentem veled oda, ahová hívtál. Miskó, a vízbe ölöm magam, ha most cserbenhagysz!...

Meghatva simogatta Miskó a leányt.

Azon az éjszakán megint úgy szerette, mint valamikor régen.

Hajnalban, amikor hazament, hol Elenát látta, hol Karit, hol az apját, majd erős kórházzagot érzett: minden körbe karikázott a fejében.

Aznapi nem ment dolgozni, csak hevert naphosszat felöltözve az ágyán.

— Mi bajod van, fiam?

— Ej, hagyjon békén!

A fal felé fordult, hogy ne lássa az apját, bedugta a fülét, hogy ne hallja neszezését. Elaludt. Álmában vért látott, a tüzes szemű kutjának megint cigányleányfeje nőtt. Aztán felébredt. Maga elé nézett, és ajkai mozogtak hangtalanul. Este elment a kocsmába és hajnalig mulatott. Verekedett. A következő nappal megint heveréssel és gondolkodással töltötte el. Úgy érezte, mintha csapdában lett volna. Este megint elment a kocsmába, de csak keveset ivott, aztán Elenához ment.

— Miért nem jöttél el? Annyit sírtam, hogy a kő is megszánt volna. Azt hittem, hogy haragszol... De legalább most itt vagy... Már nem sírok. Látod?... Nevetek...

Miskó mogorván hallgatott.

— Miért hallgatsz? Mondjál már valamit...

— Meleg van itt nagyon a padláson, gyere, elmegyünk egy keveset koncsorogni...

— Milyen jó szaga van az éjszakának!

Miskó csak néha szólt valamit. Elena bebújt a kabátja alá, karjával a derekát ölelte. A legény karja a vállán nyugodott.

— Olyan meleg a karod... Olyan erős.

A legény érezte, amint végigtapogatott ujjaival a karján.

— Ha így meglátna minket valaki a sötétben, azt hinné, hogy csak egy ember jár... Én itt sem vagyok, csak te vagy itt...

Felnevetett a leány és felmutatott az égre.

— Látod? Abban a nagy fényességes csillagban is te vagy... Miskó, hogyan fogjuk hívni a gyereket?

— Majd csak találunk valami nevet.

— Nem, azt akarom, hogy most mondd meg... No, mondd meg...

A vízhez értek. Feketén örvénylett a víz. Feketén örvénylett a szenvedély. Még mindig átölelve tartotta a leányt, rávezette a kis korlát nélküli hídra. A közepén megállott.

— Milyen hideg száll fel a vízből. Miskó, szoríts erősen magadhoz, fázom...

— Tudod, hogyan fogjuk hívni a gyereket?

A leány mosolyogva és várakozással feléje fordította a fejét.

— Sehogy! Értetted? Sehogy!... Nem leeeesz gyereeeeek!

De ezt már esése közben sikította. Nagyot csobbant a víz. Feketén örvénylett.

Még egyszer kiáltott, de ez már nagyon gyengén és nagyon messziről hallatszott.

Hol marad a nagy megkönnyebbülés? Mit tett? Akkor gondolta ki, amikor az ágyán feküdt, amikor mulatott a kocsmában, amikor Elena vállát ölelte. Ki a csapdából! Nagy, tüzes szemei voltak a kutyának. Emberfeje. Leányfeje. Elena-feje.

— Neeeeem!

A hold kibújt egy felhő mögül és megvilágította a vizet. Meglátta Elena fehér ingét.

— Szűz Mária anyám, csak most segíts!

Teljes erejéből úszni kezdett. Aztán elérte és a hajánál fogva a part felé húzta. Amikor már talajt érzett a lába alatt, karjára emelte és kivitte a partra. A leány feje hátracsuklott. Az ölében tartotta, betakarta kabátjával. A leány szeme csukva volt. Lehunyt szeme fehéresen világított.

— Szólj már...

Meg-megrázta, irtó erővel magához szorította, testével melegengette, és könnyei az arcára folytak. Vacogott a foga és vacogott a lelke a nagy belső forróságtól és hidegtől.

Aztán felnyitotta a leány a szemét. De mindjárt be is hunyta.

A melle halkan járt fel és alá.

És ez az éjszaka a vallomások éjszakája lett. Meztelen lélekkel állott oda Miskó Elena elé. Bírójának tekintette és elmondott neki mindent.

A leány felült és gondosan csavarni kezdte a vizet a hajából. A hold rásütött a fejére. Lágú és asszonyos mozdulatai voltak.

Mindent elmondott Miskó. Aztán várt, hogy szóljon valamit a leány. De a leány még mindig nem szólt semmit. Mégis olyan könnyűnek és tisztának érezte magát. Megszabadult minden piszoktól, ami eddig megmérgezte a lelkét és testében gonosz lázt okozott. Már nem vágyódott Kari után. Azt a rosszat, amit ellene elkövetett, most jóvátette: még nagyobb rosszat akart elkövetni, de jóra fordította. A pokol kapujában állott ezen az éjszakán: ördögök furulyáztak férfirészeken, fekete volt ez a muzsika, vad és gonosz és őrjítően fülbemászó. Csalogatta. Csili-csalogatta. Még egy lépés, és elnyelte a pokol. De vissza tudott fordulni.

A leány felállt, levette a szoknyáját és kicsavarta a vizet belőle. Ott állt most a holdfényben, valószínűtlenül és mégis

valószínűen. Teste vonalai tisztán látszottak. A hasa kissé, alig észrevehetően domborodott.

Miskó odahajtotta a fejét. A fülén keresztül, egész testével érezte a nagyot, a csodálatosat a leány testében.

— Gyerekem lesz!

A leány megrezzent.

És ez az éjszaka a megbocsátás éjszakája lett.

A hajnal pírja két tiszta arcú embert talált a patak partján. A víz is megfélelkezett az éjszakáról, már nem volt fekete, messziről kék volt, közélről piros, a homoktól, amely mint a bársony, borította alját.

Amikor elbúcsúztak egymástól, Miskó azt mondta:

— Beszélek az apámmal...

Egész nap várta az alkalmat. Délután a mezőn végre beszélhetett vele.

— Feleségül veszem Furgyik Elenát.

— Azt majd még meglátjuk.

— Hiába mond akármit, Isten engem úgy segéljen, hogy feleségül veszem!

— A macádat akarod elvenni?!

— És ha ezerszer is a macám volt, mégis elveszem!

— Akkor pedig én, édes fiam, kitagadlak.

— Hát azt hiszi maga, hogy minden a gazdagság?! Igen, sokat lehet érte venni... De vegye meg vele a lelkem nyugalmát! Tegnap meg akartam ölni, a vízbe akartam fojtani Elenát. A macámat, ahogy maga mondja. No, mit tátja a száját? Igen, gyilkost csinált belőlem a gazdagság! Mert szegény leány Elena, mert félttem magától, mert a fia vagyok és szeretem a gazdagságot én is... A fia vagyok. Ki ismerne engem, ha nem az volnék? Gyerekkorom óta egyebet sem hallottam: A Bednárik András fia így, és a Bednárik András fia úgy... Azt hittem, hogy nekem mindent szabad... Hisz nem is vagyok külön élő ember, csak a maga árnyéka vagyok! Ami bennem van, azt mind magától kaptam... Ki akar tagadni? Tegye meg! Elenának a kis ujját nem adom a maga egész gazdagságáért... Nézze a karomat! Erős vagyok!... Gyerekem lesz... Hisz ha tíz életem lenne, az is kevés volna ahhoz, hogy jóvátegyem bűnömet Elenával szemben!...

Legyintett a kezével.

— De nem ért maga ahhoz...

Elment.

Bednárík András utánanézett. Az ádámcsutkája néhány-szor fel és le mozgott. Pislogott öregén.

Eddig minden sikerült. Biztos szőnyeg volt az élet: va-gyon, hatalom, tekintély. Még az Isten is segítségére volt, mert eltakarította Licskót és Marát. És most saját vére lá-zadt fel ellene. Széjjelzüllik a nyájacska, melyet eddig hű pásztorként istápolt és gyarapított. Eltévednek a báránykák a pusztaságban, és senki sem lesz, aki magához csalogassa őket édes szóval. Széjjelzüllik a nyájacska, és széjjelzüllik a vagyon. Nem Sesztákon keresztül tör be a szegénység a gazdaságba, a fián keresztül. Valahol egy gyerek nő, a sö-tétben van még, de aztán egy nap csak kijön a napvilágra és ereiben szegényvér fog folyni. Unokája lesz! Hogy örült valamikor ennek a szónak. A nyelvére tette, úgy ízlelte, mint holmi nagyszerű falatot. De most keserű lett a szája tőle. Milyen ellenséges és fenyegető jelentősége lett a valamikor kedves szónak! Unoka — öröm? Nem. Unoka — bánat! De ne higgye az a bitang, nyakas kölyök, hogy meghátrál előle!

Igenis, ki fogja tagadni!

Még eddig sohasem adta meg magát senkinek sem, min-dig ő volt az erősebbik. Letúrta a földet, és letúrta az embert, ő, Bednárík András, a legelső ember hetedhét környéken. A fia előtt sem hajtja meg a fejét. És ha nem hallgat a jó szóra, megteszi még azt is, hogy feleségül veszi gazdasszo-nyát és gyereket ölel belé. Azért, mert ő hatvannyolc éves, még képes ilyesmire. Hisz a múltkoriban is Éliás anyónak kellett praktikálnia, mert bajba került az asszony.

Bitang kölyök! El akarta tenni láb alól a macáját.

Különösen mosolygott. Aztán lehajolt és széjjelmorzszolt kezében egy kalászt.

Sárga magokat tartott a tenyerén.

XXXVII

Seszták néhány nap alatt elkótyavetyélte kosara tartalmát. A kosár üresen állott.

— Hát új holmit mikor veszel? — kérdezte Márisa.

— Minek?

— Úgy beszélsz, mintha már vége lenne az életnek.

Seszták nem felelt, de így érzett.

Vissza a kolóniára? Sárga házak vártak ott reá. Nem is házak. Csak a házak árnyékai. A gyár az árnyékokra vetette árnyékát és eltakart mindent: levegőt, napot, életet. Valahol messze, nagyon messze maradtak a földek, a madárdal, a víz, a hegyek. A bosnyákság nem cél, csak segítség lehetett volna, talán út, amely a földhöz vezetett. A földhöz. Sebó földjéhez. A biztos talajhoz, amelyen állni lehetett keményen.

Mi értelme van az életnek? Már azt hitte, hogy közel volt és egyszerre csak messze lett. Közömbös lett mindennel szemben. Néha órák hosszat kint ült a ház előtt, maga elé nézett, elálmosodott és lehanyatlott a feje. Valami erősebb zaj felébresztette.

Egy papirosra vonalakat rajzolt, és minden reggel az volt az első dolga, hogy egy vonalat keresztülhúzott.

— Mit csinálsz azon a papíron? — kérdezte Márisa.

— Amikor a börtönben voltam, így számláltam a napokat, hogy mikor telik le a büntetésem. Akkor előlről kezdtem a huzogálást, most hátulról kezdem . . . Akkor a szabadsághoz közeledtem, most meg . . . Ej, minek is beszéljek róla!

— Jobban tennéd, ha lakást mennél keresni! Hányszor küldtelek és mégsem mentél. Az idő már múlik, nemsokára el-kell mennünk innét, és még azt sem tudod, hol fogunk lakni.

— Milyen jó természeted van neked, Márisa, mindig csak arra gondolsz, ami közel van.

— Bár neked is ilyen természeted volna!

Aznapi délután elment Seszták a kolóniára.

Amikor ott állt az országúton és szemébe ötlöttek az apró házak, az volt az érzése, hogy ismerőssel találkozott, aki, amikor utoljára látta, még beteg volt, de még volt ereje ahhoz, hogy küzdjön a halállal, közben erőt vett rajta a halál és most a végét járta. A színek, a húsok, a gömbölyűségek lemállottak róla, csak csontokat lehetett látni, az utolsó vázat, amely még összetartotta a testet, mielőtt végső oszlásnak indult volna. Valami recsegés volt a levegőben. Beette magát a szú a dolgokba és az életekbe. És amikor közelebb jött, végigment a házak között, még súlyosabban feküdt reá a reménytelenség. Ott, ahol valamikor kis kertek voltak, amelyeken meglátszott a gondoskodó kéz, csak gyom és dudva és szemét nőtt. A házak falai színüket veszítették és

repedezettek voltak. Néha felbukkant egy arc. De ez is olyan volt, mint a házak arca. Színtelen és repedezett.

Kócos gyerekek turkáltak egy szemétdombban.

A házak falai átlátszókká váltak és belsejük ugyanazt mutatta, mint külsejük.

Paraszt szekér dőcögött végig az úton. Paraszt ült a szekéren. Az arca piros volt és nyugodt. Pipázott. A szekérnek föld- és trágyaszaga volt. Milyen szaga is volt a kolóniának? Szaglászott. Pinkász szekérének volt ilyen szaga. A sok elhányt rongynak.

Nem, a kolónián nem akart lakni! Elindult a faluba, amelyet kisebb tó választott el a kolóniától. Kacsák és libák úszkáltak benne, malacok mocsaras hempergő helye volt, gyerekek lábmosója. (A kolóniabeliek Köpésnek nevezték.)

A falunak is szegényszaga volt. De a földet ki lehetett érezni belőle.

Ide-oda járkált, kérdezősködött, míg végre talált megfelelő lakást.

Már visszafelé ment az országúton, amikor hirtelen eszébe jutott valami. Amikor a kolónián járt, szándékosan nem nézett arra, ahol a gyár állott. De most valahogy szükségét érezte annak, hogy szembenézzen vele.

Amióta utoljára látta, mintha magába roskadt volna. Kisebbsé lett. Elszállt belőle minden hatalmasság, beteg volt és nagyon öreg, a tüdeje sípolt. Szegény szegény szegény szegény...

Már alig voltak ablakai. Megszámolta az ablakokat. Egy, kettő, három, négy... Tizenhét ablakot számolt. Hirtelen lehajolt. Köveket vett a kezébe és nagy nekilendüléssel a még meglévő ablakokat is beverte.

Beleizzadt. Megtörülte a homlokát egy fáradt mozdulattal. De mosolygott gonoszul.

Amikor már közel járt falujához, a csendőr őrmesterrel találkozott. Az el akart menni mellette szó nélkül, de ő megállította.

— Még egy koronát kapok magától, őrmester úr.

— Nem emlékszem, hogy tartoznék magának.

— Az akkor volt, amikor beretvaszappant vett és amikor a tanulságos történetet mesélte a csempésről, Európáról és Ázsiáról.

— Hát akkor volt az?

Mosolygott az őrmester.

— Látja, akkor figyelmeztettem magát, mégsem hallgattott rám.

— Mondja, őrmester úr, mi rosszat tettem? Loptam, gyilkoltam, gyújtogattam? Miért kell nekem innét elmenni?!

Az őrmester elkomolyodott és vállat vont.

— Ázsia-Európa...

— Maga téved. Nem maguk fognak Európát csinálni Ázsiából!

Gúnyosan mosolygott az őrmester, erősen megmarkolta fegyverét. Kissé előrehajolt.

— Hát kicsoda?

— Mi.

— Ki az a mi?

— Én és a többi szegény.

— Csak higgye...

— Hiszem!

— Bolond!

Otthagytta Sesztákot. Már elég messze volt tőle, amikor hirtelen megfordult és utánakiáltott:

— Azt azért megmondom magának, ha majd azután csak a lábát is beteszi a faluba, vasra veretem!

Már a faluban járt Seszták, amikor eszébe jutott, hogy a koronáját nem kapta meg. De nem bántotta ez különösképpen.

Aznap este megint berúgott. És most estéről estére részesen vetődött haza. Barátságot kötött Drienkával, a részeseges fazekassal, aki egész egyedül állott a világon, és amint eladott egy fazekat, az árával mindjárt a kocsmába ment. Éjszakánként felverték énekükkel az alvó falut.

Senki sem tudta megérteni, mi idézte elő a nagy változást Sesztákban, mert senkinek sem szólt róla, hogy milyen írást kapott a kerületi hivataltól. Úgy érezte, hogyha megmondja, beismerte volna vereségét, beismerte volna, hogy minden harc kilátástalan, mert az urak erősebbek a szegényeknél.

Az emberek a fejüket csóválták.

— Ki hitte volna, hogy az ilyen rendes ember így ivásnak adja magát?

Ferjencsik eljött hozzá.

— Mi van veled? Már a Drienkával tartasz barátságot.

— Semmi közöd hozzá!

— Hisz jól van, nem akarok én a gondnokod lenni, a te dolgozol, hogy mit csinálsz...

Rántott egyet szíján és kiköpött.

— Csak hát úgy hittem, hogy barátságból megkérdezhetem a bajod okát.

Látszott rajta, hogy megsértődött.

— Hagyjál békén! ... Fáj a fejem ...

Ferjencsik otthagya.

Aztán mégiscsak megtudta a falu, hogy mi az oka Seszták megváltozásának. Márisa beszélt róla Sinkánénak. Pedig megmondta neki Seszták, hogy senkinek se szóljon. Ugyanakkor Bencsik Gábor is eldicsekedett vele, hogy hogyan toltak ki avval az Antikrisztussal.

Felzúdult a falu. Haragos szavakkal illették Bednárik Andrást és társait. De lecsendesedett a falu. Mert nem volt másnak helye most a parasztok szívében, mint a nagy elszámolásnak a földdel. Holnap lesz a vasárnap, amikor a pap tömjént fog szállatni a földek felett, és szenteltvízzel fogja megpermetezni a sárga, érett kalászeket.

És holnapután hétfő lesz, amelynek piros hajnalán kezdetét veszi az aratás munkája.

Készülnek a parasztok a nagy elszámolásra. Éjjel néha felriadtak, hallgatóztak, erősebben dobogott a szívük. A szemükben fohászkodás látszott.

Itt a számla, föld, beste föld, fizess! Kicsiny volt: magocska. Nagyobb lett: szálacska. Az eső megverte, jégeső megtörte, a szél megfújta, fergeteg megtépte, szárazság aszalta, veríték öntözte, sok nappal, sok éjszaka féltéssel féltette. Nagyra nőtt, kalász lett. Kenyér lesz, élet lesz.

Egy év munkája hullámozott a mezőkön.

Azon az éjszakán, amikor megtudta a falu, hogy Sesztákot kiutasították, nagy csörömpölésre riadtak fel a gazdag parasztok. Ahány ablak volt házaik elülső részén, mind betörött. Bencsiknek ágyára esett egy ököl nagyságú kő, majd agyonverte.

— Gyilkosok! Segítségéééég! — ordította.

Erőt vett rajta a reszketés.

Férfiak léptek ki, testük ütemesen ringott, amint vágásba lendült kaszájuk, és suhintásuk nyomán lefeküdtek a kalászkok megadón, akár a szerelmes asszonyok párjuk ölelésétől. Hullámozott a sok férfitest a kalászkok közepette. Utánuk asszonyok, leányok haladtak. Lehajoltak, marokba szedték az elhullott kalászokat, a mellük keresztülrajzolódott ingükon, szájuk felett apró, finom cseppekben látszott az izzadság. Szabad húsuknak olyan színe volt, mint a napsütötte földnek.

Szaporodtak a keresztek.

Énekeltek az asszonyok. Magasra szállt az ének a dolgok és a dolgozók fölé. Pacsirta volt az ének. A nap, a vén gyújtogató, mintha lángra akarta volna lobbantani az egész világot. Égtek a bokrok, bibliai csipkebokrokhoz voltak hasonlatosak, égtek a vizek, mintha tűz folya a sárga partok között, égtek az emberi testek. Égett a levegő is. Reszketett a láthatár pereme. Jóllakott szagokkal telt meg minden. Szerelmet érzett asszonyok ölénél van ilyen szaga. A szél a sok hangot, színt, mozgást, mint egy nagy nyáj juhocskáit összeterelte és hajtotta, hajtotta.

Másként suhogtak a kaszák, mint amikor a füvet vágják. Mélyebb, komolyabb hangja volt a kalásznak.

Bednárík András megállt egy búzatábla szélén és nézte a dolgozó embereket. Neki dolgoztak. Először a föld dolgozott neki, aztán az emberek. Minden és mindenki neki dolgozott. A nap is, az eső is, a szél is. Az ő szolgája volt mindenki és minden. Széjjelmorzsolts egy kalászt az ujjai között. Sárga magok, kis csibék feküdtek a tenyerén. Egy magot a szájába vett. Az íz keresztüljárta testét a fejétől egész a sarkáig. Olyan jóízű volt, hogy meg-megrázkódott belé. Az arca most lágy volt és jóságos. Közelebb lépett az aratókhoz.

Az aratók abbahagyták munkájukat.

— Mi az, emberek, elfáradtatok már?

Sinka is az aratók között volt. Körülnézett. Biztatást látott társai arcán. Odalépett Bednárík András elé.

— Azt mondta, gazduram, hogy csak kezdjük el, hogy majd azután megmondja, hogy a miénk-e minden tizedik kereszt... Mi a válasza?

— Csak dolgozzatok! Aki sokat beszél, annak lassan jár a keze.

— Megmondtuk, hogy a régi szokásnak vége, a tizenegyedik kereszt divatja lejárta magát!

— Oszt, ki vagy te, prókátor, hogy mások helyett is beszélj?

Sinka keményen szembenézett vele.

Már nem volt lágy Bednárík András arca. Elfordult Sinkától és a többi aratóhoz intézte szavát.

— Dolgozzatok, emberek, ránk delel mindjárt, oszt még előttünk a munka.

Maga is kaszát vett a kezébe. Megfente körülményesen és szerető gonddal, aztán pozícióba helyezkedett.

— Gyerünk csak!

De senki sem mozdult. Az arcok egyformák voltak. Élesen és határozottan szembefordultak vele, csak itt-ott hajtotta meg valaki a fejét félősen. Fenyegetés volt az arcokban.

Most megint Sinka felé fordult.

— Te pedig szedd a kaszádat és mehetsz!

— Hát nincs tizedik kereszt?

Feleletet nem kapott. Még egyszer végignézett társain és aztán nyugodtan kilépett. De nem ment egyedül. Vele mozdult mindenki. És minden.

Az emberek. A sárga táblák. A színek. A hangok. A mozgások. A madarak dala. Csak a semmi maradt vissza. Az emberi munka nélkül értelmetlen semmi.

Új virág termett a fakó földeken. Új, szép virág: az első lázadás. Az első sztrájk.

— Csak menjetek, de vissza fogtok ti még jönni!

A semmiből a semmibe hangzott Bednárík András szava. Nem változtatott az aratók elhatározásán. Ahogy mentek, a hátuk széles volt.

Egyedül állott most Bednárík András a kalászkok közepet-te. Pizskok! Azt hiszik, hogy ő megadja magát. Nagyon tévednek. Inkább rothadjon el ez a sok áldás, de nem adja meg nekik követelésüket. Hogy majd aztán megint újabb követelésekkel jöjjenek elő. Legalább Miskó itt volna. De ő is ellene van. Idegeneknél arat. Bitang kölyök! Elment akkor hazulról és azt üzenete, hogy csak akkor jön haza, ha az Elena is vele jöhet.

Mindenki összeesküdött ellene.

Egyedül állott Bednárík András. És ekkor felébredt benne

a régi dac, amely nem engedte soha, hogy meghátráljon. Megfogta a kaszát. Az ökle a feszüléstől fehér lett. A fiatal, töretlen, hódító Bednárík András tartotta most a kaszát a kezében. Kaszálni kezdett. Homlokáról csurgott az izzadság, a vékonyában nyilallást érzett, de csak a kalászsokat látta maga előtt. A kalászsoknak emberfeje nőtt. Seszták, a cigányok, az istentelenek, mind az az új, ami betört az életébe, előtte feküdt most.

— Bestiák!

Már nem is egyes kalászsokat látott, hanem egyetlenegy egységes, szövetséges sárga tömeget. Eleinte meghátrált a tömeg.

— Ugye, futtok?

De aztán úgy érezte, hogy nyomul ellene, mindig közelebb és közelebb jut hozzá, tenger, amelyik össze akar csapni a feje fölött. A fogát összeszorította. Már nem is kaszált, hanem minden tempó nélkül vágta és csépelte a rendet, mintha nem is kasza, hanem bunkó lenne a kezében. Minden erejét összeszedve küzdött. De mozdulatai mindinkább lassultak, már csak rángatózott a karja, a kasza óriási súllyal lehúzta, hirtelen elszédült, a kasza kiesett a kezéből, ő maga nevetségesen és ügyefogyottan leült a földre. A könyvek végigfolytak az arcán. És ebben a pillanatban megértette, hogy hiába űzte el Sesztákat, valami visszamaradt utána, valami, amit ott látott Sinka és a többi arató szemében, amikor szembenéztek vele, amit ott látott széles hátukban, amikor elhagyták munkájukat.

A fejét beletemette az elhullott kalászsok közé. És ez olyan jó volt!

Így talált reá Bencsik, amikor ijedten jött újságolni, hogy nála is sztrájkba léptek az aratók.

— Mit csináljunk? Nyom az idő. Még besül a mag...

— Hány éves maga, szomszéd?

Bencsik csodálkozva ránézett. Nem értette ebben a helyzetben a kérdést. Kelletlenül felelt.

— Hetvenegy leszek, ha az Isten is éltet!

— Bizony, öregek vagyunk mi már!

Fáradtan feltápászkodott és lassan elindult a falu felé.

Délután már megint mindenütt dolgoztak az aratók.

Magasra szállt az asszonyok éneke a szerelem, a munka, a föld és az első lázadás dicséretéről.

Este hazajött Miskó.

— De azt megmondom, hogy most már aztán ne legyen köztünk vita Elena miatt! Értem küldött, evvel elismerte, hogy feleségül vehetem.

— Jól van már, no. Tégy, amit akarsz.

Hallgattak.

Egyszerre csak Miskó ráütött az asztalra.

— Azért mégis rosszul tette, hogy megadta azoknak a tizedik keresztet.

— Majd jövőre te verekedhetsz velük . . .

Csak most látta Miskó, hogy mennyire megöregedett az apja.

XXXIX

A szekér elindult, vitte Sesztákékat el a faluból.

A nagy munka rabságban tartotta a falut. A raboknak nem volt idejük, hogy kísérjék a szekeret, kísérjék Sesztákot, tanúságot tegyenek a tanítás mellett, amit magával hozott és most itthagytak nekik örök emlékként. A rabok izzadtak és magukba szívták a szülőföld ígéreteit.

Néha egy arc a lassan haladó szekér felé fordult. És ez volt minden.

Pedig szerette volna Seszták, hogy kísérje a tömeg, egyetlen hatalmas testvéri áradásban. Parasztok, cigányok: szegények. A vörös ciha a szekér végén zászlajuk lett volna.

Előtte való este még eljöttek sokan, hogy búcsúzzanak tőle. Kezet fogtak vele, de keveset beszéltek. Az ő feje pedig kába volt a sok italtól, amely az utolsó napokban lefolyt a torkán.

Ugyanaz a fuvaros vitte őt most el a faluból, mint aki idehozta. Ugyanolyan biztos léptekkel lépett lovai mellett, mint annak idején. Annak életében nem változott meg semmi. Boldog ember! Ment a lovai mellett. Ez volt a sorsa haláláig.

Haladt a szekér, kerekei nyikorogtak. Egyhangú, szomorú muzsika volt ez.

Seszták ment előreeső vállakkal.

Az út lefelé hajlott. A fuvaros megállította a szekeret. Lekötötte láncsal a kerekeket, hogy meg ne fussanak a me-

redéken. Elindult a szekér újból. Lefékezve most még jobban nyikorgott.

Az út poros volt, a szekér eltűnt a nagy porban.

Ami visszamaradt, az csak homályosan látszott. De elől a nap megvilágított mindent. Az utat, a hegyeket, az apró síksági falvakat.

Vörös fényben izzottak a fakó földek.

FELSŐGARAM

REGÉNY

Messziről származott Piviár Gábor a faluba. A szerelem szárnyain. Hetedhét környéken híres volt a falu dús mellű, széles csípőjű szőke szlovák leányairól. A pénzen, amit Gábor apja utáni földrészéért kapott, házat épített magának, egyszerű fehérre meszelt faházat, olyat, mint amilyen a többi ház volt a faluban.

Földtelen favágó volt Piviár Gábor.

A falu az erdőből élt. Testvér volt az erdő, megadta azt, amit a zsugori zsirtalan föld megtagadott. Fát döntöttek a falusiak az erdőben, fatörzseket fuvaroztak, dolgoztak a falu melletti fűrészben. Két gyökere volt az emberek életének: a föld és az erdő. Arcuk földszínű volt és kemény, mintha fábol lett volna kifaragva.

Már két leánykája volt Piviár Gábornak, amikor elfogta a nagy vágy fiúgyermek után. Babonás volt a falu népe, babonás volt Piviár Gábor is, elment egy javasasszonyhoz, megkérdezte tőle:

— Mit tegyek, hogy fiam legyen?

— Az erdőben szeresd a feleségedet, ne otthon — mondta a javasasszony.

Röhögtek Piviár favágó társai, amikor először húzta magával feleségét az erdő sűrűjébe.

Megszületett a harmadik gyerek. Fiú lett, hatalmas, a kereszttségben a Jano nevet kapta.

Valamelyik este, amikor a fiával játszott, nagy bozontos fejét bele-beletúrta kicsiny kis hasába, hirtelen csak felkapta a fejét Piviár Gábor.

— Te asszony, erdőszaga van ennek a gyereknek...

Kinevette a felesége:

— Bolond vagy te, ember, pelenkaszagú csak a drágám.

Amikor nagyobbacska lett Jano, apja néha magával vitte az erdőbe. Mialatt dolgozott, Jano az erdő mohás talajával játszott, kapdosott napsugarak után kicsiny ujjával kölyökmacska módjára, maga elé pisilt és egy fadarabkával gyer-

meki ábrákat rajzolt a vizébe. Néha felfigyelt, hallgatózott, úgy tűnt fel neki, mintha nem is erdő, hanem holmi hatalmas víz zúgna körülötte. Munkaszünetekben ölébe vette apja: hallgatla Jano a favágók beszédét. Szavuk lassú volt és súlyos. Mintha nem is hangok, hanem megannyi lassú röp-tű fekete madár hagyná el szájukat. Később már egyedül csatangolt Jano az erdőben. Megismerte minden szagát, zaját, ezer arcát. Elaludt fái alatt, álmodott törpékről, óriásokról. Vívott benne nagy csatákat pajtásaival. Szerette az erdőt.

Egy nap felült apja a vonatra. Vele együtt más apák is felültek. Asszonyok sírtak.

— Kitört a háború, hogy verné meg az Isten azt is, aki kitalálta ostornak! — mondta Jano anyja.

Valami rossz lehetett a háború, úgy gondolta Jano, mert anyja, meg más asszonyok is, alig hogy rákerült a beszéd, sírni kezdtek. Máskor is látta már sírni anyját Jano, de most úgy tűnt fel neki, mintha könnyei nehezebbek lettek volna, mintha nehéz szürke kavicsok hullottak volna ki szeméből, kis szíve összeszorult, ha anyját így sírni látta.

Egyszer azt mondta neki:

— Ne sírjon, mamka, ha nagy leszek, megverem ám a háborút.

Már majdnem megfeledkezett apjáról, arcából csak a bajszára emlékezett, amikor egy nap megint csak otthon volt. Karja fehér kötésben, arca csontos volt és fáradt. Megsimogatta Jano apja arcát. Hirtelen ijedten visszahúzta a kezét, keservesen sírni kezdett.

— Jaj, olyan hideg apka arca, mint Szlivka nénié, amikor a koporsóban feküdt . . .

— Hallgass, hallgass! — betapasztotta a száját, ütni kezdte anyja.

Elhúzta Piviár Gábor a fiát felesége kezei közül, simogatta, simogatta. Arra gondolt, hogy megérezte a gyerek a halál szelét rajta.

Csak tíz napig volt otthon Piviár Gábor, azután megint elment.

Egyszer csak hazajött végleg.

Aznap olyan friss volt az asszonyok arca, mintha megfiatalodtak volna. Csoportokban állottak a falu utcáin, nevetgéltek. Néha egyik-másik, kissé hitetlenkedve azt mondta:

— Vége a háborúnak.

A hazakerült katonák is csoportokban állottak. Szívükben

még ott volt a halál emléke, de szemük már az erdők és a földek felé nézett. Szelíd volt a szemük, akár a falusi tehéneké. Még akkor sem gyulladtak haragra, amikor megállt előttük egy özvegyasszony és ég felé emelt karokkal azt kiabálta:

— Bestiák, dögöltetek volna meg ti is, mint az én párom!

Aznap este mégis vörös lett az ég a zsidó kocsmáros házának tüzétől. A tűzfényben részeg emberek táncoltak.

Másnap Jano gázmaszkra bukkant a kocsmá üszkös romjai között. Felvette Jano a gázmaszkot, halálra ijesztette vele anyját. Csúnyán kikapott, tűzbe vetette anyja a gázmaszkot, azt mondta:

— Még az emlékét is ki kellene irtani a háborúnak!

Nőtt Jano. Iskolába járt. Víg, eleven csikó volt.

Aztán egy nap leütötte apját egy fatörzs az erdőben. Feketére alvadt Piviár Gábor arcán a piros vér. Fatörzsen szálították le társai az erdőből. Egyszerű és hatalmas ravatal volt a fatörzs. Mellette komor favágók haladtak. Amerre mentek, asszonyok csatlakoztak hozzájuk, szemükből könnyek peregtek. Olyanok voltak, mint a halászasasszonyok, amikor kísérnek valakit, kit megölt a tenger.

Tenger kegyetlen az erdő.

Nagyot sikított Piviárné, amikor megpillantotta férje kihűlt testét. Megfenyegette öklével a messze kék erdőket:

— Pusztítson el az Isten, gyilkos erdő!

Keresztet vetettek a siránkozó asszonyok. Istenkáromlás volt az erdőt megátkozni. Kenyeret adott.

Tizennégy éves volt Jano, amikor apja meghalt. Egyszeriben férfiúnak érezte magát, apja örökség nélküli örökösének. Gyerekarca a temetésen hasonlatos volt a felnőtt favágók arcához: földszínű volt és kemény, mintha fából lett volna kifaragva. Nem sírt. Mert nem férfihoz illő dolog sírni. Ugyanolyan súlyos mozdulattal dobott apja sírjába rögöt, mint ahogy a nagyok tették.

Jano lett most a család feje. Gyermekségére egyszeriben nehezen ráfeküdt az élet. Dolgoznia kellett. Amit eddig csak segítségből tett, kissé játékosan, most komoly sorsává vált. Fuvarosnak segített fatörzset szállítani az erdőből a fűrészre. Virradatkor már talpon volt, vakuláskor még le nem feküdt. Fejszéjével fatörzseket tisztított meg águktól. Elkínzott, horkantó lovak mellett haladt, segített nekik vastag vasorrú doronggal, melyet nekifeszített valamelyik keréknek, ha ter-

hükkal elakadtak a köves hegyi úton. Együtt káromkodott a nagyokkal, mert a fuvaros népnek istensegítség a káromkodás, és együtt ivott velük vízzel kevert tiszta szeszt, mert a fuvaros népnek elvész az ereje, ha fel nem frissíti pálinkával. Nem szívesen végezte Jano ezt a munkát, inkább lett volna favágó. Hegyen föl, hegyen le örökös egyformaság a fuvaros munka: hétköznapi gúnya. Sohasem egyforma: ünnepi viselet a favágó munka. Fiatal volt még Jano a nehéz favágó munkára, pedig bírta volna, mert erős legényke volt. De hát várnia kellett még.

Dolgozott Jano, pénzt keresett. Keservesen kellett otthon a pénz. A balesetbiztosító csak kicsiny járadékot fizetett apja után. Egyik nővére beállott a szomszéd falu zsidó kocsmárosához szolgálónak, másik nővére még fiatalka volt, nem akarta az anyja idegenbe engedni, Piviárné el-eljárogatott valamelyik parasztnak segíteni a mezei munkánál, de nem sokat keresett. Három száz lakott jól Jano keresetéből.

Nőtt Jano, állán szőr ütődött ki, megismerte az első szerelem nagy csodáját. Már koncsorgott is egyívású pajtásaival a sötét falusi utcákon, szaglálózott, honnét hoz feléje legényváró leányszagot a szél. Vasárnaponként büszkén feszített végig virágos ingében a falun.

Mindenki virágos ingben járt vasárnaponként. Színes volt az ingektől a falu vasárnapja, akár a tavaszi rét. Valamikor réges-régen, játékból és szerelemből hímezte ki valaki ezeket a virágokat. Azóta ott virítottak az ingeken, az edényeken, a fakapuk faragásain, az énekekben, mesékben, az emberek lelkében.

Megtanult Jano cigarettázni, kocsmába is eljárt.

Aztán tizennyolc éves lett, hatalmas szál legény. Társai nagy ereje miatt medve Piviárnak szólították. Itt volt az ideje, hogy favágó legyen belőle. Már beszélt erről a partafírával, akinek csoportjában apja dolgozott valamikor. Valamelyik vasárnap elhívta a partafíra Janót az erdőbe, hogy kipróbálja favágói tudományát. Rámutatott egy vastag fenyőre, hogy ezen mutassa meg, mit tud. Körüljárta Jano a fenyőt, vizsgál-gatta testét, akár kupec a marháét a vásáron. Akárhogyan nem lehet beleharapni a fába. Ismerni kell gyengéjét, tudni kell, hol adja meg magát a legjobban. Először fejszével vágta meg Jano a fát, hogy abba az irányba dőljön, amelyikbe ő akarja. Aztán elővette a széles lapú kerek fűrész és a partafírával együtt fűrészelni kezdte a fát. Jajgatott a fa a fűrész hegyes

fogai alatt, egyszerre csak megadta magát, eldőlt nagy suhoggal. Ijedten repültek fel az erdei madarak.

Megpödörte bajszát a partafíra, azt mondta:

— Eljöhetsz, fiam, jó kézjárásod van.

Boldog volt Jano. A szövetkezetbe ment a partafírával, áldomást ivott vele, mert így követelte meg az illendőség. Aztán hazaszaladt, hogy elújságolja a hírt az anyjának. Már eddig is többször beszélt neki Jano arról, hogy mennyivel jobb lesz, ha majd favágó lesz, többet fog keresni, de anyja ilyenkor vagy hallgatott, vagy másról kezdett beszélni. Most már nem tudott kitérni.

— Nem engedlek favágónak! — mondta.

— De miért?

Sehogy sem tudta Jano megérteni anyja ellenállását.

— Nem akarom, hogy téged is holtan hozzanak le az erdőből, mint apádat . . . Nem engedlek!

Valahogy megérezte Jano, mi játszódik le anyja lelkében. Megsimogatta az arcát. Csend volt. Amikor újból megszólalt, már lemondás volt hangjában.

— Mamka . . . pedig olyan jó szaga van a fának, amikor belevág a fejsze . . .

Másnap elment Piviárné a fűrészre, hogy megkérje az urakat, vegyék fel a fiát munkásnak.

II

Lármás gatter mellett dolgozott Jano. Örökös éhségben csattogtatta nagy acélfogait a gatter: zabált, zabált fatörzseket. Janónak az volt a dolga, hogy fatörzseket pászítson a gatter fogai alá, sima szagos deszkákra harapódjanak.

Az első napokban idegenül érezte magát új munkahelyén. Vágyódott az erdő után. Erdő. Fák. Gyermekkora szakállas apói. Közöttük bujkált emberke. Közöttük járkált legényke. Közöttük dolgozott legény. Játékot, örömet, munkát adott az erdő. Jó erdő. Dús erdő. Élő erdő. Olyan arca volt a gatternek, akár egy gonosz varázslónak. Elfelejtett gyermekmesék jutottak Jano eszébe. Feketén fénylett a gép, örökösen mozgott föl-le, föl-le, pontosan, lelketlenül. Egy kissé félt tőle: egyszer azt álmodta, hogy fatörzs helyett az ő testét harapja.

Néha olyan harag fogta el a gép iránt, hogy öklével szerette volna megütni, hogy éreztesse vele jómaga élő erejét, ne higgye a gép, hogy csak szolgája áll előtte.

Jó ideig tartott, míg Jano munkájába beletörődött. Aztán megszerette. Nagy része volt ebben hiúságának. Büszke volt arra, hogy amíg a többi gatternál csupa harmincas ember dolgozott, addig ő már fiatal létére ilyen felelősségteljes munkát végez.

— Csak jelentkeztem a kezelő úrnál, mindjárt meglátta rajtam, hogy nem vagyok akárki. Azért bízott reám ilyen nehéz munkát... — mondogatta, ha elbeszélgetett valakivel munkájáról.

Piviárné is büszke volt a fiára.

Valamelyik nap úgy érezte Jano, hogy egybefüggnek a fatörzsek: egyetlenegy végtelen hosszúságú fatörzs van a kezei alatt, sosem tud elfogyni. Amerre nézett, csak azt látta, ahová nyúlt, csak azt fogta. Beszélt hozzá a fatörzs. Mesélt neki. Apjáról, nagyapjáról, életükről, amely ugyanolyan volt, mint az övé, mert az is erdőhöz, fához volt kötve. Testvére volt a fatörzs a fának, amely alatt megfogant, de testvére volt annak a fának is, amely apját megölte. A szerelemtől a halálhoz vezetett a fatörzs, szerelem és halál között az életet jelentette. Szerette Jano a fatörzset, friss erdőszagát, fehér fűrészporvérét, könnyeit gyantából. Néha megsimogatta, akár a jó széles hátú hasznos állatot szokás.

Élete már kiszabott partok között folyt. A fűrész gőzszirénájának bűgásai lettek partjai életének.

Valahogy azért is kellett, hogy robbanjon belőle a fiatal erő, amelyet nem tudott a fűrész teljesen felzabálni. Széretett. Kocsmázott. Verekedett. Testén késszúrásoktól eredő fehér forradások látszottak. Egy ízben három hetet ült a besztercebányai fogházban, kocsmai verekedés miatt.

Szertelen volt és vad.

Egyszer magával vitte egyik társa vadlesre az erdőbe.

Özre lestek.

Még jobb szaga lett azóta az erdőnek.

Addig nem nyugodott Jano, amíg puskát nem szerzett. Órákig ült mozdulatlanul, fák között elbújva, várt a vadra. Maga is vad. Ilyenkor emberek lettek a fák és beszéltek hozzá. Öreg, nagyon öreg, bölcs emberek.

Hirtelen nesz ütötte meg a fülét, meglátta az őz vöröses testét a homályban.

Bummmmm...

Sokáig visszhangzott az erdő a fegyverdörrenéstől.

Sok volt a vadorzó a faluban. Az erdő levegője csinált vadászokat az emberekből. A törvény vadorzókat nevelt belőlük.

Vadorzókat. Titokban lopakodókat.

Az erdőőrök nemigen mertek szembeszállni velük, mert már két ízben megtörtént, hogy a túlbuzgó erdőőrre rágyújtották házát.

A csendőrök jobban vigyáztak. Rajtakapták Janót, amint őzet vitt a hátán a sötétben. Fegyver már nem volt nála, elásta még idejében.

Amikor ott állt Jano a rendőrkomisszárius előtt, a breznói kerületi hivatalban, azt mondta:

— Hát mentem az úton, egyszerre csak lépéseket hallok a sötétben, elbújtam egy fa mögé, onnét lestem, ugyan ki lehet az. Akkor láttam, hogy valaki őzet cipel. Rászóltam: fel a kezekkel! Megijedt az ember, ledobta az őzet, elfutott... Én meg felvettem az őzet. Úgy bukkantak rám a csendőrurak... Dehogy járok én, kérem, orvvadászatra...

Két hétre ítélte a komisszárius Janót. Le is ülte azon nyomban.

Amikor kiszabadult, magához hívatta őt a komisszárius, és azt mondta neki:

— Hát azt hitted te, hogy én elhittem neked azt a mesét, amit akkor mondtál, amikor kihallgattalak?

Mosolygott Jano.

— Tudtam én azt, hogy nem hitte, komisszárius úr.

Ravasz egy fajta, gondolta magában a komisszárius, amikor már kiment Jano.

Amikor csak tehetette, lesre járt Jano. Nagyszerűen ismerte az erdei vadak fortélyait. Sosem tért haza üres kézzel.

Sokféle módon tudta elkészíteni Piviárné a vadhúst, szeretete is nagyon, mégis néha intette Janót:

— Fiam, hagyd abba, bajba kerülsz.

De Jano csak nevetett.

Kemény fákkal dolgoznak az emberek az erdők alján. Lelkük is megkeményedik: nem ismerik a csendes kérődzést, az arany középutakat. Jók és rosszak egyidőben. Jano nem volt rosszabb, csak nagyobb, erősebb volt társainál. Szeretett. Kocsmázott. Verekedett. Erdőbe járt vadra lesni. Minden ok nélkül, csak úgy fiatalos erőből nagyokat kurjongatott. Eszébe

sem jutott, hogy talán másként is lehet élni. De csak ritkán jött rá a bolondóra. Alapjában véve józanul élt. Keresetét anyjának adta.

Nagyon elhagyottnak, fölöslegesnek érezte magát néha Piviárné. Felnőttek a gerekek, nem volt már szükségük az anyai óvásra. Kisebbik leányával alig váltott szót, haragudott reá fávágó szeretője miatt.

— Csak menj hozzá, majd sírhatsz azután, ha ráesik egy fa — mondogatta.

Nagyobbik leánya úri szokásokat vett fel a zsidó kocsmárosnál. Há néhanapján hazajött látogatóba, semmivel sem volt megelégedve. Egyszer éjszakára marasztalta Piviárné a leányát, mert nagyon esett odakint az eső.

— Nem merek én ám lefeküdni magánál, mamka. Biztos bolhák vannak az ágyban, még összeharapnak, oszt csupa piros lesz a testem . . . — mondta a leány anyja meghívására.

— A fene a jó dolgotat, de nagy frájla lettél! Már a bolhától is félsz, mintha a zsidóékéban nem volna . . .

Nagyon megharagudott leányára Piviárné, azóta csak frájlának nevezte.

— Inkább el se jöjjön, csak mérgeskedik vele az ember.

A faluban azt beszélték, hogy a kocsmáros fiának a szeretője a leány. Jano füléhez is eljutott a pletyka. Máskor nemigen törődött testvérei dolgával, de éppen akkor ital volt benne, nagyobbak látott mindent. Elindult a szomszéd faluba, hogy megfenyegesse nővérét.

— Ha zsidó fattyút hozol haza, kitekerem a nyakadat! — mondtá neki.

Á leány csak a vállát vonogatta.

Nem szerették a zsidókat azon a vidéken. Ügyvédek voltak a zsidók, kupecék, kocsmárosok, fások. Lépten-nyomon beleütköztek a szegényék a gazdagságukba.

Néha otthon maradt Jano este. Elnézte ilyenkor, hogyan mozognak anyja ujjai, amint valami ruhafélét javítanak. Mintha külön életet éltek volna, még tán álmában is mozogtak. Sárgák, eresek, bütykösek, repedezett körműek voltak, gyengék és erősek egyidőben. Láttukon valahogy megértette Jano az anyja életét. Amióta csak eszét bírta, dolgozni látta mindig. Arra érzett vágyat, hogy megsimogassa az elformátlanodott kezeket és azt mondja: Eleget dolgozott már, mamka, hagyja abba, pihenjen, nem engedem, hogy dolgozzék.

De nem szólt semmit.

Néha elbeszélgetett anyjával. Csak odavetett mondatokból állott ez a beszélgetés, mégis kitöltötte anyja életét, hálával töltötte el fia iránt.

Ha másokkal fiáról beszélt, csak úgy emlegette:

— Az én jó Jankó fiám . . .

Nem volt egészséges, de nem is volt valami különösképpen beteg Piviárné. Egyszerűen elhasználta az élet. Kemény a férfiak élete az erdők alján, de még keményebb az asszonyoké. A férfiak csak dolgoznak, az asszonyok meg szülnek, a mindennap apró gondja is mind az övék. Szenvednek az asszonyok. Talán a fákkal együtt nő a szenvedés az erdőkben. Magasabbra nő, mint a fák, feketén az egekig, és a szél lehozza az asszonyok életébe.

Piviárné még csak negyvenéves volt, de már nem bántották testét kívánságok: öregasszonynak érezte magát. Már csak az evés okozott neki gyönyörűséget. A káposztás krumpligaluskát nagyon szerette. Ha jóllakhatott vele, boldog volt hiánytalanul. Unnepnapokon, vastag rézveretű imakönyvével a hóna alatt, eljárt a templomba. Leült, egy ideig nézte a papot, majd összekulcsolta kezeit kissé öregesen puffadt hasán, és elaludt csendesen szuszogva. A többi öregedő asszony is ugyanígy tett, így hát senki sem botránkozhatott meg alvásán.

Talán a templom volt az egyedüli hely, ahol magát kipihenhette.

Eljött az ideje, hogy sorozásra menjen Jano. Sokat szomorodott Piviárné emiatt, biztosra vette, hogy erős fiát besorozák.

— Jaj, jaj, mi lesz velem, árva özvegygel?! Ki fog rám keresni? Attól a pár koronától, amit apád után kapok, akár éhen is halhatnék.

Jano örült, hogy katona lesz. Világot fog látni, talán elkerül Prágába is, abba az irtó nagy városba, amelyikről azt mesélik, hogy száz tornyában harangoznak egyszerre delet, és ott lakik Masziarik úr is, a köztársasági elnök. A huszárokhoz fog kéredzkedni, mert piros nadrágban járnak. Tetszik az ilyen viselet a leánynépnek, rajta felejtí a szemét.

Nagyokat ivott Jano pajtásaival, akiknek vele együtt kellett sorozásra menni.

Az évek folyamán megszokta Jano a gattert, már nem félt tőle, nem is gyűlölte. Megismerte. Fölfedezte, hogy nem ellensége a gép az embernek, segítőtársa. Sokszor gondolt arra, hogy mennyi emberi munka is kellene ahhoz, hogy deszkákra vágjon egy fatörzset, és íme, a gép percek alatt végzi el ezt a munkát.

Gyakoriak voltak a balesetek a fűrészen, de Jano vigyázott magára. Úgy járt a gép körül, mint a paraszt az ismerős ló hátulja körül, amelyik csak annak lehet veszélyes, akit a ló nem ismer.

Alattomos segítőtársa a gép az embernek.

Levágta a gatter Jano két ujját. Sápadt bőrrongyokon lógtak le ujjai, vére patakozott. Csodálkozva nézett kezére Jano, aztán belerúgott nagy haragosan a gép mozdulatlan vasába.

Amikor fehér kötéssel a kezén hazajött, nagy jajveszékelésbe tört ki anyja. Azt hitte, hogy egész keze odaveszett. De amikor megtudta, hogy csak két ujj hiányzik, megnyugodott. Nem volt abban semmi különös, hisz alig volt férfi a faluban, akinek ne hiányzott volna egyik-másik ujj.

Valami suta örömet is érzett.

— Legalább most nem lesz katona.

Jano még sokáig maga előtt látta megkékült, halott két ujját. De fiatal volt, hamarosan kiheverte élete ezt a szerencsétlenségét. Az a fontos, hogy dolgozni tud majd ezentúl is, keresete sem lesz kisebb. Még pénzt is fog kapni levágott ujjáért a balesetbiztosítótól. Nagy szerencse az ilyen külön-pénz.

Így gondolkoztak a falusiak is. Ha balesetéről beszéltek, egy kevés irigységgel a hangjukban azt mondták:

— Milyen szerencséje van ...

Egyet azért mégis sajnált Jano nagyon. Rossz kezével nem tudott célozni. Nem járhatott ezentúl vadászni az erdőbe. Eladta puskáját. Majdnem sírt, amikor megvált tőle.

Mialatt a keze gyógyult, nem járt dolgozni. Az erdőt bújta naphosszat. Olyan helyekre járt el, ahol szűzen nőttek a fák az égnek, csak a szél búgatta meg néha a csend orgonáit.

Egy nap rég nem énekelt gyermeki ének jutott az eszébe.

*Faapó, faapó, lombból a kalapod,
zöld moha szakállad,
gyökérből sarkantyúd.
Széllovadra ülj fel,
vígy magaddal.
Hopp . . . hopp . . .*

Nagyokat kacagott Jano. De valaki tanúja volt bolondozásának. A fűrészkezelő szolgálója állt egy fa alatt, kezében egy korsó csevicével.

Mikor Jano ránézett, nevetett a leány.

Egyik foga aranyosan megcsillant. Mindig úgy nevetett, hogy mindjárt észrevegyék a fogát, azért a kelleténél kissé jobban nyitotta ki a száját. Ártatlan csalogatásból tette ezt. Falusi leány volt, büszke szája ékességére.

Janónak azonnal feltűnt az aranyfog, annál jobban tetszett neki a leány. Hallgattak mind a ketten. Nézegették egymást becsülő szemekkel. Nevettek. Már barátok voltak.

— Tessék, igyon — nyújtotta a leány Jano felé a korsót.

Nagyot húzott Jano a csevicéből. Utána megveregette a leány kemény ülőjét.

Csak gyengét ütött a leány a kezére.

Otthon azt mondta Jano anyjának:

— Találkoztam az erdőben a kezelő úr szolgálójával . . . Szép leány . . . Aranyfoga van . . .

Mert anyja hallgatott, egy kis idő múlva még hozzátette:

— Erős leány.

Ebből megértette anyja, hogy nősülésre gondol.

— Majd kérdezősködöm a famíliája után — mondta kissé bizalmatlanul.

Máris örült az eljövendő unokáknak, csak nem mutatta. Anélkül, hogy ismerte volna, egy kevés gyűlöletet is érzett jövődöbéli menyé iránt, mert el akarta tőle szakítani a fiát.

Mindennap találkozott Jano Katkával.

Jano eddigi szerelmei könnyűek voltak, mint a szappanbuborék. Szép legény volt, válogathatott a leányok között. Katkával is úgy akart bánni, mint a többi leánnyal. Egy este ledöntötte. Olyan erősen szorította össze Katka a combjait, hogy fejszével sem lehetett volna széjjelfeszíteni azokat.

Sírt Katka.

Jano dühösen rákiáltott:

— Mit rázod a rongyot, mintha még nem lett volna dolgod legénnyel?!

— Pedig bizony még nem volt — mondta Katka és még jobban elkezdett sírni.

Csodálkozott Jano nagyon. Ritka volt a szűz leány falun ilyen korban. Még jobban tetszett neki Katka.

Az aranyfog is megtette a magáét.

Furcsa története volt az aranyfognak.

Tizenhat éves volt Katka, amikor szolgálatba lépett a kezelőéknél. Asszonyának aranyfogakkal volt tele a szája. Tetszett ez Katkának, ő is ilyen arany szájú szeretett volna lenni. Nagyon szegény leány volt Katka, legalább így akart különbséget lenni a többi falusi leánynál. Egy nap elment Breznóra a fogorvoshoz, megkérte, hogy csináljon neki aranyfogat.

Azt mondta neki a fogorvos:

— Kár a te ép fogaidat elrontani arannyal, eriggy csak haza, leányom.

Hazament Katka szomorúan.

Mindennap mozgatta egyik elülső fogát. Meglazult. Aztán cérnát kötött reá, a cérna másik végét hozzákötötte az ajtókilincshez, becsapta az ajtót, kiugrott a foga.

Megint beállított a fogorvoshoz.

— No most már hibádzik egyik fogam.

Nevetett a fogorvos.

Amikor már arany volt a szájában, úgy állt Katka mindig a kezelőné elé, hogy valahogy meglássa. Az sokáig nem vette észre.

Katka meg volt sértve.

Egy ízben mégis csak meglátta, csodálkozva odaszólt férjéhez:

— Ni, a Katkának aranyfoga van.

Mindketten nevettek.

Aztán megszidta a kezelőné Katkát, mert ahelyett, hogy félretenné pénzét, hiúságokra adja ki.

— Nem lett volna neked ezüsfog is jó, aranyból kellett mindjárt, mint valami úri kisasszonynak?!

Katka nem sokat törődött a szidással.

A következő vasárnap hazafutott, hogy aranyfogát megmutassa. A rokonok, szomszédasszonyok eljöttek mind, hogy megcsodálják. Estefelé már az állkapcsa fájt Katkának, annyit tátogatta a száját.

Tizenkilenc éves volt Katka. Félt a legényektől, mert durva

fogású volt a kezük. Jano csak egyszer volt durva hozzá, de attól kezdve jól bánt vele. Amikor már biztos volt benne Katka, hogy Jano feleségül veszi, egy este magától az övé lett. Amikor először voltak együtt egész éjjel Katka kamrájában, Katka szégyenkezve, de nagy kíváncsisággal vizsgál-gatta Jano testét. Végigsimított rajta mindenütt a kezével.

Egyszerre csak azt mondta:

— Olyan erős a melled, mint a libáé.

Attól kezdve minden éjszaka Katkánál hált Jano.

Valamelyik este együtt sétáltak az erdőben, hirtelen sírni kezdett Katka. Csak hosszú faggatás után mondotta meg bá-nata okát.

— Gyerekem lesz tőled.

Sokáig hallgatott Jano. Csodálkozott azon nagyon, hogy íme, neki is folytatása van, pedig nemrég még maga is gyer-mek volt. Furcsa melegséget érzett a mellében.

Félénken nézte őt Katka. Arra gondolt, hogy most minden-nek vége, itthagya Jano. Sosem lehet tudni, mire képes a le-gény, ha apasággal ijesztik.

— Jaj, jaj, vízbe kell hogy öljem magam szégyenemmel a hasamban!

Elmosolyodott Jano, megsimogatta Katka hasát.

— Vasárnap elmegyünk a tisztelendő úrhoz.

Katka is mosolygott. Egyszerűen, természetesen. Megfeled-kezett aranyfogáról.

Aztán megtartották a lakodalmat. Ugyanaznap ment férj-hez Jano kisebbik nővére is favágó szeretőjéhez. Hej, folyt az ital, megteltek a gyomrok a kettős lakodalmon! Néhány izgága legény csak úgy virtusból még verekedni is kezdett. De Jano csendőr nélkül is rendet teremtett közöttük. Különös kitüntetésként a kezelőné is eljött volt szolgálója lakodalmára. Hat darab piros kockás terítőt, tizenkét szalvétát, tizenkét törülközőt kapott tőle Katka ajándékba.

Tetszett ez a lakodalmi népnek.

— Zsidófajta, mégis tudja a tisztességet — mondogatták.

Az elején még megfért Piviárné a fiatalasszonnyal, később gyakori lett a veszekedés közöttük.

Panaszkodott Janónak Katka:

— A rántást mindig odaégetem, sosem söpröm fel neki elég tisztára a szobát, a jószágot éhen hagyom veszni, ha csak egy keveset is tovább maradok az ágyban, már Isten lustája vagyok, semmi sem jó neki, akármit is teszek. Bizony anyós-nál anyósabb a te anyád, Jano!

Jano pártját fogta feleségének, mert hisz saját szemével látta, milyen dolgos, alig pihen.

— Hát mit akar, mamka, tulajdonképpen, el akarja tőlem űzni az asszonyt?!

— Jól van, no, fiam, azért még nem kell mindjárt leharapni szülőanyád fejét. Nincsen nekem semmi panaszom a feleséged ellen, csak serkentem, hogy el ne lustuljon.

— Nem serkentés az bizony, ha úgy jár a nyomában, mint a sárkány.

Sokáig sírt Piviárné fia kemény szavai miatt.

Aztán mentegetőzve azt mondta:

— Tudod, fiam, az özvegyasszony a legrosszabb anyós. Férje nincsen, fiát is elvették tőle, azért marakodik folyton...

Megjött az első gyerek. Leány lett. Széles az asszonyok csípője az erdők alján, könnyen szült Katka.

Egyszeriben kiestek a sárkányságok Piviárnéból. Azt sem tudta, mivel járjon hamarabb menye kedvében. „Lelkem“, „drágaságom“, „Katkám gyönyörűségem“ nevekkal illette.

A szomszédasszonyoknak, akik eljöttek a gyereket megnézni, eldicsekedett:

— Ez aztán asszony! Egész idő alatt, amikor rajta volt a fájás, meg sem mukkant, csak a szeme fehérje látszott egy kissé. Észre sem vettük, mintha meg lett volna szappanozva, már kint volt belőle a gyerek.

Kezébe vette Katka melleit, megcsókolta.

— Ezek aztán mellek! Akkorák mint a duda, tele vannak jó tejcskével.

Boldogan mosolygott Katka.

Fiút szeretett volna Jano, de nem nagyon bánta, hogy leánya lett csak.

— Nem baj, majd megsegít a jó Isten.

A szülés utáni reggelen, amikor ott állt a gatter előtt, beszélt a masinához:

— Látod, buta vas, gyerekem született. Kicsi a keze, kicsi a lába, még kakája is aranyból van. Két ujjamat megetted, mégis tíz ujjá lett a gyerekemnek . . . Csak morogj, bestia. Még sok gyerekem lesz. Nagyok lesznek és erősek, mint a fák az erdőben . . . Téged már rég megevett a rozsdá, amikor ők még élni fognak . . . Hallod-e, buta masina?!

A második gyerek is leány lett. Morgott emiatt egy kissé Piviárné. De Katka sem volt már a régi, nem tűrte anyósa piszkálódását.

— Jobb lesz, ha nem morog, magának is két leánya volt először, csak harmadszor lett fia.

Azért meghallgatta, amikor elmondta neki anyósa, hogyan húzta őt férje az erdőbe, hogy fia legyen. El is mondta Janónak. De az csak nevetett. Nem adott az ilyen babonára.

Katka megtestessedett, mellei megnőttek, olyan szaguk lett, mint a kemencéből éppen kikerült ízletes barna kenyereknek. Leányos hangja megváltozott, mély lett, mint a kotlóstyúké. Biztonságban érezte magát Jano mellett.

Már csak vasárnaponként, amikor a templomba ment, nyitotta ki száját jobban a kelleténél, hogy mindenki meglássa aranyfogát. Néha berúgott Jano, néha meg is verte. De nem volt Katka üvegből, nem tört össze. Gyakrabban volt jó hozzá Jano, mint rossz. Boldog volt Katka.

Az erdőben pedig nőttek a fák és elhullottak, fakó termés termett a fakó földeken. A faluban születtek, szerettek, szenvedtek, örültek, meghaltak az emberek.

Dolgoztak.

A munka telítette tartalommal életüket.

Egyszerű volt az emberek gondolkodásmódja az erdők alján.

— Azért élünk, hogy dolgozzunk.

Az anya tejével, a tanító, pap, jegyző, csendőr szavával szívták magukba ezt a törvényt. Hittek benne rettenetesen!

Voltak napok, amikor védekeztek a fatörzsek, mintha vágóhídi barmok módjára előre megéreztek volna halálukat. Ilyenkor sebzett, megvérzett kezekkel jött haza Jano a munkából. Rettenetesen fáradtnak érezte magát, nagyokat káromkodott, haragudott mindenre, szidta a világot.

Katkának ilyesmiket mondott:

— Miért nem születtem én is igazgatónak, akkor nem volna ilyen nehéz munkám.

Másnap megint a régi türéssel végezte munkáját.

— Dolgozni muszáj, akármilyen nehéz is a munka.

Nem is tudta elképzelni az életet munka nélkül.

Egyszerre csak kitört a vámháború Csehszlovákia és Magyarország között. Nem volt már hová szállítani a fákat, amelyeket favágók döntöttek ki, kerekekre raktak fuvarosok, gatterek hasítottak deszkákra.

Először az erdei munkások maradtak munka nélkül.

A fűrészen még folyt a munka. Hatalmas rakásokban heverték a fatörzsek a telepen, még volt mit zabálni a gatteroknak.

Valamelyik reggelen, amikor munkába siettek, az egyik munkás azt mondta:

— Nemsokára elfogy a készletfa, akkor nekünk is fel is út, le is út.

Hallgattak a munkások. Fekete volt az arcuk, gondolatuk is fekete volt.

Csak Piviár Jano legyintett a kezével.

— Vad beszédek ezek!

Az erdők felé mutatott:

— Már hogy volna az lehetséges, amíg fák nőnek az erdőben?! Nem azért nőnek, hogy helyben rothadjanak el, hanem azért, hogy hasznára legyenek az embereknek.

— A favágókat, fuvarosokat mégis elbocsátották.

— Meglátjátok, azok is elkezdik a munkát nemsokára újból.

Hitt Jano a munka végtelenségében.

És úgy látszott, mintha igaza lett volna, volt is még egy ideig munka.

Egy szombat délután mégiscsak felmondtak a fűrészbeli munkásoknak. Csoportokban állottak a fűrész előtt. Sötét arccal számígtatták, mennyi időre futja a kenyér a bérből, amit utoljára kaptak.

Csak Jano mosolygott még mindig.

— Egy-két hét múlva dolgozunk megint — mondta.

Állati düh fogta el a munkásokat ekkora hiábavaló bizakodás hallatára. Azt hitték, hogy gúnyt űz belőlük. Egy idősebb, fekete bajuszú nekiugrott Janónak, tenyere csontos szélével az arcába ütött.

— Neked könnyű, szándékosan levágattad az ujjadat, hogy pénzt kaphass a biztosítótól! — ordította.

A többi is Janónak ugrott most. Foguk fehérje kivillant, akár a marakodó kutyáké. Már nem voltak józan munkások. Munkanélküliek voltak. Kegyetlenül megverték Janót.

Janót úgy meglepte a támadás, hogy védekezni sem ért rá.

Elpárolgott a tömeg haragja, engedték, hogy feltápaszkodjék. Leporolta magát. Körülnézett, mintha keresett volna valakit, hogy visszaüsse, mert még eddig sosem lehetett őt büntetlenül megütni, de akkor azt mondta egy munkás:

— Bolond vagy te, Piviár, ha azt hiszed, hogy mi oly egyhamar dolgozni fogunk itten!

Nagyot fújt Jano, a mérget fújta ki magából, csak azután mondta:

— Hisz, ha biztosan tudnám, hogy igazam van, úgy odavágtam volna, hogy no!

Együtt mentek mindnyájan hazafelé, mintha mi sem történt volna. Hallgattak. Csak a feketebajuszú, aki elsőnek ütötte meg, szólt oda mentegetőzve Janónak:

— Minek dühíted az embert a nyomorúságában!

— Nem akartalak én titeket dühíteni, csak nehéz egyszerre nem hinni abban, amiben az ember oly sokáig hitt.

A rossz hír még hamarabb jutott el a faluba, mint maguk az emberek. Mire hazaért Jano, már tudták az asszonyok, hogy munkanélküli lett.

Tanakodtak az asszonyok.

— Mi lesz mostan? — kérdezte Katka.

— Majd csak megélünk valahogy. Fizet a biztosító Jano és apja után — vigasztalta Piviárné.

— Kevés az az élethez!

— Csak nem engedi az Isten, hogy Jano munka nélkül maradjon?

— El fogok járni mosni a kezelő úrhoz, az is segítség lesz.

— Valami kevés pénzt félre is raktam.

— Jaj, rossz idők várnak reánk!

Haragította Janót az asszonyok beszéde, rájuk mordult:

— Mit lógatjátok a fejeteket, mint a beteg jércék az ólécen? Lesz, ahogy lesz!

Este, amikor már csend volt a házban, a közös ágyban, közelebb bújtt Katka Janóhoz.

— Te, Jano, elmegyek holnap a kezelő úrhoz, jó emberem

volt mindig, megkérem, hogy adjon neked valamilyen munkát.

Gondolkozott egy ideig Jano.

— Nem mégy el! — mondta aztán keményen.

— De miért nem, hát nem akarsz dolgozni?

— Dehogyan nem akarok. De tudod, Katka, ha munkát kapnék, azt mondanák a többiek: nézzétek csak, azért volt olyan bizakodó, mert már előre összepaktált a kezelővel! Kisülne a szemem, ha így gondolkoznának rólam.

Sehogy sem értette Katka, miért volna szégyen dolgozni, ha mások nem dolgozhatnak.

— Mi közöd hozzájuk? Azt hiszed, ha ők dolgozhatnak, előbb engedélyt kérnének tőled?

— Mégsem mehetek dolgozni. És ne kínozz, a mindenedet, hagyj aludni!

— Nem gondolsz te, Jano, a családdra.

Akkor éjjel megverte Jano Katkát.

Másnap jobban megtelt a templom, mint más vasárnapokon. Az egész falu a pap száját leste, várta, hogy arról beszéljen, ami mindannyiuknak a legjobban fájt: a munkanélküliségről. Isten szolgája a pap, mutasson kiutat az úttalanságból, csepegtessen reményt a reménytelen szívekbe, gyűjtsa meg szavával szívükben a bizakodást.

De csak a falu erkölcstelenségét ostorozta a pap, merthogy sok a törvénytelenül fogant gyerek.

Amikor kijöttek a templomból, haragudtak a munkanélküliek, de egy leány azt mondta:

— Mégiscsak jó papunk van, törődik a hasunkkal.

Nevettek ezen a népek.

Minden reggel feszülten hallgatózott Jano. A sziréna búgását leste.

De hallgatott a sziréna.

Kedvetlenül ógott-mógott Jano egész nap a házban. Ok nélkül veszekedett, ok nélkül ellágyult.

Parttalanul folyt az élete.

Már egy év óta tartott a munkanélküliség.

Munkanélküliek ültek az erdő szélén, beszélgettek.

— Azelőtt olyan gyorsan repült a nap, mint a fecske, most meg lassan jár, mintha csiga volna. Egész nap nem tudom, hová tegyem magam.

— Rozsdás már a fejszém, fűrészem, ma holnap már a karamból is ócskavas lesz.

— Két víg lovam lába megpókosodott az istállóban való sok állástól.

— A föld is megbicsakolta magát, a bestia, alig adja ki magából, amit belévetettem.

— Az adót azért mégis fizetni kell. Nincs az uraknak szíve!

— A végrehajtó az urak szíve . . .

— Tavasszal elindulok munkát keresni. Hiába várunk itt, hogy meginduljon a munka, megdöglött az már.

— Máshol sincsep munka.

— Talán Franciaországban. Azt mondják, hogy fizetnek a németek, attól tartja még úgy magát.

— A zsidók az okai mindennek, ülnek a pénzükön, nem engedik a nép közé.

— Az idegenek az okai. Sokan vannak, eleszik a kenyeret előlünk.

— Már csak az Isten segíthet rajtunk.

— A Hlinka-párt . . .

Munkanélküliek asszonyai hazafelé mentek az erdőből, nagy rőzsekötegek voltak a hátukon, beszélgettek.

— Mindennap részeg a férjem . . .

— Az enyém azelőtt hozzám se nyúlt, most meg majd mindennap megver.

— A keserűség teszi rosszá az embereket.

— Gyerekem lesz megint . . .

— Egyébre sem vagyunk már jók, csak arra, hogy ránk feküdjenek.

— Hisz ha nem félnék úgy, elhajtánám. De a Zvonárné is az ilyesmibe halt bele. Azt beszélték a csendőrök, hogy egy biciklipumpa vasával szúrták át a méhét.

— Mindenkinek megvan a maga baja! Minekünk már sóra sincsen pénzünk, sőtlanul esszük a krumplit, hisz egyébre már amúgy sem telik.

— Úgy csinálja, szomszédasszony, ahogy én teszem, előbb szalmát főzők ki a vízben, csak azután teszem fel a krumplit, attól sós lesz az íze . . .

— Hej, csak az az átkozott pénz ne volna!

— Már a városban sincs pénze a népeknek. A minap kivitettem két tyúkot a városba. Pedig hogy sírt az egyik után a légkisebbik fiam. Hófehér volt a tyúkocska, Krétának szólította. Ismerte már a tyúkocska, mint egy kiskutya, szaladgált utána. Sírt a gyerek nagyon, kapaszkodott a tyúkba, hát megvertem, pedig majd meghasadt a szívem. De mit tehettem volna, kellett a pénz. Senkinek sem kellett a baromfi a városban, még a drága helypénzt is hiába fizettem.

— A konzumban már nem adnak semmit sem hitelre. A gyalázatosak, pedig mennyi pénzt vittünk oda, amikor még dolgoztak az emberek!

— Mi lesz a világból?

— Egy öregasszony a szomszéd faluban azt jósolta, hogy háború lesz jövőre. Nagyon öreg asszony, százhárom éves. Azt mondják, hogy amit jóslt, eddig mindig bevált.

— Sok az ember a világon, azért olyan nagy a munkanélküliség. Ha jönne egy háború, sokan elpusztulnának, talán jobb is volna.

Munkanélküliek gyerekei beszélgettek, játszottak a patak partján.

— Minálunk hús volt ebédre.

— Nézd csak, hogy házudik!

— Igenis volt! És ha tudni akarod, az én apkám mindig hoz haza húst. Varjút fog az erdőben hurokkal. Egyszer vele voltam, jaj de érdekes volt! Tudod, az én apkám szeret engem . . .

— Nálunk mindig krumpli van ebédre . . .

— Az én mamkám beteg . . . Mindig ágyban fekszik és olyan furcsán nyög . . . Bűdös nagyon.

— Az semmi! Az én mamicskám kötelet kötött a nyakára. Azt hitte, hogy nem vagyok a szobában, pedig elbújtam a szekrény mögé . . . Aztán bejött apa a szobába és birkózott vele. Nagyon megijedtem, hogy el fogja verni, hát eltakartam az arcomat . . . Gyakran veri apa mamicskát. Aztán nagyon sírt a mamám, és apa is sírt, és simogatta mamicska fejét . . . Olyan furcsa volt!

— Aj, bolondokat csinálnak a nagyok!

— Éhes vagyok . . .

— Tudok ám egy helyet, ahol krumplit lehet csórni. Ha nem árultok el, elvezetlek benneteket oda . . . Majd megsütjük az erdőben . . .

— Finom lesz.

Halotti lepelként borult a munkanélküliség a falvakra.

VI

Nem bántotta immár az emberek acélfoga az erdők fáit, szabadon nőhettek az egekbe, szabadon sokasodhatott az erdők vadja, akár a tenger fövénye, nem zavarta párázását az emberi munka. Pókhálók lepték el a fűrészek gatterjait és begyógyultak már a hegyi utak sebei, amelyeket a fatörzsekkel megrakott szekerek nehéz, vasabroncsos kerekei ejtettek rajtuk. Elhagyottak voltak a falyak, akár valamikor a világháború idején. A földeken, utcákon csak öregeket, asszonyokat, gyerekeket lehetett látni, a férfiak széjjelszéledtek munkát keresni.

Piviár Jano is elindult munkát keresni. Bejárta Szlovenszkót, Cseh- és Morvaországot, eljutott Belgiumba, Franciaországba. Ritka volt a munka, mert a gyárak álltak, és ahol dolgoztak, gépek végezték a munkát az emberek helyett.

Csavargott Jáno.

Jószívú az országút, magához öleli a vándort. Egy-két napra megragadt valamelyik parasztnál, segített neki szénát behordani vagy aratni, barna kenyeret ehetett, hálhatott illatos széna között, magához ölelhetett földszagú leányokat. És ha rossz volt a paraszt, kutyát uszított reá, az sem volt baj. Isten háta széles, csak elfért rajta. Bogyókat termett az erdő, gyümölcsöt fa, bokor, termést a föld. Néha-néha kitekerde valamelyik eltévedt liba hosszú nyakát.

Néha mégiscsak talált munkát. Dolgozott gyárakban, dolgozott bányákban, épített házakat, töltéseket emelt, hordott zsákokat. Kőrengeteget látott, és látta a tengert. Sokszor azt hitte, hogy biztos talaj van a lába alatt, nem kell félnie a holnap bizonytalanságaitól. De kegyetlen vadász a munkanélküliség: egy nap csak megint útnak kellett indulnia.

Olyan a munkanélküli, mint a mesebeli örök zsidó, mindig csak vándorol, gondolta ilyenkor keserűen.

Visszavágyott a fatörzs után.

Azelőtt, amikor még a fűrészben dolgozott, sokszor csodálkozott társain. Nem szerették munkájukat. — Egyik munka olyan, mint a másik, egyformán eszi meg az ember erejét — mondogatták. Hát nem jobb nekik? Mit ért vele, hogy munkáját szerette? Fájl a szíve most utána. Hisz hagynák őt csak egy helyen, megszeretné új munkáját is, mert érdekelték az új tempók, új gépek, új anyagok.

Vándorlásán sok emberrel került össze. Arcban nem hasonlítottak egymásra, mégis mintha egyformák lettek volna. A munkanélküliség, az örökös hajsza a munka után, az állandó bizonytalanság érzése tette őket egyformákká. Mintha egy gépből kerültek volna ki: egyforma nicisapkával a fejükön, egyforma ruhában, egyforma mozdulatokkal, egyforma haragokkal. Új típusú ember bolyongott a világban: a munkanélküli.

Gyári munkatermekben, országutakon, kocsmákban, kanti-
nokban, éjjeli menedékhelyeken, bordélyházakban találkozott velük Jano.

Más az élet, mint amilyen azelőtt volt! Miért? És milyen legyen a jobb élet? Mindegyiket ezek a kérdések foglalkoztatták, és ezekről beszéltek Janóval is.

— A gyárak nem dolgoznak, pedig volna munkájuk, mert mezítláb járnak az emberek, rongyosan, éhesen. Mindig több gyárban állnak le a gépek, és mindig több a mezítlábas, rongyos, éhes ember. Egy nap azt fogják mondani az éhesek: elég volt! Nagy kavarodás lesz akkor, és sok vér fog folyni, de aztán újból megindulnak a gépek, ontani fogják a ruhákat, cipőket, élelmet: boldog lesz az ember — mondotta az egyik. Csendesen, komolyan beszélt. Olyan szeme volt, akár a hívőnek a templomban.

A másik ordítóva, az asztalt csapkodva mondta:

— Minden gyárat, minden kaszárnyát, templomot, iskolát, bankot fel kell robbantani! Az egész világot fel kell robbantani! Ne maradjon belőle semmi, csak romhalmaz és füst! Mert csak akkor lesz helye az új, jó világnak, amelyikben az embernek senki sem parancsol, a saját maga ura.

Testét csak úgy rázta az indulat. Mintha egy őrült mon-
dotta volna el lázas álmait.

Olyan is volt, aki pálinkásüveggel maga előtt, részegen, sírva magyarázta az életet.

— Testvér, semmik vagyunk! Mit ér az, ha érzünk, aka-

runk valamit? Gyengék vagyunk, ide-oda hagyjuk magunkat az élettől lökdösni, nincs erőnk, hogy szembeszálljunk vele, hogy legyőzzük, széppé tegyük, ahogy azt álmainkban szeretnők. Csak álmaink vannak: a valóság kegyetlen. Semmik vagyunk, testvér... Munkanélküliek vagyunk...

Az élet megmagyarázásánál ilyen szavakat is használtak: kapitalizmus, osztályharc, szocializmus, Szovjetunió. Jano megértette őket, ha a maguk szavaival beszéltek hozzá. Emberi volt szavuk, mert fájdalom, harag, ital volt benne. De ezeket az új szavakat sehogy sem tudta megérteni. Súlyosak, idegen hangzásúak voltak: nem voltak földből, nem voltak fából, sem húsból, sem vérből. Mintha titkos varázsigék lettek volna, nem érzett ki belőlük semmit sem.

Mégis sokat gondolkozott értelmükön.

Amikor már sem gyárban, sem parasztnál nem kapott munkát, elindult hazafelé. Mire beleharaptak az első hidegek az ősze, már otthon volt.

Az első időben naphosszat az erdőket bújta.

— Nincs szebb vidék a miénknél! — mondogatta.

Néha éjszaka is kiment az erdőbe. Ilyenkor felébredt benne a régi vadászszenvedély, és megleste az erdő vadjait. Sajnálta nagyon, hogy rossz a keze, nem foghat vele puskát.

Mintha új arca nőtt volna az erdőnek, amióta nem látta, minduntalan új szépségeket fedezett fel benne. Olyan volt, akár a szerelmes, akit hosszú időre elszakítottak szerelmétől és most újra összetalálkozott vele.

Aztán egyszerre csak nagy fáradtságot érzett, az erdő már nem érdekelte, otthon tartózkodott egész nap. Ha leült, akár mikor megtörtént vele, hogy elaludt. Eleinte még le akarta küzdeni álmoságát, kiment a házból, megpróbálkozott valamilyen munkával, de egyszerre csak azon vette magát észre, hogy szemei leragadtak, ide-oda támolmog, mintha részeg lett volna.

— Mi a fene esett belém?

Egy nap aztán annyira álmos volt, hogy ágyba feküdt. Azt hitte, hogy néhány óra alvás felfrissíti, pihenten fog felébredni. Felébredt, fel akart kelni, de hirtelen eszébe jutott, minek is, nincsen neki semmi dolga, ami miatt érdemes volna felkelnie. Ágyban maradt. Meleg volt az ágy, odakint a felsővidék kemény tele ordított. Vagy farkasok ordítottak? Éjszákánként nem aludt. Néha felkelt, mezítláb ide-oda járkált órákon át a szobában, néha szirénabúgást hallott, néha gatter-

morgást. (Ha valamelyik gyereke így meglátta, fejére húzta a takarót és alatta sírt ki kis szíve félelmét.) Eleinte még reggel felkelt, hogy megmosakodjék, de később valahogy érzékeny lett a teste, ha kibújt az ágyból, reszketett, fogai vacogtak, már nem kelt fel mosakodni. Büdösen, szőrösen feküdt hétszámra az ágyban.

Mintha holmi tömegnyavalya dúlt volna a faluban, majd nem minden házban akadt ilyen örökösen heverő ember.

Katka eleinte azt hitte, hogy csak úgy, lustaságból fekszik Jano. Morgott egy keveset:

— Már ki látott ilyet, fényes nappal az ágyat nyomni, nem szégyelled magad?!

De később már megijedt, azt hitte, hogy valami komoly baja van.

— Mi bajod van, Jano? Mid fáj? Ne küldjek el valamelyik okos asszonyért, hogy meggyógyítson?

De Jano csak gorombán rámondott:

— Eriggy a dolgodra, hagyjál békén!

Gonosz szemekkel meredt mindenkire, és gonosz szavak hagyták el a száját.

Apró dolgok miatt veszekedett Katkával:

— Az a leányka már megint miért nincs megfésülve?! Úgy jár, mintha cigányrajkó volna. Egyéb dolgod sincs, miért nem viseled a gondját?

— De hisz az elébb fésültem meg.

— Ne feleselj, a mindenedet! Ha azt mondom, hogy nincs megfésülve, akkor nincs, és punctum. Látszik, hogy sokáig el voltam hazulról, már elszoktál a szófogadástól. Ki az úr a házban?! Vagy azt hiszed, mert nem dolgozom, már semmibe vehetsz?

Anyjával is veszekedett apró dolgok miatt:

— Maga is jobban tenné, ha nem pletykálna annyit a szomszédasszonyokkal. Dohány kellett volna, oszt senki sem volt itthon, hogy érte mehessen. Persze, ha nekem kell valami, akkor nem töri magát.

— De, fiam, csak tíz percig voltam el. A Kollárnétól kérdeztem meg, hogy mikor megy a városba, vele szeretnék menni, hogy ne menjek egyedül, volna egy kis dolgom odabent.

— Mit keres maga a városban? Csak a pénzt herdálja el. Biztos valami feleslegesre. Engem már meg sem kérdez, mint ha itt sem volnék.

Szenvedtek az asszonyok, panaszkodtak egymásnak:

— Sosem volt ilyen a fiam, olyan házsártos most, mint valami vénasszony.

— Azért olyan, mert nincs munkája. Naphosszat az ágyban fekszik, mintha beteg volna. Ki tudja, talán beteg is. Ha munkája volna, mindjárt meggyógyulna. Legalább a ház körül tenne valamit . . .

Jano is szenvedett. Kedve lett volna neki is panaszkodni, de nem volt kinek. Azt hitte, hogy megvetik az asszonyok dologtalan élete miatt. Néha, mikor titkolózva összesúgtak valami friss pletykán, rájuk ripakodott:

— Mit főztök ki megint, miért nem beszéltek hangosan?

Addig kínozták őket kérdéseivel, amíg meg nem mondták neki, mi volt a titkuk. De nem hitt nekik. Bizalmatlanul, felvont szemöldökkel mérte őket végig. Néha úgy tett, mintha aludna, mélyen lélegzett, hallgatta az asszonyok halk beszédét. Minden szavukra figyelt, nem őt szidják-e. De nem szidták, minden szavuk csak a hozzá való szeretettel volt tele. Most megint ellágyult, arra gondolt, hogy mégiscsak jó anyja, felesége van neki. Percek múlva aztán, megint gyanakodva hallgatózott, talán tévedett az elébb, észrevették, hogy csak tetteteli az alvást, majd most fogják szidni.

Néha elrestellte magát, hogy mindig az ágyat nyomja, semmit sem csinál. Egy napon felkelt, megberetválkozott, a tükörbe nézve csodálkozott azon, hogy mennyire megváltozott, az arca hosszabb lett, a szeme körül fekete árkok voltak, ajkáról elszáradt bőrdarabkák fityegtek. Mintha nagy betegség után lett volna. De nem sokat időzött a tükör előtt, vállára fejszét vett, elindult a városba munkát keresni. Minden házban megkérdezte, nincs-e az uraknak vágni való fájuk. De sok volt a városban is a munkanélküli, mint holmi fekete hollósereg tanyáztak a tereken, felcsipegették a munkát előle, sehol sem kapott munkát. A hiábavaló járkálásba belefáradt, este mogorván tért haza, lefeküdt, másnap megint ágyban maradt. Merev szemmel bámulta a gerendákat, a repedező, lehulló meszelést a feje felett és gondolkozott életéről.

Valamikor olyan egyszerű volt az élet: búgott a sziréna, kezdetét vette az új nap, búgott a sziréna, vége lett a napnak. Tudta jól, mit adott a tegnap, és tudta azt is, mit fog a holnap hozni. Ma nem tudja. Nincs tegnap és nincs holnap, csak mint a gerenda a ház életében. Összedől a gerenda, összedől a ház is, összedől a munka, összedől az élet.

Összedőlt az élet.

Jaj, mit kell tenni? Elpusztulni, vagy új életet építeni? De hogyan?!

Maga előtt látta a férfiakat, akik Franciaországban arról beszéltek hozzá, hogy rossz az élet, és hogyan kell az újat felépíteni. Különösen az egyikre emlékezett közülük. Arcát az egyik oldalon nagy lyuk éktelenítette el, háborús sebesülés maradványa. Ha evett, ujjával mindig betömte a lyukat, hogy ki ne folyjék rajta az étel. Hibásan beszélt, sziszegve jött ki arca nyílásán a levegő, ez kezdetben nagyon nevetséges volt. Aztán megszokta hibáját, nem mosolygott már, ha beszélt hozzá a kintinban a gyár mellett, amelyikben együtt dolgoztak. Maga előtt látta Jano az elcsúfított arcot, hallotta beszédét:

— Boldog lesz az ember... Szocializmus, kapitalizmus, osztályharc, Szovjetunió.

Még most sem értette meg a szavakat, amelyekkel az élet értelmét akarták neki megmagyarázni.

Pedig csupa új kérdés volt az élet!

Régebben is kérdéseket tett fel, de magától tudott rájuk válaszolni. Az erdők zúgásával, a fák beszédével, a föld danájával: a munka folyásával.

De most néma volt minden körülötte, válasz nélkül maradtak az új kérdések.

Nem volt beteg Jano, mégis beteg volt nagyon.

Néha, ha kihullottak belőle a mogorvaságok, élményeiről beszélt:

— Franciaországban történt: csavargók megölték, kiraboltak két öregembert. A csendőrök, sisakjuk van a francia csendőröknek, mindenkit, akinek szegény ember külseje volt és az országúton találták, bevitték laktanyájukba. Engemet is, mert éppen arra jártam. Mindenfélét kérdeztek tőlem, de én bizony nem értettem meg őket, egyszerre csak szájon vágott az egyik, de bizony visszaütöttem neki, fel is fordult, négyen voltak a csendőrök, hát nagyon megvertek. A talpamat ütötték bottal. Azt hitték, hogy én öltem meg az öregeket. Kép napig tartottak maguknál, aztán elengedtek, pénzt is meg cigarettát is adtak az útra... De csak került volna valamelyik a kezem közé!...

A tengerről is beszélt:

— Olyan szaga volt a tengernek, mint az erdőnek itthon. Néha magukkal vittek a halászok csónakjukon... Hallgat-

tunk és megértettük egymást . . . Volt úgy, hogy akkora halat fogtunk, mint egy borjú. Fehér a húsa a tengeri halnak, nincsen benne száka. Olajban sütik ki a halászok . . .

Tátott szájjal hallgatta mindenki.

De csak ritkán hullott ki a mogorvaság belőle.

Egész télen át eltartott ez az állapot. Csak amikor végigsimítottak az első tavaszi napsugarak a földeken, olvadt fel rossz kedve. Fölkelt az ágyból, támolygott ide-oda, gyenge volt, mintha nagy betegség után lett volna. Eleinte csak a ház előtt süttette magát a nappal. Pislogott, mint holmi nagy, bozontos, álmos kandúr. Aztán már kiment az utcára, beszélgetett munkanélküli társaival, azok is ugyanolyan kábák voltak, akár jómaga. Nemsokára az erdőhöz is eltalált. Zsongott a tavasz körös-körül. Énekelt a föld, fa, moha, szél. A földből apró buborékok szálltak a felszínre. A csecsszopó szájából is ilyen buborékok jönnek, ha jóllakott éppen, és semmi sem kínozza kis hasát. Új fények gyulladtak ki Jano szemében, néha-néha füttyüreszni is tudott már.

Tavaszi!

Harmadik munka nélküli tavasz.

Megindultak a vizek és megindultak a földek, megindult a tavaszi munka: szántottak, vetettek, boronáltak a parasztok. A földtelenek pedig útra készültek, ruukkzsákat foltoztak, jó erős botokat vágtak az erdőkben, már emelődött a lábuk, hogy róják az utakat, amelyek a munkához visznek.

Nap nap után összejöttek a munkanélküliek, hogy arról beszéljenek, mi vár rájuk, ha majd megint elindulnak munkát keresni.

— Nehéz lesz a közelben munkát találni. A podbrezovái vasgyárban megint felmondottak hatszáz munkásnak.

— Azt írta a komám, hogy Franciaországban is ezrével bocsátják el az embereket a gyárakból. Úgy számít, hogy nemsokára őreá is rákerül a sor.

— Megette a fene! Országról országra jár a munkanélküliség, mint az a spanyolnyavalya 1918-ban . . .

— Pedig azt mondták a breznói munkaközvetítőben, hogy kell munkás Franciaországnak.

— Biztos sztrájktrőnek! Tavaly is úgy volt. Elszegődtünk egy kőbányába vagy harmincan. Amikor megérkeztünk, csendőrök vártak az állomáson, a bányába is azok kísérték. Aztán megtudtuk, hogy azért, hogy meg ne támadhassanak minket a sztrájkolók.

— No és mit csináltak?

— Hát mit tehattunk? Dolgoztunk, mert nagyon megfenyegettek a csendőrök. Mégis kitoltunk a társasággal! Mintha kisasszonyok lettünk volna, úgy nyúltunk a kőhöz. A felét sem dolgoztuk ki egy nap annak, amit tudtunk volna. Mégis, mi köszönet volt benne. Ha valamelyikünk kimerészkedett egyedül a bányából, olyan „ruhát“ kapott, hogy alig tudott visszavánszorogni. Nekem is kiütötték két fogamat...

— Bizony, furcsa egy fajzat a francia. Talán attól a sok piros bortól, amit megiszik ebédhez, vacsorához, jó boruk van, azt meg kell hagyni, vagy attól a kerek sajttól, úgy eszi, mint a kenyeret, olyan másféle. Még verekedni is másként verekszik, mint ahogy a magunkfajta ember. Valamelyik vásárnap összekaptam egygel, de még hozzá sem mérhettem a kezemet, már fogott is a lábam között... Hát keresztény mód ez?!

— Azért még sincs rendjén, hogy a munkaközvetítő sztrájk törő munkára szegődtet, tenni kellene ez ellen valamit.

— Ugyan mit tehetnél? Eriggy a patak vizéhez, szóljál annak, hamarabb meghallgat, mint azok a munkaközvetítőben.

— Bizony, sokan leszünk ez idén, akik csak abból a tíz-koronás heti segélyből fogunk élni, amit a község házán osztogatnak.

— Becsapott Hlinka, kinek higgyünk most már?

— Azt mondják, hogy Oroszországban nincsen munkanélküliség...

Készültek a munkanélküliek. Már csak arra vártak, hogy felszáradjanak az országutak a tavaszi esőzések után. Sárga és feneketlenül mély a sár ezen a vidéken. Türelmetlenek voltak a munkanélküliek, akár a jó lovak, ha sokáig állottak az istállóban.

VII

Valamelyik nap idegen, úrféle emberek jöttek a faluba. Az idegen arc mindig esemény, csoportokba verődtek a népek, találgatták, hogy ugyan mi fajták lehetnek az urak.

— Végrehajtók lesznek, másfajta úrféle már amúgy sem jár a mi falunkba.

— Nem lehet az, nincsen aktatáskájuk. Anélkül pedig olyan a végrehajtó, mint puska nélkül a katona.

— Talán azért jöttek, hogy kimérjék a vágást az erdőben, megindul a munka megint...

— Akkor már ősszel jöttek volna. Különben sem esnék most jó dolog az erdőben, nehezek a fák a víztől, amit a tavasz hajtott beléjük, nem fogja őket a fejsze.

— Azt hallottam a városban, hogy állami segílyt fog minden munkanélküli kapni. Biztos azért jöttek, hogy összeírjanak minket.

A következő napon elszéledtek az idegenek az egész környéken, piros-fehér stráfos botokat szúrtak a földbe, vékony acélszalagokkal távolságokat mértek fel.

Jó hír repült át a falvakon:

— Vasutat fognak építeni.

Méhkas volt aznap a falu. Csupa nevető arc nézett a világba. Délután, amikor abbahagyták munkájukat az urak, körülvették őket a népek, akár a missziós barátokat, nem győztek a sok kérdésre válaszolni.

A gyerekek boldogok voltak, ha hozzáérhettek ruhájukhoz.

De azoknak is kijutott a dicsőségből, akik a botokat cipelték utánuk. Ujjal mutogattak rájuk, itatták őket nyakra-főre. Nem csoda, ha felfújták magukat egy kissé.

Ha valamiről vita folyt, ők mondották ki az utolsó szót:

— Én tudom, mert én vittem a botokat az urak után...

Két ilyen bothordozó össze is verekedett amiatt, hogy melyiknek a botja volt fontosabb.

Két hétig járták a mérnökök a vidéket, azután elutaztak.

De visszamaradt a nagy reménység.

— Munka — mondotta Jano.

— Munka — mondotta Katka.

— Munka — mondották a férfiak.

— Munka — mondották az asszonyok.

— Munka — zúgták az erdők, dalolták a szelek, dúdolták a felhők, énekelték a földek.

Munka! Munka! Munka!

Tervezgettek az emberek. Jóllakásról, új cipőről, új ruháról, megint jobb életről beszéltek.

Jano mindennap kijárt a falu végére, leült az árok part-

jára, órák hosszat ült, mosolygott, néha felállt, kezét a szemé fölé tette, hogy jobban lásson és nézett, nézett.

Talán a munkát leste.

Aztán valamelyik nap, az egész felsővidék munkaközvetítő hivatalaiban kihirdették, hogy munkásokra van szükség, vasút épül. Jézus volt a hír, mégsem hittek benne sokan. Az egyik hegyi szlovák faluban, amikor kidobolta a kisbíró, fejüket csóválták kételkedve a munkanélküliek.

— Már hogy lehet az igaz, amikor oly sokáig nem volt munka. Biztos bolondját járatja velünk, a fene a jó dolgát! — mondták.

Mégis megindultak a munkanélküliek a vasútépítkezés helye felé. Losoncról, ahol sok gyár kéménye meredt komoran füsttelenül az égnek, Apátfalváról, Gácsról, ahol fogatlan öregasszonyokként sírtak a szövőgépek, Korlátiról, ahol megpenészedtek a kövek a bazaltkőbányában, Zólyomból, ahol patkányok tanyáztak az edénygyár megsiketült termeiben, Besztercebányáról, ahol hallgatott a gyufa-, posztó-, bútorgyár, ahol hallgattak a fűrészek, a Zólyombrézó környéki falvakból, az egész Felsőgaram-völgyéből.

Mintha kiöntött volna medréből a sárga Garam, visszafelé folynék az országúton, olyan hatalmas volt ez az emberáradás.

Az aranymezők felé vándorolhattak valamikor így az emberek.

Aranyásókhoz voltak hasonlatosak a munkanélküliek, hajszájukban az új kor aranya, a munka után.

Aztán megindult a munka.

Ezer, kétezer, háromezer munkás dolgozott. Szlovákok, morvák, csehek, magyarok, németek, de megfértek egymással, nem veszejtette őket össze Bábel tornyának testvérgyilkos haragja. Barakkokban laktak, parasztok házaiban, maguk főztek maguknak, maguk mostak magukra. Néha nevettek, néha ordítottak, kezükben ilyenkor kés villant, néha szerelmesen sóhajtottak valamelyik falusi leány fülébe a barakkok, házak árnyékában. Lármájukkal kantinok, kocsmák teltek meg, tengernyi ital folyt torkukon alá, szeges bakancsuk kopogása, mintha hadseregek meneteltek volna, felverte a falusi éjszaka csendjét.

A hét végén megszélidültek bennük a kemény férfiélet szerelenségei, vonatra szálltak, hazautaztak családjukhoz.

Vasárnaponként a régi csend borult a tájra.

Hétfőn megint lármával telt meg a levegő. A házakban megremegtek az ablaktáblák, a virágos cseréptányérok a falakon, a poharak a szekrények tetején az emberi munka erejétől.

— Ördögök! — sápítoztak öregasszonyok. — Jaj, kifordították a világot sarkaiból!

A munka áldozatokat is szedett:

Dinamit robbant időnek előtte, kőrakások megcsuszamlottak, nehéz kubikoscsillék melleket horpasztottak be, sínek lábakat nyomorítottak el, kalapácsok ujjakat csonkítottak meg, szemekbe köszilánkok fúródtak.

Sebaj!

Csak tovább!

Egy elesett, helyébe tíz kél.

Piviár Jano földet hányt csillékbe, szürke vaskocsikba. Minden izma feszült, meztelen felsőtestéről, mintha vérzett volna, fekete csíkokban folyt alá az izzadság, torka kiszáradt, nagy vödrökből itta a poshadt vizet, körülötte csengtek az ásók, ahogy kőhöz értek, csikorogtak a csillék kerekei, amint gurultak az iparvágányon, ordítottak a horvát, olasz mesterek, ravasz emberhajtó vasútépítők voltak ők, párolgott a föld a nap és a munka irtó hevétől.

Megint dolgozott Jano, de nem érzett olyan örömet, mint amikor szagos fatörzsek voltak a keze alatt, gatter csatoltatta a fogát melléte.

Fáj a visszaemlékezés.

Telehányta az egyik csillét földdel, de már ott állt helyében a másik, tizedik, századik. Birkózott velük. Egyiket letúrte, sokat letúrta, de estére, mire munkáját befejezte, belőle az erő már kiszállt, a csillesereg pedig, glédába szedett szörnyetegcsorda, ott állt pihenten, legyőzetlenül.

Dolgoznia kellett a megszakadásig, mert kegyetlenül hajtották a mesterek a csillék tempóját.

Néha olyan düh fogta el, hogy teste villámgyorsan mozgott, telehányta a csillét földdel, még mielőtt a következő a helyére gurulhatott volna. Lihegve, egy kevés győzelemérzettel eltelve, pihenhetett ilyenkor néhány pillanatig.

Fürge fekete szeme volt a mesternek, mindent meglátott. Egyszer azt mondta a többi munkásnak:

— Piviárról vegyenek maguknak példát, az nem panaszkodik, hogy túl gyors a tempó.

Elment a kedve Janónak a csillékkal való versengéstől.

— Hogyisne, hogy majd miattam hajcsárolják a többit!

A föld szagát szerette, remegő orrcimpákkal szívta magába. Olyan nehéz szaga volt a földnek, akár az asszonyok hónaljának nyáron. Ásója nyomán piros, barna, kék, fehér, fekete kövek kerültek felszínre a föld belsejéből. Sima és lyukacsos, kerek és szögletes kövek.

Néha kövecskéket vitt haza leánykáinak Jano.

Más apák is kövekkel kedveskedtek gyermeküknek.

A gyerekek tiszta kedve új játékot alkotott. Nevet kaptak a kövek. A feketék, amelyekben aranyként, vékony ereken valami fém csillogott, generálisok lettek, a kék, amelyekben fehér kristályok látszottak, ezredesek, a pirosak hadnagyok, az egyszerű sárgák bakák.

Egy generális hús bakát ért.

Azért a régi értékek is megmaradtak: egy rézgombért négy generálist lehetett kapni.

Ingadozott a kövek árfolyama, akár a részvényeké a börzén. Még háborúságot is okozott. Nap nap után összeverekedtek a gyerekek a faluban.

Közel volt Jano a földhöz, új gondolatokat ébresztett benne.

Föld. Paraszt. Nem lehet elválasztani a kettőt egymástól. Parasztok. Azelőtt megvetette őket, valahogy lovakhoz hasonlította, akik nap nap után ugyanazt a szekeret húzzák. Erőlködtek, akár a lovak, és a szaguk is lószag volt. Király volt ő hozzájuk képest! Végtelen volt a fatörzs kezei alatt, végtelen volt munkája is, nem függött naptól, esőtől, szárazságtól. A gatter mindig dolgozni tudott. Vasárnaponként gondtalanul élhetett, azt tehetette, amit akart, a parasztok pedig azalatt ünneplőben a földjeiken jártak, kóstolták a földet, az eget nézték, remegve a termésért. És éjszakánként nem tudtak aludni, mert arra gondoltak, hogy jaj, Istenem, jég verheti el a termést. Aztán egyszerre csak vége lett a fatörzsnek, vége lett a munkának. Tétlenül, munka nélkül folyt az élete, a parasztok pedig még mindig dolgoztak.

Parasztok. Igáslovak.

Arra gondolt, hogy kár volt, hogy apja eladta a földjét, ha nem adta volna el, mily jó is lett volna dolgozni rajta. Mert a munka madár, elrepül, a föld tehén, szelíden legeleszik.

— Jó volna parasztnak lenni!

Irigyelte Jano a parasztoakat. Pedig most volt munkája.

De nem örülhetett neki, mert arra gondolt, hogy amióta megállt a gatter, már hányszor esett meg vele, hogy munkájától elkergették. Ki tudja, mikor kell majd itt is letennie az ásót?!

Kegyetlenül becsapottnak érezte magát, nem hitt már a munka végtelenségében.

És a munka megváltoztatta a környék képét: új formákat alkotott, kemény, egyenes vonásokat rajzolt a földbe, a dolgok véletlen rendje helyén szándékos rendet teremtett. Néha, mintha fellázadt volna a föld, megindult, töltések csuszamlottak meg, árkok dőltek be, de hiába, béklyóba volt már verve: acélbéklyók voltak a sínek a föld testén.

De nemcsak a környék változott meg, megváltozott maga a munka is. Kezdetben vékonyka hangja volt, vinnyogott, akár a csecsszopó, de mélyült, fiú lett, legényke, sudár legény, dübörgött, akár a haragos férfibeszéd.

Az emberek is megváltoztak. Munkanélküliségtől puhára vert emberek kezdték meg a vasútépítést: gondolatuk aláztos volt, akár a hívők imája Istenük árnyékában. De a munka haladásával kihullott az alázat lelkükből, farkasfoga nőtt a bárányoknak, gondolatuk merész lett, nem állott meg Isten és ember előtt. Napirenden voltak a rossz munkaviszonyok elleni apró, egyéni lázadások.

VIII

Katka a második gyerek után megfogadta, hogy nem szül még egyszer.

— Minek még egy kenyérpusztító a házba? — mondogatta.

De Jano fiút akart. Erősen vágyott utána. Magát akarta benne meglátni jobban. A vérét, izmait, vágyait, amelyek elsikkadtak, haragját, amelyet nem tudott kiélni. Láttta magát, hogyan fogja kézen fogni a kis emberkét, elvezetni az erdőbe, elvezetni a gatterhoz, megmutatni neki mindazt, ami valamikor örömet jelentett életében. És a kis emberke nézni fog tágra nyitott, csodálkozó szemekkel és kérdezni fog tőle és ő válaszolni fog neki. Nőni fog a kis emberke, nagy lesz, erős lesz, verekedni, szeretni, kocsμάzni fog, de mégis más-ként fog élni, mert már másban fog hinni. Aztán meg, az em-

ber megöregszik, testéből az erő elszáll, gyámoltalanná válik. Karó az öregségben a fiúgyermek, akire támaszkodni lehet.

Ahányszor szerette Katkát, arra gondolt, hogy öleléséből gyerek fog kinőni. Katka védekezett a megfogantatás ellen, mindig elhúzódott párja magja elől. Hónapokig folyt ez így. Már gyűlölték egymást. Testük, lelkük belefáradt a meddő szerelmekbe. Egy éjszakán rettenetes harag fogta el Janót.

— Bestia, nem bírom tovább!

Torkon ragadta Katkát, úgy kényszerítette, hogy alatta maradjon.

— Mit tettél, Jano? Biztos gyerekem lesz. Hát azt hitted, hogy én nem kívántam, de okosabb voltam náladnál, hisz így is alig tudunk megélni.

Amikor terhes lett Katka, arra gondolt, hogy magzatát elveszejtí. Volt egy asszony a faluban, aki túróért, zsírért, krumpliért elvégezte az ilyesmit. De nőtt benne a gyerek, és vele együtt nőtt anyasága is: gondolatai közepén immár csak az új gyerek úszkált.

— Csicsíja... kicsi aranyom.

Amikor óráját érzi közeledni a várandós asszony, olyanná válik, akár a nőtény farkas: fogával marja el magától szerelmet kívánó párját.

Fiatal volt Jano, nehezen tudott meglegni asszony nélkül.

A faluban sok asszony élt özvegyi életet. Férjüket megölte az erdő, vagy világgá verte a munkanélküliség. Nappaljukat kitöltötte a munka, de éjszakánként égő szemekkel heverték fekhelyükön, testük sírt a férfi után.

Ezekre az asszonyokra gondolt Jano, ha vére nem hagyta nyugodni. Reggelenként, amikor munkába ment, úgy érezte, mintha nehéz, szerelemtől jóllakott szaga lett volna a levegőnek. A vastagon trágyázott föld szaga jutott az eszébe.

Bojko Matyo házát csak egyméteres palánk választotta el a Piviár-háztól. Bojko már harmadik éve kint volt Argentínában. Úgy volt, hogy fiatal felesége, két kislány is utánaszármazik, de nem volt Bojkónak szerencséje a fene nagy idegen országban. Nagy szemű, fekete hajú, barna testű asszony volt Bojkóné. A falusiak cigányasszonynak nevezték. Nem haragból adták neki ezt a nevet, csak úgy szokásból, mert mindenki, akinek valami különössége van, ragasztéknevet szokott kapni falun. Senki sem mondhatott rosszat Bojkónéra. Házát, gyerekét, magát tisztán tartotta, nem volt flancos, minden ünnepnap ott volt a templomban, processiózni is el-

járt mezítláb a többi asszonnyal. Szigorú hideg arccal járt az emberek között, legényekkel nem állt szóba. Pedig nem egy legény próbált volna nála szívesen szerencsét.

Nem volt ellensége a faluban.

Csak Kulisek anyó, ha már kifogyott a más pletykából, mondogatta:

— Olyan vékony a nyaka, mint egy gyereklányé, a szeme fekete, mint a bársony, meglátjátok, nem jó vége lesz. Akkurátusan ilyen asszony volt, aki Breznón harminc évvel ezelőtt meggyilkolta az urát.

De Kulisek anyó mindenkiről rosszat mondott, mert ez volt a szokása.

Tizenhét éves volt Bojkóné, amikor férjhez ment. Csak három évig élhetett együtt férjével, aztán elsodorta mellőle valami gonosz erő. Eleinte vígnak maradt, dalolt még, avval vigasztalta magát, majd csak megjön a férje. Kiszínezte maga előtt, milyen is lesz az, ha csak egyszerre betoppan. Minden este vacsorát készített a sütőbe, tiszta fehérneműt a szék támlájára. Mert így illik fogadni a hosszú útról megtért férjet. De múlt az idő. Nem jött a férje. A vére bántotta, de tudott parancsolni a vérének. A falusi asszonyok olyanok szerelmükben, akár azok a furcsa állatok, akik hónapokig koplalni tudnak, ha egyszer erősen jóllaktak. Mindig úgy volt az falun. A férfiak még a jobb időkben is néha hónapokig el voltak munka után.

De múlt az idő. Nem jött a férje. Már nem készített vacsorát a sütőbe, sem tiszta fehérneműt a szék támlájára. A vérének sem tudott már parancsolni. Ahová nézett, szemérmetlen férfitestrészeket látott. Elkapta a szemét, behunyta, de így is megmaradt benne a kép. Vagy azon kapta magát rajta, hogy szemérmetlen szavakat mondogat hangosan. Elpirult. Összeszorította fogait, hogy száján ki ne jöhessen a beszéd, de akkor belül mondogatta a szavakat, amiket nem akart hangosan kiejteni.

És ez furcsán jólesett.

Egyszer kisfia mondott ilyen szót. Tiszta volt a gyerek szeme, nem lett zavaros, mint a városi gyereké ilyenkor. Úgy használta a szót, mint akármelyik másikat, mert falun tiszták az ilyen szavak. Természetesek.

— Mit mondtál, kisfiam? — kérdezte Bojkóné.

Sokszor megismételtette a gyerekekkel a szót. Aztán lába közé szorította a gyereket, kegyetlenül elverte.

Ez is jólesett.

Éjszakánként meztelenül feküdt ágyán. Az ágy szögletei szeretői voltak. Álmai tele voltak paráznasággal és izzadságot vertek ki a testén. Nappal pirulások, szívdobogások fogták el. Ha keresztülment az utcán, meg kellett állnia, füle zúgott. lélegzete kihagyott, azt hitte, hogy az utca túlsó felén valami nagy idegen veszély fenyegeti. Oda kellett valamihez támaszkodnia, hogy össze ne rogyjon.

Aztán már éjszaka sem tudott megmaradni a szobában. Úgy érezte, hogy minden pillanatban rászakadhat a tető, szinte látta, mint közeledik fenyegetően feléje, ki kellett futnia a szabad ég alá, hogy meg ne fulladjon.

Minderről azonban senki sem tudott a faluban. Hideg és szigorú arccal járkált Bojkóné az emberek között.

Jano gyakran látta Bojkónét, néha el is beszélgetett vele szomszéd módra.

Már harmadik hete volt, hogy nem engedte Katka magához. Sehogy sem tudott elaludni. Kiment az udvarra, hogy friss levegőt szívjon.

Tiszta volt az ég, csillagos és holdas. Ezer hangon dalolt az éjszaka. Fehéren látszott Jano a sötétben, mert csak úgy alsóban ment ki.

Hirtelen halk sírás ütötte meg a fülét. Mintha nagyobbacska gyermek panaszkodott volna valahol. Meghatotta ez a sírás.

— Ugyan ki lehet az?

A Bojko-ház felől hallatszott a sírás. Átmászott Jano a palánkon.

A Bojko-kertben fehér emberrakás feküdt. Bojkóné volt egy szál ingben. Vékony fonálként jött ki belőle a sírás.

— Matyo . . . Matyo-o-o . . .

Jano megmozdult. Talán el akart menni, talán oda akart lépni, hogy megsimogassa az asszony fejét testvér módra. Meghallotta az asszony a neszt, riadtan felült, mintha menekülni akart volna. Most meglátta Jano az arcát. Nem volt már szigorú és hideg, lágy, szenvedő asszonyarc volt.

Megismerte Janót az asszony.

— De megijedtem — mondta.

— Tőlem ne félj, nem harapok.

Mosolygott az asszony.

— Miért sírtál? — kérdezte Jano.

— Sírnivaló az én életem.

Fekete és fénylő volt az asszony szeme, akár a csillagos éjszaka.

Jano melléje ült.

— Istenem, meglátnak!

— Dehogy látnak. Ilyenkor csak a bakter van ébren és a szerelmes legények. Azok sem látnak. A bakter a pálinkától, a legények a szerelemtől.

Felnevetett az asszony, erős fogai fehéren megvillantak.

Jano az asszony vállához ért. Az asszony megremegett.

— Nem... Nem! — mondotta, amikor Jano magához húzta.

Nászt ültek. Olyanok voltak a fekete éjszakában, mint két vad fehér madár.

Utána csendesen sírdogált az asszony.

Jano fölkel, az asszonyra nézett, dühös volt magára, dühös az asszonyra.

— Te... te cigányasszony!

Munka közben, éjszakánként maga előtt látta az asszonyt. Nem nézett napokig feléje. Egy éjszakán mégis elment hozzá. A kertben, ugyanazon a helyen, ahol először, feküdt az asszony.

— Vártalak — mondotta egyszerűen.

Durván ráförmedt Jano:

— Mit húzol magadhoz fekete szemeddel? Feleségem van.

— Már három éve nincsen férjem — felelte az asszony.

Minden éjszaka eljárt hozzá, és az asszony mindig várta ugyanazzal az odaadással. Szerelem közben gyakran Matyónak szólította, de Jano nem bánta, mert jóízú volt az asszony teste.

Semmi sem maradhat elrejtve a falu előtt. Ezer szálon függ össze a falusi élet. Olyanok ezek a szálak, akár a telefondrótok: embertől emberhez visznek. Valaki suttogni kezdett, Kulisek anyó már gondoskodott róla, hogy mindenhová eljusson a hír. Gonosz nyelve megnőtt, a falu elejétől a végéig ért. Mintha véletlenül, sorra járta a házakat.

— Drága Jutka lelkem, nem láttad a jércémet? Olyan szép sárga tollú, gyöngye húsú volt, eltévedt valahol a kincsem. Csak ezután csomagolt ki a pletykával.

Amikor már eléggé kiszörnyűködték magukat a házbeliek, azt mondta:

— Ugye hogy megmondtam, nem lehet hinni az ilyen fajtának?!

Valóságos diadalokat ünnepelt.

Katkához is eljutott a pletyka. Nem hitte el. Mégis sírt egész nap. Éjjel megleste Janót. Láta elmenni, órák múlva visszajönni. Most már mindent elhitt Katka. Sajnálta magát nagyon.

Csendesen sírdogált.

— Akkora a hasam, hogy már alig bírom, ő meg a szomszédba jár szórakozni! Most már tudom, miért pödrí minden este zsírral hetykére azt a csúnya harcsabajszát.

Furcsa módon azért nem is haragudott nagyon Janóra. Minden haragja a másik asszony ellen irányult.

— A szemét, más férje kell neki, hogy nem sül ki a szeme! Janónak semmit sem szólt, hagyta, hogy munkába menjen. Délelőtt elpanaszolta baját anyósának.

Piviárné az utóbbi hónapokban nagyon megpuffadt a víztől, mely testét kínoztá, tudott már mindenről. Nem adott igazat fiának, mégis meg akarta védeni.

— Biztos a szemével verte meg.

Csak azt mondta, amit a többi öregasszony a faluban.

Katka nem elégedett meg a magyarázattal.

— Miért nem tudott engem férfi megbabonázni, amikor hónapszámra idegenben volt Jano?

Nagyot sóhajtott Piviárné.

— Az asszonyoknál az másként van, azok tudnak hüek lenni. De a hű ember olyan ritka, mint a fehér holló. Azt hiszed, az én öregem, Isten nyugosztalja szegényt, nem tévedt tilosba? Egypárszor megtudtam, de hányszor nem. A Jano fajtájának nagy étvágyú vére van. Öregapjáról beszéltek, hogy hetvenéves korában, egyszer aratásnál ledöntött egy marokszedő leányt a mezőn, kiabált a leány nagyon, a többi segítségére sietett, lehúzták az öregről a pantallót, csúnyán megpaskolták a hátulját.

Ezen már nevetett Katka.

Éjszaka megint megleste Janót. Amikor lement az ágyáról, hogy a szomszédba lopakodjék, már az ajtóban volt, amikor egyszerre csak megszólalt Katka szomorúan:

— Már megint ahhoz a másikhoz mégy? Jano, miért gyaláztál így meg, hisz jó feleséged voltam mindig?

Jano visszaült ágyára, nem tudott mit felelni.

— Cédához jársz, mert nem vagyok asszonynak való. Miattad, tudd meg, tőled van a gyerek bennem, nem árok partján szedtem magamba!

Mint az ostor csattant Katka hangja. Az egyik leányka felriadt, sírni kezdett. Magához vette Katka, csitította.

— No ne sírj, kis bogaram. Aludj el, szép fehér selyemszőrű báránykát fogsz látni... Aludj el... La lala... la lala...

Ringatta a gyereket Katka.

— Apád hallgat. Nincs szava anyádhoz, csak ahhoz a másikhöz. Pedig annak nincs is aranyfoga, gonosz cigányasszony az.

Nem akartak beszéddé formálódni Janóban a gondolatok.

Pedig sok mindent szeretett volna mondani Katkának. Azt, hogy szereti, hogy párjának tekinti, a másik csak a vérét mérgezte meg, és el fog menni hozzá és megmondja neki, hogy vége közöttük mindennek.

De nehéz ilyesmiről beszélni az egyszerű embernek.

Szereti? Hisz ezt még akkor sem mondta neki, amikor együtt sétáltak leány, legény. Amikor virágot szedett, és nagy szégyenkezve bokkrétával ajándékozta meg. Most beszéljen róla? Amikor olyan keményen egymáshoz kovácsolták őket az évek. Hallgatott Jano.

— Jaj, jaj, miért vert meg engem úgy az Isten?!

Jajgatott Katka, tele volt keserűséggel, de azért nézte Janót, csak egy szavára várt, hogy elfelejtsen mindent, megbocsásson neki.

Jano kiment a szobából. Egy ideig tétovázva álldogált az udvaron, előkészítette magában a mondanivalót, amit a másik asszonynak szánt, a szavakat, melyekkel majd Katkát fogja megvigasztalni, ha majd visszajön hozzája. Átugrotta a palánkot.

Már nem a kertben, a szénapadláson várta az asszony. Ingben feküdt a szénán. Testének buja szaga elvegyült a széna nehéz illatával.

Megremegett Jano. Az asszony láttán kiestek belőle a jó szándékok. Lerúgta a ruhát magáról. Meztelenül állott. Piviár Jano. Medve Piviár. Hatalmas férfi.

Hím!

Egyetlenegy irtó öleléssé vált az éj.

Hatalmas áradás. Elmerült benne minden: fájdalom és nyomorúság, kötelesség és becsület. Ledőltek a szénapadlás és az évezredek deszkafalai, az őseMBER szeretkezett párjával a világ elején.

Az asszony teste lobogott.

Aztán visszahelyeződött uralmába a valóságos világ.

Felöltözött Jano. Azt mondta:

— Ma voltam nálad utoljára.

Az asszony hitetlenkedve ránézett. De olyan határozott volt Jano arca, hogy nem is próbált ellenkezni. Mintha csak most jutott volna tudatára meztelenségének, szemérmes mozdulattal elfedte fekete ágyékát.

Már elmenőben hallatszottak Jano léptei, amikor felsikoltott:

— Jaj, jaj, miért láttál meg engem azon az éjszakán fehérre feküdni?! Jaj, jaj, bár lett volna akkor fehér ingem fehér halotti szemfedőm!

Rázkódott teste a zokogástól.

Jano a palánknál állott. Egyik lábát átvette, amikor eszébe jutott, hogy nemcsak Katka előtt, hanem a másik asszony előtt is bűnös, és Bojko Matyo előtt is, aki valahol idegenben birkózik a sorssal. Bűn. Mi az? Bűn lehet az, amit a vér parancsol? Eddig mindig csak a vére szava után ment. Most is. És mennyi fájdalmat okozott vele. Valahogy megértette, hogy a vér szavánál erősebb parancs is létezik. Sose tegyen olyasmit az ember, amivel embertársának fájdalmat okoz. De hogyan? Amikor a vér olyan erős.

Átugrotta a palánkot.

Katka még mindig a gyereket ringatta, nem is vette észre, hogy már rég alszik, álmában mosolyog.

Odalépett Jano Katkához.

— Hát megbolondultam egy kicsit... Azért ne haragudj rám, asszony. Többször már nem megyek el hozzá!

Kivette a gyereket Katka kezéből, lefektette. Aztán betakarta Katkát és fogta a kezét, amíg el nem aludt.

IX

Dél előtt a gyerekszennyest aggatta ki Katka éppen, amikor meglátta Bojkónét a szomszéd udvaron. Egyszeriben eszébe jutott mindaz a keserűség, melyet el kellett szenvedni.

Nagyot sikított.

— Embere-e-ek! Nézzétek a cédat, még mutatkozni mer szegényével Isten szeme előtt?!... Adta a szentet, pedig ti-

tokban biztos odafeküdt koronáért a legutolsó csavargó alá . . .
Gonosz a szeme! Megverte vele az én férjemet. Embere-e-ek,
nézzétek a házasságtörő asszonyt!

Folyvást köpdösött Katka. Elfogta a várandós asszony
undora.

Bojkóné sápadtan hallgatta gyalázkodó szavait.

A lármára kiszaladtak az asszonyok a szomszéd házakból.
Gonosz volt szemük, szájuk görbe. Mint a kések meredtek a
gyűlölködő asszonyszemek a fekete asszonyra. A levegő meg-
telt a ki nem mondott kiáltással:

— Kövezzétek meg!

A jó asszonyok, a csúnyák, az elhasználtak, az öröm nélkül
valók, a szentek, az álszentek összefogtak a gonosz ellen.

— Cigányasszony!

— Boszorka-a-a!

Piviárné egyik asszonytól a másikhoz szaladt. Arca furcsán
remegett, karjaival ide-oda csapkodott nevetségesen.

— Az én fiam jó, az én fiamnak nem kell idegen asz-
szony . . . — mondogatta számtalanszor.

Bojkóné lassan, vontatott léptekkel bement a házba.

— Miért bántanak engem, hisz szerencsétlen vagyok?!

Katkát asszonyok kísérték a szobába. Támogatták. Simo-
gatták. Vigasztalták bárszonyos szavakkal.

Néhány asszony még sokáig kint maradt a házak előtt.
Nyelvük gonoszul pergett. Arcuk olyan friss volt, mint nagy
nyári melegben fürdés után.

Ebédet hozó asszonyok elmondták férjüknek, mi történt.
Elterjedt a hír a munkán. Egyik-másik társa megcsipkedte
Janót szóval. Amikor hazajött este, senkihez sem volt szava.
Vacsora után mindjárt lefeküdt.

Sajnálta az asszonyt.

Éjszakánként mintha asszonysírást hallott volna.

Fekete bárány lett Bojkóné a fehér bárányok közepette.
Nem minthogyha valami különösképpen erkölcsös lett volna
a falu. Szabad volt a falu éjszakája, akár a pányva nélküli
csikó a legelőn. Szabad és vad. Csak a vér törvényét ismerte.
A leányok és özvegyek azt tehették, amit akartak. Pletykáltak
róluk is, mert a pletyka kenyere az asszonynépnek, de nem
vetették meg őket, sem nem közösitették ki maguk közül. Az
erdők alján emberi dolog a szerelem, még akkor is, ha nem
a pap adott rá engedélyt. De az asszony, akinek férje van,
legyen szent, idegen férfi ne nyúlhasson hozzá! Dolgoznak

a férfiak, küszködnek, hogy kenyeret adhassanak asszonyoknak, gyerekeknek. És az asszony ennek fejében szüljön és tartsa élet tisztán.

A férfiak törvénye volt ez. De betartását megkövetelték, még ha ezer kilométerre is voltak, és ha maguk ezerszer is megszegették a házastársi hűséget. És az asszonyok, gondolatuk árnyéka volt a férfiak gondolatának, még keményebben megkövetelték a férfitörvény betartását.

A meddő asszonyt gúnyolják falun, a házasságtörő asszonyt gyűlölik.

Amíg eljárt hozzá Jano, azt hitte Bojkóné, hogy szereti. Amikor elhagyta őt, nagyon szerencsétlennek érezte magát. De amikor a friss fájdalom elhalkult, gondolkozni kezdett kettejük fölött és felfedezte, hogy nem is szereti, csak hálát érzett Jonóval szemben, mert testét jóllakatta. Lelkében sosem foglalt helyet. Azon az éjszakán, amikor fehéren feküdt a kertjében és hozzálépett Jano, még magával a kénbűzös sáttánnal is nászt ült volna.

Vad héjanászt.

Egyedül volt Bojkóné nagyon. És az a felfedezés, hogy nem is szerette Janót, elgyengítette. Tűrővé tette. Mert ha szerette volna, szembe tudott volna szállni az egész faluval, gyalázkodásra gyalázkodással felelni, hogy megvédhesse magát a bűnre.

De így igazat adott az asszonyoknak:

— Igen, bűnös asszony vagyok.

Sokat gondolkodott az életről, mely ilyen csúful elcsúsztatta.

Sokat foglalkoztatta a falusi legényeket is Bojkóné esete. Esténként, ha összejöttek egy kis beszédre, mert a legények is szeretik a pletykát, egyébről sem beszéltek. Az eddig megközelíthetetlen asszony, hirtelen megközelíthetőnek látszott. Egyik-másik legény szemében kigyúlt a vágy, azt mondta: De jó volna!

De még nemigen mertek szerencsét próbálni. Aztán megcsúfolták az asszonyok Bojkónét és most egyszerre csak szabad vadat láttak benne.

Két legény elindult egy éjszakán, hogy szerelmet kérjen Bojkónétól. Szabad a falu éjszakája, akár a pányva nélküli csikó a legelőn. Szabad és vad. Szabadok és vadak voltak a legények is, pajtások jóban-rosszban, tüzes vérű betyárok. Testvérük volt az éjszaka.

Hátul, a házak mögött, a kerteken át, óvatosan lopakodtak a Bojko-ház felé. Halkan beszélgettek egymással. Szerelmi tapasztalatokat cseréltek.

— ... Hát amikor már bent voltam nála, azt mondta, hogy igen, de hogy adjak neki előbb kendőre valót, merthogy semmit sem adnak ingyen a mai drága világban. Hát hallottál már ilyet?!

Dühösen kiköpött a legény.

— Én is cifrán megjártam a múltkoriban. Először voltam a leánynál, aztán nagy nehezen magához engedett. De amikor munkába akarom venni, csak azt kérdi, hogy van-e kalucsnyi, mert hogy anélkül nem enged magához, mert csak hozzányúl valaki, mindjárt hasa van. Azt mondtam: Kell a nyavalyának az ilyen úri vacak! De ne adj' Isten, hogy széjjelvette volna a lábát, akárhogy is erőltettem. Dühös voltam nagyon, hát szájon vágtam egypárszor. A fene vitte volna el ezeket a városi szokásokat!

— Nem érdemes már leányokhoz járni. Jobb, ha asszonyal kezd ki az ember ...

Odaértek a legények a Bojko-házhoz. Az egyik megkocogtatta az ajtót. Senki sem válaszolt. Még egyszer megkocogtatta, most már erősebben.

— Ki az? — kérdezte belülről egy asszonyi hang.

— Én vagyok, Jano, Piviár Jano — suttozta a legény, ravaszul társa felé kacintva.

Egy idő múlva kinyílt az ajtó. Csodálkozás látszott Bojkóné arcán. Kijött, mert nem akart bujkálni Jano elől, de meg akarta neki mondani, hogy ne bántsa a nyugalma, eléggé megszenvedett. Amikor meglátta az idegen legényeket, vissza akart ugrani a házba. De már késő volt, a kocogtató legény erősen megfogta.

— Mit akartok, erisszetek!

— Gyere velünk.

— Nem! Sikítok ...

— Hallgass! Ha Piviárnak tudtál adni, adhatsz most nekünk is.

Durván röhögött a legény.

Izzadságszagú, nagy, ragadós tenyerével betapasztotta Bojkóné száját, társa a karját fogta le. Émelygett a gyomra az asszonynak.

— Haramiák, engedjete el!

Aztán elernyed. Hagyta, hogy cipeljék a legények maguk-

kal valahová a sötétbe. Hallgatott összeszorított fogakkal, csak belül panaszkolt:

Jaj, jaj, úgy kell nekem, házasságtörő asszonynak! Jaj, jaj, utolsó kapca lettem, útszéli ringyó! Miért nem nyílik meg a föld lábam alatt, hogy szégyenemmel elnyeljen?!

Aztán keservesen sírni kezdett.

Azt várták a legények, hogy védekezni fog. Lábbal, foggal, karommal. Vad nősténybestia, aki az életét óvja. Akkor jólesett volna legyőzni, leteperni, akkor jólesett volna a lopott szerelem. Férfinak való. Vad falusi legénynek.

De így nem kellett.

Egymásra néztek a legények.

— Eriszd el, hisz még meghal.

Karjukat esetenül lóbálva, elmentek a legények. Amikor már a szabad mezőn jártak, egyikük azt mondta:

— Cukorból van, úrnak való.

A másik, felelet helyett nagyot ásított. Olyan erős fogai voltak, akár a farkasnak.

Bojkóné még sokáig úgy maradt, ahogy a legények hagyták. Arra gondolt, hogy a kútnak megy, vagy kötelet köt a nyakára, mert nem érdemes így, szégyenben élni. Aztán meghallotta egyik kisfia sírását. Gyorsan befutott a házba. Ülőbe vette a kisfiút és a maga bajáról beszélt hozzá:

— Dehogyan megyek kútnak, dehogyan kötök kötelet nyakamra, nem hagylak el benneteket, kis kakaskáim. Majd ha hazajön apátok, megmondok neki mindent és ha akarja, aztán agyon is verhet.

Az anyai hang jólesően simogatta a gyereket. Elaludt.

Bojkóné, hosszú idő óta megint, először volt nyugodt.

X

Egy szombat reggelen, amikor munkába jöttek az emberek, fehér táblák fogadták őket a munkán. Fehér táblákon fekete betűk:

„Hétfőtől az eddigi két korona ötven helyett két korona lesz az akkordbér egy köbméter föld után.“

Fekete betűk: megannyi fehér. Agyakat fúrtak. Nyelveket mozgattak.

— Eddig is majd megszakadt az ember, ha meg akarta keresni a napi húsz koronát . . . Hát még majd ezentúl?!

— Még többet fog kelleni túlórázni.

— Hej, kemény a föld, de még keményebb az urak szíve! Megcsendültek a munka kezdetét jelző harangok. Harangszóra, csorda módra munkát legelt a sok ember.

Csikorgott a csillék kereke.

Az emberek foga is csikorgott.

Jano a harmadik munkaszakaszon dolgozott. A meleg kiszívta a vizet a földből, száraz volt a föld és rücskös: por szállt fel belőle az égnek. Feketéket köpött Jano, akár földalatti bányász lett volna.

Egy ásóvágás: egy gondolat. A por könnyű volt, az égnek szállt. A gondolatok a földön maradtak. Nehezek voltak. Két korona ötven. Nyolcszor kettő ötven: húsz korona. Liszt, zsír, kenyér, szalonna, krumpli, ruha, gyerekmosoly, asszonynevetés. Nyolcszor ötven: négy korona. Négy koronával kevesebbet ér a nap, huszonnéggyel kevesebbet a hét, száz hússzal kevesebbet a hónap.

Miért?!

Könnyebb lett talán az ásó, omlósabb a föld, hidegebb a napfény, kevesebb erő, izzadság folyt ki a testből? Valamikor egy emberre sok munka jutott. A fákon nőtt a munka, útszéli árkokban, hegyek, völgyek, vizek zsongtak tőle. Őszszénőtt ikertestvére volt az embernek, vele született és vele halt meg.

Hókuszpókusz! Elveszett a munka. Beleesett egy nagy fekete lyukba gatter, fatörzs, szirénabúgás, munkaöröm. Aztán visszajött a munka, de megsápadt, megfogyott, akár a beteg ember, kit megcsapott a halál szele. Liszt, zsír, kenyér, szalonna, krumpli, ruha, gyermekmosoly, asszonynevetés. Katkának nagy a hasa. Bojkóné sírdogál éjszakánként.

Mi mozgatja az ember életét? A vér? Vagy valami, ami még annál is erősebb?

De jó volna elmenni messzire. Földdel takarózni, napból jóllakni!

Egy ásóvágás: egy gondolat.

Az egyforma gondolatok megtöltötték a teret. A testek pedig mozogtak, mintha lelketlen gépek lettek volna.

Délután háromkor kezdetét vette a bérkifizetés. Akik kapták bérüket, nem mentek el, mint máskor. Csoportokban állottak. Vártak. Talán csodát. Talán egyszerre csak kilép

valaki az iroda ajtaján, szomorú-szelíd Krisztus arca van, azt mondja:

— Jó emberek, hazudtak fehér táblákon a fekete betűk . . .
De rég elmúlt az ideje a csodatevéseknek.

A csoportokból tömeg lett. Fekete tömeg. A felhők ilyenek, ha vihar előtt kavarnak. Az arcokról folyt az izzadság. Vörösek voltak az arcok. Idegesen járkált fel és alá egy mérnök az irodában. Hivatalnokok ijedten pislogtak. A tömeg pedig állt és várt, tele haraggal, tele elkeseredéssel.

Egy mester, arca kék pontokkal volt szeplőzve egy robbanástól, kívülről be akart jutni az irodába. Ravasz emberhajtó vasútépítő volt, haragudtak rá a munkások. Elállották útját. A mester félretolta az útjában állókat. Megvetően. Mert nagy úr volt hozzájuk képest. Egy szavára mehetett is már akárki béréért az irodába, nem kaphatott többé munkát a vasútépítésnél. Már majdnem az irodához ért, amikor valaki fejébe húzta a sapkáját.

— A hajcsár mindenedet!

Kemény ütés érte a fejét. Minden oldalról ütötték a munkások.

— Segítség-é-ég . . .

Már nem volt olyan biztos a mester. Ügyefogyott volt az arca, akár a szemüveg nélküli rövidlátóé.

— Ű-ü-üsd!

Míndaz a harag, amelyet életük miatt éreztek a munkások, a mesterre zúdult.

Kicsi volt a mester nagyon.

És a munkások, mintha megérezték volna fölényüket vele szemben, már nevetni tudtak rajta. De gonosz volt nevetésük, akár a gyerekeké, akik pocikot kínoznak a réten.

— Add csak ide, én is ütni akarom.

— Ne bánts! Én majd hazaviszem pojácának, hadd örüljenek neki a gyerekek . . .

A mester a fejét védte karjaival.

— De emberek, jó emberek, jaj, munkás vagyok én is . . .

Mire az irodához verték, arca véres volt, ruhái rongyokban lógtak. Egyetlenegy irtó röhögés volt a tömeg.

— De megkapta a magáét!

— Tetű ő csak, az urakat kellene így megagyusztálni, elmenne a kedvük a bérleszállítástól!

Lassan széjjelszéledt a tömeg. Nyugodt és jóllakott volt a munkások arca. Útközben nagyokat nevettek.

Mire a csendőrök megérkeztek, üres volt már a hatalmas sárga térség az iroda előtt. Pihent a föld.

Egyik-másik vasrész a munka helyén, amint hozzáért a nap, kékesen megcsillant. Zsongott a nyár a levegőben. Pihent a föld. Az órák múltak. Piros lett a nap, gyenge szellő fújdogált. Más hangja támadt a természetnek. Új madarak, új bogarak, új legyek, új lepkék éltek. Új szaga támadt a földnek. Fáradt szaga. Este lett. Szombat este. Békés este. Felhők szálltak a falvak felé. Ünnepi szaga volt a falvaknak. Máskor a vasárnapra készültek ilyenkor a falvak. Tisztálkodásra. Jó ételre. Jó italra. Szerelemre. Templomra.

Ezen a szombaton a hétfőre készültek!

XI

Vasárnap.

Délutáni litánia. Hűvösek a templom falai, szépen bűg az orgona. Komolyak és ünnepélyesek voltak az arcok, a szemek az ég felé irányultak. Pedig nem hittek földöntúli dolgokban, akik fákkal, földekkel, kövekkel verekedtek. Eljártak a templomba, akár valami nagy színházba, mert elpihenhettek a hangok, képek, csillogások közepette. Így tettek az ősök. És a leszármazottakra rámaradt a templomba járás szokása is, akár a virágminták az ingeken.

Kihalt volt a falu, mialatt a népek a templomban időztek.

Templom után újból élettel telt meg a falu. Színes embercsoportok álltak a templom és a házak előtt. Csendesen csobogott a vasárnap.

Jano keveset aludt az utolsó napokban, hát lefeküdt egy kissé otthon. De sehogy sem tudott elaludni. Minduntalan valami más kötötte le a figyelmét, hol egy aranyszárnyú legyekcske, hol egy sváb, amint kidugta tapogatóját a szekrény alól, hol egy furcsa alakú folt a falon, amit a nedvesség csinált. Arra gondolt, mi lesz hétfőn.

A nyitott ablakon keresztül besugárzott a nyár és az asszonyok beszéde, akik a ház előtt állottak egy csoportban. Katka is közöttük volt. Irdatlan nagy volt Katka hasa. Előretolódott. Mintha mindent kitöltött volna létezésével. Valahová messzire nézett Katka. Talán a múltba, talán a jövőbe. Mélyre

lát a várandós asszony szeme. Arca békés volt. Kissé sárga kezeit összekulcsolta hasán. Olyan volt, akár egy egyszerű, fából faragott Mária.

Furcsa muzsikákat hallott.

— Rugdalózik a szentem — mondta.

— Ha erősen rugdalózik, akkor fiú lesz. Ismerem már a különbséget, négy fiút, két leányt szültem — jegyezte meg egy másik asszony.

Megértő szemük volt az asszonyoknak.

Mosolygott Katka.

A napsütésben olyanok voltak az asszonyok, mint megannyi bokréta. Vörös szoknyát viseltek, virágos kötényt, inget, négyszögletes fejkendőjük is virágos volt, alóla kontyuk furcsán kiállott. Barna volt az asszonyok arca. Árnyékuk, mint megannyi lila tehén, feküdt el a sárga földön.

Egy ideig szülésről, más asszonyi dolgokról beszéltek, aztán a bérleszállításra terelődött a beszéd:

— Már így is bűvészkedni kellett, hogy meg lehessen élni abból a kis bérből. Legalább, ha nem kellett volna belőle a régi adósságot fizetni, amit a munkanélküliség ideje alatt csináltunk.

— Én bizony nem fizetem! Megfenyegettek a szövetkezetben, hogy végrehajtanak miattam. Ezt la, vihetitek el tőlem! — mondtam nekik és felhajtottam hátul a szoknyámat.

Nevettek az asszonyok, de nem volt lágyság nevetésükben. Haragos jércekhez hasonlítottak.

— Az én férjem, amikor tegnap hazajött a munkából, hús koronával kevesebbet adott, mint máskor szokott. Azt mondta: No, asszony, még az egyszer utoljára berúgok, nem telik majd ezentúl pálinkára, hogy a rossz kórság rohasztaná el az urakat! Reggelre olyan tele volt, mint a felhő, még az alsóját is berondította, moshattam egész délelőtt. Legalább betartaná, amit ígért...

— Az enyém meg megfogadta, hogy nem fog többet cigarettázni.

— Hisz fogadkozni tudnak, aztán mégiscsak mi vagyunk, akik mindent megvonunk a szánttól, hogy csak nekik jusson.

— Se ital, se cigaretta, ugyan mi élvezete lesz ezentúl a férfiaknak?!

— Majd minket fognak gyakrabban használni... Csődörök!

— Az én férjem azt mondta, hogy az Istennek sem fog két koronáért dolgozni!

Elhallgattak az asszonyok. Fiatalok voltak, arcuk mégis öreg volt ebben a pillanatban.

Jano minden szavukat hallotta. Egyik-másik asszonyra rá is ismert a hangjáról. Ismerte őket még leánykorukból, talán el is bolondozott akkor velük. Akkoriban még vígak voltak, tudtak nevetni, gondtalanul örülni életüknek. Férjhez mentek. Az élet beléjük kapaszkodott, akár holmi nyűgös gyerek anyja szoknyájába, nem tudtak immár mozogni tőle. Most itt állottak, szidták a férfiakat, belül pedig tele voltak szeretettel és önfeláldozással.

Asszonyok, szeretők, kotlós anyák.

Még sosem érezte át ennyire Jano az asszonysorsot. Amikor Katka bejött, hálásan megsimogatta az arcát. Aztán elaludt. Álmában csillék mentek keresztül a mellén, a csilléknek emberarca volt. Az emberarcú csillék szájukban fehér táblákat vittek, fehér táblákon fekete betűket.

Fekete betűk.

Fe-ke-te be-tű-ű-ű-űk...

Becsapódott egy ajtó.

— Mit lármáztok, ha édesapátok alszik?!

Felébredt Jano.

Elment sétálni a mezők felé. Sárgán lobogtak a mezők a napban. A mezőkön keresztül kék patak folydogált. A patak vizében a fiatalság fürdött. Leányok ingben, legények alsóban, gyerekek meztelenül. A legények teste fent barna volt, alul fehér. A leányok nyaka volt csak barna, meg a lábuk szára. Egyik-másik legényen városi úszónadrág volt, a többiek nagyon megcsodálták. Büszkén hordta fejét a legény.

Mellük, ágyékuk átrajzolódott a nedves ingen, ezért nyakig guggolva ültek a leányok a vízben. A legények víz alatt alájuk úsztak, megcsipkedték kemény húsukat. Visítottak a leányok.

A patak alsó felén csődört úsztattak legények. Kicsinyek voltak az állat hatalmas testéhez mérve. Piros szemű barna csődör volt. Fújt. Prüszkölt. Mellső lábával a vizet kapálta. Levágta magát a vízbe, meghengeredett benne. Olyan volt, mint holmi őskori szörnyeteg. Beleillett ebbe a nagyszerű vidékbe, amely maga is hatalmas volt.

Meztelen gyerekek táncoltak körbe a réten. Énekeltek:

*Patak partján béka lakik, kutykurutty, kutykurutty.
Reggelire legyet eszik, kutykurutty, kutykurutty.*

A sok hang színesen egybefonódott a nyárral. A vasárnap délután danolt a mezők felett. Az élet danolt. Az öröm.

Élünk! Élünk!

Mintha holmi átláthatatlan fátyol borult volna a minden-nap gondjaira.

Jano elnézte a fürdőzőket. Szerette volna, ha örömeiből beléje is átment volna egy kevés. Mily jó fiatalnak lenni, örülni tudni, mily jó gondtalannak lenni, nevetni tudni.

Hisz oly szép a világ.

Szép a világ?

Nyolcszor ötven: négy korona.

Az erdők felé vette útját Jano.

Erdő. Fák. Gyermekkora szakállas apói. Közöttük bujkált, emberke. Közöttük járkált, legényke. Közöttük lesett riadt szemű őzre. Közöttük ismerte meg Katka szerelmét. Játékot, örömet, izgalmat, szerelmet, munkát adott az erdő. Jó erdő. Dús erdő.

Jaj, jaj, meghalt az erdő!

Irtáson állott Jano. Vörös volt az irtás, akár a ravasz róka szőre. Facsemeték nőttek az irtáson. Tavaly ültették el őket, hogy majd évek múlva megint bozontos legyen az erdő, ne látsszék meg rajta az emberek marása. Olyanok voltak a zsenge fácskák, akár az apró gyerekecskék. Mintha hangjukat hallotta volna Jano. Vékony, megható gyerekhangjukat.

— Kicsinyek vagyunk, gyengék vagyunk, de ránk süt a napocska, mosdat az esőcske... Kicsi fából nagy fa lesz.

Nézte Jano a fácskákat.

Hát ezeket minek ültették ide?

Mintha gúnyból lettek volna itten. Nem gúny az talán, ha előbb elveszik az erdő szépségét, mert csak úgy szép az erdő, ha az embert szolgálja, aztán farizeus módra fácskákat ültetnek el benne, hogy újból szép, újból sűrű legyen? Minek? Pusztították volna el inkább, gyújtották volna meg mind a négy sarkán, hogy az egekig vert volna a lángja, fekete áldozat pogány istennek!

Rettenetes haragot érzett, vad pusztítási düh fogta el. Tápota, tépte a fácskákat.

— Nem kell, hogy megnőjenek, meghalt már az erdő!

Kiterítve heverték a fácskák, megannyi apró gyerekhulla.

Ragadós volt a fácskák fiatal nedvétől Jano keze, úgy érezte, mintha véres lett volna.

— Gyilko-o-os! — kiáltotta az erdő, a fák águkkal feléje mutattak.

Szomorúan elindult hazafelé. Fájt neki az esztelen tett, amit az előbb elkövetett, hisz nem a fácskák a bűnösök, sem az erdő. Másra gondolt, amikor a fácskákat kitépte, másnak szólt a harag, amellyel azokat illette. Kikerülte a napban sárgán lobogó mezőket, a kék patakot, mások örömét.

— Mi lesz holnap?

Mintha mindenfelől ezt a kérdést hallotta volna.

XII

Este elment Jano a szövetkezetbe.

A nagy ivóhelyiség tele volt emberekkel. Kék tetőt vont a füst a fejek fölé. Olyan szaga volt az ivónak, akár a jól bezsírozott bagariacsizmának. Ittak az emberek. Hlinka-, agrárpárti újságokat olvastak, mert csak ilyeneket tartott a kocsmáros. Beszélgettek az emberek.

Két munkás vitatkozott hangosan. Egyikük, harmincéves, ragyás arcú ember, kommunista volt.

— Nem tűrhetjük, hogy leszállítsák a bérünket. Meglátjátok, ha most nem szállunk szembe velük, két hét múlva új huncutsággal jönnek.

— Hát mit tegyünk?

— Holnap, munka előtt, bemegyünk néhányan az irodába és megmondjuk, hogy vagy megfizetik a régi akkordot, vagy nem dolgozunk!

— Oszt ki legyen az a néhány? Hisz mindegyiknek a nadrágba esik a bátorsága, csak ránézzen a mérnök.

— Bemegyek majd én! Csak lesz valakiben annyi bátorság, hogy kövessen!

Kiköpött a kommunista.

A másik, fáradt arcú, bajuszos ember volt, egy ideig nem felelt, aztán azt mondta:

— Nekem családom van, menjen olyan. akinek nincs.

Senki sem avatkozott a vitába. Az arcokon határozatlan-ság látszott. Olyanok voltak az emberek, akár a juhnyáj,

amelyik nem tudja, hogy merre menjen, ide-oda sodródik, mert nincsen vezetője.

Azért mindenkiben dolgozott a ragyásarcú beszédje.

Az egyik asztalnál, okuláréval a szemén, öreg paraszt olvasta az újságot. Szája mozgott a betűk után. Egyszerre csak felkiáltott:

— Itt van, ni!

Felfigyeltek az emberek.

— Kétfejű, hatlábú borjú született megint. Háború lesz. Akkurátosan így volt tizennégyben. Akkor is ilyen borjú született, azután lelőtték a pogányok a trónörököst. Pedig olyan szép nyalka bajsza volt, mint egy csendőrnek. Sokszor láttam, Isten nyugosztalja, amikor katonakoromban a király házat strázsáltam Bécsben. Hej, jobb idők voltak azok! Két krajcárért akkora darab kenyeret kaptam, hogy úgy felfúvódtam tőle, mint a jószág a nedves lucernától.

Mindenki az öreget hallgatta. Olyan volt az emberek szeme, akár a mesét hallgató gyerekeké.

Hallgatagon ivott Jano. Máskor már két deci pálinka jókedvre hangolta, de most nehezen akart jönni a jókedv, akár a sánta ember a hegyen át. Már nehéz volt a feje, nyakát leszegte. Nevetni próbált, de csak az arca torzult el. El akarta magától kergetni a gondokat, de azok makacsul szívták a lelkét, akár a bögyölk a ló testét.

Liszt, zsír, kenyér, szalonna, krumpli, ruha, gyerekmosoly, asszonynevetés. Nyolcszor ötven: négy korona. Meghalt már az erdő, megfogyott a munka.

Mi lesz holnap?

Üvegsört rendelt.

Csengtek a poharak, mások is ittak. Időről időre kiment valaki, hogy kihányja vagy kicsurrantsa magát. Valaki dalolni kezdett. Szőke leányról, hűtlen szeretőről.

Csodát csinált a sör. Kivirult a jókedv Janóban.

— Tojni a világra, lesz ahogy lesz!

Csodás tó a részegség. Aki benne megfürdik, mindjárt másnak látja a világot. Aki gyenge volt, erőssé válik. Aki halk volt, annak nagyra nő a hangja, aki gyáva, oroszlánok erejét érzi magában.

— Ihaj, tyuhaj!

Felugrott Jano, elkiáltotta magát:

— Ezt csinálja valaki utánam!

A fogai közé vette a sörösüveget és anélkül, hogy kezével

segítené, hátrahajtott fejjel kiitta tartalmát egy hajtásra. A nyaka csutkája fel és alá járt.

A részegek bárgyú arca felfrissült. Mindenki megpróbálta, hogy utána csinálja a művészetet. De csak egy fiatal legénynek sikerült.

Hitetlenkedve meredt rá Jano. Nagyon meg volt sértve. Tántorgó léptekkel a legényhez lépett, nagy erős mutatójával nagyokat bökött a mellébe.

— Nem igaz, csaltál . . .

— Mit, hogy én?

A legény egy sörösüveggel Jano feje felé sújtott. Véres lett Jano arca. Birokra kapott a két ember. Hatalmas volt a legény, olyan nyaka volt, akár a bikának, nem bírt vele olyan könnyen Jano.

— Én vagyok medve Piviár!

Már a földön volt a legény, amikor pajtásai segítségére siettek.

Nemsokára mindenki verekedett az ivóban. Csak a ragyás-arcú nem. Oldalt állt, úgy nézte közömbösen, megvetően, hogyan lesz az embereknek állatarcuk.

— Barmok! Szeretkeznek, esznek, isznak, verekszenek és nem bánják, ha szíjat hasítanak a hátukból.

Aztán valaki, aki már a földön feküdt, elrántotta lábánál fogva, elesett, megharapta a nyelvét, olyan rettenetes düh fogta el, hogy öklével ütni kezdte a fejét annak, aki elrántotta.

— Kutya-a-a . . .

Jómaga is olyan lett, akár a többi.

Még nehezebb lett a levegő az ivóban. Lihegéstől. Izzadságtól. Esztelen haragtól. A csapláros megpróbálta elválasztani a verekedőket egymástól, de mi haszna volt belőle, csak a fejére kapott egypárat.

A verekedés alján ott píslogott a kérdés:

Mi lesz holnap?

— Jaj!

Egy legény feküdt a földön, piros vére folyt egy bicskaszúrástól. Nyögött a legény.

A vér láttán kijózanodtak a verekedők. Abbahagyták a csatát. Körülvették a legényt. Valaki pókhálót kerített elő valahonnét, másvalaki emberi vizet csurgatott a pókhálóra. Aztán rátették a legény sebére.

Ősi szer volt ez.

Kemény életük van az embereknek az erdők alján. Sápadt

volt még a legény, a feje is szédült, de azért részt vett a nagy ivás folytatásában.

Hajnal felé Jano és a legény, akivel összeverekedett, egymást átölelve botorkáltak haza. Rekedt hangon énekeltek.

Emberszemű tehenek bámulták meg őket, amint ballagtak a pásztorgyerek előtt a jóízű legelőre.

XIII

Mindössze két órát alhatott Jano, amikor felrázta őt Katka, hogy ideje már, induljon munkába. Nehéz volt Jano feje, szájában keserű bűdösséget érzett. Mintha agya megállt volna, nem tudott gondolkozni. Ütközben kitisztult a feje. Aztán ott állott a munka előtt. Megszólaltak a harangok. Lassan, tétovázva megindult, hogy munkáját megkezdje. Azt várta, hogy történjék valami, de nem történt semmi. A többi munkás is így volt. Még senki sem tudta, hogy mit fog hozni a délelőtt.

Rettenetes hőség volt. Irdatlan hajók fűtőihöz voltak hasonlatosak a munkások, amint a földet lapátolták. Sehogy sem ment a munka. Máskor egységes, hatalmas folyam volt, ma, mintha megannyi apró patakocska. Minduntalan abbahagyták munkájukat az emberek. Fejüket felkapták, hallgatóztak: mintha titkos jeladásra vártak volna. A lázadás gőze rezgett a levegőben.

Úgy érezte Jano, hogy lábai előtt a földnek szája nőtt, gúnyosan röhög a szemébe.

De jó volna berúgni megint! Megfeledkezni mindenről, nem tudni semmiről, buta érzéketlen baromnak lenni...

A mesterek, mintha megérezték volna a feszültséget, még jobban lármáztak, mint máskor.

Hogy ordítanak a bestiák, mi meg tűrjük. Mindent tűrünk. Azért szállították le a bérünket is...

Járt az ásó Jano kezében. Egy ásóvágás: egy gondolat.

Mit ér az olyan munka, amely nem okoz örömet?!

Ásója nyomán giliszta került a felszínre, kettévágta ásója élével, gyönyörködött benne, hogy vonaglik. Nem bírta a munkát, kint okozott neki minden ásóvágás, már-már úgy volt, hogy lecsapja ásóját, elordítja magát:

— Azért sem!

De eszébe jutott családja. Ha most egyedül megmozdul és a többi nem áll melléje, munka nélkül marad: nyolc szem fog szemrehányóan rámeredni.

Megköti a család a munkásembert. Ha szabad volna, sokkal jobban tudná megvédeni a sorsát.

Kínt okozott Janónak minden ásóvágás, de azért tovább dolgozott. Hátát a nap, arcát a szégyen égette.

Rongy emberek vagyunk!

Embertől emberhez pattantak az egyforma érzések a térségben. Csak egy szikra kellett, és ég hatalmas lánggal az emberi harag: nagyszerű vörös máglya.

Hol a szikra? Gyulladj, égj, haragkakas, nagyra nőjön piros tűztarajod!

— Embere-e-ek!

A ragyásarcú kiáltott. Mesterek vették körül, taszigálták, ki akarták utasítani a munkáról, mert folyvást beszélt, biztatta társait, hogy ne dolgozzanak, csak a régi akkordért.

— Embere-e-e-ek...

Akik messzebb állottak, csak nyitott száját látták a ragyásarcúnak.

Sokan már félredobták ásójukat, odafutottak, hogy megtudják, mi történt.

Hol a szikra? Már kirepült az emberek szívéből.

— Eresszétek el!

Fenyegetően néztek a munkások a mesterek csoportjára. A mesterek eleresztették a ragyásarcút. Ekkor odajött a munkavezető mérnök.

— Mi történik itten?

— Mérnök úr, vagy megfizetik a régi akkordot, vagy nem dolgozunk! — mondotta a ragyásarcú.

Kimondotta, amit hatszáz ember érzett, csak nem mert megmondani.

— Távolítsák el ezt az embert a munkáról!

Újból megragadták a mesterek a ragyásarcút. De égett már a máglya.

A mestereket félretaszították, keményen a ragyásarcú mellé álltak, minden oldalról fenyegető öklök rázódtak a mérnök felé.

— Nem dolgozunk két koronáért!

— A túlórázásnál amúgy is becsapnak!

— Takarót ígértek a barakkba, levonják érte a koronát, de takarót nem kapunk!

— Megigérték, hogy rendes tűzhelyet állítanak fel a barakkokban, nem állítottak fel!

— Az árokba járunk magunkat kitojni, mert még az árnyékszékét is sajnálják tőlünk!

— Igérni, azt tudnak!

— Hazugo-o-o-ok . . .

Sápadtan meredt a mérnök a tömegre.

— De, emberek, legyen eszük!

— Nincsen eszünk, gyomrunk van csak! Kevés a két korona . . .

— Várjanak itt, betelefonálok a vezető mérnök úrnak.

Bement a mérnök az irodába. Zsongott a tömeg, de várt türelmesen. Hatalmas tenyerek veregették a ragyásarcú hátát.

— Testvér, mégiscsak legény vagy a talpadon.

Mósolygott a ragyásarcú.

A mesterek félénken bújtak össze, akár a mezei barmok, ha vihárt érznek a levegőben.

Valaki feléjük kiáltotta:

— No ne féljenek, kikapnak az asszonyoktól, ha mindjárt a hét elején tiszta ruhát kérnek.

Nyerítve röhögött a tömeg.

Aztán kijött a mérnök, de még mielőtt kinyitotta volna a száját, már tudták, hogy hiába telefonált, és most mintha valami láthatatlan erő előrelökte volna a tömeget, hatalmasan nekilendült.

— Sztrá-á-áj!

Hirtelen csend lett. Az emberek megtorpantak, mint a tüzes lovak, ha váratlan akadály elé érnek. Sztrájk. Hatalmas súlya volt a szónak. Földalatti fekete tárnákban született, füstös, levegőtlen gyári termekben, bábeli építkezések fehér széplős deszkaállványain: tiszta virág az emberi nyomorúság szemétdombján.

Sokan azt hitték, hogy elegendő lesz, ha megijeszti a mérnököt, harc nélkül, magától repül a sült galamb, régi akkord a szájukba. Visszasomfordáltak munkahelyükre, félszegen kezükbe vették ásójukat.

Elvesztett sztrájk. Munkanélküliség. Az éhes gyerekek olyan mély a szeme, akár a halálnak.

Pislákol a máglya.

— El az ásó-ó-ót!

— Mért egy kis földje van, bűdös vakondok, már nem mer sztrájkolni!

— Verjétek be a fejét!

Tétovázva tették le ásójukat az emberek.

— Mit érünk vele, ha csak mi sztrájkolunk, a többi szakaszon még folyik a munka.

— Igaza van. Gyerünk végig az egész vonalon, csak úgy győzhetünk, ha mindenki sztrájkol.

Fehéren, egyenesen szállott az égnek a máglya füstje, mint-ha tiszta, jó áldozat lett volna.

Jano odaugrott egy csilléhez, irtó erővel feldöntötte.

— Nem vagyunk rongy emberek!

Sorra döntötte fel a csilléket.

— Bestiák!

Valami vad örömet érzett. Élünk! Élünk! Szép a világ, madarak fütyörésznek, nap süt, ember az ember. Legyőzve, leterítve feküdtek a csillék, eltaposott ellenségek.

Mások is döntötték a csilléket.

— Hó-rukk . . .

Valaki hatalmas kalapáccsal nekiment egy földkotrógépnek. A gép az ellenség. Irtó erejével száz embert pótol. A gépek miatt van munkanélküliség, éhség, könny.

Hasonlatos volt a munkás őséhez, aki száz évvel azelőtt ugyanazt tette. Ludd generális.

— Ne bánts a gépet!

Elrántották a munkást a géptől.

— Erisszetek!

Mert elvették a kalapácsot a kezéből, a körmével ment neki újból a gépnek. A foga csikorgott esztelen dühében.

Erő, hit, gyengeség, hitetlenség, vadság és szelídség, szomoruság és öröm kavargott az emberek lelkében. Egyetlen nagy kavargás volt a tér. A felszabaduló erők hatalmas tánca. Mindez csak pillanatokig tartott.

Aztán elkiáltotta magát a ragyás arcú ember:

— Előre-e-e-e . . .

Üsszeállt a tömeg. Nem kellett rendezni, mindenki magától találta meg a helyét. Hatszáz ember. Fekete sereg. Katonaság. Elindult.

Egy-kettő. Egy-kettő.

Menetelt a tömeg. Kopogtak a csizmák, kopogtak a bakan-csok, megfeszültek a kemény férfiizmok.

A föld felelt a lábak dobbanására.

Egy-kettő. Egy-kettő.

Amerre elhaladt a tömeg, ásók hullottak ki a kezekből. Nőtt

a tömeg, megnőtt, megdagadt fenyegetően hatalmasra. Olyan volt, mint egy ígéret, mint egy fenyegetés.

A levegő felelt a lábak dobbanására.

Egy-kettő. Egy-kettő.

Az alagútban fűrógép dolgozott. Gumicsizmás emberek állottak térdig vízben, meztelen testükből poklok forrósága fakasztott izzadságot, fekete, nagy kezű ördögök.

Behallatszott hozzájuk:

— Sztrá-á-áj!

Megállt a fűrógép. Kijöttek a fekete, nagy kezű ördögök, a napfényben pislogott sötétséghez szokott szemük, testük didergett a poklok forrósága után.

Még nagyobb lett a tömeg.

Egy-kettő. Egy-kettő.

Munkások meneteltek egymás mellett. Kommunisták és szociáldemokraták, hlinkapártiak és pártnélküliek, rettenetesen testvérek az egységfrontban.

A faluba érve gyűlést tartottak, sztrájbizottságot választottak. A ragyás arcú ember lett a sztrájbizottság elnöke.

Ugyanakkor csendőrökkel megrakott teherautók rohantak a sztrájkterület felé.

A magára hagyott, feltépett föld pedig úgy feküdt a napon, akár egy megerőszakolt, kitakart asszony.

XIV

A gyűlés után széjjelszéledt a tömeg.

Egyszeriben olyan mozgalmas lett a falu, akár a vasárnapi litánia után, csak komorabb volt, mert nem tette színessé az emberek virágos inge. Gyerekek a szokatlan mozgalmasság feletti örömükben, két ujjal szájukban élesekét füttyentettek.

Mosolyogtak a sztrájkolók.

A ragyás arcú embert nagy lármával fogadta otthon a felesége.

— Három évig nem dolgoztál, mert nem volt hol, most meg, amikor van munkád, urizálni akarsz. Megvert engem veled az Isten, meglátod még víznek megyek miattad porontyostul!

— Nem érted té azt, asszony.

— Mit, hogy én nem értem! Dehogyan nem! Cipő kell a gyerekeknek, meg ruha, oszt mibe fogom öltöztetni őket, majd a sztrájkba talán?!

Egy ideig hallgatta a ragyásarcú felesége perlekedését, de aztán megunt.

— Elhallgass, mert rövidebbre szabom a nyelvedet!

Nem hallgatott el az asszony. Kegyetlenül megverte a ragyásarcú a feleségét.

Sírdogált az asszony, aztán kiment a ház elé. Ott asszonyok állottak. A sztrájkról beszéltek. Még csöpögött a ragyásarcú feleségének az orra a sírástól, mégis eldicsekedett:

— Az én uram elnök!

Más asszonyok is veszekedtek férjükkel a sztrájk miatt. Voltak, akik kikaptak, akár a ragyásarcú felesége, voltak akik előtt mentegetőzött a férjük.

— Mit csináltam volna? Akartam dolgozni, de ásóval fenyegettek meg. Csak nem hagyom beverni a fejem.

Katka nem veszekedett Janóval. Valahogy távol állott tőle minden, ami kívül volt rajta és gyerekén, aki még csak ígéret volt a teste belsejében. Apró gyerekruhácskákat javított. Időről időre megnézte a ruhácskákat, ilyenkor behunyta a szemét. Messziről, csak nagyon messziről hallotta Jano szavait, amint a sztrájkról beszélt. Olyan volt Jano, mintha részeg lett volna.

— Úgy kívágtuk a lépést, mintha muzsika járt volna előttünk. Sokan voltunk nagyon, csak úgy döngött a föld a lábunk alatt. Jó érzés volt az.

— Bűn az, fiam, otthagyni a munkát — mondotta Piviárné csendesen.

Elkomorodott Jano arca.

— Bűn? ... Hát a munka nem hagyott ott minket?! Dolgoztam volna én akár halálomig is a gatter mellett. Miért állt meg a gatter, miért nem jönnek le az erdőkből a fák, miért kellett elmennem idegenbe?! A feje tetejére állította valami az életemet. Hát az nem volt bűn?!

— Rossz a világ, bünteti az Isten.

— Engem miért büntetett? Rossz voltam talán, nem gondoskodtam családomról, templomkerülő voltam? Rossz az Isten, anyám! Aranyzsákon alszik, bankóval takarózik, mint a gonosz gazdag a mesékben.

Keresztet vetett Piviárné.

— Ne káromold az Istent, fiam, tenyerén tart minket.

— Amióta megöregedett, mamka, úgy beszél, mint a pap, folyvást Istent forgatja szájában, akármit is mond az ember. Már nem is lehet magával okosan beszélni.

Kiment Jano dühösen a szobából.

Magára maradt a két asszony. Piviárné csendesen sírni kezdett:

— Most haragszik rám, pedig csak azért beszélek ellene, mert nagyon félttem . . . Nem jó az urakkal ujjat húzni, fene erősek!

Katka hallgatott. Nagy kék szeme bölcső volt, melyben meg nem született gyermekét ringatta.

Délután be akart menni a sztrájkbizottság a vállalkozóhoz, hogy tárgyaljon vele. Nem engedték a vállalkozó elé, kiüzente a vállalkozó:

— Előbb vegyék fel a munkát, azután tárgyalok!

A városból egy agitátor indult útnak a sztrájkterület felé. Fekete hajú, merész hangú ember volt.

Estére megint gyűlést tartottak a sztrájkolók. Már tele volt a falu csendőrökkel.

Villogtak a szuronyok.

De a szavak is villogtak.

Gyűlés után jókedve kerekedett a sztrájkolóknak. Tiszta szemű gyerekek voltak. Az erdők alján az emberek a nagy tetteket nagy ivással szokták megünnepelni.

A születést. A halált. A gyilkosságot. A verekedést. A sztrájkot is.

A barakkok előtt söröshordókat vertek csapra a sztrájkolók, hatalmas tüzeket raktak. Ittak.

Boldog volt Jano. Mintha mindaz a keserűség, amely már oly régóta kínozte, kiszállt volna belőle. Megint erősnek érezte magát és merésznék, szembe tudott volna szállni óriásokkal, ahogy valamikor legénykorában, amikor nekiment egy hatalmas fának, ki akarta tépni gyökerestől. Élünk! Élünk! Piros vér folyik ereinkben, emberek vagyunk, mozgunk, verekszünk, harcolunk. Nem céltalan az élet!

— Úgy vágtuk ki a lépést, mintha muzsika járt volna előttünk!

Körülötte bajuszos és bajusztalan, kemény és lágy arcú, fiatal és idősebb emberek voltak. Nagyobbrészt idegenek. De érezte, hogy testvére mind, mert egy anya szülte őket: a harc.

Meleg dadogások bugyogtak ki Jano torkán.

— Elvtársak.

Most használta először a szót, de olyan jó íze volt, hogy sokszor megismételte.

Mind erősebb ütemben tört ki a vigasság a sztrájkolókból. Sok ember beszélt egyszerre, nevetett, fogadkozott, ígért. Ivott.

Élünk! Élünk!

Piszkos odúkban lakunk, testünkben betegségek fészkelnek, lelkünket rossz ösztönök nyomorítják el, szart eszünk és állat módra szeretünk, de megtisztulunk minden csúnyától, rossztól, amikor egymás mellé állunk és harcban testvérek vagyunk!

Repülünk!

Nagyot kiáltott Jano:

— Hej!

Valamit tennie kellett, hogy a nagy erőket, amelyek dagasztották, kiszabadítsa. A tűz elé ugrott, tenyerével nagyot csapott a földre, csak úgy döngött, leguggolt, csizmás lábait maga elé rúgta.

Veszettül járta a betyártáncot.

Biztatták a többiek:

— Rúgjad, testvér, bűdös a világ!

Ütemesen tapsolni kezdtek a széles tenyerükkel. Nemsokára tízen táncoltak Jano mellett. Árnyékuk óriásira nőtt a tűzfényben. Óriások ereje rezgett a levegőben. Valaki lassú, mély hangon énekelni kezdett. Egyszerű szlovák dalt. Jánosíkról, az igaz betyárról, szegények istápolójáról, gazdagok ostoráról.

*Hej, betyárok, betyárok!
Ne higgyetek az uraknak,
de higgyetek szegényeknek,
magas fáknak az erdőben,
madaraknak levegőben . . .*

Szállt a nóta, betyárnóta, hegyek, völgyek, vizek felett. Szállt a nóta, szegénynóta. Talán maga Jánosik is meghallotta, mert a monda szerint nem halt meg, csak alszik, rézzel kivert rettenetes fokosa a keze ügyében, hogy kezébe vehesse, harcba vihesse, ha majd harcba szállnak a szegények a gazdagok ellen.

Szállt a nóta, igaz nóta.

Meleg, szelíd szél fújdogált. Megsimogatta az emberek,

dolgok arcát. A mezők fekete hajlásaiban szerelmes párok ölelkeztek.

Élünk! Élünk!

Katka ébren feküdt ágyában. A szél szárnyán hozzá is elszállt a dal. Hallgatózott.

Mintha nagy haragos szív dobogott volna a sötétben.

XV

A csendőrök le akarták tartóztatni a sztrájbizottságot, a sztrájbizottságot a föld nyelte el.

Ravaszul mosolyogtak a sztrájkolók.

Mesterek sztrájktörőket toboroztak. Két toborzóra ismeretlen tettesek sötétben zsákot húztak, véresre verték őket. A csendőrök hiába szaglálózta.

Ravaszul mosolyogtak a sztrájkolók.

A falu azért tovább élte a maga életét. A legények eldicsekedtek, hogy magához engedte őket Bojkóné. Folyt a pletyka. Borjak, malacok, gyerekek születtek. Veszekedtek, verekedtek, csaltak és hazudtak, jók voltak és rosszak az emberek. Békésen dolgoztak a parasztok földjükön. A sztrájk azonban keményen összetartotta a falut, akár holmi óriási abroncs.

Mintha új szeme nőtt volna Janónak a sztrájk alatt. A világ, amely eddig elrendezetlennek látszott, egyszeriben elrendeződött. Közepe lett. Közepén már nemcsak jómaga állott és családja. Liszt, zsír, kenyér, szalonna, krumpli, ruha, gyerekmosoly, asszonynevetés. A kérdésekre, amikre idáig nem kapott választ, feleletet kapott. Nem az erdőtől, nem a fáktól, nem a földtől, nem a munkától, hanem attól a mozgástól, amely magával ragadta és vitte előre. Már nem volt némaság körülötte, már megint zsongott minden.

Elvtársak.

Jóízű volt a szó nagyon.

Igaza volt a lyukas arcú embernek, aki neki Franciaországban az élet értelmét magyarázta.

— Boldog lesz az ember... Kapitalizmus, szocializmus, osztályharc, Szovjetunió...

Egész nap a sztrájktanyán tartózkodott. Vitatkozott, újságot olvasott, mind mélyebbre jutott a dolgok felismerésében. Né-

ha már nem tudta magában tartani az újonnan felfedezett igazságokat, félrehívott valakit, hogy annak is elmondhassa őket. Irtó mély árok tépi két felére a világot, az egyik oldalon a szegények, a másik oldalon a gazdagok állanak. Egyszerű volt, amit mondott, mint a kék szlovák hegyek, zúgó erdők, szőke vizek. Egyszerű és hatalmas volt, amit mondott, mint az élet az erdők alján.

Egy nap sztrájkórségen állott. A szeme előtt terült el az ember nélküli munka helye.

Árva leány. Elsüllyedt hajó. Döglött jószág.

Csak azért, mert ő és társai nem leheltek beléje lelket ziháló lélegzetükkel. Aludt a vidék, mielőtt megkezdődött volna rajta a munka. Lélegzete mély volt és szabályos, akár az évszázadok múlása. De jött az emberi erő, szörnyeteg, mely hegyeket mozdít el helyéről, szakállas Mózes, ki vizet fakaszt a kopár sziklából. Felébredt a vidék. Hatalmasan vonaglott nászában az emberi munkával. Most megint alszik, de lélegzetéből már az új idők lüktetése hallatszik.

Piviár Jano és Csulen Gábor és Kovár József és Kovácsik Ferenc és az a sok más dolgozó összetett ereje alkotta ezt a csodát.

— Mily erősek vagyunk!

Talán most először érzett Jano egy kevés szeretetet a munka iránt, melyet eddig gyűlölt. De nem! Nem is a munkát szerette. A halott munkából kiérezte az embert, akit eddig a munka miatt nem tudott meglátni. Eddig is sok kérdésre felelt meg a sztrájk, de most az utolsó kérdésre is megadta a választ.

Mosolygott Jano. Megtalálta az embert.

Szerette az embert.

Mert felismerte, hogy tévedett akkor, amikor azt hitte, hogy a fatörzs, a munka, végtelen. Hazugság volt, amit az anyja tejével, a pap, tanító, jegyző, csendőr szavával szívott magába. Hazugság volt az az egész élettartalom, amit egy már elmúlt élettől kapott. Szolgának nevelték, nem akarták, hogy egyenes járású, szabad ember legyen belőle. Megkövetelték, hogy mindennap hálát rebegjen az Istenhez, mert mindennapi kenyerét megkapta tőle, megkövetelték, hogy hálát rebegjen az emberhez, aki eljuttatta hozzá a mindennapi kenyeret. Kenyér! Ezért reszketett, ezért dolgozott, ezért volt bátor, és ezért volt gyáva. És amikor kiesett a kenyér az életéből, amikor munkanélküli lett, akkor szerencsétlenül, cél-

talánul kallódott, sorvadt, pusztult. Nem igaz! Nem a fatörzs, nem a munka, nem a kenyér végtelen! Csak az ember az! Az ember, aki szenved, aki hitét elveszíti, aki sodródik, de minden túl a jobb, szebb, tisztább élet után vágyódik.

XVI

A sztrájk harmadik estéjére gyűlést hívott egybe a sztrájkbizottság. A kerületi hivatal a gyűlést betiltotta. Dacos volt a munkások arca: elhatározták, hogy mégis megtartják a gyűlést. Mintha ágyúk dörögtek volna a levegőben. Csak az aszszonyok tágra nyílt, ijedt szeme árult el valamit az izgalomból, mely mindenkiben ott kavargott.

Hét óra előtt néhány perccel gyülekezni kezdtek a sztrájkolók a központi iroda előtti térségen. Hatvan fegyveres csendőr állott a tömeggel szemben.

Ordított a levegő, pedig még csend volt.

Egy asszony felsírt:

— Én édes Istenem!

Hirtelen egy fekete ember nőtt ki a tömegből.

— Elvtársa-a-ak!

Piros, merész szavak kavarogtak a térségben.

Aztán megmozdultak a csendőrök, kezükben gumibotok fénylettek feketén.

— Szé-é-éjjel!

Jano fejét ütés érte.

— Miért üt meg, hát már az igazságot sem szabad meghallgatni?!

Tompán pufogtak a gumibotok az emberek testén.

A fekete ember beszélt:

— A kommunista párt...

Lendülő karjai mintha szárnyak lettek volna.

Viaszból volt a tömeg, a csendőrök nem találtak ellenállásra.

Emberek estek el, tápászkodtak fel.

— Krisztu-u-us!

A fekete ember beszélt:

— Minden dolgozó egységfrontja...

A csendőrök lerántották a fekete embert az asztalról, ame-

lyen állott. Elmerült a fekete ember. Mire újból feltűnt, véres volt az arca.

Meghátrált a tömeg. Egyesek futottak már.

— Széjjel!

Mint az ostor, pattogott a csendőrök szava. Izzadtak a csendőrök. Széjjelverték a gyűlést.

Bojkóné is ott volt.

Csak azért ment oda, mert egyedül volt nagyon, emberek közt akart lenni. Hallgatta a fekete ember beszédét és gondolkozott, menekült a gyenge asszony, amikor a csendőrök verni kezdték a népet és gondolkozott. Mily egyszerű volt valamikor az élet! Egyik nap nyugodt édestestvére volt a másíknak, jó asszony volt, és jók voltak az emberek is körülötte. Elment a férje, rossz asszony lett, az emberek körülötte vergődtek a megváltozott élet gonosz szorításában. Most csendőrök előtt menekültek. Mindennek egy oka van, az ő rosszágának, az emberek vergődésének, a csendőrök szuronyának: rossz az élet.

Miért futnak a férfiak a csendőrök előtt? Hatalmas férfiak. Fáktól nem féltek, kövekkel megbirkóztak, földeket letűrték. Miért gyávák a férfiak a csendőrszuronyok hegye közelében? Azt mondta a fekete ember, hogy harcba kell szállni a rossz étellel. Akkor megint jó asszony lesz.

Borzasztó elszántságot érzett magában. Jobb meghalni, mint szégyenben élni! Nagyot kiáltott:

— Hej, szarok vagytok, nem férfiak!

Lehajolt, követ emelt, követ dobott.

— Á-áá, kurva!

Egy csendőr nagy erővel fejbe vágta, nagy puffanással elterült Bojkóné a földön, de már asszonyok termettek mellette, felemelték féltő gonddal, mintha ezzel visszaölelték volna a szívükre. Nem volt fekete bárány, fehér bárány volt már. Szenvedett mindnyájukért. Amint vitték el Bojkónét a tülekedésből, tele volt az asszonyok szeme szeretettel.

Mintha a kődobással lehullt volna a bénultság a tömegről. A csendőrök ellen fordult. Kövekkel. Lécekkel. Fogakkal. Körmökkel. De már nemcsak a sztrájkolók küzdöttek. Asszonyok, akik még nemrég a férfiharag kerékkötői voltak, öregek, akik még nemrég fájó csontjaikat melengették a kemen-cénél, gyerekek, kik még nemrég rongyból, fadarabból szép babát csináltak, állottak melléjük. Az egész falu harcolt. Őt falu. Tíz falu. A Felsőgaram népe harcolt. A földek. Az erdők.

A hegyek. A szél. Az alkonyat. Tizenöt év haragja keresett utat.

— Puskatussal!

— Ja-áj!

— Mama-a-a . . .

Jánosik, hol vagy? Jánosik, ébredj! Rézzel kivert rettenetes fokosod miért pihen?

Jánosik, segíts!

Jánosik, vezess!

Sápadt volt a csendőrök arca.

Aztán tűz jött ki a puskák vascsövéből.

Csend lett. Madarak röppentek fel riadtan. Talán az emberek ijedt lelke vett fel madárformát.

Megfutott a tömeg. De az udvarokból, a házak falai mögül még mindig köveket köpködött a sötétség.

Újból megdörrentek a fegyverek.

Asszonyok, gyerekek sírtak, férfiak arca sápadt volt, akár a halál. Miért kemény a föld?! Miért nem puha, akár a takaró, hogy alája lehetne bújni?!

Rend! Rend! Rend!

Győztek a csendőrök.

Remegve, egymást átölelve állott Katka és Piviárné az ablaknál, kinéztek a sötétségbe, amely tele volt fenyegetéssel és bizonytalansággal. Amikor beszélni kezdtek a puskák, egyszerre vetett a két asszony keresztet. Ugyanezzel a mozdulattal vetettek keresztet ősanyáink is, amikor férjüket, fiukat veszély fenyegette, amikor vihar dúlt az erdőkben, megindultak a hegyek, leszakadtak a felhők, meghasadt a föld. Gyenge az ember, csak az Isten segít! És ha elnyelte a természet férjüket, fiukat, akkor is keresztet vetettek, mert mindenben Isten ujját látták.

De Katkában, túl a kereszt jelén már bizonytalanul, csírájában ott volt a lázadás. Valami retteneteset érzett, amikor arra gondolt, hogy Janónak baja eshetnék. Fiatal asszony volt Katka, sokáig munkanélküli felesége: olyan a munkanélküliség, akár az erős víz, elmossa partjait. A régi hitek partjait is alámossa. Keresztet vetett Katka, de a kereszt már nem volt mindene.

Aztán berontott Janó a szobába. Melle zihált, arca sápadt volt. Homloka nedves, a gyalázat verítékétől.

— Széjjelverték! Először gumibottal, puskatussal, aztán közibénk lőttek . . . A mi kezünk üres volt . . .

Egy székre dobta le magát Jano. Sírt a keserűségtől.
Piviárné felsóhajtott.

— Emberek, emberek . . . Isten irgalmazz!

Katka lassú, csoszogó léptekkel keresztülment a szobán. Rettenetes fáradtságot érzett. Leült ágya szélére, súlya alatt megreccsent az ágy. Aztán halkán beszélni kezdett:

— Az elébb még tele voltam féltéssel miattad, de most csak haragudni tudok rád. Jano. Miért teszed ki magad veszélynek? Amikor meghallottam a puska lövéseket, megállt a szívem, és csak akkor kezdett el újból dobogni, amikor megint itt voltál nálam. Istenre gondoltam, hogy ne essék bajod, de az ördögre is gondoltam. Nem bántam, hogy sztrájkoltál, nem bántam, hogy elmentél gyűlésre, amelyet megengedtek az urak. De lám, nem engedték meg az urak a gyűlést, te mégis elmentél, és az urak szolgálai puskával vadásztak reád, mint a nyúlra. Gonoszak az urak, nyúlnak nézik az embert! Ne menj el sehová már, Jano, maradjál mellettem . . .

Kívülről zavaros láрма hallatszott. Valaki jajgatott. Rohanó lábak dobogtak, dobogtak.

— Állj!

Lövés dörrent. Valami megkoppant a ház fafalában, zizzenés hallatszott, mintha holmi gonosz bogár repült volna keresztül a szobán. Jano arcán csodálkozás látszott, gondolatai, amelyek Katkával foglalkoztak, a maga új életével, egyszerűen elszakadtak, akár a vékony cérnaszál, kezével a fejéhez nyúlt, véres lett a keze.

Véres lett a keze!

Vé-res lett a ke-ze!

— Jaj, meglöttek!

Lassan, nagyon lassan lefordult székéről. Erőlködve fel akart állni. Nem tudott. Négykézláb mászni próbált. Nem itt akart meghalni, odakint, a többiek között.

— Elvtársak!

Jóízű volt a szó nagyon. Sokan voltak együtt, úgy kivágták a lépést, mintha muzsika járt volna előttük. Muzsika . . . Hej, betyárok, betyárok, ne higgyetek az uraknak . . . Szétárt karjaival olyan volt a fekete ember, akár egy nagy sasmadár . . . Megállt a gatter, meghalt az erdő, hazugság a kenyér, csak az ember igaz . . . Nőni fog a kis emberke, nagy lesz, erős lesz . . . Liszt, zsír . . .

Mosolygott. Kezével úgy tett, mintha elhessegetne magától valamit, aztán felnyögött, szája széleiről vékony erecskében

vér folyt alá, fekete vér, szeme fehérje lassan kifordult, aztán megmerevedett.

Mintha kővé meredt volna a világ, olyan csend lett egyszerre. Sírt a csend. Panaszkodott. Életről és halálról. Küzdelemről és szenvedésről. A föld kemény rögeről, a fa kemény kérgéről. Csalódásról és bizakodásról. Sebesen forgó korong volt a csend. Óriásira tátott fekete szája. Árok. Koporsó. Sírhalom.

Odakint szomorúan egymásra hajoltak a fák. A levegő zengett, mintha üvegből lett volna.

Aztán egy emberi hang, a legemberibb hang, panasz volt benne az átkozódás, irtó erő volt benne és irtó gyengeség, egy anya hangja széjjelszakította a csendet.

— Jaj, jaj, meghalt az én Jankó fiam, szép Jankó fiam, akit kínnal szültem, akit kínnal neveltem . . . Jaj, jaj, megvakult az Isten, kegyetlen az Isten, bár hálnék meg én is! . . . Embere-e-ek, nem az erdő a gyilkos!

Így jajgatott Piviárné halott fia teste fölött.

Katka mereven ült ágya szélén. A száját mozgatta, de nem jött ki belőle hang. Még nem értette meg egészen, mi történt. Mintha nem lett volna szeme, nagy fekete lyuk volt szeme helyén. Aztán megértett mindent, teste megrázkódott, arca szürke lett, mint a ternető földje, karját kinyújtotta Jano felé, végre kiszabadult torkából a hang:

— Áááá-áá . . .

A megkínzott állat ordít így fel.

Lecsúszott ágyáról, a fájdalom, mint holmi irtó marok szorította össze, megfeszült, fetrengett, úgy érezte, mintha nyelve fából volna, fogai kimozdulnának helyükből: szülési fájdalomnak fogták el. Tenyerével leszorította méhe táguló nyílását, mintha meg akarta volna akadályozni, hogy világra jöjjön a gyerek, kinek apja halott.

Homlokáról csurgott a veríték, fogai csikorogtak, mintha homok lett volna közöttük.

— Jaj, jaj, otthon volt már, amikor belément a golyó! Szárita el Isten a kezét, amelyik a puskát tartotta, ölje meg azt, akit a legjobban szeret! Miért őt ölték meg? Embere-e-ek, miért őt?!

Így jajgatott Piviárné halott fia teste fölött.

A nyitott ablakoknál emberek hallgatták panaszát, emberek szeméből könnyek folytak. Nehéz volt az emberek könnye: akár az átok.

Csendőrök tanakodtak a Piviár-ház előtt. Két csendőr be-
ment a házba.

— Mi történt?

Katkának fia született.

A csecsemő kiabált. Vörös, ráncos arcú kicsinyke manó. Még fájt az irtó változás, amelyet akkor szenvedett el, amikor kiszakadt anyja testéből, még fájtak az elszakadt szálak, amelyek anyja szívéhez kötöttek, egyetlen nagy vágyódás volt anyja meleg, sötét jó belseje után. Vak volt és tehetetlen, meg akart halni, de már hatalmasan mozogtak benne az erők, amelyek élni kényszerítették.

Mintha diadalmas ének lett volna a csecsemő kiabálása.

Piszkos odúkban lakunk, testünkben betegségek fészkelnek, lelkünket rossz ösztönök nyomorítják el, szart eszünk, és állat módra szeretünk, de kívágjuk a lépést keményen, mintha muzsika járna előttünk, utunk börtönökbe visz el, ezer halál árnyékában, meghalunk, de újjászületünk, mert mi vagyunk az erő, mely sarkaiból fordítja ki a régi világot, mi vagyunk a nép, mely döngeti az ígéret földjének kapuit rettenetesen.

Halljátok?!

Élünk! Élünk!

A csecsemő kiabált és kiabálásával legyőzte a halált.

Katka sápadtan feküdt ágyában. Teste egyetlen forradalom volt. Érezte, mint zsonganak, nőnek benne az új nedvek, erők, amelyekkel szolgálnia kell az újszülöttet további életében. Egy darab test szakadt ki testéből, de íme, még szívében érezte kis szíve dobogását, még szájában kis szája szívó mozdulatát, még torkában kis torka kiabálását, még lábában kis lába rugdalózását. Vágyat érzett arra, hogy megfogja a csecsemőt és visszahelyezze testébe, mert ott jó volt neki, nem érezhette a külvilág gonoszságát.

A halottra gondolt Katka.

— Nem élhette meg, hogy meglássa fiát, pedig hogy örült volna neki. Gonoszak az urak, nyúlnak tekintik az embert!

Szürke volt Katka arca, akár a halottak földje.

A szobában asszonyok mozogtak. A halott körül: száanalomtól megpuhult kezekkel mosdatták, öltöztették virágos ingbe. Feleségek voltak. Olyanok, mint a halászasszonyok, amikor siratnak valakit, kit megölt a tenger. Tenger kegyetlen az élet az erdők alján.

A szobában asszonyok mozogtak. A csecsemő körül: kézzől kézre adogatták, ringatták, virágos szavakat sugdostak fülébe.

Anyák voltak. Szülőasszonyok, kik örültek az életnek, mely testükből fakadt.

A halottra gondolt Katka, azután az előre. A csecsemő után nyúlt, gyengéden, szelíden magához ölelte, sokáig nézte. Arcában már felfedezte apja vonásait, apja lelkét.

— Piviár Jánosnak fogják hívni, mint ahogy az apját hívták — mondta egyszerűen. És ebben az egy mondatban hatalmas fogadalmat tett: bosszút fogadott és szeretett.

Az előbb még szürke arcába visszatért az élet színe.

Piviárné mozdulatlanul ült halott fia fejénél. Karja erőtellenül feküdt az ölében. Arca olyan torz volt, mintha egy nagy tenyér megragadta és elcsavarta volna rajta a vonásokat. Mégis furcsán mosolygott. Gyermekek volt Jano, falovon nyargalt körbe-körbe az udvaron. Hopp-hopp. Fa. Madárfészek. Felmászott a fára, leesett a földre, sírt-rítt. Ne sírj, kis kakaskám, katonadolog. No, megfújom, hol ütötte meg magad? Kocsmá. Fűrés. A gatter levágta ujját. Munkanélküliség. Sztrájk. Halál. Élet. Halál. Gyermekek volt Jano, az ölében ült. Mamka, meséljen . . . Egyszer volt, hol nem volt . . .

Hangtalanul mozgott Piviárné szája, mesélt, mesélt, karjával, testével ringató mozdulatokat végzett, és öreg, megkínzott szeméből könnyek folytak . . .

Az éjszaka ráborult a falura. Az éjszaka tele volt szenvedéssel. A falu eltűnt, helyén csak nagy feketeség látszott. Szabályos koppanásokat lehetett kihallani a feketeségből: csendőrök lépteit.

Mintha gyászos éneket énekelt volna az éjszaka:

— Meghalt Piviár János, egyszerű proletár . . .

Faluról falura vitte az éneket a szél.

A falvak zúgtak.

Zúgtak az erdők.

Lázadó emberhangon beszéltek.

Besztercebányán, 1901. március 24-én született a szocialista regényírás úttörő képviselője a két világháború közti szlovákiai magyar irodalomban, Munels (írói nevén: Bányai) Pál. Életpályája nem volt sima, egyenes vonalú, kortársai főként árnyoldalaira emlékeznek, az író által hátrahagyott életrajzi adatok is ellentmondásosak. Apja jómódú besztercebányai likörgyáros volt, de családjával korán ellentétbe került, s a húszas évek második felében, mint a kommunista párt funkcionáriusa Szlovákia számos helységében sztrájkokat és forradalmi tüntetéseket irányított. *Fakó földek* című regényének cseh kiadásában azt írják róla, hogy Budapesten, Prágában és Bécsben tanult, s ez utóbbi helyen művészettörténeti tanulmányokat és rajzokat is adott ki. Maga is említi életrajzi adatai közt, hogy a képzőművészeti akadémia hallgatója volt Prágában, festőnek készült. Ismerősei és barátai azonban nem emlékeznek egyetlen festményére sem, legtöbbször botrányok hőseként tartják számon.

Életrajzi adatait kutatva szinte egy modern Balassi Bálintra ismerünk magánéletében; folyton pereskedett a hatóságokkal, családtagjaival s kollégáival is. Konfliktusaiból csak példaként idézünk fel néhányat az egykorú sajtó alapján a társadalmi viszonyok és az író személyének jellemzésére. 1928-ban egyszerre több per is folyt ellene hatóság elleni izgatás és államellenes tevékenység miatt. Ezek a „bűnök“ azonban marxista szempontból mind érdemet és erényt jelentenek, mert a munkásosztály és a kommunista párt érdekeiért harcolt mint losonci járási párttitkár, s nem volt olyan pártfunkcionárius, akit ilyesmivel ne vádoltak volna. 1928 áprilisában például a füleki zománcedénygyár sztrájkoló munkásainak gyűlésén azt találta mondani, hogy a kirendelt csendőrkülönítmények is csak a gyáros érdekeit védik, ezért 10 napi elzárásra és 600 korona pénzbüntetésre ítélték. Csetneken elmondott május elsejei beszédében pedig előfordult egy ilyen mondat: „Meg kell dönteni a burzsoázia uralmát, éljen a mun-

káskormány!“ Ezért négy hónapi fogházra és pénzbüntetésre ítélték, s számos fellebbezése után a legfelsőbb bíróság is jóváhagyta az ítéletet, ami — tekintettel arra, hogy kommunista szónokok szájából gyakran hangzottak el ilyen kijelentések a parlamentben is — valóban rendkívül súlyos volt. A rimaszombati járásbíróság túlzott szigorúságát és rosszhírlátát talán azzal lehet magyarázni, hogy Bányai ügyvéd nélkül, és nem elég szabályosan védekezett. A csehszlovák bürokrácia általában enyhébben ítélte meg a vádlottat, ha ügyvéd védte, aki rámutatott egy-egy olyan paragrafusra vagy körülményre, melyet a vádlott érdekében fel lehetett használni.

Csehszlovákia Kommunista Pártjából később kilépett vagy kizárták, s erről a sajtóból egy újabb per kapcsán értesülünk. 1937-ben a kommunista párt népfrentlapjában, a *Magyar Napban* cikkek jelentek meg arról, hogy Bányai Pál élesen bírálta a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságot s főként annak elnökét, dr. Orbán Gábort, majd Orbán kirekesztette Bányait a Társaságból, és olyan nyilatkozatot tett, hogy annak idején az író tikkasztás miatt zárták ki a kommunista pártból. Ezért Bányai becsület-sértési pert indított a Masaryk-Akadémia elnöke ellen, és azt bizonyíttatta, hogy önként hagyta abba pártfunkcionáriusi tevékenységét. Az író és a párt viszonya egyébként a kilépés után eléggé sajátságos módon alakult: bizonyos kölcsönös szimpátia továbbra is megmaradt köztük, egyikük sem akarta kiélezni az ellentétet, s a pártlap a Masaryk-Akadémiával támadt konfliktus esetében is inkább Orbánt bírálta. Bányai továbbra is főként kommunista lapokba, marxista szellemű folyóiratokba írt riportokat, cikkeket, regényrészleteket: a *Korunkba*, *Az Útba*, a *Magyar Napba*, a szlovák *Davba* és a cseh *Tvorbába*.

A párttal való további kapcsolatára mutat az is, ahogyan első könyvét, a *Felsőgaram* c. kisregényt *Az Útban* a szerkesztőség bemutatja; egy terjedelmesebb részletet közöl belőle, s előtte (feltehetően Balogh Edgár) ezt írja a szerzőről: „Morvay Gyula, Dömötör Teréz, Sellyei József szlovenszkói paraszt- s munkásírássai mellett tűnik fel Bányai Pál első könyve, mely a testvérsorsú szlovák dolgozók életét, szlovák favágók, munkanélküliek és napszámosok gyötrődéseit és osztályharcát mutatja be éles szocialista realizmussal. A *Felsőgaram* első kiadását az államügyészség elkobozta. Az elkobzás többek közt „erkölcsrendészeti“ megokolásokra is támasz-

kodik, ami új szakaszt nyit a szlovenszkói cenzúra történetében.“ (1934. 10. sz.) A Pozsonyban, majd Prágában élő író később is marxista és antifasiszta szellemben nyilatkozott a szlovákiai magyar értelmiség számos akciójában, így pl. az 1936-os *Tavaszi Parlamentben*, a *Magyar Nap* hasábjain folyó ankétban: a „Toll és Hit“ vitájában stb.

A Csehszlovákiát feldaraboló müncheni diktátum Bányait Prágában érte, s 1939-től kezdve nincsenek megbízható adataink további életéről. Bizonyára bujdosnia kellett régebbi kommunista tevékenysége és zsidó származása miatt is. A fasiszmus uralomra jutása után egy időre visszatért Szlovákiába, Besztercebányára, majd Budapestre került, s itt egyesek szerint szívszélhűdés érte 1942-ben. (Mártonvölgyi László az író volt menyasszonya szavait idézve azt írja, hogy Bányai a budakeszi tüdőszanatóriumban halt meg 1943. december 13-án.)

Bányainak egyik osztályharcos riportjával a CsKP hivatalos magyar nyelvű lapjában, a *Munkásban* találkozunk 1928-ban „A kapitalista konszolidáció lučeneci képe“ címmel, s ez bizonyára egyike első nyomtatásban megjelent írásainak. Később is írt riportokat és tudósításokat a munkások küzdelmes életéről, sztrájkjaikról: Červená Skaláról, Polomkáról, Pohoreláról, Fülekről. Riportjainak mind mondanivalója, mind stílusa erősen hasonlít regényeiéhez; nyilvánvalóan ezek a riportok jelentették a nyersanyagot és az indítékot nagyobb lélegzetű epikájához. Összehasonlításként idézzük a *Füleki pokol* címűből:

„A háború utáni konjunktúra tette nagygyá a gyárat. Ebben az időben feküdt rá az egész környékre, mint holmi gonosz árnyék. Éjjel-nappal füstölögtek kéményei, éjjel-nappal remegett a föld a gyár közelében, a dolgozó népek erejétől.

A konjunktúra tette nagygyá a gyárat és még valami: a hátramenti magyar munkásság nagy tragédiája: a munkanélküliség és az olcsó munkabérek.

Először a losonci Rakottyai-gyár szüntette be az üzemet. Majd egymásután sorra került valamennyi nagy- és közép-üzem: a Mezőgazdasági Gépgyár, a Sternlicht-gyár, a gácsi és apátfalvi posztógyárak. Ezrével kerültek ki a munkások az utcára.

Sírkövek voltak a hideg, füstnélküli kémények.

Kezdetét vette a nagy kivándorlás. Franciaországba, Argentínába, Kanadába, Magyarországra menekült a magyar munkás: új munkát találni a régi helyébe.

Bizonytalanság feküdt rá az egész környékre. Az emberek eddigi biztos élete kilendült, mint egy bolondul elpöckölt inga.

Csak egy volt biztos. A füleki gyár.

Akik otthón maradtak, valamelyik szürke hajnalon, ott álltak feketén és gyűrötten a füleki gyár vasrácsos kapuja előtt és bebocsátást kértek.

Sziget volt a gyár a munkanélküliség tengerében.

Videfalváról, Gácsról, Apátfalváról, Losoncról, Püspökiről, Csákányfalváról és még sok-sok faluból idejöttek dolgozni a munkanélküliek.

A gyár kapuja kinyílt és elnyelte a munkásokat.

(Megjelent a *Magyar Napban*, 1936. aug. 9.)

„Valóságirodalomnak“, „szociális“ regénynek nevezték a kritikusok Bányai első nagyobb epikai alkotását, a saját kiadásában 1934-ben megjelent *Felsőgaramot* is, melyben egyebek mellett, ugyanazokról a tényekről olvashatunk, mint az idézett riportokban: „Mégis megindultak a munkanélküliek a vasútépítkezés helye felé. Losoncról, ahol sok gyár kéménye meredt füsttelenül az égnek, Apátfalváról, Gácsról, ahol fogatlan öregasszonyokként sírtak a szövőgépek, Korlátiról, ahol megpenészedtek a kövek a bazaltkőbányában, Zólyomból, ahol patkányok tanyáztak az edénygyár megsiketült termeiben, Besztercebányáról, ahol hallgatott a gyufa-, posztó-, bútorgyár, ahol hallgattak a fűrészek, a Zólyombrézó környéki falvakból, az egész Felsőgaram völgyéből.“

Amint az idézetből is látjuk, a regény egyes részletei riportszerűen írják le a valóságot; ez megfelelt a szocialista esztéták akkori programjának is, sőt a mű egyik kritikusa, Fábry Zoltán azt kifogásolja, hogy a regény nem következetesen — elejétől végig — ilyen. „Vannak valóságregények, melyek zenélni akarnak. Valóságregények, melyek a téma primitívságával megsejtik a szunnyadó kottát és görcsösen, fegyelmetlenül magukhoz kaparintják és megerőszakolják. A valóságból zene csap ki; fák, rét, állatok, emberek egy nyelven beszélnek, és mégsem érezzük a valóság költészetét: a valóság teljes maradéktalan megragadását. Bányai Pál kisregénye, a *Felsőgaram*, a szocialista realizmus példája lehetne, ha adekvát vetíti a Garam valóságát, de Bányait a szavak zenéje elragadja, az emberi sorsok ízét kószolgatja, szelet zúgat és az erdő orgonáját. Bányai a mai, hellyel, idővel pontosan kicövekelt kemény nyers valóságból túl sok lírát

facsar: élvezi önmagát, a hangját, a kicsengést.“ (Korunk, 1935. 155. lap.)

Kitűnő kritikát írt a *Felsőgaram*-ról Szalatnai Rezső is a Masaryk-Akadémia folyóiratába, a *Magyar Figyelő*-be; jellemző megállapításaiából idézzük: „A Pór Bertalan kitűnő rajzú címlapjával megjelent regényke tipikus szlovák hegyvidékre vezeti az olvasót, a Garam mentére, erdők világába, szegényke, falvak mozdulatlan, dohos szája elé, melyből a végén felsikít a zendülés szava. Ami közben van: az a falu örök élete és parasztok, favágók, munkások dicstelen eposza, az életigazság szomorú zátonyra futása, melyet jól ismerünk egyébként is tapasztalatból, érdemes híradásokból, ennek a különös kis országnak szemünkhöz tapadó társadalmi fátumából. Piviár Jano, a nagydarab ember, a regény főhőse olybá tűnik, mintha az egész vidék, az egész sors szimbóluma volna. Épp annyi benne a valóság vérre menő elhitetése, mint a hasonló tárgyú nagy regényekből átderengő hősök körvonala, mint a kikerekített példakép klisé-valósága. S ilyen felemás materiából gyúrta az író az egész regényt. Lehet, a nyilvánvaló, tudatos apriorisztikus gondolat eredményeként állt minden így elő, az író elvonta a valóságból, mert hisz többször is épp az önkéntelen, apró helyeken, olyan jeleket találhatunk, amelyek azt bizonyítják, hogy a forró anyagot az író saját tapasztalatai révén szerezte. De ez a regény minta után készült, a tudatosság alkotó eszközeivel, döntő ihletesség híján. Szabályos és pontos írásmű, mindent elmond, amit el akart mondani, mint egy jó riport. Természetesen a cselekményre fordít főleg gondot. S a regény csupa cselekmény. A jellemző általánosságok ismert sorrendje ez, melyek magukkal viszik a történetet, anélkül, hogy ezen az úton kimélyítenék, megindokolnák az egészet, anélkül, hogy bekapcsolnák a művészeti alkotás fokozatába. A különösségek, minden regény sajátos s emlékezetes ízei: hiányzanak belőle. Csak az általános talált itt otthont. Innen van, hogy a kis regény alakjai is tiszták, jók vagy rosszak, romantikus körvonalúak. Ami a mai regényt rangos olvasmánnyá teszi: a lélektani elemzés, az esszé vegyítése a lírával s az értelmi anyag súlya és könnyed kezelése: ez bizony majdnem teljesen hiányzik ebből a könyvből.“

A *Felsőgaram* úttörő jelentőségét mindenekelőtt abban kell látnunk, hogy az első marxista szellemű, munkástárgyú regényalkotás a csehszlovákiai magyar irodalomban, de zöm-

mel megtalálhatók benne mindazok a hibák és hiányosságok, melyek a felszabadulás után rendkívül elterjedt, sematikus szocialista irodalmunkat jellemzik. Bizonyos marxista igazságokat ismeretterjesztő módon, sablonosan mond el, hősei nem eléggé életszerűek, inkább az előre elgondolt politikai tétel illusztrálására szolgáló figurák. Egy Garam menti szlovák favágó munkanélkülivé válik, családjával együtt nyomorban él. Majd megindul egy vasútépítkezés, munkához jut, de a vállalkozónak egy váratlan rendelkezése súlyosbítja a munkások helyzetét, ezért kitör a sztrájk. (Ezek az események szinte szó szerint meg is történtek a harmincas évek elején, a felszabadulás után szlovák film is készült a felsőgarami vasútépítők sztrájkjáról.) Az író tehát a valóságot írta meg, s műve erősen hasonlít az európai szocialista irodalom számos epikus alkotásához: szovjet, német, csehszlovák regényekhez, s a magyar Szilágyi Andráséihoz is. Fogyatékosága is ezekével azonos jellegű: bizonyos politikai igazságokat nem eléggé művészi módon ábrázol. Mindez bizonyos történeti szükség-szerűségből fakadt: Bányai kezdő író volt, a proletárirodalomnak szinte csak a programját ismerte, s ezt kevésbé fejlett művészi eszközökkel valósította meg.

Az író ábrázolásmódjára jellemző bizonyos filmszerűség, röviden vázolt cselekmények gyors váltakozása, amit akkor montázstechnikának neveztek, és más „proletárirók“ alkotásaiban is feltűnik, pl. a *Sarló és Kalapács*ban s Fábry Zoltánnak *Az Út* c. folyóiratában. A programszerűen alkotott „proletárirodalom“ nem kerülte a naturalisztikus kifejezéseket sem: ezt láthatjuk az ilyen részletekből: „Borzasztó elszántságot érzett magában. Jobb meghalni, mint szegyenben élni! Nagyot kiáltott: — Hej, szarok vagytok, nem férfiak. — Lehajolt, követ emelt, követ dobott. — Á-áá, kurva!“

1936-ban jelent meg Pozsonyban a Humanitás kiadónál (ez állítólag egy mecénás társaság fedőneve volt) Bányai második, az előzőnél lényegesen jobb és tanulságosabb regénye, a *Fakó földek*. Ez is szlovák tárgyú, állást foglal „Szlovenszko négeri“, a cigányok mellett, s ezzel bizonyára proletár internacionalizmusát kívánja hangsúlyozni, de az eszmei célt az írónak itt sokkal fejlettebb művészi színvonalon sikerül megvalósítania, mint a *Felsőgaramban*. A műből az is világosan kitűnik, hogy eltér a „proletárirodalom“ hivatalos programjától, főhőse nem is igazi pozitív hős, hanem egy lázadó, haladó gondolkodású, de párton kívül álló munkás. Seszták Juraj

különködő, nehezen meghatározható jellem; öntudatos, sztrájkot szervező, börtönviselt munkásból „bosnyákká” (mindenárussá) válik, miután a gyár beszünteti a munkát, s a munkáskolónia elnéptelenedik.

A regényben már nincsenek általános tételek a kapitalizmusról, a kommunista párt sem szerepel benne. Az író érdeklődésének előterében emberi sorsok állnak, mintha ebben megfogadta volna Szalatnai idézett kritikájának egyik figyelmeztetését. A főhős családjával együtt egy kis hegyvidéki szlovák faluba költözik, s határozott cél nélkül él a parasztok között. Később mégis kialakul egy osztályjellegűvé váló konfliktus közte és a falu „elitje”: a pap, a csendőr és a gazdag parasztok között. A pap végrehajtókat küld a párbért nem fizető parasztok nyakára, s hősünk ezt a papellenes hangulatot felhasználva, néhány parasztot rábeszél az egyházból való kilépésre, megszületik az istentagadók kis csoportja. (Az ilyesmi is gyakran megtörtént az első Csehszlovák Köztársaság idején.) A régebbi sémától eltérően azonban nem keletkezik forradalmi öntudatosodás, pártokról sem olvasunk, ami annál feltűnőbb, mivel a polgári demokráciában falvakon is igen élénk pártoskodás, politikai küzdelem folyt; csupán a könyv végén olvashatunk egy vázlatosan leírt, könnyű győzelmet érő aratósztrájkról.

A különböző cselekményt tartalmazó fejezetekből filmszerűen összeállított regényben később egy másik történet bontakozik ki erőteljesebben. A bíró fia erőszakkal tesz magáévá egy tizenöt éves cigánylányt, ezért a cigánylegények megkéselik. A felgyógyuló Miskó a kocsmában felbújtja a parasztlegényeket, s ezek felgyújtják a cigányputrikat; egy ártatlan fajon beteljesedik az ostoba bosszú. A gazdag parasztok fondorlatairól, szerelmekről és szexuális vágyakról van még szó a lazán összefüggő fejezetekben, s a végén a falu urai a közrendre való hivatkozással kiutasítatják Sesztákot a községből. Balladikusan szaggatott, sötét képek váltogatják egymást ebben az érdekes könyvben, mely haladó eszmeiségű, de nem igazodik a szocialista realizmus sémáihoz. Az osztályából és megszokott munkaköréből teljesen kiesett főhős önkéntelenül is a szerző életrajzi viszontagságait és szemléletének változását juttatja eszünkbe, amiről egy lírai jellegű vallomásában ezt olvassuk: „A nyugalanság meghódította életünket, már nem kielégítő a nyugaltság magabiztos hitbuzgalma, és szocializmusunk sem az egyszerű matematikai képletek szocia-

lizmusa már. Merünk kételkedni. És ez a kételkedő hit alaposabb és magasabbrendűbb, mint múltbeli fanatizmusunk gőgös felületessége. Olyanok vagyunk, mint a tudós, aki alázatos megszállottsággal hajol mikroszkópja fölé, hogy megtalálja minden dolgok magvát. De milyen a mi életünk?! Csetlünk-botlunk, tragikusan és esetlenül.“ Vallomás Szlovenszkón, *Korunk*, 1937.)

Amikor hangsúlyozzuk, hogy a *Fakó földeket* sokkal jobb alkotásnak tartjuk a *Felsőgaram*nál, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ennek a regénynek is számos hibája van. Az író jellemábrázolásai nem egyöntetűek, néha ellentmondásosak, stílusa sok helyütt sürgönyjellegű, tömondatokból áll; a történet kissé vérszegény. Az epizódok nem tartoznak szervesen a cselekményhez, inkább a szerző olvasmányainak hatására kerülhettek a műbe. A regény utolsó részében van egy fejezet, mely teljes egészében Theodore Dreiser *Amerikai tragédia* c. művének hatását tükrözi: a gazdag bíró fia teherbe ejt egy szegény lányt, akit szeret ugyan, de anyagi okok miatt nem hajlandó feleségül venni, ezért kicsalja a tóhoz, s vízbe akarja fojtani. Az egykorú falusi témájú valóságregényekben (pl. Morvay Gyula *Ember a majorban* c. könyvében is) szinte elkerülhetetlen volt, hogy a szociális nyomort kísérő tiltott magzatelhajtási kísérletekről is szó essék. Bányai is beiktatja ezt a naturalisztikus motívumot Seszták feleségével kapcsolatban, de — egy váratlan fordulat után — itt a magzatelhajtás meg sem történik, mert éppúgy, mint a szegény lány vízbe ölésének a cselekmény egésze szempontjából nem volna semmi funkciója. A különböző, a regénybe szervesen bele nem tartozó motívumok halmozása a *Fakó földek*nek egy másik hibáját is leleplezi: a kezdő írókra jellemző, hogy regényükbe szinte mindent bele akarnak zsúfolni. Ez a szándék egyúttal kifejezi a szocialista „valóságirodalom“ vulgárisan értelmezett totalitás-igényét is.

A *Felsőgaram* és a *Fakó földek* között kétségtelen a szerves összefüggés, de a különbség is könnyen észrevehető. A *Felsőgaram* alig több szocialista riportnál, s ez teljesen meg is felel a harmincas évek elején számos programban és platformtervezetben hirdetett „proletárirodalom“ követelményeinek (nálunk ezeket Fábry Zoltán és néhány teoretikus propagálta), melyekben a politikai radikalizmus háttérbe szorította az esztétikai, művészi kritériumokat. A *Fakó földek*ben csak részben valósul meg ez a program: élményanyaga riport-

szerű, az osztályharc elméletének fő vonalai megtalálhatók benne, eszmei mondanivalójában még nagyobb hangsúly esik a proletár internacionalizmusra, mint a *Felsőgaramban*, nyelve leginkább a valóságregények táviratstílusához hasonlít stb. Emellett azonban igen sok motívum ellentmond a sematikus proletáriródalomnak: sokkal több benne a lélektani jellemrajz és motiváció (a valóságírodalmat támadó kritikusok elsősorban ezt kifogásolják), a főhős nem párttag, csak afféle szimpatizáns, komplikált és ellentmondásos jellem. A mű számos epizódjában különböző ellentmondások vannak, s megtalálhatók a proletáriródalom teoretikusai által elítélt művészi avantgardizmus egyes elemei is, pl. a víziók és az álmokképek. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy közben a proletáriródalom elmélete is továbbfejlődött népfrontos szocialista irodalomszemléletté, s Bányainak második könyvét pozitívan értékelték mind a kommunista, mind a szociáldemokrata lapokban anélkül, hogy rámutattak volna az elsőtől való lényeges különbözésére.

A két regény közti eltérések részben abból származnak, hogy az író a *Fakó földekkel* megszabadult a proletáriródalom szokásos sémáinak jelentős részétől, de abból is, hogy továbbfejlődése ellentmondásos volt, különböző érték, s nem alakított ki egységes, önálló művészi koncepciót. Ilyen ellentmondásos jelenség pl. a főhős és a tömegek viszonyának ábrázolása: Seszták többször konfliktusba keveredik a parasztokkal (egyszer véresre verik), s csupán néhány híve akad. Felismerhető a regényben a fejlett hős és az éretlen tömegek viszonyának kissé Szabó Dezső ábrázolási módszerére emlékeztető romantikus ellentéte, de Bányainál ez nem válik olyan kiélezetté. Az író szeretné elkerülni a forradalmi romantika fekete-fehér sablonjait: negatív szereplői (a pap, a gazdag parasztok) nem csupa ördögök, és a főhős sem makulátlan angyal; a történet végén pedig csak halványan villan fel a forradalmi optimizmus.

Bizonyos sémák elkerülése a regényben nem vezet igazi művészi elmélyüléshez vagy tökéletességhez, s a különböző motivációk nem találkoznak egy szintézisben, ezért az ellentmondások számát szaporítják. A főhős pl. gyakran részegeskedik, felette áll — eszmei szempontból — a falusi tömegnek, de csak néha próbálja őket meggyőzni igazáról, máskor magukra hagyja a parasztokat. (Az iszákosság és a különködés a kortársak szerint a szerzőt is jellemezte.) Az aratósztrájk

idején már úgy látszik, szinte beért a főhős vetése, a gazdag bíró „megértette, hogy hiába üzte el Sesztákot, valami visszamaradt utána, valami, amit ott látott Sinka és a többi arató szemében, amikor szembenéztek vele, amit ott látott széles hátukban, amikor elhagyták munkájukat.” Mi sem volna természetesebb a történet folyamán, mint hogy a gazdag parasztnak Seszták kiutasítására szervezett akcióját a szegények ellenakciója követné, de nem így történik. Jellemző módon, hősünk csak egyedül megy el tiltakozni a járási hivatalba, de a lépcsőről visszafordul, s bánatára a kocsmában keres orvosságot. Amikor el kell hagynia a falut (tehát vereiséget szenvedett), csak néhányan néznek az őt elszállító szekér után. „Pedig szeretne volna Seszták, hogy kísérje a tömeg, egyetlen hatalmas testvéri áradásban. Parasztok, cigányok: szegények. A vörös ciha a szekér végén zászlajuk lett volna.” A főhős sokban rokon a szerzővel: bukott forradalmár, aki optimista hittel szeretné folytatni a harcot, de már pesszimista is, aki kételkedik a győzelemben és a célokban is.

Bányai Pál regényei minden erényükkel és hibájukkal szervesen hozzátartoznak a magyar szocialista regényírás történeti fejlődéséhez. A *Felsőgaram* az egy időben Európa-szerte elterjedt proletárregény tipikus képviselője: nagyobb számban adtak ki ilyeneket Moszkvában, Berlinben és Prágában. A *Fakó földek* a vulgáris sémáktól való megszabadulásról, de egyszersmind újabb ellentmondások jelentkezéséről tanúskodik az író életművében, s részben a magyar szocialista regény fejlődésének történeti útján is.

43463

CSANDA SÁNDOR

36

TARTALOM

Fakó földek	9
Felsőgaram	217
Bányai Pál és a magyar szocialista regényírás kezdetei	289

Megjelent a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében. Készült 630 példányban a Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest részére a Tatran Könyvkiadó, Bratislava gondozásában.

Bányai Pál

FAKÓ

FÖLDEK

Kiadta a TATRAN Könyvkiadó, Bratislava az MKBK 68. tagilletményeként. 630 példány a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében a Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest részére jelent meg. Felelős szerkesztő Hubik István. Illusztrálta Kiss Sándor. Műszaki felelős Engel Hynek. Második kiadás. 304 oldal. Nyomta a Východoslovenské tlačiarne n. p., Košice, könyvnyomással. Példányszám 4500+630. Kiadói ívek száma 19,36. Szerzői ívek száma 18,95. 301-1787-133.3-SÜKK 1268/1-1965. M-11-61759

22, — Ft